

ГЕОРГИ КАРАДЖОВ
СКРИТОТО ИЗОБРАЖЕНИЕ
ЗАПИСКИ НА ФОТОГРАФА

chitanka.info

1.

24 септември, сряда

Е добре, дневник.

Никога не съм си водил дневник, това е работа за момичета — лексикони, дневници, бележчици разни... Затова сега ми е неловко и не зная как да я започна тая работа. Идеята не е моя, идеята е на Панос, той казва, че ако искам да се науча да снимам, трябва да си записвам всеки ден какво и как съм снимал. След това да сравнявам готовите резултати с намеренията си, описани в дневника и да си правя съответните изводи. Така човек се учи и сам си е учител един вид. Защото намерението е много важно, според него, намерението отличава истинската фотография от щракането за кеф.

Фотоапарат имам от една седмица или, чакай, станаха вече десет дена. Баща ми ми го донесе от Одеса, където бяха с кораб на екскурзия, или обмяна на опит, нещо такова. Баща ми е химик, преподава химия в Електротехникума, та по тая линия значи. Донесе на майка ми грамофонни плочи на пианиста Емил Гилелс, тя обича класическата музика, на семейството като цяло — една магнетофонна приставка (казва се така, защото трябва да се включи в радиото, няма собствен усилвател), до момента не сме успели да я включим, чакаме вуйчо да дойде на гости, той иначе е геолог, обаче много ги разбира тези работи, сам се е научил, меракът му е бил инженер да става, обаче станал геолог, радиото той ни го поправя, телевизора също, даже ни научи как сами да си го поправяме, махна му задния капак и като спре, издърпваме го внимателно напред, поглеждаме коя от лампите не свети, понатиснем я малко, тя светне и телевизора проработва отново, калпави били цоклите, това там, дето се пъхат лампите, загреят ли, губят контакта. Е, татко не ми дава да пипам отзад, много било рисковано, имало високо напрежение и т.н., но понякога и аз съм донагласял някоя лампа, без да знае той.

Та на мене татко ми донесе фотоапарат и книжка към него — „Пионер-фотолюбител“ с основни сведения и инструкции за

фотографирането и всичко там. На руски. Аз с руския се справям, учим го от четвърти клас в училище, нямам проблеми. Учудих се, като разгледах книжката — доста сложно ми се видя, като за деца (пионери!) — от техническа информация — та до естетическите принципи на фотоизкуството, осветление, композиция, та даже и за историята на фотографията има, явно на сериозно го вземат там, в Съюза, от малки ги информират цялостно. Аз нямам понятие от тези неща, никога не съм снимал, не съм бил в кръжок, изобщо тъмна Индия ми е и ако се запаля, ще трябва да се подготвя теоретически добре, за да не хабя само филмите, че не са евтини. Накрая има как се проявяват филмите, как се копират снимките и рецепти за химикалите, с които става това — химия! — мечтата на баща ми да ме запали по тази материя, която ми е абсолютно чужда. Е, освен това, което учим в училище, там се справям криво-ляво. Във всеки случай, той обеща да ми съдейства за химикалите, ако стигна до тази фаза. Училищата се снабдяват от магазина Учтехпром на „Ботева“ и макар че много неща можеш да отидеш и да си ги купиш просто така, някои не ги дават „без рецепта“.

Фотоапаратът е „Любитель 2“, снима с ролфилми, в един филм се събират 12 снимки 6×6. Има два обектива, единият е само за да гледам през него, гледам отгоре, в една шахта, където изображението е огледално обърнато, така се и нарича: шахтов визьор, другият прави снимката. Панос каза, че е добър обектив, макар и непретенциозен, защото е анастигмат. Тази дума я запомних, но още не знам какво точно значи, ще науча, всичко с времето си.

Като ми подари апарата, баща ми предложи да ме свърже с Панос, та той да ми покаже някои неща по фотографията и на първо време да ми проявява филмите и да ми копира снимките. На Панос това му е работата, той е фотограф, „фото“, както се казва. Водел е кръжок по фотография в техникума, баща ми му е помагал за химикали. Има студио и лаборатория в една барака, в двора на къщата, където си живее, там прави портретни снимки, но най-вече обслужва фотолюбители като мене, проявява им филмите, изкарва снимките по поръчка. И по патронните празници на техникума ходи да снима, и по детските градини и училищата на Осми март или в края на учебната година, прави онези монтажи: „Честит празник, мила мамо“ или „Аз съм вече грамотен“. Всички имат такива снимки в семейните албуми,

от времето, когато са били малки, то си е традиция. Разбира се, конкуренцията е голяма, фотографите с големите студия в града също се занимават с такива поръчки и за Панос от година на година остава все по-малко работа. Е, той прави снимките с по две-три стотинки поевтино, отколкото другите, за любителските снимки става дума, дето ги проявява и копира, затова си има клиентела сред учениците и пенсионерите най-вече, които имат времето и ентузиазма да се занимават с тази работа. По-запалените рано или късно сами си оборудват лаборатории и нямат нужда от услугите му. Но това явно не го тревожи, защото още първия път, като отидох, той ми каза:

— Гледай да си направиш и ти лабораторийка, фотографията се прави от началото до края, всеки процес има значение, на всеки трябва ти да си автора, от натискането на спусъка, до поставянето в рамка, не доверявай важни процеси на други хора, дето не те познават, и не знаят с какво намерение си снимал, всичко трябва да ти е в ръцете.

Седяхме на столчета пред бараката му, на малка квадратна масичка пред нас имаше две чашки и чайник, пълен със зелен чай — това е другата му страст, зеленият чай. Аз чай пия само като съм болен, особено пък зелен, не бях пил дотогава, не ами не бях и чувал, че имало такова нещо, бледо жълтеникав, с лек аромат на сено, въобще не прилича на чай. Той ме видя, че се колебая и каза:

— Ще свикнеш. Някои неща изискват по-изострени сетива, и самите те ги изострят още, когато свикнеш с тях. То и с фотографията е така, колкото повече снимаш, толкова повече ще ти се изостря погледа да виждаш неща, дето другите ги подминават. Фотография се учи с гледане. За разлика от другите занаяти. Вярно, народът казва: „ако с гледане ставаше, кучето щеше да стане касапин“. Обаче ако касаплька не става с гледане, фотографията става.

В двора на Панос сега няма цветя, единствено едно криво дърво, надвесило клони върху покрива на бараката, като че ли иска да я хване. Край оградата един жасминов храст се гласи да цъфти. Такъв зимен жасмин има по алеите край морето, много хубаво мирише и хармонира с морския аромат.

Докато пием чая, Панос ми говори за изостреност, за виждане, затова гледам да виждам, иначе нямаше и да го забележа този храст до оградата. А сега го забелязвам. И това е първият урок.

Не знам дали искам да се науча добре да снимам, дали искам да стана фотограф. Най-вероятно е да използвам апарата като всички останали, които имат апарати — ако съм някъде на екскурзия, за спомен къде съм бил, или да щракам любимото си момиче край морето. Когато ще имам любимо момиче, де, засега това място е вакантно. В гимназията има кръжок по фотография, Ачо от В клас е много активен там и ме е агитирал, но доколкото разбрах, те се занимават предимно с техника и химия, проявяват, копират, бяха направили „изложба“ в коридора на втория етаж, нещо не можа да ме грабне, най-обикновени снимки, каквито всеки има в албумите си. Само дето сами са си проявявали филмите и са ги копирали. И се съгласих да отида при Панос, най-вече заради баща ми, забелязах, че ми подари този апарат с ентузиазъм, каза ми там колко е хубаво да можеш така да спиращ миговете, да ги увековечаваш, за да си спомняш по-късно за тях, животът е кратък, бързо минава, преди да се усетиш, а това е начин да запазиш спомен от най-хубавото, през което си минал. И някой ден да го показваш на децата си.

Засега ми е интересно. Ще видим какво ще излезе.

2.

1 октомври, сряда

Думата „фотография“ има гръцки произход. Съставена е от две думи: фотос — светлина и графос — рисунка. Съчетанието може да бъде преведено най-малко по три различни начина:

А: Рисунка с помощта на светлината, където художника рисува, служейки си със светлината като с четка;

Б: Рисунка на светлината, като художника, който рисува, е светлината;

В: Рисунка на светлината, при която художникът рисува самата светлина с помощта на техническите средства за улавянето и фиксирането ѝ.

Освен тези основни тълкования има множество други, базиращи се на съчетанията на две от тях, или на трите в различни процентни съдържания на компонентите им и в различна тяхна йерархия, така че многообразието на практика е неограничено. И въпреки това всеки един от трите кита, които държат постройката на тази човешка дейност до голяма степен определя характера на възприемането ѝ от страна на тези, които я извършват и на тези, които я възприемат.

Хм, сложничко е, ще го прочета няколко пъти, за да го разбера — носех си тетрадката и си го записах прилежно точно както ми го каза Панос днес. Било личен поглед към нещата, нямало да го намеря в учебниците. То не че съм се засилил да чета някакви учебници по фотография, даже онази книжка „Пионер-фотолюбител“ най-вече гледам заради картинките. Нали фотографията се учила от гледане.

Нещо захладя и влязохме в студиото. Седя на стола, където седат онези, които трябва да бъдат фотографирани, зад мен има бяло платно, от двете ми страни — обърнати на опаки бели чадърчета, в които има лампи — на стойки, пред мен някакъв екран на нещо като дъно на пирамида, предполагам, че вътре, в пирамидата също има лампа, и той на стойка. И тежък дървен статив, на който се слага апарата. Апарат сега нямаше. Освен всичко това — малко бюро с въртящ се стол, на

който седи Панос и разглежда през лупа някакви парчета от лента, докато ми говори. И един шкаф с много чекмеджета. Черна завеска закрива вратичката към лабораторията.

Панос гледа негативите на фона на светещо екранче, не изглежда да е много доволен, клати глава, после слага парчетата лента в специален класьор, прилича на тези класьори, в които подреждат марки, само че филмчетата се пъхат в прозрачните ивици от страни, затваря класьора и се обръща към мен.

— Съветвам те да си пазиш филмите нарязани. Много хора просто ги навиват на руло и така ги съхраняват, ама по този начин лентата се надрасква, пък и с годините става чуплива, емулсията се поврежда. Налага се ретуш, пък той е сложна и несигурна работа, особено ако ретушираш негатива. Виж, негативът трябва много да се пази, той е оригиналът, той е свидетелят, свързващото звено между живота и неговото отражение. Едно време снимахме на стъклени плаки — счупи се — край. Сега не се чупи, ама пак по много начини може да се унищожи, ако не знаеш как да го съхраняваш. И как да го цениш.

Панос млъква, взема класьора, в който току-що е подредил негативите, отива с него до шкафа и го слага зад една вратичка, където са наредени други като него, прилежно номерирани.

— Колкото повече стават филмите, толкова повече ред е нужен, иначе се объркваш. Не че не съм хвърлял, хвърлял съм, разбира се, не всичко съм запазвал. Но това беше някога, когато бях максималист. Сега съжалявам, че съм ги хвърлял. И в най-лошия негатив, и в най-неуспешната снимка може след време да се открие нещо, някакъв детайл, който да ти помогне да възстановиш цяла епоха, както палеонтолозите — по една костичка възстановяват цялото животно. Всичкото това светлината го е нарисувала (по начина, по който го каза, май трябваше да напиша Светлина с главна буква), а тя не е за подценяване. Самият бог говори чрез нея.

Я виж ти, той бил религиозен. При старите хора се среща често. А може да го казва и в преносен смисъл, баща ми е атеист, разбира се, но и той казва понякога такива, влезли в езика ни фрази, като: „пази боже“, „слава богу“, „един бог знае“ и т.н.

3.

8 октомври, сряда

ПРИНЦИПНО УСТРОЙСТВО НА ФОТОАПАРАТА

Фотоапаратът се състои от:

1. Кутия — камера или „камера обскура“, както се е наричала някога, ще рече на латински „тъмна стаичка“;

2. Обектив — първоначално е бил просто дупчица, през която се е пречупвала светлината, сега е сложен оптически уред с различен брой линзи;

3. Затвор зад обектива — устройство, което се отваря и затваря за определено време (обикновено частици от секундата) и по този начин пропуска различно количество светлина в кутията;

4. Устройство за поставяне и транспортиране на светлочувствителен материал на задната стена на кутията (най-често две макари и система за пренавиване с ограничителен механизъм);

5. Визьор — оптическо устройство, което ни помага да видим онова, което искаме да фотографираме.

Това е основното. Останалото са доусъвършенствания — огледало, позволяващо да виждаме през обектива, устройство за измерване на светлината — светломер, а най-новите — и мотор, придвижващ филма автоматично до следващия кадър. Специално при моя апарат има цял втори обектив с огледало и шахтов визьор над него, значи — визьор във формата на шахта, гледаш отгоре. Този обектив е свързан с основния, през който се снима, със зъбчато колело и се движи заедно с него, за да може да се нагласи фокуса на двата синхронно. Има и лупа, през която може да се контролира по-добре фокуса. А също така и малко червено прозорче отзад, показващо коя поза подред е. Такива, двубективни апарати има различни марки. Най-известният, „Ролайфлекс“, с който снимат майсторите на запад, може да работи със сменяеми двойки обективи. Това е в общи линии.

Да, това е, само че Панос го разказва малко по-иначе. Искаше ми се да запиша точно как, ще се опитам да си го спомня.

Та значи така — камера обскура, едно време е било цяла стая, добре затъмнена, само с една малка дупчица в стената. Лъчите, отразени от предметите, се пресичат в тази дупчица и обърнати, се отразяват на бялото платно отсреща. Художниците, измислили тази джаджа, седят на тъмно в стаята, рисуват по контурите на отражението и правят картина.

Е, по-късно химиците откриват начин рисунката на светлината да се запечатва върху светлочувствителен материал и правят камерата много по-малка, накрая заменят дупчицата с обектив.

Обективът е сложно приспособление, намаляващо чрез пречупвания на светлината обекта до размерите на фотокадъра (това сме го учили по физика миналата година, ама убий ме, ако мога да си го спомня как ставаше, там лъчите се пречупваха първо от призма, после от пирамида, нещо такова беше). Анастигматът е по-съвършен обектив, който компенсира изкривяванията и размазаността по краищата на кадъра и показва обекта както го виждаме, реалистично.

И тук Панос направи пауза и каза:

— А как го виждаме ние този обект? И правилно ли го виждаме — никой не може да каже. Окоето също е обектив, между нас казано — от най-простите, еднолинзов, оттам картинката се праща на мозъка, а той си я преработва. И каква е гаранцията, че това, което виждам аз, е същото, което виждаш и ти? Че ние даже виждаме обратно, надолу с главата, мозъкът го обръща допълнително. В началото на века някои художници-фотографи се отказаха от анастигмата и си завъртяха на камерите по една най-проста леща, за да постигнат повече мекота във фокуса, размазаност и изопачения, така им изглеждаше по-художествено. Има хора, които виждат едноцветно, или черно-бяло — далтонистите, от къде на къде можем да бъдем сигурни, че останалите, дето виждат цветно, възприемат по един и същи начин цветовете? Че и формите. И все пак някъде се срещаме, казваме това е красиво, това не... Но за мен е мистерия.

Обективите имат и бленда, механизъм, който с постепенно отваряне и затваряне пропуска съответно повече или по-малко светлина, според необходимостта.

Някои апарати „виждат“ през обектива. Затова служи едно малко огледалце, което отвежда картинката до визьора. Там има и една специална леща — пентапризма се казва, която обръща изображението, та да го видиш както е. Или както го иска мозъкът. Защото изображението, което той вижда, вече казахме, е обърнато, той си го натаманява допълнително.

Затворът бива два вида:

1. централен — с ламели, които се отварят и затварят — за апаратите с вграден обектив и

2. с перде — за апаратите със сменяеми обективи. В първия случай той е на обектива, във втория — на апарата.

Затворът е много важен елемент, той е вратичката на капанчето за светлина. В решаващия момент (туй какво е ще ти го разкажа после, като стигнем до Картие-Бресон) той се отваря за стоици части от секундата да хване картинката на светлината, и пак се затваря, за да не я пусне да избяга. Залепя я за лентата, която е на задната страна, лентата е светлочувствителна, тя попива картинката като гъба и така се получава скритото изображение, скрито, защото само то си знае, че е там. Нещо като мисъл, дето не искаш да я споделиш с другите, докато не е достатъчно узряла и още не е готова да бъде облечена в словесна форма. И за да е скрито и да се запази, трябва да е на тъмно, на тъмно трябва да е, така е.

После проявителят ще я повика да се появи отново, фиксажът ще я фиксира, за да може да не изчезне, когато се покаже на светлина, нещата ще си дойдат по местата и ще имаме матрицата на изображението — негатива, който е в основата на милиони позитиви. Оригиналът! Негативите не трябва да се изхвърлят, нито онези на лентата, нито онези — в главата. Пази ги. Когато ги прониже светлина, те ще дадат най-прекрасни позитиви. Ако попаднат върху чувствителна емулсия, разбира се. Чувствителна към светлината.

— А какво е светлината? — не знам откъде ми дойде да попитам. Панос се замисли и каза:

— Електромагнитни трептения с различна честота и постоянна скорост, разпространяващи се във всички посоки. Това си го учил в училище, нали? За физиката е това. А за нас, хората, е почти всичко. Това е силата, която подрежда нещата, дава им форма и обем, оправдава съществуването им. Създава видимостта и подбужда

желанието да се надникне отвъд тази видимост. Твори, опложда, осмисля... Нещо като любовта. Може би затова превръща негативното изображение в позитивно. Стига да имаш чувствителност към светлината, за да я възприемеш, да я осъзнаеш. Изглежда си струва да бъдем светлочувствителни.

След това замълча, замисли се, сви устни, загледа се нагоре някъде по посока на гларусите, кръжащи навън, сякаш искаше да си спомни нещо. А сетне просто се засмя със ситния си сух смях.

4.

15 октомври, сряда

НЕГАТИВНИ И ДИАПОЗИТИВНИ ФИЛМИ

Най-разпространените фотоматериали у нас се внасят от ГДР и Съветския съюз. Те са с различна светлочувствителност и са предназначени за снимане при различни условия. Слабочувствителните материали са за слънце или за ярко изкуствено осветление, при тях структурата на изображението е най-добра, зърнеността е ниска, което позволява големи увеличения. При височувствителните зърнеността като правило е доста по-висока, при увеличение понякога се губи контура на изображението, структурата дразни, освен ако не е използвано с художествени цели. Този дефект донякъде може да се избегне при проявяването.

Най-разпространените черно-бели филми у нас са на фирмата ОРВО (ГДР). Преди войната са били част от „Агфа“, даже години след войната и разделянето на Германия са се наричали „Агфа“, след протестите на фирмата се създават заводите ОРВО. Мярката за светлочувствителност по немския стандарт е ДИН, по руския ГОСТ, по американския АСА, руският и американският са почти идентични, докато немския се различава от тях. Така например на 22 ДИН отговаря 100 ГОСТ или 100 АСА.

Най-често се работи с ORWO NP15, NP20, NP22, NP24, NP27. NP обозначава черно-бял негатив, сенсibiliзиран за всички цветове, числото е светлочувствителността.

Съответните руски филми са от фирмата Свема и Тасма. Свема са по-добри от Тасма, но не толкова добри, колкото ОРВО.

При цветните филми най-разпространените са Орвоколор: ORWO CN19Mask за цветни негативи (С идва за color — цвят), и Орвохром: ORWO UT 19 (U идва от немското умкер, значи обратим, а T от немското тагеслихт — значи дневно осветление) и ORWO UK 18 (K идва от немското кунстлихт, значи изкуствено осветление), за

цветни диапозитиви. Тъй като диапозитивът е краен продукт и не може да бъде променян, се произвеждат две разновидности, сенсibiliзирани за естествено и за изкуствено осветление, защото светлинният спектър при различен вид осветление е различен, очите ни се адаптират и не виждат разлика, но лентата не може. Някъде за строго професионални цели съществуват и негативни филми за дневно или изкуствено осветление, но те у нас не могат да се намерят, тези, които има в продажба, са сенсibiliзирани само за дневно. По-късно в процеса на обработката при копирането баланса се компенсира с използването на различни цветни филтри (това ще го разглеждаме по-нататък, ако изобщо стигнем до него).

У нас могат да се намерят и негативни филми, производство на други социалистически страни, на пазара, като чешките Фомапан, или унгарските Фортепан за черно-бели и съответно Фомаколор и Фортеколор за цветни негативи. Свема и Тасма произвеждат също цветни негативни филми.

От западните фирми най-известни са американската „Кодак“, немско-белгийската „Агфа-геверт“ и японската „Фуджи“. Тези филми могат да се купят най-вече в Кореком и затова няма смисъл да ги разглеждаме подробно.

5.

18 октомври, събота

Нещо непредвидено, нещо страхотно се случи, изпълва ме целия, не допуска никаква друга мисъл в главата ми, ето че се случи, случи се. Като замаян съм, само нейното име, само нейното име... Людмила! Как само звучи, а? Люд-ми-ла. Людмила, Людмила, Людмила, каква музика... А преди два дни даже не знаех за съществуването ѝ, глупости, ето че оглупявам напълно, знаех, разбира се, как мога да не зная, тя е от нашия клас, седи на втория чин отляво, но онова беше друго, тогава не я познавах, беше една от многото, Людмила Стоилова, дванайсети номер. Нищо особено, здрасти — здрасти, аз харесвах Анжела, с нея сме от четвърти клас заедно, оттогава я харесвам, само че никога не съм ѝ го казвал. И се радвах, че я видях в първия клас на гимназията. А виж, Людмила... не я бях забелязал. Всеки ден сме заедно и да не ми направи никакво впечатление, чудно е...

Вчера се случи, на стълбите за втория етаж. Спря ме и ми каза, че случайно има два билета за кино, приятелката ѝ се е отказала и, ако искам. Филмът е хубав, за абитуриенти, „Момчето си отива“, бях го чувал, но още не го бях гледал, на кино „Тракия“ го давали. Не знам защо се развълнувах, ей така, да ме покани на кино. Чудех се как да се облека, все пак — среща с момиче. Като гимназисти сме длъжни да ходим с униформи, само че не всеки ходи с униформа по улиците, това е глупост някаква, макар че има и проверяващи учители, особено около кината обикалят и ти искат ученическата карта, и те записват в специални тефтери, та после си имаш неприятности, даже заради липса на фуражка или емблема на ръкава могат да се заядат. Обикновено гледам да съм изряден, но този път някак така отвътре ми дойде желание да рискувам, затова облякох джинсите, сложих си лилавия пуловер и якето, леко небрежно-елегантен. Имахме среща пред киното. Чаках я пет минути, ама не че е закъсняла, аз дойдох седем минути по-рано, тя — две минути. С това елегантно тъмночервено палто едва я познах, нещо ми трепна. Усмихна се,

подаде ми ръка, видях, че е развълнувана, да, много ясно видях, дишаше често, е, може и да беше бързала. Мушнахме се в затопленото кино, с музейната миризма на старо дърво от скърцащите столове — това е най-скапаното кино в града, но в един момент започна много да ми харесва, там бях с момиче!

И тогава започна филма, романтичен такъв един, героите на наша възраст, гимназисти, влюбени, хубава музика, тя диша често, често до мен, виждам силуета ѝ в тъмното. И изведнъж една сцена там, онази Мариана, Сашка Братанова я играе, знам я добре, тя играе в нашия театър, гледал съм я на сцената, та точно на стълбите на училището казва на Ран, че има два билета и го кани на кино. Същата сцена, същите думи — такова страхотно съвпадение. Замръзнах, чак косата ми се изправи. Погледнах я в тъмното и ми се стори, че е червена като рак. Вторачила се в екрана и не поглежда към мен, като препарирана. И тя ли усети съвпадението?

След това филмът свърши, и докато пееха песничката за хората и улиците, хората се заизнизваха към улиците през изходите, понетърпеливите пушачи даже запалиха цигари. Вървахме, притиснати от тълпата и раменете ни се докосваха, въвн ни лъкна октомврийския влажен въздух и докато закопчавах якето си, я погледнах. Тя наведе глава и ненужно дълго се зае с копчетата на палтото си.

— Какво съвпадение — успех да кажа със свито гърло. — Това там, с билетите за кино. Каква случайност.

Тя се изчерви, погледна ме кратко, после отмести поглед от мен и каза тихо:

— На случайността трябва да се помага. Понякога.

След това ме хвана за ръката, обърна се към мен, погледна ме право в очите, след това измъкна ръката си от моята, плесна ме лекичко по дланта, смутено се засмя и избяга.

И всичко ми стана ясно. Тя вече беше гледала филма, затова ми беше скроила този номер. Вместо да ме ядоса, това ме развълнува още повече. Какво искаше да ми каже по този начин? Тя беше Мариана, а аз — Ран, така ли? Та това си беше признание. Любовно! Едно момиче ме харесва, едно момиче е, може би, влюбено в мен. В мен! Чак ми стана горещо, разкопчах якето си и тръгнах към морето, не можех да се прибера веднага вкъщи, бях прекалено развълнуван, слязох по стълбите край казиното надолу към моста, беше се стъмнило, лампите

са изпочупени, само две светеха, но ми бяха достатъчни, не тръгнах по моста, а по алеята до морето, чувах вълните сякаш вътре в себе си, ударите на сърцето ми бяха по-силни от тях. Толкова много значи за мен този разговор без думи с водната стихия в мрака, която всичко разбира, прониква в теб и те съветва, и те утешава. Днес повече не мога да пиша, буквите излизат криви, не знам дали утре ще мога да ги прочета. Утре е неделя. Трябва цяла една неделя да изчакам до понеделник. Ще доживеем до понеделник... Не знам дали тогава ще е същото, дали ще мога и вълненията си, и надеждите си така да прочета, както ясно ги чета днес. Малко ме е страх. От понеделник.

6.

20 октомври, понеделник

Седя на третия чин в средната редица. Мястото до мен е празно, откакто Спиро се премести да живее във Варна с родителите си. Тя седи на втория чин в редицата до прозореца — от мен се пада в ляво, до нея е Росито. Днес дойдох на училище много рано, може би десет минути преди да бие звънеца. Тя дойде няколко минути след мен, влезе в стаята, отиде до чина си, Росица вече седеше, нещо започнаха да си приказват, не чух какво. Не погледна нито веднъж към мен. Защо? Това в събота игра ли беше, някаква шега ли? Чувал съм, че се хващали на бас, че... Ама не, не вярвам, не е такава момиче. От моето място виждах кестенявата ѝ коса и дясното ѝ ухо. Никога не се бях заглеждал преди това в ушите на момичетата, сега това ухо ми се струваше толкова красиво, съвършено с извивките си. Гледах я косо, за да не прави впечатление, другите влизаха, както винаги с гръм и трясък, викаха нещо, блъскаха чантите по седалките. Тя вадеше тетрадките си и чинно подреждаше моливите и химикалките си на чина, всяка сутрин ли го правеше — не бях забелязал, изобщо не я бях забелязвал досега, а сега не можех да спра да я гледам, да мисля за нея. Влюбен ли съм? Ами, от къде на къде, от едно кино. И все пак досега тя беше невидима, беше несъществуваща, от един друг свят, а сега по някакъв особен начин беше преминала в моя свят, беше станала част от него.

„С наблюдаването окоето се дресира, погледът се изостря, започваме да виждаме неща, на които преди това не сме обръщали внимание, да искаме да ги запазим, да ги регистрираме, за да ги покажем на другите, които също ги подминават, без да им обръщат внимание!“ — Панос.

Ето така открих... ухото ѝ и лекия профил на лицето ѝ, прииска ми се да мога да ги фотографирам, за да ги имам винаги със себе си, да мога отново и отново да проверявам — наистина ли са толкова красиви или просто на мен така ми се е сторило. Нали запечатаното остава обективно, независимо от нашето настроение в момента.

Но защо не ме гледа, защо не ми казва нищо. Или?

Не, не е такова момиче. Глупости, откъде пък знам какво момиче е. Днес я виждам за първи път. Искам да кажа, в нова светлина я виждам.

Едно докосване. Някакво докосване до тънката стена на сърцето. Изглежда съм бил зареден. С нежност. И сега мога да се взривя. От едно докосване.

И тогава се случва. Тя се навежда да вдигне нещо от пода, гума, която е изпуснала, после се изправя и за миг поглежда назад. Към мен. На устните ѝ трепва сянка на усмивка, от онези усмивки, които крият зад себе си някаква тайна, ухото ѝ бързо се залива от червенина.

И Чефито, която е дежурна, извиква:

— Клас, стани! Клас, мирно!

След междучасието намерих в тетрадката си сгъната на две бележка. Пъхнах я в джоба на сакото си и изчаках да свърши часа, за да я прочета в тоалетната.

„Да не останеш с погрешно впечатление. Искан да ти кажа, че ми се иска да бъдем приятели. Само приятели. Струва ми се, че имаме еднакви интереси. Ако си съгласен, чакай ме след часовете на руския паметник. Л.“

Само приятели? Е добре, ще видим. Само че как да чакам още три часа, цели три — и междучасията, в които тя изобщо не поглежда към мен, все едно че не съществувам, бърборят си нещо с Росито, кикотят се... А аз не мога да се концентрирам, не мога да мисля за нищо друго. Усетих, че Мано ми приказва нещо, но от колко време и какво точно?

— Е, идваш ли?

— Идвам, разбира се — отговарям автоматично, но кога, къде, защо — нямам и понятие. После бързо съобразявам:

— Ох, извинявай, сетих се, че съм зает. Друг път може би.

— Какъв друг път, бе, аз да нямам всяка седмица рожден ден?

Аха, за това е ставало въпрос, ясно. Той има рожден ден във вторник, поканил ме е вече, приготвил съм му подарък и сега това недоразумение.

— Ох, бях се замислил нещо и не те чух какво ми разказваш — казах искрено, — на рождения ден ще дойда, разбира се, нали се уговорихме — във вторник след пет.

— Питам те дали можеш да дойдеш малко по-рано, нали така, да ми помогнеш да приготвим масата. Към четири и половина да речем.

— Няма проблеми.

Накрая часовете най-после свършиха. Пред руския паметник чаках около пет минути. Най-после тя се зададе. Гледаше в земята, докато дойде при мен, подаде ми ръка, вдигна лицето си и ме погледна в очите, сякаш гореща вълна ме обля от главата до петите.

— Къде отиваме?

Къде? Нямах понятие, но трябваше да тръгнем нанякъде.

— Ако искаш — казах с пресъхнало гърло, — да пием кафе. В „Пчела“ или в „Космос“?

„Космос“ е новата сладкарница на „Богориди“, с меки столове, най-модерната в града. На булевард „Ленин“, исках да кажа, това е името на улицата, водеща от центъра до морското казино, но почти никой не я нарича така, хората са си свикнали със старото име.

— Ако искаш, има една малка сладкарничка на „Девети септември“ — усетих, че и нейния глас дрезгавее — от вълнение ли? — Правят много хубаво турско кафе — на пясък, да идем там.

И тръгваме. Вървим един до друг и дълго не обелваме нито дума. Минахме край църквата „Кирил и Методий“, после пресякохме главната, излязохме пред строежа на новия театър и продължихме нагоре по „Девети септември“.

— Ето тука е.

Заведението имаше тъмни стъкла и вътре само четири масички, но и четирите бяха свободни. Кафеджията, сух висок мъж на средна възраст, мургав и с мустачки, търкаше джезвето на горещия пясък. Седнахме в ъгъла. Кафето беше наистина хубаво. Пиехме и мълчахме, пиехме и мълчахме. Сетне тя каза:

— Виж сега, ако ти е неприятно с мен, кажи веднага, ще излезем, ще тръгнем в различни посоки и толкова.

Нищо не можах да отвърна, само вдигнах поглед и срещнах очите ѝ. Видях се — две миниатюрни, изопачени смешни отражения.

Сигурно и тя се видя в моите очи. Затова и двамата се разсмяхме — с освобождаващ, спасителен смях. И неловкостта се стопи.

— Знаеш ли — заговори тя бързо, — писнало ми е да ме занимават с това какви джинси са модерни в момента и кой певец за кого се е оженил, тези работи не ме интересуват, ама изобщо. Не знам

тебе интересуват ли те, но като те слушам да говориш по Литература или по История на изкуството, си мисля — ето с кого мога да си говоря до насита за тези работи.

— Ти говориш за оня час... За Дон Кихот. (Имаше един такъв час, в който се опитвах да убедя и учителката, че Дон Кихот не е луд, че всяко негово деяние има скрит смисъл и символично значение, все пак — любим литературен герой ми е, мисля, че го разбирам).

— Не само за него. Нали те слушам как разсъждаваш, сигурно пишеш и стихове.

— Няма такова нещо. (Всъщност има, има, само че как да си призная, ще каже — дай да прочета — и ако не ги хареса...)

— Защото аз пиша... а-а, такова, опитвам се да пиша де. Много са лоши, но, дето се казва — от сърце. „Тъй, както умея“! — цитира Вапцаров накрая.

— Имаш ли нещо да видя?

Тя хвана чантата си, после помисли и я остави отново на свободния стол.

— Е, не сега. Друг път. Не всичко наведнъж.

Колко беше хубава! Някак внезапно хубава. Колко беше страхотно хубава, като ме гледаше с тази полуусмивка, усетих как погледът ѝ ме милва, горещо ми ставаше от него, сигурно ушите ми пламтяха, беше толкова хубаво да седим в това кафене, да се гледаме и да се усмихваме. Само толкова.

След това влязоха двама пенсионери. Изгледаха ни критично, което си е в реда на нещата — пенсионери. Седнаха на съседната маса.

— Аркадаш, две шекерлии! — провикна се единият от тях. А ние набързо се изметохме.

На улицата тя не пожела да я изпратя. Каза само: „До утре!“ и свърна в една странична пътека. Но и на мен някак си също ми се искаше да остана сам. За да мога да прекарам всичко отново през сетивата си, да го осъзная истински. Тръгнах надолу към съвета и после по „Богориди“ към морето. То щеше да ми даде отговор.

7.

21 октомври, вторник

Днес беше рожденият ден на Мано. Всъщност той се казва Манол, но всички го наричат Мано. Отговаря на името си, много мускулест, едър, шахматист с някакво звание — гросмайстор ли, нещо такова. Приятел ми е, въздържател — той лично не пие, и на рождения ден нямаше много за пиене, казва: — Ако не можеш да се веселиш без алкохол, значи изобщо не можеш да се веселиш. Изобщо — човек с принципи, но въпреки всичко, с него е интересно. Беше поканил някои от класа и двама от шахматната секция, типични интелигенти, сухи, дълги, с очила и отегчени физиономии, той изобщо не прилича на тях. Е, слушахме Висоцки, той има някои плочи — официалните записи, с оркестър: „Скалолазка“, „Утринна гимнастика“, ей такива неща. После един от онези сухите извади отнякъде магнетофонна лента и Мано пушна на магнетофона (те имат Панасоник), други записи, на чашка, „блатни“, както ги нарече, апокрифни. Е да де, ама Висоцки без водка никак си... То аз пък, големият пияч, водка опитах за пръв път миналата година на бригадата. Накрая минахме на Битълс — една плоча на Мано, баща му нали е корабен механик, носи му разни плочи от всеки курс, има и Би Джийз, и Пърпъл, и Юрая Хийп. Людмила я нямаше, не я беше поканил. Беше Чефито, с нея също се знаем от преди гимназията, в началното бяхме в съседни паралелки. И Анжела. Беше и Тина, тя тези дни ни показва свои стихотворения, отпечатани в „Родна реч“, ставаха. И снимка имаше — голяма работа! За морето, за парка, в това менторско списание не знам дали пускат любовни стихотворения, писани от юноши, според даскалите ние сме малки и трябва да си гледаме уроците, а не да се занимаваме с любов. И вестниците, и списанията са от един дол дренки, никога няма да изпратят стихотворения там, нали чета рецензиите за върнатите творби на последната страница, подиграват се! Не че имам какво да изпратя де, моите са някак тромави, несръчни, усещам го. Обаче сега, ако се влюбя, ако наистина се влюбя...

Та така, не ми беше скучно на партито, никак, само дето беше жалко, че Людмила я нямаше, е, Мано не знае, иначе щеше да я покани заради мен, нали ми е приятел.

А, най-важното, правих снимки с апарата. Филмът не беше подходящ — двайсет дин — по-скоро за дневно осветление, затова сложих апарата на масата, подпрях го с книги и на скорост В — затворът се отваря, броиш хиляда и едно, хиляда и две, хиляда и три и го затваряш на ръка, за да влезе достатъчно светлина вътре. А иначе — каквото излезе. На този филм бях снимал моста, дърветата в морската градина, казиното — бяха останали четири пози. Помолих ги да не мърдат — Анжела и Чефито, от двете страни на Мано. Какво ти да не мърдат, паднаха от смях...

А моста ще трябва добре да го нащракам от всички страни, татко каза, че ще го събарят, а на негово място ще правят друг мост — много по-дълъг, с модерно осветление и голяма площадка със сладкарница на края му, директно в морето ще си прием кафето. Панос казва, че фотографите са призвани да запазят отиващото си в документи — за бъдещите хора.

8.

22 октомври, сряда

Блендата се отваря, светлинният цилиндър става по-широк, трябва да съкратим дължината му — времето, за да дозираме количеството светлина, която влиза в камерата — същото количество ще получим, ако затворим блендата и увеличим времето — по-тънък и по-дълъг цилиндър, а обема си остава същия. Когато блендата е отворена, дълбочината на рязко изобразяваното пространство се намалява — от къде до къде е на фокус, ако правим портрет, фона се размазва, което е и целта — да изпъкне лицето. При по-светосилните обективи, дето имат бленда 2 или 1,8 може и даже цялото лице да не е на фокус, а само част от него (моя „Любител с бленда 4,5“ ги не може тия работи!) На слънце — бленда 8, скорост 250 (значи една двеста и петдесета част от секундата), при сянка — бленда 4,5 или 5,6, скорост 120 или 60. Най-малката ми скорост е 15, при нея трябва да се снима от статив, иначе ще се размаже изображението. В стая, вечер, на недостатъчно осветление — само неподвижни обекти от статив — до 3 секунди ръчно със скоростта В — тя отваря обектива, докато натискаш копчето, колкото искаш дълго по желание. Когато говорим за стойностите на блендата, трябва да не забравяме, че става въпрос за дробни. 2 е $\frac{1}{2}$, 8— $\frac{1}{8}$ и т.н. Затова се получава, че по-малката цифра означава по-отворена бленда, а по-голямата — по-затворена.

Три големи риби носят света на гърбовете си, според древните индийци, на числото три се крепи всичко. Така е и с цветовете. Жълт — червен — син. И всички останали произлизат от смесването на тези трите. Има художници — импресионисти, които рисуват само с тях, малки точки, които при отдалечаване от картината, се смесват във въздуха (Панос нарича това явление „въздушна перспектива“) и, като се отдалечим на достатъчно разстояние, ние виждаме готовия нюанс, резултиращата багра. Това се използва в цветната фотография. Панос каза, че ако разгледаме един диапозитив през микроскоп, няма да видим нищо друго, освен жълти, червени и сини точки, различно

количество и в различна степен смесени помежду си. Така е възникнала цветната фотография — три черно-бели негатива, снимани съответно през червен, син и жълт филтър на един и същ обект, след това от негативите се прави прозрачен позитив — с директно, наречено още контактно отпечатване. Трите позитива се прожектират едновременно върху един и същи екран и пред всеки един от тях стои цветен филтър — този, през който е снимано — резултатът е пълноценна цветна фотография. По-късно използват този принцип при създаване на цветната фотолента — поставят три слоя един върху друг на лентата и по химичен начин ги „оцветяват“ в съответния основен цвят — съчетанието от трите дава желаната разцветка. Е, в негативен вариант, разбира се — жълтото е синьо, червеното е зелено и т.н. После при копирането се получават верните цветове. Панос ми обясни, че това е много трудно — хартията за цветни снимки — и тя трипластова, обикновено няма никакъв баланс между чувствителността на пластове и се налага този баланс да се прави изкуствено — използват се или три източника на светлина — жълт, червен и син, при което да можем да променяме интензивността им, за да получим нужната корекция, или един бял източник, като между него и филма се слагат цветни филтри в едно специално чекмедженце на фотоувеличителя. Тези филтри се продават в комплект от по три разцветки и в различни плътности за всяка една от тях — те са жълт, пурпурен и синьо-зелен. Тъй като филтъра „изважда“, този метод се нарича „субтрактивен“, от субтракция — изваждане. Другият „прибавя“, затова се нарича „адитивен“. В днешно време все повече се използва субтрактивния метод. Филтрите могат да се заменят от специални обективи, в които те са вградени и като се показват от страни, по степента на показването им се постига различната плътност, тъй като оптиката на обектива ги разпределя равномерно по цялата площ. Какви трябва да бъдат процентите на плътността на трите филтри, за да изравнят дисбаланса на слоевете както при филма, така и при хартията, можем да определим само с многобройни проби с различни съчетания и след обработката да изберем най-подходящото съчетание. Работа трудоемка и нервна, понякога отиват цели нощи в проби, преди да започнем истинското копиране — на гърба на пробите записваме комбинацията с молив. Всъщност използваме комбинация

от два филтъра, защото равна плътност на трите едновременно дават неутрално сиво.

Дотук. Панос казва, че с тази материя на практика ще се сблъскам по-късно, първо ще ме научи да копирам черно-бяло. Той има един стар любителски копирен апарат и е готов да ми го даде да се уча на него, но няма да ми върши работа, защото в него влизат само 35 милиметрови филми, Панос им казва Лайка-формат, а моят апарат снима с 60 милиметрови — шест на шест.

Спомних си как баща ми ме учеше още от малък, разказваше ми приказки за химията, за Менделеевата таблица, включваща всички елементи, от които се състои света, за това как тези елементи се състоят от още по-ограничен брой по-малки и така нататък, докато се стигне до атома, който се състои пък само от три вида елементи — електрони, протони и неутрони. Ето че светът наистина се състои от безкрайни варианти на взаимодействие от само три най-малки елементарни частици. Трите кита!

Цветните филми се копират в почти пълна тъмнина, единствено много плътен зелен фенер служи за ориентиране. Това е разбираемо, защото цветните фотоматериали са чувствителни към всички цветове. Докато черно-бялата хартия е „сляпа“ за някои цветове, например за червения — в тъмната стаичка може за свети относително силен червен фенер. Освен това химикалите за цветно са доста вредни за здравето, избелването става с калиев фeroцианид, наречен още „червена кръвна сол“, който е директен роднина на цианкалия, изпаренията, които лаборанта вдишва в тъмната задушна стая могат да навредят на здравето му. А и материали се намират изключително трудно:

— Филмите — немски, химикалите — чешки, хартията — унгарска, апарата — руски — фотоувеличителят — полски, мозъка на лаборанта — български — смееше се Панос. — Ето това наричам аз „социалистически интернационализъм“ в действие!

9.

23 октомври, четвъртък

Днес си спомних — много стар спомен, от детството. Струва ми се свързан с фотографията. А тогава съм нямал никакво понятие — дете. Предчувствие ли е някакво, предизвестие ли? Бях го забравил, а сега ще го запиша, за да не го забравя отново.

Спомням си — трябва да съм бил на две или три годинки, имах едно червено топче и си играех с него. По едно време топчето се търкулна някъде и колкото и да го търсих, не можах да го намеря. Много плаках за това топче, майка ми първо ме утешаваше, после започна да ми се кара: „да ти ударя два шамара, казва, да има защо да плачеш“. Пък аз не можех да се спра, сигурно часове съм плакал, така не си спомням по-късно за нещо да съм плакал. Беше ми мъчно за топчето, представях си, че то е там някъде самичко, без мен, и му е мъчно за мен, аз си имах майка и татко, имах си и другарчета, с които си играех на улицата, а то сам-самичко, никого си няма и плаче там някъде изгубено, нали е топче, не може да тръгне да ме търси, иска да си играем, а мене ме няма. Тогава майка ми започна да ми разказва как топчето си намерило приятели, Кума Лиса там, Зайо Байо, Катеричка Рунтавелка и тем подобни. Играели си и били весели и щастливи. Чак тогава се успокоих, е, похълцах си още малко, най-вече, че не съм и аз там, с Кума Лиса и Зайо Байо, но пък най-важното беше, че на топчето сега му беше добре. А като заспах, сънувах чуден сън — седя аз на стълбите пред къщата и в двора влиза чуден човек — с дълга бяла брада и черна островърха шапка — вълшебник, истински вълшебник. Ако беше някой друг, щях да си вляза и нямаше да разговарям с него, така ами, баба ми ми е казала да не разговарям с непознати хора, ама тоя си беше пък съвсем истински вълшебник, познавах го от книжките с картинки, които още не можех да чета, но бях запомнил коя дума къде е, защото баба ми, като ми четеше, показваше с пръст, та можех да разказвам приказката и да показвам с пръст също като нея. Вълшебникът седна до мен и ме попита защо съм тъжен. Разказах му

за топчето и как си отиде със Зайо Байо и Кума Лиса в гората и сигурно няма вече да го видя. Той се засмя и извади отнякъде дървена кутия, отвори я и вътре видях моето топче. Зарадвах се много, взех си го и го попитах как така е влязло в кутията. „Ами това е вълшебна кутия — каза ми той, — вътре живее мракът. Има тука специална дупчица, отваря се бързо, гълта онова, което иска да избяга от нас и веднага се затваря. А което хване, остава в нея — цяла вечност. Но твоето топче е нищо, тази кутия може да улови и мигът, даже самото време няма власт над нея, тя го спира, гълта го и затваря дупчицата“. Гледах го със зяпнала уста, колко много ми се искаше да имам такава кутия, от която нищо не може да избяга. „Е добре, ще ти я подаря“ — каза ми той, усмихна се, подаде ми я и с широки стъпки излезе във на улицата. Сърцето ми лудо заби, стисках съкровището си и бях толкова щастлив. Точно в този момент се събудих — кутията, разбира се, я нямаше в ръката ми, но там беше топчето, съвсем истинско, съвсем мое. Значи чудото беше станало, вълшебникът от съня ми беше истински! Е, разбира се, нямаше никакво чудо, много по-късно разбрах, че майка ми е намерила топчето, като чистила под стълбите, и ми го мушнала в ръката, докато спя, за да се зарадвам на сутринта. Но престава ли чудото да бъде чудо, само защото някой го е извършил?

Това какво е? Предопределение ли, предчувствие ли — не знам. Може би трябва да стана фотограф?

Или случайно съвпадение?

10.

26 октомври, неделя

Топло е, съвсем не като за октомври. Слънцето грее, като през ранна пролет — само за снимки. Зареждам нов филм във фотоапарата. Имам среща. На гарата. Защо точно там, не мога да кажа, не знам, тя така иска. Намира гарата за особено място. Все още никой от съучениците ни не знае. Какво да знае? Ние самите също още не знаем какво е това нашето. Разхождаме се, говорим си, измисляме си разни неща — хубаво е. Ето сега ще си играем на пътуване... играем си, да, това е, играем си. Защото, когато сме заедно, ставаме отново деца. Хубаво е.

Вървахме между коловозите, помолих да я снимам как слиза от един, оставен на глух коловоз, вагон, но после се отказах — стълбичката беше много стръмна, а тя е с пола, неудобно ще се получи, дано не си помисли, че искам нещо повече, нищо не искам, нищо друго, освен това, което е в момента, това хубавото, на което не му зная името.

Снимах я да наднича иззад вагона. Толкова е топло, че не си е взела даже яке, по един дебел пуловер е, сигурно меко я прегръща. Смее се. Фантазираме. Хайде да се качим и да тръгнем да пътуваме. Ще слезем във Франция, в Париж — ще прием кафе на Айфеловата кула и след това — на Монмартър, знам ли стихотворението на Ханчев за Монмартър? Не го знам. Веселин Ханчев е любимият ѝ поет. Притваря очи, опира се на вагона и го рецитира. Сякаш го пее. „Где е вашето грозде и вашето вино сега? Где е вашата сладостна есен, натезжала от болка и плод?“ Цялата музика, която поетът е вложил в подредбата на думите я чувам в изпълнението ѝ. Трябва на всяка цена да го прочета. Само че откъде? Ханчев не може да се намери по книжарниците. И в библиотеката, казва, го няма. Е, има го, но все не е върнат. Тя има една книжка, ще ми я даде, да си препиша което ми харесва.

— Страхотен е, нали? Сонати пише, симфонии.

— И ти... Усещаш музиката, трябва да станеш певица.

Разсмива се:

— Каква певица, ти се шегуващ, аз изобщо нямам никакъв слух, даже не мога да улучвам тоновете правилно. Аз пея фалшиво. Добре, че не си ме чувал как пея, ще избягаш, ако ме чуеш!

— Или ще скоча.

— Откъде?

— Как откъде? От Айфеловата кула, нали сме в Париж!

— Ах да, само че вече слязохме оттам, ваше височество, и вървим по посока Мулен руж.

— Мулен руж?

— Ммм-да. Ама няма да влизаме. Това е гнездото на разврата. Там играят Кан-кан!

— У-у-у, как не ги е срам! Кан-кан!

Вече сме стигнали до края на перона, продължаваме между релсите, там някъде е рибарското пристанище, вървим нататък.

— Да знаеш — казва ми внезапно, — няма по-голямо нещо от морето, морето е най-голямото!

— „Морето, най-голямото събитие!“ — процитирам.

— Точно така, прав е Христо Фотев, точно така е. Най-голямото събитие. Знаеш ли, понякога съм цялата изпълнена с щастие, че... не може да се обясни, че това събитие се случва непрекъснато и ми се случва на мен, че съм цялата в него, в това прекрасно събитие! Не знам какво ще стане, ако ми вземат морето! Не бих го преживяла. Не знам. Не, няма да умра от това, разбира се, но онази, истинската, по някакъв начин ще умре, онази, която е в мен и която е най-истинската аз.

— Прекрасно го казваш.

— Прекрасното е, че има на кого да го казвам. Че най-последно има някой, който ме чува, който ме разбира. Гледал ли си „Ще доживеем до понеделник“?

— Да.

— Как беше там: „Щастието е, когато те разбират!“ Колко точно казано.

Вече сме на брега, внимателно тръгваме по дигата — от камък на камък. Тя спира, подава ми ръка да ѝ помогна да прескочи до съседния камък. Хващам ръката ѝ. Колко хубаво е да държа ръката ѝ, никога дотогава не съм го правил. Ръката ѝ е топла и чудесно мека. Тя я

издърпва деликатно от моята, приклеква на камъка и се заглежда във водата, където се люлеят водорасли от последните отзвучи на пулсирането на приборя — наляво-надясно, наляво-надясно.

— Знаеш ли — казва тя с развълнуван глас, — когато бях малка, често я гледах тази люлка на водните тревни. Е, искаше ми се да мога да стана още по-малка, като Палечка, да се гмурна и да се полюлея на тях, колко ли е хубаво?

А след това помълча и добави:

— Сега... сега ми се струва, че наистина се люлея на тази люлка!

11.

29 октомври, сряда

В бараката на Панос е студено. Заварвам го пред бутилка „Поморие“. За пръв път го виждам да пие алкохол. Чашката му е до половината пълна, до нея на масата натрошен шоколад върху опаковката. Е, онова на което казват десертен блок, чист шоколад отдавна няма.

— Вземи си — побутва я към мен. — Аз обикновено пия чай, ама днес е много студено тук. Отоплявам само когато проявявам филми или снимки — при процесите температурата трябва да е постоянна — 20 градуса, иначе не можеш да предвидиш резултатите.

На масата — книга на Платон, виждал съм я в книжарницата, наскоро излязоха.

— Сега имам малко работа, не топля. Икономии. Малко работа значи и малко пари, нали така. Чета. Платон. Случвало ли ти се е да го четеш.

— Учихме нещо... Идеалист — философ. Смятал, че съзнанието определя битието, а не както...

— Точно така — прекъсва ме Панос, — идеалист. Ако има нещо много сбъркано, то е, че някои се кълнат в материализма, а разчитат на идеалисти. Но както и да е, това не съм го казал, не е за фотография.

Отпива глътка коняк и се замисля.

— Всъщност като помислим, ще излезе, че Платон е предрекъл фотографията. Чел ли си за неговата „пещера“?

Вдигнах рамене. За Платон ни бяха казали точно две изречения.

— Всъщност Платон е изобретателят на фотографията-той описва и първия фотографически апарат, първата „камера обскура“, като я нарича пещера. На дъното на пещерата се отразяват сенките на онова, което минава пред пещерата. Тези сенки ние, дето сме до гуша вътре, оковани във вериги и вторачени в изображението, смятаме за истинския живот. И вместо да излезем в света, да се разтворим в него и да го изживяваме, ние го наблюдаваме, запечатваме, картотекираме.

Колко много непосредствени впечатления виждаме само през визъора на фотоапарата си и се радваме не на гледката, а на фотографията покъсно, или се разочароваме от нея. И колкото и да твърдим, че по този начин можем да споделим впечатлението си, усещането си, с целия свят, толкова ни става ясно, че не сме имали нито впечатление, нито усещане, имали сме само ловна страст да гръмнем мига, за да го показваме сетне — вижте какъв хубав миг гръмнах. Е да, ама мигът е бил жив, а сега виси умрял като застрелян пъдпъдък и как да обясним, че сме искали да уловим полета му? Неповторимото, неуловимото умира, когато стане повторимо и повторяемо, може да се тиражира и възпроизвежда безброй пъти, както и неуловимото умира, когато стане уловено.

Сетне се размива на глас, за да покаже, че си е направил шега. Чуква по масата, глътва остатъка от коняка и става бодро.

— Сега да ти видим филма, нали затова си дошъл. Докато не си замръзнал от студ.

Изважда от едно чекмедже класьор, където филмът ми е нарязан и пъхнат в специален плик, премества чашата и шишето коняк на бюфета, а на масата поставя светещата кутия.

— Ето виж — тука. Ето ти лупа да го разгледаш по-добре.

Някои кадри са по-светли, други — съвсем тъмни, но има и нормални — тези от гарата.

— Е, имаш грешки в експозицията, но нищо, ще се научиш. Тука имам едно помагало — таблица: гледаш небето какво е, колко е часът, слагаш срещу чувствителността на филма и получаваш срещу избраната бленда съответната скорост, доста е лесно и сравнително точно. Вземи я, вземи, тя на мене отдавна вече не ми трябва. Ето и една изненада, тези кадри съм ги копирали контактно, виж тука позитивите.

— Тя! На снимките тя! Красива, усмихната, същата!

— Мога ли да ги взема с филма? (Ще ѝ ги подаря, ще я зарадвам, сигурно ще се усмихне, може и да ме прегърне...)

— Разбира се, те са за теб. Но това са само контактни копия. Шест на шест. Снимката, истинската снимка идва с увеличението. Тогава заблестяват всичките ѝ качества, тогава става картина, изображение... И на това ще те науча, да не бързаме.

Отново разбърква картончетата.

— Хубаво момиче, снимай го още. Добре е да имаш постоянен модел, свиква с апарата ти и се държи съвсем естествено пред обектива. А тази снимка ти е добра, добре си разпределил квадрата, виждаш ли, квадратът не е лесен формат за композиция, затова се налага да се правят отсечки — в класическите пропорции три на две или четири на три. Но при теб композицията е много добра, явно имаш око за фотограф. Тази снимка ти е най на фокус. Знаеш — при апарат като твоя, фокусът се определя донякъде на око и често стават грешки. Има една лупичка там, отваряй я. Освен това на една трийсета нерядко кадърът се размазва от движението на апарата при снимане, или от движението на обекта — ето тук тези първите кадри. От статив си снимал, ама никой не е стоял мирно.

— Рожден ден — засмях се, — кой ще стои мирно...

— Иначе експозицията си я улучил една секунда ли, две ли. И предметите са на фокус, значи си ползвал статив.

— Е, предметите не се мърдат.

— Точно така. Арс лунга, вита бревис — изкуството е дълго, животът е кратък. Това го използват като ефект, за да покажат мимолетността на битието, ефимерността на човешкото присъствие. Ако беше пред архитектурен паметник, преживял хилядолетия, щеше да се получи снимка с послание. Иначе в зората на портретната фотография чувствителността на материала е била толкова ниска, че се е налагало моделът да седи по десет минути в една и съща поза — толкова е траяла експозицията. Имали са специални столове със стойка, на която се поставяла главата, даже са ги връзвали за стола... Представяш ли си — фотографски стол като средство за инквизиция... Аз това време не съм го преживял, по мое време вече имаше достатъчно силни филми за моментална фотография, е, при достатъчно осветление, разбира се. Ето, този филм е 20 дин, а в тъмната стая...

— В тъмната стая е безсилен — подех аз. — Затова всичко е брак...

— А, не бързай, не бързай. Понякога размазаната снимка е много интересна, тя не предава чертите на обекта, но неговото движение. Чакай малко да ти покажа нещо.

Наистина беше много студено. Пъхнах ръце в джобовете на палтото, което изобщо не бях свалил. Чудех се как Панос издържа по

жилетка, вероятно конякът му помагаше. Той доста дълго рови в един от шкафовете, докато намери това, което търсеше.

— Снимах една сватба, преди години. И виж тука — светкавицата не се е заредила и не е светнала, булката е размазана, само очите ѝ са на фокус, така се получава, когато следиш с фотоапарата. И виж какво съм хванал — едни, малко възторжени, малко уплашени очи, на границата между моминството и брачния живот, между свободата и отговорностите и задълженията, между детето и жената. Хем радост, хем страх блести в тях на фона на размазани форми, бели и черни, размазани фигури, лица, стени, мебели, вещи — живот, с други думи, още неясен, още неоформен в съзнанието ѝ, недоизмислен, плашещ и радващ едновременно. Ето това ми е най-хубавата снимка от тази сватба, затова съм си направил и увеличението.

— Сигурно много са я харесали — казах аз, като не можех да откъсна очи от снимката.

— Кой? Сватбарите ли? В никакъв случай. Изобщо не им я показах да не ги ядосам — засмя се Панос. — Виж сам: няма фокус, няма дежурна усмивка, няма подреденост, каквато трябва да има по дефиниция на една сватбена снимка. Ако не изглеждат като препарирани в едно изкуствено щастие, не е сватбена снимка. И клиентът се сърди: „Ма що си ме изкарал така, малко намръщен нещо. Сватба ли е или какво?“ Не са виновни хората, така са възпитани, това търсят, това искат, за това плащат. Хайде сега да те изпратя до арменското кафене, че ще вляза малко там да си погрее кокалите.

12.

1 ноември, събота

Събуди ме вятърът, вятър без име, без посока, без цел. От къде на къде беше влязъл в стаята ми, невидим, през плътно затворените прозорци, не рошеше косите ми, а моите сънища, разпиляваше ги на всички посоки и само някакви усещания все още се мотаеха около сънното ми съзнание. С бързината на вълна, която изтрива написаното по мокрия пясък изтриваше онова, което ме беше вълнувало отгатък, в страната на съня, а то беше хубаво, много хубаво беше, но ми се изплъзваше, както косите й... да, косите й бяха в съня, галеха ме, скриваха лицето ми и виждах света през тях, един друг, пъстър свят, невероятен. Щастие беше да обитаваш този свят, да се носиш по улиците му (защото в съня ние не стъпвахме!), да го съзерцаваш и да го доизграждаш с мисли и думи. Да, думи...

Но това не беше сън, това беше отражение на реалността на предишния ден, ако можеше магията да бъде наречена реалност. Ето сега мислите ми се връщат в съзнанието и аз за първи път осъзнавам, да, аз осъзнавам, че истинската реалност, най-реалната реалност е чистата магия и ние сме истински само когато съумеем да я съзрем така, че тя да ни озари, като светкавица, като мълния, да раздере завесата на привидната видимост, с която сме свикнали и да прогледнем, да отворим очите си за неземната красота. Ако можех да я нарисувам, да я опиша с думи, да я фотографирам такава, каквато я виждам, за да могат всички да я видят, заедно с мен. Ако можех. Но не, може би само сенките на нейното присъствие, може би само светлината — нали фотографията е светлина — и който може, ще види отгатък, зад изобразеното, който може. Който обича, който е влюбен. А аз, влюбен ли съм аз? Не зная. Защото не зная какво е любов. Зная само, че съм изпълнен до краен предел с нещо хубаво, нещо, което ме издига, дава ми криле, някаква благословена и прекрасна сила, води ме към мен самия, такъв, какъвто съм мечтал да бъда — без още да го осъзнавам.

13.

5 ноември, сряда

Ракурс е гледна точка, ъгълът, от който виждаме сюжета и го фотографираме. Когато сменяме ракурса, се сменя и идеята на фотографията. Често вместо ракурс се употребява терминът „перспектива“. Така например казваме: птича перспектива, жабешка перспектива. Макар че е навлязло в практиката, това само донякъде е правилно, перспективата е въздушна геометрия на погледа и като такава, играе друга голяма роля в композицията на кадъра. Ракурсът е самият поглед. Един и същи обект става различен, когато го гледаме от различни гледни точки, защото гледната точка определя отношението ни към този обект. Гледан отдолу той изглежда значителен, важен, великански. Тогава и хоризонтът е в краката му, образно казано, гледащият се чувства мъничък, нищожен пред обекта, гледан отгоре той е незначителен, незаслужаващ респект, гледащият се чувства великан, способен да съзре (отгоре) всяка подробност, гледан на нивото на погледа ни, той ни става равен, достъпен, разбираем, обикновен. Когато снимаме хора, не бива да забравяме, че ако камерата е на нивото на очите ни, има опасност поради въздушната перспектива краката да излязат прекалено къси — обективът подсилва този нежелан ефект. Всъщност ние така виждаме хората, но мозъкът, както в повечето подобни случаи, изправя несъразмерностите и коригира изопачението. Което обективът не прави. И тъй като гледаме снимката не във формата — цял ръст и не отгоре, откъдето нормално гледаме хората, а умалена и на нивото на очите ни, изкривяванията пречат на правилното възприятие. Затова е редно ракурса да е някъде на нивото на гърдите, или на корема. Така човешката фигура изглежда съразмерна. В случай че хоризонтът се вижда (например когато фонът е морето), обаче, той ще падне по-ниско, отколкото сме свикнали да го възприемаме (на нивото на главата) и обектът по този начин ще изглежда по-висок, а оттам и по-значим, по-недостъпен, по-загадъчен. Това вече наричаме въздушна перспектива, която се променя, като

променяме гледната точка. В по-общ смисъл гледната точка е решаваща, за възприемането на всяко едно явление и на света като цяло. Панос смята, че повечето бедни идват от гледна точка, която ни убеждава, че сме нищожни и ни хвърля в апатия и цинизъм. Но когато изобразяваме висока идея, казва ми той, добре е да я видим отдолу, това може да ни помогне да се извисим до нея. Както в готическите храмове — те са направени така, че човекът да се почувства малък, но в никакъв случай не съм съгласен, че това трябва да го унижи, високите арки и колони трябва да възвисят духа му, да го научат да се въздига, защото там той, макар и малък, се усеща част от това извисяване, необходима и неизбежна част, и се слива с общото. Е, в учебниците пише друго, но погледни един готически храм отвътре и ми кажи честно какво чувстваш. Аз никога не съм виждал готически храм, баща ми има една книга с цветни илюстрации, там има снимки на Кьолнската катедрала, но тези снимки са направени с ракурси (дано да употребявам термина на място), които не показват перспективата, каквато ще видим, ако сме на живо там. В България катедрали няма, тук и църквите са правени по време на турското робство и, според тогавашните закони, не е трябвало да бъдат по-високи от един етаж, затова повечето от тях са вкопани в земята и така придобиват необходимата за един храм внушителност, но само когато бъдат гледани отвътре. Пак опираме до това — гледната точка определя възприятието. Е, след освобождението са се направили катедрални храмове, като Александър Невски в София или нашата Кирил и Методи, но те нямат размерите на онези катедрали, за които става дума и, поради това, са по-земни, по-човешки.

После Панос извади един албум със снимки и започна да анализира ракурса при всяка една от тях. На една от тях се виждаше София — цялата в мъгла, беше снимано от Витоша, на друга едно дърво беше видно от погледа на жабата — изглеждаше необичайно, много високо, недостъпно, но без да „смазва“ с величието си, по-скоро предизвикателство да тръгнем нагоре, заедно с него.

— Хайде, ще дойда с теб до галерията — каза ми накрая той. Искаше да ми покаже нещо. Всъщност галерията се намира на стотина метра от къщата му и на път за арменското кафене, където Панос прекарва следобедите си. Преди тази галерия е била синагога, храмовият ѝ вид придава тържественост и значимост на изкуството,

затворено в нея. Не влязохме съвсем вътре, още от преддверието се изправяш срещу една голяма картина, от която те гледат три едри фигури с геги, по-високи от теб.

— Златю Бояджиев — каза тържествено Панос. — С дясната ръка, значи преди да се парализира. Картината се казва „Говедари“, прави ли ти впечатление нещо?

— Да, необичайният ракурс. Композицията. Планините на фона повтарят техните фигури, така, че те изглеждат като великани, като светци.

— Точно така, — каза Панос, — ето че виждаш правилно. По този начин художникът изразява отношението си пред тези обикновени хора, своето възхищение от тях, той им се покланя. Защото те, обикновеният български народ, са героите и светците.

Не можех да откъсна очи от погледите на тримата пастири, сила имаше в тях, желание за живот. И не те смазваха с величието си, но напротив, викаха те при тях, при величието си. Бях ходил в галерията още преди година-две — с класа на посещение, бях я виждал тази картина, но сега за пръв път осъзнах, че я виждам наистина. И си казах, че трябва по-често да идвам тук, за да мога да откривам все повече и повече.

След това — Людмила. Нещо ни беше смешно, смяхме се на гарата, смяхме се край казиното, смяхме се на моста. Измисляхме си език, който да разбираме само двамата и стигахме до такива абсурдни ситуации, че направо си умирахме от смях.

Но много смях не е на добре. Когато ти е най-хубаво, няма начин да не ти го развалят.

Когато се прибрах, отново усетих неумолимата важност на гледната точка. Баща ми беше намръщен, извика ме в хола.

— Колко е часът?

— Не знам, осем...

— Осем и двайсет. Ти забрави ли, че има ученически час.

Как да забравя, нали знам, че има такова нещо — след осем нямахме право да се разхождаме, без придружител — възрастен, по улиците.

— Извинявай, увлякъл съм се и часовникът ми е спрял.

— Ами ако те беше срещнал някой учител? Не мислиш за поведението си, не мислиш и за моята репутация, все пак и аз съм

педагог. Как да възпитам чуждите деца, след като не мога собствения си син да възпитам?

Да, това е тема, която той често засяга, просто ми е омръзнало да го слушам, като я започне. Ето сега ще ми цитира Макаренко (имаме му книгите в библиотеката в хола).

— И къде скиториш, ако смея да попитам?

Замълчах. Знаех, че не мога да се оправдавам с Панос, много добре му беше известно на баща ми къде може да се намери този фотограф след пет следобед.

— Някакво момиче ли там?

Изтръпнах, като че ме бяха попарили с вряла вода.

— Всяко нещо си има времето. Още си малък за такива работи, като пораснеш и ти дойде акъла, тогава може. Не се пилей в глупости, за които сетне ще съжаляваш.

Продължавах да мълча. Все така ще стане, когато ти е било най-хубаво, да ти го отровят.

— Прави каквото знаеш, после сам ще си трошиш главата. Но за едно настоявам — най-късно в осем без пет да си винаги вкъщи. Ясно ли ти е?

Кимнах мълчаливо. Хубавото си беше отишло. Винаги така става.

Но по-късно, вече в леглото, то се върна отново. Просто се сетих за урока по фотография — ракурс, ето какво е, точно това, ракурс! Гледна точка. Не е възможно да имаме една и съща гледна точка, аз съм на 17, а той — на 46, или 47 станаха вече. Как беше: един и същи предмет, едно и също явление изглежда съвършено различно, само ако променим гледната точка. Съвършено различно. Мога да го разбера, сигурно когато е бил млад, е чувствал също като мен, а после е забравил. Разочаровал се е и е забравил. И сега е решил да ми спести разочарованието. Само че всеки има право да измени пътя си сам, сам да си направи грешките, всеки е длъжен да изпита нещата върху собствената си кожа. Ето това не трябва да забравям — той все това ми казва: когато имаш деца, ще ме разбереш. Да, някога ще имам деца, но ще се опитвам да разбирам тях, ще се опитвам да се върна на моите седемнайсет, да погледна отново от тази гледна точка, от която ще гледат те, не трябва да забравям, не трябва да забравям. Дори и ако стана учител и съм длъжен да следя за дисциплината, да трябва да

възпитавам другите (ужас!), дори и тогава не трябва да забравям, че различната гледна точка е причината за всяко едно недоразумение. Ракурсът!

14.

7 ноември, петък

Щастието е състояние на безтегловност. Сякаш се разтваряш в света, ставаш част от него, започваш да го усещаш като нещо близко и скъпо, като самия себе си и като нея. Да се видя в очите ѝ — най-истински, в големите ѝ пъстри очи, да пропадна вътре като в кладенец, да потъна, да се удавя, да бъда най-истинския аз, такъв, какъвто не се познавах досега... Днес я държах за ръката. Толкова ме беше страх, че ще я отдръпне. След манифестацията. Седми ноември, денят на октомврийската революция (тези стилове — нов стил — стар стил съвсем ме объркват. Октомврийска, пък на седми ноември. И интересно, на никого не му прави особено впечатление. Инерция). Този празник преди не се празнуваше, е, не че не се празнуваше де, вестниците, радиото, телевизията все за него приказваха, но не беше официален почивен ден и нямаше манифестации. После взеха да го празнуват, а тази година за пръв път и манифестираме. И като свърши манифестацията, Людмила ме чакаше на страничния изход от гарата — да не ни видят другите. Тръгнахме нагоре по улицата край красивата старинна сграда на психодиспансера, после там, откъдето се вижда гарата и пристанището, влаковете и морето отвисоко. Един влак излизаше от гарата и бавно се изнизваше под нас, поздрави ни със свирката си, нас, точно нас. Защото ние знаехме, че всичко, което става, става за нас, така омагьосан беше целият град единствено от това, че сме заедно. Гледахме влака, който изчезваше бавно в завоя към старата гара и мълчахме. Не беше нужно нищо да си казваме. Едно такова вълшебно усещане, че се преливаме един в друг, че душите ни се докосват и разговарят на своя древен език някъде над нас. И тогава се престраших — плъзнах ръката си върху нейната и стиснах дланта ѝ. Беше по-топла от моята, но ми се стори, че потреперва, че пулсира от вълнение. Не я изтегли, а така ме беше страх, че ще я изтегли. Беше стегната в началото, после постепенно се отпусна в моята, сякаш винаги там е била. Толкова хубаво, толкова страхотно хубаво! Искам да

го опиша, а не мога, защото за тези мигове няма измислени думи. За злобата, войната, омразата има, а за това върховно усещане — няма. Или думата е любов? Една дума, в която е заключено всичко, целият свят и ние вътре в него.

Не забелязвахме нищо, нито прелитащите коли и рейсове, нито нарядко преминаващите ученици, прибиращи се в тази посока от манифестацията, понякога близо до ушите ни изграчваше фанфар, друг път ситно, като пясък, се разсипваше смях. Но всичко това не ни интересуваше. Просто бяхме сами, бяхме останали сами в целия свят. Тя и аз. Само тя и само аз. Ние! Гледахме се в очите, всеки от нас виждаше две миниатюрни отражения в очите на другия, неговите собствени, неговия собствен образ. И ако очите са прозорци на душата, то през тези прозорци ние прониквахме един в друг без думи, без мисъл, вливахме се един в друг, както две реки се срещат и изчезват, за да направят място на трета, по-голяма, направена от тях двете.

Стресна ни влакова свирка — точно под нас една машина правеше маневра, железничар с байряче махаше на машиниста и обръщаше стрелката, за да може локомотивът да се върне по другия коловоз. Разсмяхме се и пуснахме ръце. Но веднага след това отново дланите се потърсиха. Този път и тя. Нежната ѝ ръка се сви в моята като птичка в гнездото си. Нека този миг никога не свършва, нека никога не свършва, нека никога не свършва...

15.

8 ноември, събота

Откъде идва този дивен свят — аз не знам. Бил ли съм някога в него — не знам. Виждал ли съм го досега — не знам. Сънувал ли съм го — не знам. Знам само, че той идва, когато съм с нея. Тя по някакъв вълшебен начин го извиква за мен, а аз го поемам внимателно в шепите си, както се поема новородено бебе, за да ѝ го подаря. Той е свързан с нея и все пак той е мой свят, съвсем мой. Дори да съм сам, той ме спохожда — при мисълта за нея, при спомена за докосването на ръката ѝ, за усмивката ѝ, идва даже само като се сетя, че тя съществува, че я има. Като че ли нищо друго не ми трябва, освен тази мъдрост, това познание. Защото когато я нося дълбоко в себе си, мога винаги да протегна ръка и да я докосна. И искам да я запазя, затова ли я фотографирам все повече и повече, запечатвам нейните мигове за доказателство в свидетелството на светлината, че тя съществува на този свят, че не е измислена от мен. А само като си помисля, че допреди няколко седмици нищо не знаех за нейното съществуване. Въпреки че я виждах всеки ден. И това е възможно, да. Нещо повече — не знаех, че и аз съществувам, не знаех какво значи да съществуваш и колко е хубаво да съществуваш!

16.

11 ноември, вторник

Днес я нямаше на училище. Болна! Отвратителните й съученички се споглеждат, подхилкват се и си смигат, просто не се издържа. Няма ли милост, уж са й приятелки. А Тина поглежда към мен ехидно и любопитно, абсолютно гадно. Знае ли нещо, научила ли е отнякъде, видяла ли е? При всички случаи не е честно.

На всичкото отгоре ме изпитаха. По тригоно. Не бях учил, ама аз тази материя си я знам, тръгнах да разсъждавам и, общо взето го реших триъгълника де. Четири — резултатът излизал, но не било по правилата. „Целта ми е да ви науча да мислите“ — казва Пирона (тъй му викаме на Спиров, защото е тънък и дълъг — същински пирон). Да мислим — как пък не, да спазваме строгите правила на една зазубрена логика, това е „мислене“ на машина, не на човек. Хайде това е все пак математика, обаче като започнат и по литература да ни карат да мислим по строги схеми, направо побеснявам. Ама това е — такава е системата, те също си имат техни си учебници как да ни преподават материята и който не се съобразява с тях, сигурно също може да си изпати, нали съм гледал филма „Сбогом, приятели“. И тяхната не е лесна — система!

Вчера Людмила ми прошепна, че има изненада за мен, малка изненада — така каза, зарадвах се. И ето ти днес изненадата — болна! Добре, че утре Панос ще ми покаже новия ми филм, на който я снимах на една от пейките в морската градина. Една вълшебна разходка, толкова беше хубаво, че даже не посмях да напиша нищо в дневника, сякаш от страх думите да не го развалят, да не го направят делнично, обикновено. Беше много топло за средата на ноември, днес пак духа студен вятър и сигурно е около нулата. Ама преди два дена беше станало изведнъж топло, в нашия град има такива аномалии през зимата. Държахме се за ръка, скитахме из парка, смеехме се и

снимахме. Всъщност снимах аз, макар че този път и тя ме снима — на моста, на втория етаж до фенера, на фона на летния театър. После я снимах аз до перилата долу, беше излязъл вятър, и той беше топъл, като на пролет и, мръсникът му с мръсник, опитваше се да ѝ вдигне полата, а тя си я държеше и се смееше. А е толкова хубава, като се смее, трапчинките ѝ засияват. После снимах Казиното — с един гларус, кацнал на терасата му и ме гледа важно, важно, на парапета се бяха облегли момче и момиче, и те с ученически униформи, но не видях емблеми и не разбрах откъде са. Гледаха морето и после започнаха да се целуват, снимах ги с парапета на преден план, с този апарат е лесно да не те забележат, тъй като гледаш отгоре и може да си обърнат съвсем в друга посока, ето, например, аз бях обърнат към морето и уж снимах него, а леко извъртях апарата надясно и снимах тях. Людмила в това време се смееше тихичко до терасата на Казиното. После отидохме на Охлюва, Людмила излезе на сцената и изправи патетично ръце нагоре, като че ще рецитира от древногръцка трагедия. Снимах я, като опрях апарата на пейката пред мен, защото се тресях от смях. После снимах морето. И накрая, когато в апарата остана само една-едничка поза, Людмила седна на една пейка на алеята срещу морето, насочих апарата към лицето ѝ, нагласих фокуса на най-близко. В последния момент вдигнах очи към лицето ѝ, очите ни се срещнаха, тя стана изведнъж сериозна, замислена и тържествена, след това усмивка, не, не точно усмивка, ами нещо като усмивка, обещание за усмивка трепна по устните ѝ, в погледа ѝ имаше толкова обич. И тогава натиснах спусъка. Дали успях, дали улових чудния миг, когато беше така красива и истинска?

Нямах търпение и занесох филма веднага на Панос. И утре трябва да бъде готов. Утре.

17.

12 ноември, сряда

Заварих го в градината пред къщата, беше хванал някакви дълги ножици и подкастрияше храста. Без да ме кара, започнах да му помагам — събирах падналите клони и ги отнасях до кофата за боклук. Признавам си — не толкова от доброта, колкото от желанието да свърши по-бързо, за да ми покаже филма.

— Мда-а-а, застудя — промърмори той. — Оня ден какво беше хубаво, пък сега си е вече истинска зима. То сега не е за рязане на дървета, ама реших да го пооформя малко, да не ме дразнят някои клони, пък и да се пораздвижа. Виж преди два дена беше само за снимки, а?

Погледна ме дяволито и сигурно съм се изчервил, след това изми ръце на чешмата на двора, от ръцете му излизаше пара, и ме покани вътре.

— Да започнем със забележките — каза, докато ровеше из шкафа си. — Зима е, даже да е топло, няма ли сняг, си е по-тъмничко, особено в парка. Като цяло е недоекспониран, но това за щастие може да се оправи при копирането. При този случай се отваря блендата, обаче твоя апарат има само до 4,5, а ако намалиш под 60 скорост, ще излезе размазано. Така че най-добре е другият път да си вземеш филм 27 дина, той е по-светлочувствителен. Вярно, че е доста по-едрозърнест, но това може донякъде да се оправи, ако разредем проявителя и проявяваме по-дълго време. Тогава се изравняват и контрастите. Ще ги научиш тези работи, няма как. А сега доброто — ето ти контактите. Имаш една много добра снимка и то портрет — с такъв обектив, дето не е мислен за портрети, си е направо постижение, а какво щеше да бъде, ако беше Хелиос или Практикар? Ето я.

И той я извади най от отдолу. Същата, всичко беше там, и обич, и обещание за усмивка, и всичко — така, както го бях видял тогава. Изтръпнах от щастие.

— Да позная ли нещо? — попита с усмивка, — когато си я снимал, ти не си гледал във фотоапарата, гледал си я директно в очите.

— Точно така беше.

— И по този начин сам си стигнал до едно от най-важните правила на портрета. Виж сега...

Зарови се из папките на лавицата, търсеше нещо първо в една, после в друга папка, накрая намери някаква изрезка от чуждестранно списание и я постави на масата пред мен. Бяха три фотографии една до друга, на първата фотограф се приближаваше с широки крачки, скрит зад фотоапарата си, на втората, здраво застанал разкрячен, фотографът правеше снимка, на третата на пръсти се отдалечаваше, прикрил лицето си с ръка.

— Разгледай това — каза ми, — Анри Картие Бресон, един от най-големите фотографи на планетата. Демонстрира принципите на репортажната фотография — фотографът трябва да остане незабелязан, за да не влияе с присъствието си и с действията си на репортажа, да не предизвиква пози, настроения, за да останат участниците истински. Това е за репортажа. А за портретът е точно обратното. Там важи един стих на великия гръцки поет Сеферис: „За да се опознае една душа, тя трябва да се види отразена в друга душа“, май преди него го е казал друг грък — Платон (пак този Платон, с Пещерата!). Тя се е видяла в очите ти, погледът ти е предизвикал душата ѝ, душата ѝ се е отразила в твоята и тя се е познала. Затова портретът е толкова истински. А и твоята душа се е отразила върху него, затова всеки истински портрет е донякъде и автопортрет.

След това се разсмя с хрипкавия си смях, сякаш се беше пошегувал, обърна се настрани, извади цигара Мелник от пакета на масата и я запали с бензиновата си запалка.

— Хайде сега виж другите снимки и ми ги коментирай ти самият.

— Да, тук на моста снимаше тя, държала е апарата накриво, гледала е във визьора. Излязъл съм като препариран. Ето тук, гларусът на Казиното, слива се с фона, не е ясен замисълът — защо съм я направил. Тука двойката, нямат фокус, забравил съм да го наглася, гледах да не ме забележат, тези дървета са много тъмни, другия път през зимата — по-чувствителен филм, тук на моста, на вятъра пак няма фокус, или съм мръднал, или скоростта е била много бавна за

движението, май че снимах на 60, е-ех, ето тази щеше да стане, тази на охлюва, обаче съм забравил да превъртя и съм я залепил върху морето, жалко, тя може би също щеше да е добра, ама... Ужас, всичко друго е пълен брак.

— Е, не е чак такъв ужас — засмя се Панос, който вече беше успял да загрее вода с бързоварчето и заливаше зеления чай в чайника, след това завъртя фотографския часовник, който използваше при проявяване. — Една минута. Изобщо не е ужас.

— Ама... от дванайсет пози само една добра?

— Че ти какво мислиш? Даже големите майстори изкарват понякога от сто и двайсет пози една-единствена добра и й се радват. Една от дванайсет, това си е направо постижение. Искаш ли чай?

— Малко, да — промърморих и пак загледах квадратчетата.

— Сетне, я виж това! — измъкна от ръцете ми снимката, на която беше сцената на охлюва и морето, — как ти се струва, ако направим една ето такава отсечка... — и бързо огради част от снимката с ръцете си, — виждаш ли какво се получава — сцената, жрицата, издигнала жертвено ръце, сляла се с вълните на морето, много даже е интересно, получил се е неочакван ефект.

— Случайно?

— Не мисля, че има нещо случайно на този свят. Във всеки случай е доста въздействащо. И нямаше да бъде така въздействащо, ако не беше двойната експонация, да. Нали уж се учим да виждаме? Запомни — фотографът трябва да умее да вижда не само навън, но и в собствените си негативи. И да не бърза да изхвърля. Може да минат години и тогава чак да забележи нещо, на което някога не е обърнал внимание. И погледът, и той търпи развитие, и той се възпитава.

Резкият звънец го прекъсна, той стана и наля чая в две чаши.

Зеленият чай не се прави с вряла вода, запарва се само една — две минути и може да се пие. Едва сега ми стана студено, Панос почти не затопляше. Пиехме чая при пълно мълчание. Знаех, че за него това е строг ритуал и той му се отдава напълно, сякаш забравил всичко друго. А когато свършихме, той отново се върна в света, засмя се и каза:

— Следва подаръкът!

Извади от една папка две фотографии 13 на 18 и ми ги подаде. Онемях — на едната моята морска жрица на подводна сцена закланаше морето, разтваряше се в него, владееше го и му беше

подвластна, нито сянка от хумора, с която тази снимка бе направена, всичко изглеждаше величествено, ритуално, божествено. А на втората — беше тя, влюбената, вълшебната, по-истинска от истинската, пожива от живата. С огромно усилие на волята спрях обзелия ме порив да я целуна.

Гледах снимките като омагьосан поне пет, десет минути, цяла вечност, през това време Панос си беше сипал втора чашка чай и бе изпил и него със строгата си ритуалност, беше си запалил втора цигара и насмешливо ми се любуваше.

— Това моите снимки ли са? — прошепнах замаян.

— Твоите ами, да не са моите. Работи, работи, виждаш ли, може да стане фотограф от теб, само иска работа — засмя се той. — Видя ли — две от дванайсет!

18.

14 ноември, петък

Първото, което видях, когато влязох в класната стая, беше тя. Обърна се към мен и широко се усмихна, беше оздравяла. Имаше нещо дяволито в погледа ѝ, да не би заради оня подарък, който ми беше обещала преди да се разболе. Ама само ако можеше да знае какъв подарък пък аз ѝ бях приготвил, два дена нося фотографиите ѝ в чантата си, в една голяма тетрадка, за да не се измачкат, намерих и достатъчно голям плик в книжарницата. Портрета и Морската заклинателка!

Какво приказваха учителите през първите три часа не мога да си спомня, през цялото време гледах профила ѝ, и за моя радост забелязах, че и тя използва всеки удобен момент да се обърне назад и да ме погледне. Обич ли прочитам в тези погледи, радост ли от това, че отново сме заедно, не знам. Знам само, че очите ѝ особено блестяха и искрата някак си прелиташе до мен.

През голямото междучасие излязохме да се разходим из двора.

— Имам нещо за тебе.

— И аз — казах и веднага забелязах радостното ѝ учудване.

— След часовете.

— Да, след часовете.

Още три дълги часа. Но после тръгнахме към морето — директно в посока Летния театър. Като влизахме в морската градина, се огледах крадешком и хванах ръката ѝ. Усетих как някаква вълна от топлина и нежност премина към мен, стана ми хубаво и топло.

— Хайде на тризъбеца.

До тризъбеца имаше пейка, седнахме на нея, без да пускаме ръцете си. Гледахме морето, посивяло от есента, но все така хубаво, пълно с енергия, пълно с живот, дишащо, чувстващо, нашето море. Много време, десет минути или даже двайсет никой не проговори, единствено ръката ми поемаше от нейната оня истински разговор, за който не трябваха думи, просто физически усещах как дланите ни си

взаимодействат, как весело и нежно общуват помежду си, с топлинните потоци, изпращани от сърцата ни. После в един и същи миг двамата се обърнахме един към друг. Толкова много топлина, толкова много нежност имаше в очите ѝ, че спрях да дишам.

— А сега подаръкът! — каза изведнъж весело тя, пусна ръката ми и отвори чантата си. — Не е кой знае какво де, ти да не мислиш, но пък си е мое. И е за тебе, само за тебе.

Извади от чантата си плик и ми го подаде. Веднага го отворих, вътре имаше картонче с изрисувани орнаменти, а по средата — стихотворение:

*Защо светът е тъй вълшебен пъстър
в мажорна светла гама
и само красотата в него търся?
Защото с теб сме двама.*

*Каква е тази неподобна сила, дете
ме прави тъй богата
и в мен земята и небето
са целите от злато?*

*И болка сладка, непозната,
обзема ми сърцето?
Но с нея съм така богата,
че мое е морето!*

Вдигнах очи от листа. Тя гледаше надолу, беше се изчервила и задъхала от вълнение. Стихотворение, посветено на мен. Любовно стихотворение, написано от нея.

— Да не... да, н-не си помислиш... Това е поезия, там всичко е преувеличено, нали...

Мълчаливо извадих снимките от чантата си и ѝ ги подадох. Тя ги пое, взря се в тях, после бързо ме погледна, отново потъна в тях и ми се стори, че на очите ѝ се появяват сълзи.

— Боже господи — каза тя тихо, — това съм аз! Господи, колко съм хубава, кажи ми, че е истина, кажи ми, че съм толкова хубава, че

съм аз!

После затвори очи и замълча. Морето сякаш усили плисъка на вълните си, за да ни помогне — бяхме две деца, които са се изгубили в нещо ново и голямо, в омагьосаната гора и не знаят какво да направят. Ето че тя чу мислите ми и прошепна:

— Извинявай... много съм объркана и не знам какво... Ами че аз никога не съм обичала още и е толкова силно, толкова е по-силно от мен, ами то е... Не знам, скъсай го това глупаво стихотворение, моля ти се да го скъсаш, ами то е толкова бедно, изобщо думите са толкова бедни, как да кажа с думи какво усещам, всички думи са глупави, и плитки, и безумни, и безсилни. Аз обичам! Аз обичам! И е толкова хубаво това, да обичаш, ама просто страхотно е хубаво. Да! — тя отвори очите си — бяха влажни, по бузата ѝ се търкулна сълза. — Да, — продължи тя, като ме гледеше втренчено, сякаш искаше цялата да потъне в очите ми и аз гледах отраженията си в нейните очи, отраженията се размътваха и отново се избистряха. — Да, толкова е просто и хубаво. Аз те обичам! Обичам те, чуваш ли, обичам те!

Обгърнах лицето ѝ с дланите си, приближих се и допрях устни до бузата ѝ, някъде по-нагоре, към окото, повече не посмях. Бузата ѝ беше гореща и солена от сълзата. Тя се отдръпна, усмихна се странно, после се приближи и докосна устните ми със своите. Малка, бегла, несръчна целувка — първата целувка, някъде настрани, но колко беше хубаво, колко беше страхотно хубаво. Светът избухна, морето взриви вълните си и сякаш ни заля със солената си ласка, гларусите се разпищяха — приветстваха ни на кресливия си език, колко беше хубаво.

Е, след това се целунахме истински — дълго и нежно. Устните ѝ имаха аромата на боровинки, мекотата на мечта, твърдостта на стремеж, дъхът на косите ѝ — дъх на горски треви и борова смола — ме заля и светът спря да се върти, светът спря да бърза, спря! И в този спрял свят, на тази спряла земя, всред тази спряла вселена имаше само двама, само двама, които се целуваха жадно и нежно, и това беше тя, и това бях аз. За първи път живи, за първи път прекрасно живи.

— И аз те обичам — казах тихо, когато откъснахме устните си. — И винаги ще те обичам! Винаги! Винаги!

След това станахме, хванахме се за ръце и тръгнахме по алеята надолу към морето, а диханието на вълните, смесено с жълтия

жасминов аромат ни обгръщаше и ни издигаше някъде високо,
високо...

19.

17 ноември, понеделник

Всичко е химия, така казва баща ми, всичко е химия. За него е ясно — той е химик. Не само учител, тези формули са му в кръвта, усещам го, по повод и без повод цитира някакви химични реакции, дори когато коментира новините или когато разговарят с майка ми за някого.

— Ето Янишев, какво му липсваше? — Янишев беше заместник-директор на Електрото, но май напуска. — След една година се пенсионира Пенков, щяха да го направят директор, всичко си му е наред, досието му е блестящо — партиен член от петнайсет години, блестящ електроинженер, работил където трябва, правил каквото трябва, приказвал каквото трябва, всички вече го смятаха за шеф и се съобразяваха с него, вече си имаше реактивите, искам да кажа — беше обраснал с ласкатели. И гледай ти каква реакция... Жена му — уважавана жена, знаеш, в Математическата една от най-ценените педагожки и въобще като жена, знаеш, хваща окото, въпреки годините, поддържа се, децата му уредени — големият е в Английската, малката влезе в Немската, изобщо „образцов дом“, като за табелка. Обаче химията е голяма работа, биохимията в случая. Хвана се с тая чистачка, двайсет години по-млада от него, без образование, без бъдеще. Това са си чисти химични реакции, възрастни хора стават на маймуни. Любов било, каква любов, какво е любов? Химична реакция, хормоните се качват в мозъка и забравяш всичко, плюеш на всичко. Когато ги хванаха в съблекалнята на физкултурния салон... Такъв скандал! Всичкото уважение, авторитет, кариера, бъдеще — всичко отива на кино, заради една проста химична реакция, един първичен инстинкт. После, на другарския съд можеше някак си да се оправдае, да се извини, поне като учител можеше да остане, ама не — химията го ударила в главата, не се чува какво приказва. „Ще се разведе, — казва, — най-нормален развод и ще се ожена за Таня, къде виждате тук морално разложение? Хората се развеждат и пак се женят, това си е

най-нормално.“ Папазов не издържа: „Как не те е срам, бе Янишев, напънало те е и веднага да се развеждаш. Виж жена ти — сериозна, интелигентна жена — признат от всички интелект!“ А той, наглецът, се смее: „Интелект казваш? Абе аз да не спя с интелекта й!“ Представяш ли си? Единствено секса, единствено това! И такива хора възпитават младежта, педагог, заместник-директор, да не спял с интелекта й. Е, отнесе го преди всичко чистачката, то си е ясно — морално разложение, дисциплинарно уволнение без предупреждение. Макар че тя изобщо не е била никога женена. На Янишев се опитаха с последно предупреждение, ама той е като невменяем. „Какво последно предупреждение, казва, няма последно, няма предпоследно, така и така сте решили да ни изпиеете кръвта, режете направо. Да съм обещаел... Нищо не обещавам, на вас да ви обещавам, че кои сте вие? Същите сте като мен, само че се криете, аз няма защо да се крия, това засяга само мен.“ Нягулов, партийният, му казва: „Засрами се, бе Симеоне, какви ги плещиш, смееш и да обиждаш на всичкото отгоре. Ние сме Партията.“ „Ха, Партията! — вика Симеон, — само не ме карай да си отварям устата, че ако почна да разказвам...“ А те, знаеш, че не се обичат двамата, а навремето заедно са следвали, знаят си един на друг бакиите, сигурно затова не се и обичат. Както и да е, уволниха го, с един месец предизвестие, докато намерят заместник. И конкурс е обявен — по документи. Ама те си имат човек, директорът и партийният са съгласни, една физичка от Перник. Тя май на времето с директора нещо... Абе, нали ти разправям, химия, прасне ли те в главата, не прощава!

Баща ми нямаше да ги приказва тези работи, ако знаеше, че вратата не е добре затворена и от стаята си чувам всичко. И не само чувам, ами разсъждавам. Възможно ли е най-чистото, най-святото чувство, любовта, тази, която издига, извисява, която ни прави хора да бъде само проста химическа реакция в главите ни? Две хаш плюс о равно на хаш две о! Съединението на душите?! Разбира се, съединението на телата е много важно, не знам дали да го пиша, но... е, добре, когато се целунахме, усетих реакцията на плътта, даже ме хвана срам, помислих си, че опошлявам всичко, казват, че мъжете само за това мислели, само това им било в главите. Не, не искам да си помисли така за мен, разбира се всичко ще дойде, всичко трябва да дойде, но като връх, като красив завършек на всичко, когато трябва и

нито миг по-рано. Иначе с какво ще е по-различно от това, между Иво и Ира, там всичко е ясно, е какво, ще си омръзнат бързо и тогава?

— Химия казваш, а? За тебе всичко е химия! — усещам тревожни нотки в гласа на майка ми, пак ли ще се скарат?

— Ами химия си е и нищо друго. Самонавивки. Природата иска да се възпроизвежда, там тя е най-разточителна, явно ѝ е много важно.

— Е, той сигурно не иска повече деца, има си вече две.

— Аз ти говоря по принцип, иска — не иска, това е, шеметът идва и тогава всичко му е все едно. Знаеш ли какви ги приказваше — и то на другарския съд. „Всички — казва, — сте лицемери, всички го правите, само че никой не ще да си го признае. Тайно го правите, скрито, е аз поне съм честен и не го крия, няма какво да крия, едва сега животът ми намери смисъл“... ей такива разни ги плещи, да те е срам да го слушаш. Намерил му смисъл животът, че и обижда, на партийното събрание в петък и от партията ще го изключат, да го видя после с такава характеристика къде ще го вземат на работа, че той и като чистач няма да може да се уреди, провали си кариерата заради една никаквица.

— И ти ли? — тонът ѝ става заплашителен. Пак се почва.

— Какво и аз?

— И ти ли го правиш скрито?

— Пак ли почваш? Да не ти каже нещо човек.

— Да не ми каже? Ами не ми казвай, недей, прави си го и не ми казвай, щом така е прието при вас.

— Моля ти се...

— Няма какво да ми се молиш, не те ли видях на рождения ден на Савов как я гледаше оная, Димитрова, да имаше едно лесно да я глътнеш с очи!

Започна се. Това ревността е... Аз никога, никога, ама никога няма да я ревнувам, тя ме обича и аз я обичам, а това е най-важното, когато сме двамата.

— Измисляш си. Знаеш, че си измисляш, за да ме дразниш.

— Не си измислям. Нали я видях и нея, като котарачка те гледаше, а мене веднъж ме стрелна с поглед — като усойница, все едно че съм ѝ изяла десерта. Ами да, точно това съм направила, ти си нейният десерт, нали?

— Престани, ще ме ядосаш наистина.

Не, това не се издържа. Излизам рязко от стаята си. И двамата ме гледат стреснато, забравили са се, забравили са, че съм в стаята си и може да съм чул.

— Отивам при Панос — казвам и тръгвам към изхода. Баща ми все пак бързо се окопитва и успява да извика след мен:

— Научи ли си уроците?

Но аз не отговарям. Сега мога и да не отговарям. Излизам и тръгвам към морето. Ето че пак се скараха. И пак за няма нищо. Утре ще се мусят и няма да си говорят и аз между двамата — като скиор на гигантски слалом. Ужас. Това ли е семейният живот?

Морето ме очаква, морето поема всяка моя грижа, всяко объркване, всяко отчаяние, всяка болка. Аз съм брегът и то дълго и старателно ме мие, вълна подир вълна, остава само споменът за нейните устни, там, до Тризъбеца. Нежността ме изпълва, сякаш съм чаша, стъклена чаша, която прелива от нежност, да, ето така:

*Любов е, когато тя стане на чаша
от бистър планински кристал,
крехка нежност изпълва я цялата
как без нея до днес съм живял?
Ако само за миг я докосна,
ще я счупя, не бива, аз цял
светлината ѝ нежно ще нося
и ще пия сияние жадно
от вълшебен неземеен кристал!*

Какво беше това? Стихотворение? Аз започвам да... Вярно ли е? Мога да го напиша и да ѝ го подаря? Мое ли е? Откъде е дошло? От онази вселена, наречена Любов? Хубаво е, харесва ми? Вълните ли ми го донесоха? Ще го забравя, трябва да го напиша някъде, ще го напиша на брега, вълните ще го измият, ще го поемат отново в себе си, ще го разтворят в пулса си, защото от тях дойде.

Машинално отворих аппарата. Имам още четири пози. Пренавих ли последната? Не си спомням, Панос ме учи да пренавивам веднага след снимката, защото после мога да забравя и пак да залепя две пози една върху друга. И невинаги ще се получи нещо интересно. По-добре

е да изгубя един кадър, отколкото да разваля два, макар че имам само дванайсет. А сега са само три.

Така. На едната ще бъде пейката. Една празна пейка до тризъбеца. За всеки, който не знае, това е една празна пейка до тризъбеца. А за мен и за нея това е свято място. Това е Пейката На Която Тя Ме Целуна. Храм на Докосването. Само че никой няма да го знае, нали така, тази фотография има значение само за нас двамата, но това е напълно достатъчно. Докато нагласях фокуса един гларус кацна на пейката. Аз знам какво е този гларус, тя също го знае. За другите ще бъде просто гларус, кацнал на пейка. Нека. Така е по-добре.

20.

19 ноември, сряда

И какво сега, това трябваше да е дневник за фотография, а ето в какво се превърна. Не, от сега нататък ще се ограничавам само с фотография тук. Отсега нататък ще се ограничавам. Ще снимам морето. Панос казва, че човек трябва да снима това, което най-добре познава. Фотографирането е диалог. И понеже всяко нещо, което познаваме, има някакъв образ вътре в нас, когато разговаряме с него по този начин, ние разговаряме със себе си, с онази част от нас, където това нещо има своя образ. И колкото повече го опознаваме, толкова повече опознаваме себе си. Е да, ама като искаш да представиш движението, устрема, страстта, а на снимката се вижда само вода? Ако не ни помогне светлината, сме загубени, един слънчев лъч, който играе по повърхността на вълната, една начупена линия от отражението му и, разбира се, ракурсът, гледната точка. Морето е голямо, най-голямото, затова трябва да го гледаме отдолу, от гледната точка на самия пясък. Да предвидим къде ще се изправи вълната и да сме нагласили фокуса на това място, да поставим слънцето под такъв ъгъл, че да създава обеми, триизмерност. Да използваме сенник, Панос ми даде един на заем, който точно става на обектива, за да няма бликове по повърхността на лещите, те тези бликове в определено съчетание могат да направят и чудна снимка, но по-често се случва да развалят кадъра, трябва и много светлочувствителен филм, обективът ми е слаб, а трябва да се снима на висока скорост, мигът е много, много кратък, оня миг, единствено най-добрият. Решаващият. И за хоризонта трябва да се внимава, наклоненият хоризонт е груба грешка, морето се „излива“ от кадъра, макар че ако искаме да постигнем динамика, можем и да го разклатим, да го сложим в диагонал, но трябва да е драстично, да личи, че е нарочно, че е търсено така. При увеличението можем да засилим контраста, като копираме на контрастна фотохартия и проявяваме с по-студен от 20 градуса проявител, зърнеността също ще се засили и ще добави драматизъм. Е да, туй съм го запомнил, но

само на теория. Два филма изщраках, повечето кадри са вяли, неизразителни, вместо Морето — просто вода. Панос ми показва снимки, с които някога е участвал в изложба, снимки на морето — ами там то си е истинско, усещаш го, при мен не се получава. „Няма страшно — казва Панос, — с практиката ще постигнеш резултат, важното е да знаеш какво търсиш.“ После пак замълча, както обича да прави и с лека усмивка добави:

— Но да оставяш и случайността също да поработи, тя е най-верният ти сътрудник. Ако ѝ отнемаш непрекъснато инициативата, тя ще се откаже да ти помага. Защото се случва така най-добрата снимка да стане извън твоите намерения и волята ти, да, дори понякога директно против волята ти, случва се и още как. А това са най-истинските фотографии, те и въздействат най-силно. Зрителят има някакъв вграден усет за истинското, интуицията му безпогрешно открива фалша, нагласеността и го държи нащрек, усеща, че искаш да го излъжеш. А това създава граница между тебе и него, за общуване чрез изкуство тази граница е фатална. Говорим за истинския зрител, този, който може да вижда. Масата харесва клишета, те вървят най-добре на пазара, много хора искат да видят единствено онова, което са свикнали да виждат навсякъде, което се повтаря до втръсване. Но ти не правиш снимките си за тези хора, ако един-единствен зрител в галерията истински разбира, то ти си направил снимките си за този един-единствен зрител. Така е било и явно така и ще бъде.

21.

25 ноември, вторник

Фохар, висококоницентриран проявител, разтваря се едно към четирийсет, за ORWO NP 20 — десет минути при двацет градуса целзий. Най-удобно е шишенце от пеницилин, едно шишенце проявител и броиш до четирийсет — вода. Предварително нагласих температурата да е 20 градуса, макар че от ръката може да се стопли, в стаята сигурно е по-студено от 20 градуса, значи по време на проявяването ще се натамани. Първо си направих фиксажа — да е готов. Стоп-баня не ми трябва, само ще го измия след проявяването, после фиксажът ще го прекъсне, той е киселинен, а проявителят е основен, една капка фиксаж в проявителя го унищожава напълно. „Като с киселите хора е!“ — шегува се Панос, — „Един кисляк стига да развали цялата компания.“

Когато запечатаме светлинната следа във формата на графично изображение върху лентата, то това изображение е невидимо, скрито. И е необходимо да бъде съхранявано на тъмно. Процесът на проявяването, както показва и името му, проявява скритото изображение и прави кристалите на сребърния нитрат видими. Този процес също се извършва на тъмно. След като приключи, необходимо е да го прекъснем с фиксажа, той разгражда останалото неосветено сребро, разтваря го и по този начин прави негатива прозрачен и фиксира изображението така, че то вече не може да изчезне от филмовия носител. При това черно-бялото филмово изображение е изключително устойчиво, то се запазва без съществени промени стотици години и може да бъде отново и отново използвано, стига само да се съхранява при подходящи условия.

За пръв път проявявам самостоятелно. Панос ми даде „бачок“ — така нарича специалната доза за проявяване, руска дума, използва се понякога за по-кратко от фотографите. За да не залепва филма, той се навива заедно с помощна лента — от пластмаса, с пъпки от двете страни. Дозата (или корекс-дозата, както ѝ викат още) може да се

нагласи за три формата филми. Затова на немските дози пише „Триплекс“ — за 35 милиметров филм (Панос го нарича „лайка-формат“, защото тази фирма го е въвела в употреба, тоест започнала е да произвежда камери, които да се зареждат с кинолента), за някакъв междинен среден формат, който е излязъл от активна употреба, и за ролфилмите — 60 милиметра, с които снимам аз. Най-добре е разтворът да се приготви предварително и да се изсипе в дозата. После загасяме лампата, на абсолютна тъмнина развиваме хартиеният ракорд от филма, скъсваме там, където е залепен, после навиваме филма, паралелно с помощната лента, на макаратата. Захващаме лентата за края и внимателно потапяме филма в дозата, добре е да го потопим и извадим няколко пъти, за да излязат мехурчетата въздух. След това затваряме дозата и вече можем да включим лампата. Нямам специален часовник, който да звъни, трябва да си купя, засега гледам на моя ръчен часовник — точно десет минути. По време на проявяването въртим филма в дозата по посоката, показана на капака. След като десетте минути са изтекли, изливаме проявителя в мивката, той става само за еднократна употреба, напълваме дозата с вода, за да изплакнем по възможност повече от него, след това изливаме водата и сипваме фиксажа, така процесът на проявяване е вече завършен и теоретически можем да отворим капака, но може и да почакаме пет-шест минути, докато филма се фиксира. Правилото за въртене важи и тук. Усещам сърцето си учестено, ето сега ще видим какво съм направил, внимание: отваряме дозата! Филмът си лежи кротко във фиксажа, внимателно го изваждам, изтръсквам го леко, развивам края и да, ето как скритото изображение се е превърнало в открито, все още на негатив, но може да се познае, ето я къщата срещу входа на централния плаж, казват, че там е живял актьорът Нейчо Попов, стара кооперация, сигурно е паметник на културата, а на следващия кадър тя, цялата усмивка... Не се увеличава повече, филмът е добре фиксиран, ако прозрачните му части са съвършено прозрачни, без бял воал, изливаме внимателно фиксажа обратно в шишето, той става за многократна употреба, и поставяме дозата под чешмата — петнайсет минути на тънка струя течаща вода, това е много важно, за да се измие фиксажа, иначе покъсно ще се получат петна. Накрая спираме чешмата, капваме капка Веро в дозата, ама само една капка, това е трик, помагач да не остават петна от капки, внимателно развиваме филма и го закачаме с щипки на

въженцето в банята, има специални метални щипки за това, аз такива нямам и го закачам с обикновени щипки за пране, отгоре с една, а отдолу слагам три за тежест. Сега целият филм е пред очите ми и, макар и на негатив, мога да видя къде съм сгрешил — една двойна поза, една много тъмна, тези двете нямат фокус, останалите изглеждат добре — осем на четири за мен!

Първият проявен филм. Панос понякога казва не „проявявам“, а „промивам“ филми. Когато го попитах защо, отвърна, че е за по-кратко. Правилно е „проявявам“, разбира се, защото скритото се проявява и става видимо. Но от друга страна, според него, промива се златото, плави се във вода, докато остане като по-тежко на дъното и нещо подобно се получава и с негативното изображение. То е златото, което искаме да добием, то остава на дъното на емулсията, другото, ненужното, се разтваря от химикалите и го измиваме. И, което е най-интересното, това злато е черно, негатив. Нужно е да го понижем със светлината на увеличителя, да го отразим върху светлочувствителна хартия и ще получим желания позитив. Върху всеки етап можем да се замислим, смята Панос, за който може да мисли, разбира се, и ще стигнем до интересни изводи. За нас самите. Изобщо животът е притча, така казва той. Трябвало е да стане философ, а не фотограф, когато му го казах на шега, той полусериозно отвърна: то почти същото. Фотографията също е вид разбиране на света от определен ъгъл.

22.

26 ноември, сряда

Изведнъж застудя, може би е от морския вятър — леден вятър, който пак няма да донесе сняг, ще донесе по-скоро грип, макар че казват „здрав студ“ в смисъл че грипните вируси не са активни при тези температури. Е, истински студено не е станало и няма да стане, но вятърът си го бива. Морето е оловно сиво и бялата пяна на вълните необикновено ярко се откроява на тъмния фон. Тази пяна за мигове изобразява разни разпознаваеми неща, сякаш ни разказва с това нещо скрито, нещо древно, нали морето е безкрайно по-старо от хората, това са неговите букви, неговите загадъчни послания до нас, само да можехме да ги разчетем... Обаче писмото му е йероглифно, с фигури, и може би ще успеем да го разчетем, само ако разтълкуваме фигурите, затова е фотографията. Затова е нужно да направим снимки с много висока скорост. А за подобна цел ще ми трябва със сигурност друг филм, друг обектив, друг фотоапарат, сега и през деня е толкова мрачно, че с моите 4,5 бленда за никъде не съм!

Панос ме посрещна вътре в бараката, беше запалил малка електрическа печка, но не се беше стоплило кой знае колко, от прозорците, макар и затворени, влизаше студен въздух. За щастие дворът на Панос от двете стани е обграден с високи по два етажа кооперации и те го пазят от вятъра. Дадох му нарязания филм, той взе лупата си и включи светещия екран. Похвали ме, че филмът е проявен правилно, постави изрезките върху парче черно кадифе с емулсията надолу и внимателно ги изтри с мека кърпа, за да отстрани следите от капките, беше си сложил бели тънки ръкавици и ме посъветва и мен и аз да си намеря.

— Кожата на пръстите е мазна — каза, — и по филма остават отпечатъци, като засъхнат, много трудно се премахват, това е интересно единствено за криминалистите и историците, те могат да познаят идентичността на фотографа по тези отпечатъци. — И се

засмя с хрипкавия си смях, който премина в кашлица. — Брей, ама че работа, сега остава да съм настинал. Пък може да е и от цигарите.

Престраших се и му разказах какво съм си мислел край морето, за бързите рисунки на пяната по водната повърхност, а той ме погледна учудено, помълча и каза:

— Да, интересно е това, не само ти си мислиш по този начин, но щом си го мислиш, значи има откривателски дух в теб, има желание да виждаш онова, което за другите остава скрито, докато не им го покажеш. Но и тогава ще го видят само тези, които имат очите да го видят и желанието да го видят. Ето преди малко ти разказах за пръстовите отпечатъци, това беше шега, разбира се, но всяка шега е пъстрата сянка на една строга истина. Всъщност фотографът, истинският фотограф оставя отпечатъци върху всеки свой кадър, пръстови отпечатъци от душата си.

Замълча, запали цигара, вдъхна дълбоко и продължи:

— Това датира още от зората на фотографията. Още първите, които са се занимавали с нея, са се опитвали да хванат нещо от отгаташния свят, нещо, дето не е видимо за простото човешко око. Особено поради дългите експонации. Знаеш, че фотоматериалите са били много по-слабочувствителни от днешните, за да влезе достатъчно светлина, трябвало е да се експонира в началото — часове, после по трийсет — четирийсет минути. Единствено неподвижното се е отпечатвало в негатива, всичко, което се е движело, не е оставяло следа, затова са се получавали празни площици. Разправял ли съм ти за първото изображение на човек на улицата — Дагер, „Булевард дьо Тампл“, пролетта на 1838 година. Човекът е стоял неподвижно и чакал да му лъснат обувките. И тази неподвижност го е вкарала, макар и анонимно, в историята на фотографията и в историята на изкуството изобщо. Виждаш ли, понякога е нужно да спрем, да застанем неподвижно, стига сме бързали! По-късно дългите експонации са се използвали, за да се освети нощта, толкова е интересно да видиш нощта като ден, не мислиш ли, да прозреш тайните ѝ. Тогава са се надявали на лентата да се отпечата и нещо от отвъдното, което са смятали, че ни спхожда под прикритието на мрака, та да можем да го видим. Още в самото начало са се опитвали да направят фотографията ловец на духове — и са смятали, че успяват, има цяла редица фотографии, на които би могло да се каже, че има нещо като духове.

Хм, като си помислиш, и аз имам един такъв негатив. Може да е случайна игра на светлината, може да е дефект на материала, а може... знае ли човек. А има и монтажи, разбира се, жажда за сензации, преди повече от сто години една млада девойка беше подредила куклички в тревата и, поради размазаността и несъвършенството на материалите, беше успяла да убеди журналистите, че е снимала живи феи. „Фотоувеличение“ на Антониони си гледал, сигурно. Там един фотограф, снимайки една двойка в парка, случайно открива на негатива си, че без да знае, е заснел труп. Има ги и такива, щракат, щракат, щракат и после, вкъщи с часове се опитват да намерят нещо на негатива, нещо, което им се е изплъзнало от погледа, но не е успяло да избяга от обектива, ключ за световната загадка. То не че има нещо лошо в това, лошо няма, само не трябва да забравяме най-важното, когато фотографът има око на художник и индивидуалност на художник, тогава в неговите снимки магията винаги е налице, тайнственото, скритото, истинското, душата — там са, стига да имаш желанието да ги потърсиш. А те са най-важното! Заради тях се прави всичкото това. Тази магия е сянка на онова божествено докосване, което възпламенява душата и я издига едно стъпало нагоре към Абсолюта.

— Какъв Абсолют? — попитах полугласно.

— Към този, който е — отвърна ми съвсем обикновено, сякаш ставаше въпрос за това колко е часът или какво е времето навън. Интересно, изглежда ще се окаже религиозен, вярващ, но няма да посмея да го попитам. На мен самият ми е много чудно, нима толкова умен и информиран човек може да бъде вярващ? Та нали религията е заблуда, която могат да практикуват само простите, необразованите, които не знаят, че светът е материален и всичко се свежда до законите на физиката и химията. Мислех си, че само неуки бабички ходят да палят свещи и да се кръстят, не знаят природните закони и за тях всичко е чудо. Как е възможно чудо, когато всичко се подчинява на природните закони? Е, има и неща, които изглеждат необясними, но това не означава, че са чудеса, просто още не сме намерили достатъчно приемливо обяснение за тях. Реших все пак да опитам.

— А чудото какво е? Не е ли нарушение на природните закони, на законите на физиката и химията? И как е възможно тогава?

— Щом има закони, предполага се законодател, нали така? Наличие на порядък, на ред. А това противоречи на хаоса на случайността и е в конфликт с този хаос. Впрочем и хаосът се подчинява на някакви свои закони, иначе е невъзможно да го има. Ето например човекът какво е? Дивно творение, където всяко съотношение е точно с микрони, един перфектно действащ организъм и освен това, способен да се погледне сам, да се обмисли, да се опита да се разбере, това не е ли чудо? Фактът, че сме свикнали с него не го прави по-малко чудо, струва ми се, че само глупакът може да не се удивява на съвършенството на творението. Ами природните закони, не са ли те самите чудо? Откъде са се взели? И ако има законодател, то той не може ли в някои случаи да ги пренебрегне? Но и това едва ли е нужно, ти учиш и физика, и химия, и биология, и анатомия. Това, че всичко е написано в учебниците далече не означава, че не е достойно за удивление, чудото е навсякъде около нас, ден и нощ, във всеки един миг, струва си да се замислиш съвсем малко, и ще го осъзнаеш, а фактът, че можеш да се замислиш, това е чудото на чудесата. На човека е дадено всичко, много повече, отколкото той може да си представи. И вместо да се радва и благодари, и да участва в творението за доброто на цялото, той се отнася с подаръците си като неразумно палаво дете, троши ги за удоволствие, използва ги за война срещу другите, а значи — срещу себе си, защото всички ние сме едно.

Тук Панос внезапно млъкна, не искаше да навлиза в теми, които... У нас, разбира се, има официално свобода на съвестите, това сме го учили, всеки има право да изповядва някаква религия, макар че на практика това не е желателно и води до други нежелани последици. Виж, религиозната пропаганда е забранена и се наказва строго, това съм чувал от баща ми във връзка с някакви евангелистски мисионери, които успели да завъртят главата на една от ученичките му, видели я един-два пъти да излиза от църквата им и после комсомолските активисти замалко да я изключат от училището.

— Ето например да вземем мене — продължи Панос с лукава усмивчица, — имам чудесни бели дробове, с трахея, алвеоли, ганглии и всичко, което си трябва, създадени да ми доставят необходимия за живота кислород. И какво правя? Полека ги унищожавам с цигарен дим, всички ми казват, че е вредно, знам и аз, че е вредно, че си съкращавам живота и си вкарвам зорлен какви ли не болести и какво

правя? Продължавам да пуша. Човекът е магаре на мост, инатясва се, иска той да определя кое е добро и кое лошо и точка. — И като доказателство за казаното той извади поредната цигара и щракна запалката.

Аз, разбира се, съм атеист, сегашното време вече е отрекло бога, само че мислите на Панос са интересни и си струва да се разсъждава върху тях, ще трябва да ги препрочета, дано да съм ги записал правилно. И може би този дневник... аз по принцип си го пиша за мен, разбира се.

23.

28 ноември, петък

Върху снимката на гларуса на нашата пейка, увеличение, което Панос ми беше направил 13 на 18, отстрани с черен флумастер написах онези стихове, които ми дойдоха тогава, когато правех снимката. Преди нея бях в класната стая, тя влезе, без да ме погледне, отиде до местото си, наведе се, каза нещо на Росито, Росито я погледна учудено, сетне сви рамене и се усмихна. И тогава Людмила дойде до мен, тръшна чантата си на свободното място, усмихна се широко и каза тихо, но твърдо:

— Край, идвам при теб, отсега нататък ще седим заедно.

Трябва да съм се изчервил, знам ли, съвсем неочаквано ми дойде, макар да се зарадвах много. Шумът в стаята постихна, изгледаха ни — и завист имаше в някои погледи, даже и нещо като омраза, а в други — радост. И сега се чудя откъде знам всичко това, та аз не вдигнах очи никого да погледна! Има моменти, когато човек чувства погледите на другите с тялото си, те се забиват в гърба му като отровни стрели, или го гаят като нежни слънчеви лъчи, във всеки случай аз чувствах и едните, и другите. Никой не се засмя, никой не ни се подигра, все пак сме пораснали, нали, приемаме това нещо като нещо нормално... Не сме първите и единствените във випуска. Иво и Ира откога седят заедно на последния чин, за тях всичко е ясно.

— Клас стани! Клас мирно! — Чефито пак е дежурна до вратата. Не можех да се съсредоточа, през цялото време чувствах топлината на момичето от дясната си страна, усещах я до себе си, чувах забързаното ѝ дишане, и тя ли мислеше за мен и се вълнуваше? В междучасието Тина дойде при нас, показа ни някакво стихотворение от новия брой на „Родна реч“, което ѝ беше харесало, може би искаше по този начин да изкаже някаква съпричастност, че ни възприема така двамата, като нещо ново. Стихотворението беше за цветя, за дворче, в което цъфтят цветята на душата. Людмила веднага направи паралел с Петко Славейков, градината на Гергана и свободата. А свободата е красота.

Гергана предпочита свободата, защото е влюбена в красотата — на цветята, на природата, на любимия си, на неговата музика. Тя се отказва от изкуствената красота на харема, от златния кафез, за да живее истински. Чефито я попита защо мисли, че Никола я е пленявал с музиката си?

— Ами много просто — каза Людмила, — на самия край на поемата, когато тя умира, а той се изгубва, селяните чуват цафарата му и тази негова музика отново вика любимата му, нейният дух се връща при нас, „там на чешмата по месечинка да преде“.

Чефито я гледаше с блеснали очи. След това погледна и мен и ми кимна съзаклятнически.

Така че едва през следващото междучасие подадох на Людмила снимката със стихотворението, тя се усмихна и очите ѝ се изпълниха с нещо, което не знам как да нарека, станаха изведнъж толкова дълбоки, че се уплаших да не потъна в тях и да не се удавя, всъщност прииска ми се да се удавя, наистина, пожелах го от цялото си сърце. След това тя ме целуна. По бузата, ей така, пред всички. Сякаш беше най-обикновената работа. Та и какво толкова необикновено имаше в това. Тина се обърна назад, каза: Мога ли да видя? Кимнах, какво да крия, тя веднага скочи от чина и с една крачка беше при нас, прочете стихотворението, усмихна се малко на сила, видях, че трудно прикрива завистта си, но все пак каза:

— Прекрасно е, от кого е?

— Можеш три пъти да познаваш — казах ѝ аз. — А: Уилям Шекспир, Ве: Димчо Дебелянов, Ве: моя милост! — И се засмях.

— А стига бе — каза Тина, — да не знаем какъв поет сме имали тука. Сериозно ли е от тебе?

Кимнах.

— Защото вдъхновителката го заслужава — продължи Тина, — слушай какво, Мила е най-добрата ми приятелка, ако ѝ причиниш по какъвто и да е начин болка... ще те убия!

Трите с Росито бяха неразделни, да, и макар че Людмила преди да дойде при мен седеше с Росито, Тина беше пак до нея, от другата страна на пътеката, изглежда тя беше и по-близка с нея.

Ясно като бял ден, ревнуваше, не искаше да изгубва приятелката си, аз се бях намесил и бях разрушил момичешката им компания, е, време беше компанията да се смеси, аз съм първото момче, но ще

дойдат и други и, в края на краищата, ще стане по-весело, много, много по-весело трябва да стане. Само да не оставим ревността и омразата да ни разядат душите.

— Сериозно, — обади се Чифито, — това трябва да го публикуваш, много е добро. Абе тази работа много добре ви действа и на двамата, да ви кажа, много сте сладки. Да ви разцелува човек.

— Ами що не ни разцелуваш — казах весело, — давай!

И се насмяхме.

24.

3 декември, сряда

Още от „Богориди“ забелязах милиционерската кола, но беше спряла от другата страна на улицата и едва като влязох в двора, мярнах фуражки през прозореца. Сутринта беше ваял малко сняг, но се топеше още във въздуха, сигурно е четири-пет градуса, в нашия град падне ли сняг, дават ваканция на учениците да си поиграят — когато бях в прогимназията, така си счупих ръката на една пързалка — сутринта беше започнало да вали, на другия ден нямаше помен даже и от пързалката. Вятърът откъм морето, обаче днес беше доста студен, може би щеше да докара нов сняг — все пак след по-малко от месец е Нова година. По-малко от месец — трябва вече да помисля за подарък, какво ли може да я зарадва? Един хубав портрет в рамка? Ще трябва да видя...

Почуках на вратата, почти веднага ми отвори милиционер — средна възраст, с шкембенце, леко плешив, с отпуснато месесто лице и нещо като мустачки (нали трябва да сме наблюдателни, винаги се сещам за уроците на Панос, когато съм наблизно). Без да каже нещо, ме пропусна да вляза. В стаята имаше още един милиционер, върлинест такъв един, много по-млад, беше отворил единия от шкафовете и вадеше кутиите със снимки на една маса. Панос седеше на бюрото си и пушеше, беше много, даже прекалено много спокоен, погледна ме почти весело и ми кимна — няма нищо, спокойно.

— Кой е този? — попита шишкавият, след като беше затворил вратата зад гърба ми.

— Познат — каза Панос, — интересува се от фотография, идва да му показвам.

— Аха — проточи милиционерът и се обърна към мен, — можеш ли да се легитимираш?

— Имам ученическа книжка — казах.

Извади тефтерче и си записа данните ми, след това малко насила ми се усмихна:

— За всеки случай, няма да се плашиш. И така: за какво си дошъл.

— За проявител — отговорих искрено, — Панос ми обеща да ми даде концентриран проявител за филми, защото в магазина нямаше. Обикновено има, ама не можах да намеря. Той ми беше дал малко в едно шишенце, но го свърших.

— Какъв проявител? — извърна се дългият.

— Български. „Фохар“ — отговори му Панос. — Аз се запасявам, защото невинаги има. Уговорихме се да му дам едно шишенце и като пуснат пак, ще купи и ще ми го върне.

Високият започна трескаво да разгръща една папка, сякаш беше попаднал на нещо важно:

— Какво е това? — дойде на бюрото на Панос и тръсна папката пред очите му.

— Фотографии — каза Панос спокойно.

— Виждам, че са фотографии! — каза раздражено милиционерът, — не съм сляп. Какво е фотографирано на тях?

От мястото, на което седях, можех да видя, че е сниман асфалта на алея, може би в морската градина, на асфалта лежеше напреки дълга черна сянка.

— Ами сянка, каза Панос, — асфалт и сянка на асфалта, какво друго?

— Прилича на фотографиите след като са вдигнали трупа — каза шишкавият, който се беше приближил любопитно.

— Какъв труп — кротко каза Панос, — няма такива работи, просто фотографът е снимал сянката си, това е всичко. Нещо като автопортрет.

— Автопортрет?! — виждаше се, че не му вярва. — Автопортрет?

— Ами вижте, нещо като експеримент. Графичният израз е целта, този диагонал. И рисунъка, ето тази крива тук и тук — така да се каже, заради естетиката на композицията.

— Аха — обади се и шишкавият с раздражение в гласа, — естетика на композицията. Милицията е проста, тя от такива работи не разбира.

Другият го погледна бързо и кимна към мен — има друг човек в стаята, да внимава с приказките. Панос ни най-малко не се смути.

— Не съм казал такова нещо. Просто специфика на професията. Фотографчилъкът. (Употребил тази дума без сянка на ирония.) Аз също не разбирам нищо от ловене на престъпници.

— И ти какво — обърна се шишкавият към мен, за да замаже донякъде положението, — учиш се да снимаш, а?

— Ами да, уча се — измънках.

— И какво толкова снимаш?

— Пейзажи, портрети...

— Учи се да снимаш правилните работи. Че фотоапаратът може да бъде оръжие в наши ръце, а и оръжие в ръцете на врага. Ти си комсомолец, нали?

Кимнах. Кой на моята възраст не е комсомолец? То си е направо задължително, за какво ме разпитва, започна да ми става неприятно, сякаш бях извършил нещо, което исках да скрия. Трябва да гледам Панос, ето той знае, че за нищо не е виновен и не му пука, дето му претърсват лабораторията. Дългият се беше заловил да гледа класьорите с негативите, но по едно време му писна, остави поредната папка на купчината на масата и каза на другия:

— Стига. Пиши протокол.

Другият седна на един стол, извади отнякъде папка, отвори я и започна да пише направо на коляното си.

— Значи така — обърна се дългият към Панос миролюбиво, — извинявайте за безпокойството, служба — сами виждате. Ще ви помоля, ако чуете или видите нещо във връзка с тази афера, да ни уведомите, ние разчитаме на помощта на населението и я ценим.

— Не се безпокойте, знам. Това е наш дълг.

— Ето тук — подаде му един лист, сгънат на две, — е списъкът на всички фотографии в града, които имат разрешение за работа, погледнете го, ако имате някакви възражения или допълнения, молим да сигнализирате. Разбира се, при всички извършваме такава проверка, както при вас, сами разбирате, длъжни сме да го намерим.

— Разбира се — каза Панос, — само че, ако питате лично мен, вашият човек не го търсете сред фотографите. Тези снимки, които ми показахте, не са правени от професионалист — нито осветление, нито композиция — работа на любител е, и при обработката имат грешки.

— Може да е така, но ние сме длъжни да проверим. Много любители дават снимките си за обработка при вас, частниците, на

държавно фото няма как да дадат такова нещо, веднага ще бъдат докладвани. Между другото затова ви ги издаваме тези разрешения, с условието да сътрудничите, когато се налага, за такива неща. Не да прикривате извършителите.

— Никога не прикриваме.

— Е, не става въпрос за вас лично. Проверен сте вече. Нали знаете, Ленин е казал: проверката е най-висша форма на доверие.

— Е няма що — усмихна се Панос, — благодаря ви за доверието.

— Ето списъкът. Ако знаете някой, който работи, а го няма в списъка, молим да го докладвате. Да не ви прави нелоялна конкуренция, във ваша полза е.

— Да, да, непременно — Панос пъхаше списъка в чекмеджето.

— Е, погледнете го, де! — раздражено каза дългият.

Панос веднага разтвори списъкът и пробяга с очи по него.

— Всичко е наред — каза, — други не работят, не знам други да има. А, един момент.

— Какво? — изпъна се милиционерът.

— Ами вижте тука — номер 6. Гаро. Той умря, почина преди две години.

— И не практикува вече?

— Как ще практикува, като е умрял? Не практикува, разбира се.

— А кой е в ателието му?

— Там стана бръснарница, не знам кой е — бръснар. Да вземете да го зачеркнете човека от списъка.

— Да, да, станало е недоглеждане, благодарим ви за информацията. И той е бил арменец, като вас.

— Арменец беше. Хубав човек беше, на мравката път правеше. Бог да го прости.

— Значи ако има нещо — на този телефон — подаде му бележка.

— Ще търсите майор Сотиров. Ако искате, може и анонимно, под псевдоним и...

— Много благодаря за честта — твърдо каза Панос, — няма нужда, няма от кого да се крия, ако се наложи — имам си име, с него ще се представя.

— Както желаете. Още веднъж извинете за безпокойството.

И двамата излязоха. Останахме неподвижни, докато не чухме двигателя на заминаващата кола.

— Глупава история — каза Панос в отговор на моя мълчалив въпрос, — някакъв разпространявал порнографски снимки, имали нареждане за обиск, глупава работа. Ако е това де — замисли се и лицето му помръкна, — вярвам, че това е причината, не е само повод.

Вдигнах от бюрото му снимката на сянката, под нея имаше други такива като нея, сянката на пясъка, сянката на премръзнала заскрежена трева, сянката на вълните, снимана от моста. Или от някой друг мост, на някое друго море, трева, пясък.

— Тук ли са снимани?

Не ме чу, или се направи, че не ме чува? Беше се замислил.

— Такава е идеята, да, всъщност това си е малко или много концептуалност, да. Виждаш ли, това са един вид автопортрети, фотографът е снимал сянката си. В конвенционалната фотография една от най-грубите грешки е на снимката да присъства сянката на фотографа. Това се случва с неопитните по-често, отколкото можеш да си представиш, тъй като нормално е слънцето да е зад фотографа, когато е по-ниско, то и сянката е по-дълга, понякога стига чак до обекта, че може да падне и върху него — и на тебе ти се е случвало, всички я правят тази грешка в началото — гледаш обекта да е наред, добре разположен в композицията, добре осветен и чак на хартията виждаш, че сянката ти се е проточила току до него и разваля всичко. Много груба грешка. Но така ли е, всъщност? В един известен смисъл всяка истинска фотография съдържа в себе си сянката на фотографа, говоря за неговото присъствие като художник, ти разбираш вече. И това присъствие е като сянка — неясно, непознаваемо, дискретно, не се натрапва, не крещи. И въпреки това е там и не може да се сбърка. Виждаш една фотография и казваш — ето Картие-Бресон, не може да има грешка, виждаш друга — ето Родченко, трета — Ман Рей, навсякъде тя е там — сянката, невидима, но там. Е в случая с тези снимки, сянката тук е главен обект, тя е сюжетът. Тя казва: ето, аз бях там, в града, подписах го със сянката си. Тя е самото присъствие. Особено тогава, когато по една или друга причина е необходимо лицето да не се разпознава на снимката. Важно не е лицето, а неговото Присъствие (така го каза, че реших да го напиша с главна буква). И вдъхновението, и творческият импулс, и любовта — а то е едно и също, всичкото това не можем да видим, да пипнем, всичкото това е чистото присъствие. Аз го наричам литургия!

Ето пак някакво църковно определение, може и да е вярващ. Някак не върви да го питам директно, това са неудобни въпроси, може да помисли, че го шпионирам и ако има някакви проблеми, аз да изляза виновен. Едно само ме учудва — ето умен човек, много умен, просветен, а да вярва в отдавна отречени неща? Е, може да го казва в преносен смисъл.

Вместо пластмасовото плоско шишенце ми подава друго, стъклено, с надпис R09.

— Вземи, това е Родинал, почти са идентични с Фохара, но с този имам по-добри резултати. От ГДР ги внасят, има ги от време на време. Едно към четирийсет, двайсет градуса, десет минути за двайсет дин чувствителност.

25.

5 декември, петък

Това го пиша днес, вчера като се прибрах, обстановката беше напрегната. Темата явно е помагането вкъщи, баща ми е изнервен много, сега някакви тестове въвеждат, трябва да ги правят учениците му, той ги проверява вкъщи, с два чифта очила ги гледа в кухнята през нощта, когато другите спят, петното в банята се е увеличило, той не върви да се разправя със съседите отгоре — всъщност преди два дена чичо Петър му каза, че са поръчали човек да види какво става там, но казали чак другия петък могат да дойдат, това ли е, нещо друго ли има, майка ми пак слагаше по-особено чиниите на масата, не че ги блъскаше, не, пази боже, просто така ги слагаше, че всичко беше ясно. И отговаряше едносрично.

Сутринта на закуска баща ми се обърна към мен и каза:

— Трябва да си поговорим малко с тебе.

Каже ли така, става напечено. Предпочитам да ми се скара, да ме удари. Тези „сериозни“ разговори приличат на разпити, най-ужасното е, че понякога даже не знам за какво ме пита, но така ме пита, че трябва да се чувствам виновен и се чувствам виновен, притиснат в ъгъла в глуха защита — ужасна работа.

— Ами днеска трябва да отида по-рано в училище, заради стенвестника за нова година. — Усетих, че много наивно лъжа, ама по-добре да седя сам половин час в класната стая, отколкото този сериозен разговор, наистина е по-добре.

— Няма да те задържам дълго.

Ха сега де, няма начин да се измъкна. Седнах на стола срещу него.

— Аз тази четворка по физика... ще я поправам, помолих Велинова да ме изпита следващия четвъртък, и уча усилено.

Все едно че не ме чу.

— Там с фотографията, докъде стигна? Усвои ли основите?

Я виж ти накъде обърна. Може би няма да е сериозно, просто видът му е такъв, и гласът му е такъв, защото са се скарали с мама.

— Кога ще ни покажеш снимки?

Какво да покажа? Нейни портрети? И да тръгнат въпросите. Те още не знаят и по-добре да не знаят, че сетне — кога се прибиращ, къде ходите, какво правите? Нали знам аз, мислят си за най-лошото — секс, забременяване. А аз още не съм я докоснал с пръст, всичко ще дойде, когато трябва да дойде, нашата обич е чиста, тя е връзка на душите ни, не е извикана от животински потребности, физическото сливане на телата ще е най-високата ѝ степен, върхът, целта, към която ще ни заведат душите ни, когато узреят за него.

— Ами нямам много, още се уча — мънкам с възможно най-невинен вид, — снимам морето, парка, съученици, Панос ми изкопира някои неща, но още съм зелен, целта е сам да се науча на копиране, той ще ми даде един стар увеличител назаем, важни са и химическите процеси! (това трябва да го убеди, нали!)

— Виж сега какво, аз смятам, че каквото си научил — научил си го, достатъчно уроци си взел, оттук нататък — има книги, ще четеш и ще се учиш от тях.

— Ама Панос...

— Панос беше до тука, остави човека на мира, той си има и друга работа, няма все с тебе да се занимава.

— Ама аз не му преча, напротив...

— Казвам ти нещо, трябва да слушаш. Обучението ти при Панос приключи.

— Ама аз имам един филм, дето съм му го дал да ми изкара снимки. Трябва да отида да ги взема, като са готови.

— Аз ще мина да ги взема, нямаш грижата.

Ами сега? Този филм го измислих в последния момент, ако отиде, ще разбере, че го лъжа.

— Вчера беше ли там?

— Бях.

— Добре, че и сега не ме излъга (значи знае, че няма никакъв филм). И какво стана там вчера?

— Ами какво, нищо, той ми даде проявител — Родинал от ГДР, за да си проявявам филмите. Защото в момента на пазара няма, а като пуснат, ще му го върна.

— Друго?

— Какво друго?

Погледна ме много страшно, сякаш се опитвах да го излъжа за нещо много важно, сякаш бях престъпник и исках да прикрия някакво страшно престъпление, не издържах на погледа му и сведох глава.

— Освен тебе имаше ли някой друг там?

— А, да, бях забравил (лош артист съм, зная го, но този път май ми се получи), имаше един милиционер, не, двама бяха, двама, ама вече си тръгвах.

— И какво правеха там тези милиционери?

— Бяха дошли да го питат познава ли някакъв фотограф. Бил направил порнографски снимки и ги продавал тайно, че ако го познава, да им кажеш кой е.

— Така. И той какво им каза?

— Каза им, че тези снимки не са правени от професионалист, имало много банални грешки по тях, някой любител със собствена фотолаборатория ще трябва да е бил, чиста любителска работа били. Освен това му дадох списък да види фотографите, които имат разрешително да работят в града, дали не познава други, които работят без разрешително.

— И той какво им каза?

— Каза, че познава само тези от списъка. А да, и че единият от списъка вече бил умрял, да го зачеркнат. И си отидоха, много учтиво му благодариха и му се извиниха за безпокойството. Даже му дадох телефонния си номер, ако има нещо, да им се обади.

Не го гледам в очите, но чувствам стоманения му поглед да ме пронизва, сякаш за да прочете мислите ми.

— И мене ме похвалиха, че се уча на фотография, казаха, че фотографията е много полезна дейност и в тяхната работа много намира приложение.

Още минута мълчание. Да не кажа и аз нещо погрешно, млъкнах. Каква е тая работа — да се чувстваш за нещо виновен, да те изкарват виновен, а хабер да си нямаш за какво. Или си мисли, че аз съм правил порнографските снимки? От къде на къде, нали ме познава. Е тогава какво?

— Хайде тръгвай да не закъснееш.

Обърна се и хвана вестника. А аз излязох в коридора, но не затворих вратата, само я притворих, исках ли да подслушвам? Правилно ли беше да подслушвам родителите си? Ами правилно ли ще е, ако тези скандали ги накарат да се разведат? Затова си обух обувките, нарах чантата и шумно отворих външната врата, да помислят, че съм излязъл.

— Какво става тука? — майка ми наруши мълчанието си.

Баща ми заговори тихо през зъби, трябваше да се доближа до процепа, за да го чуя.

— Обиск. Обиск са правили у Панос. Милицията. Нашият ни разправя втели-некипели. Е, може и да е имало някакви снимки — като повод. Причината е друга, казаха ми на мене.

— Каква?

— Подозират, че синът му си е идвал нелегално. Имат сигнал. И търсят улики.

Много внимателно отворих вратата и се измъкнах на пръсти, след това още по-внимателно я затворих. Значи така, синът на Панос, дето живее в чужбина, в Западна Германия. Беглец — невъзвращенец. И чак тогава ме удари като светкавица — онези снимки там, снимките на сянката! „Сянката казва: ето, аз бях в града, подписах го със своето присъствие. Особено когато по една или друга причина не е необходимо лицето да се разпознава.“ Панос нямаше право да закачи снимка на сина си. Ако искаше да продължава да работи, да му продължават разрешителното, той трябваше да се откаже от него. Е, не официално, с „Държавен вестник“, то е имало и такива години, ама вече уж са отминали. И можеше да закачи само сянката му!

26.

9 декември, вторник

Едно ми е ясно, аз при Панос няма да спра да ходя, точно сега, когато съм научил толкова много. Какво вземане — даване има той с властите не ме интересува, ако има син в чужбина, нека да има, това си е работа на сина му, не е моя работа. И сетне какво е виновен той, че синът му е избягал, всеки трябва да отговаря сам за себе си, ако трябва да търсят отговорност на някого, то това е синът му. И дори да е идвал, какво от това, държавата трябва да има полза от тези хора, те оставят тук валута. Точка.

Сега за днес. Първо — тя пак е болна, не знам какво става с това момиче, боледува често, питах приятелката ѝ, Росито, тя се нацупи и каза:

— Женски работи!

Другото е, че Велинова отсъства по болест и третия час беше свободен, после е физическото и накрая — френски. Това е много добре, защото нямах домашна по физика — три задачи — и смятах да я напиша набързо през междучасието, но видях, че не съм си взел тетрадката за домашни работи, сега тази грижа отпада и в свободния час ще се разходим, както правим често в такива случаи, до морето. Е, не всички идват на тези разходки, някои предпочитат да се мандахерцат из града, да седнат в някоя сладкарница, да си признаят, и аз бях така, когато имахме миналата седмица свободен по български език, но тогава бях с Людмила, за да бъдем само двамата, а сега е друго, сега тя е болна.

Винаги вдигаме много шум, когато сме заедно класът. Признавам, че сме по-задружни от някои други класове, не че се обичаме кой знае колко, но сериозни конфликти и караници между нас няма, както има да речем в А клас — две групи, воюващи помежду си, а останалите — симпатизанти и неутрални. Няма такава работа, ние обичаме да се забавляваме заедно, да се шегуваме, да сме шумни, абе — като малките деца, все едно че не сме вече на крачка от живота.

Напоследък дискутираме повече, всеки си има мнение. Ето сега, например, започнахме разговор за сексуалната революция на запад, хипитата там, свободната любов, наркотиците. Атанас беше най-активен, аз мисля, че той слуша западни станции, или отнякъде получава списания, дето ги пише тези работи, иначе няма откъде да ги знае, знам, че, освен френския, дето го учим в училище, учи и английски, показвал ми е едни самоучители — курс, който се поръчва по пощата, някакви учебници и тетрадки за упражнение на циклостил печатани, можело като завършиш курса, да държиш изпити, за да ти се признае квалификацията и даже да работиш като преводач с такава тапия. Ама на него тапия не му трябвала, на него му трябвал езика. Защо му е? Дава богатство, свобода, на него говори целият свят. И да четеш Шекспир в оригинал — му викам, а той ме погледна учудено и след малко каза: Да, и за това също.

— Някои даже не говорят за любов — разказваше той, докато влизахме в морската градина, през спирката на шестицата край къта на приказките, — това за тях е вече изживян етап, от епохата на сексуалното потисничество. Един от най-великите им философи знаете ли какво казва? „Любовта е един отвратителен израстък на пътя на сексуалното удовлетворение“. Сексът е естествена потребност на организма и е естествено тази потребност да бъде задоволявана, както яденето, спането, когато си гладен, не изпадаш в някакво особено настроение, не изпълняваш специални ритуали, просто сядаш и се наяждаш, защо трябва толкова тръшкане и щуротии, за да можеш да изчукаш някое момиче, което също има физиологична нужда да бъде изчुकано. Просто го правите и толкова. И няма нужда да се обвързвате, да правите семейство, да си играете на вярност и когато вече не можете да се понасяте, сами да се вкарвате в затвора, нали така.

— Насе, Насе, голям циник си бил, такъв не те познавах — с малко преиграно възмущение го апострофира Марианка, тя не обича мръсните думи.

— Не аз, просто цитирам философията на свободната любов, като тук, забележете, любов не значи това, което разбира под тази дума социалистическият реализъм, тя е синоним на секс.

— За мен това са глупости — парира го Чефито, — любовта е преди всичко отговорност, нали от нея се раждат деца, ако го няма

семейството, кой ще отговаря за тяхното израстване и възпитание, всичките в детски домове ли да се пращат?

— Ужас! — възкликна Мимито, — детските домове са чист ужас, животът ще им стане ад.

— Защо в домове — не отстъпва Атанас, — я вижте как е при хипитата, те живеят в комуни, знае се коя е майката, но не се знае кой е бащата и децата се възпитават от всички, те са деца на цялата комуна.

— Абе голям комунизъм при тези хипита — смее се Манол, — съвършен, те вече са го построили, ние тепърва ще го строим!

— При комунизма всичко ще е общо, и жените ще са общи — обажда се на слабо време както винаги недоразбралия Пешо със собственото му слонско чувство за хумор.

Междувременно сме стигнали летния театър, откъм зоокъта навява мечешка миризма и долита крясъкът на маймуната Пешо. Студено е, от устите ни излиза пара, слънцето вече е изгряло, виси ниско на небето като светло петно зад сутрешните облаци, морето е някак изтръпнало, още не се е досъбудило, лениво протяга вълните си. Не искам да се намесвам — теоретици разни, сексът щял да убие любовта, глупости на търкалета, че той е нейната дълбока първопричина и естествен неин връх! Но трябва да бъде именно връх, да дойде като красив завършек, да бъде короната на тази любов. Какво знаят те!

— Я нека Александър да каже — казва Тина с тънка язвителна ирония в тона, явно това момиче не може да ми прости, че съм откраднал приятелката ѝ. — Той е най-големият специалист сред нас.

Момчетата презрително свиват устни — специалист, знаят, че още не съм спал с момиче, явно това се разбира по някакъв начин, а някои са спали — и това се разбира, за Иво и Ира съм сигурен, те не го и крият, класът е свикнал с това, за съжаление не идват на тези разходки, има една от Г клас, и тя се казва Людмила, Люсата ѝ викат, много е дашна, минава за учителка в тези работи, Станчо със сигурност е минал през нея, и не само през нея, за Илка от нашия клас не съм сигурен, но двамата движеха заедно по едно време, а пък той за едната платонична любов няма да тръгне с момиче. Поглеждам ги с крайчеца на очите си — той се подсмивва, без да се обажда — ясно, приказвайте си, хлапенца, тя много концентрирано гледа към остров Болшевик, сякаш е видяла летяща чиния да каца на фара.

— Хайде де — не престава Тина, — кажи.

— Какво да ви кажа — опитвам се гласът ми да звучи отегчено уверено, — има работи, които не са ви ясни — на повечето от вас и няма начин да бъдат обяснени, някой ден ще ги разберете, когато самите вие ги преживеете!

Смях, ама не им звучи много уверено смехът. Мимито пропява:

— Ах, думите са безсилни...

И става време за връщане. Трябва да побързаме, защото имаме физическо и използваме междучасието преди и след часа за преобличане. На връщане сме по-мълчаливи, усещам дружелюбни погледи, но и такива, в които има злобичка, че и завист — то едното не е ли като другото!

27.

10 декември, сряда

Проявител може да се направи и от химикали, купени в Учтехпрома.

Метол — 1 гр.

Хидрохинон — 5 гр.

Натриев сулфит безводен — 26 гр.

Сода — 20 гр.

Бромист калий — 1 гр.

и вода — до 1 л.

Още няколко подобни рецепти имам, даде ми ги Панос, ако мога да намеря всичко и баща ми осигури достатъчно чувствителни везни, ще си разтварям сам.

Това съединяване на молекули и атоми, движението едни към други, да се прояви нещо, да се възстанови среброто, да се разтвори и отмие ненужното, единствено погалането от светлината да се запечата за вечни времена, да се впие в лентата, за да може безброй много пъти да бъде окъпвано със светлина, пронизвано от лъча на фотоувеличителя, уголемявано, за да може да въздейства на другите и да узрее като произведение на изкуството — не е ли страхотно! Е да, надяваш се докато филмът изсъхне, после го погледнеш с лупата, с която майка ти бродира, и видиш, че няма фокус и цялата лента е за в кошя. Да, осветлението не е било достатъчно, а скорост трийсет се снима само със статив, много добре ги знам тези работи, ама видя ли нещо, ги забравям, защото това нещо така ме увлича, че не мога да мисля за друго. Панос казва, че фотоапаратите на бъдещето ще бъдат повечето автоматични, сами ще си определят скорост, бленда, даже и в композицията ще се намесват, абе, с други думи, слагаш ги на статива и те сами си щракат каквото си искат, ти само им сменяш филмите. „Е,

не е ли ужасно!“ — смее се Панос, „То така ако ще е, и изложбите ще се посещават само от фотоапарати, ще гледат шедъоврите на колегите си и ще се възхищават един на друг“.

С други думи, успя да ме накара да се радвам, задето живея във времето на ръчната работа, когато главата управлява процесът, не някакви безсловесни и безсмислени електронни импулси. Иначе такива автоматически апарати, при които само натискаш копчето, вече има. Но за художествена работа не стават — нали от отварянето на блендата зависи дълбочината на рязко изобразяемото пространство, ако в един портрет и фонът е на фокус, става шарения и половина, трябва да можеш да отделиш важното — лицето, очите — от маловажното, да подчертаеш значимото, така се създава и илюзия за триизмерност, пък то в тези апаратчета всичко е на фокус — фиксфокус се казва, а блендите си ги определя там електрониката, както и скоростта, нямаш никакъв контрол върху процеса на снимката. Единственото хубаво му е, че автоматично пренавива кадъра след всяка снимка.

— Един колега — разправяше Панос, — художник фотограф, монтирал една такава компактна камера отпред на количката на сина си — на шест месеца бебе, свързал с едно устройство, изобретено от него самия, спусъка на апарата с гирляндата с дрънкалки пред лицето на детето, децата обичат много тези гирлянди, като им стане скучно ги дръпват, и те им дрънкат. Та в случая като дръпне детето гирляндата, апаратът прави снимка. После фотографът проявил филма, отпечатал това, което е излязло и прави изложба: „Първите фотографии на моя син“. И макар че това си е чиста случайност, (а има ли такова нещо като чиста случайност?), все пак идеята е много интересна. Нали в изкуството най-важна е идеята?

Колкото до филма — този път съм доволен, повечето пози са напълно приемливи, Панос ми обеща някой ден да копираме в неговата лаборатория — за пръв път ще се докосна до копирен апарат. Даже ми се струва, че този филм е по-добър, защото е проявен с немски проявител, но това си е чисто внушение, не знам защо ние, българите, сме склонни да смятаме, че задграничното е винаги по-добро от нашенското си. Е, аз досега проявих два филма с българския Фохар и не бяха лоши, Панос ми беше дал малко концентрат в едно шишенце да пробвам. Явно съм се понаучил вече и внимавам, гледам филма с

лупата — всичко изглежда наред, добре е изсъхнал, опъвам го на едно одеяло на масата в хола, здраво хващам единия край и с една мека кърпа избърсвам следите от засъхналите капки от гланцовата страна. После го нарязвам на по три кадъра и завивам изрезките в един лист от тетрадка, внимателно с мек молив изписвам датата. Това е, остава само да бъде изкопиран. Панос ще го направи. Откакто баща ми ми е казал да не ходя повече при него, съм ходил два пъти. Продължавам да ходя и знам, че и той го знае. Може би се е примирил, или успокоил. Все пак, милиционерите с нищо не показаха, че го подозират, бяха много любезни. Ако наистина го подозираха, щяха да го задържат и да го разпитат, както се прави. И баща ми сигурно го е разбрал. Само дете Панос не ми взема пари за отпечатките, досега ми ги прави безплатно и аз не мога да го накарам — казва: „Девет на девет, дребна работа, имам тука едни излишни изрезки хартия — за проби“. Аз този път съм си купил фотохартия. И ще му я занеса — поне това — фохар девет на дванайсет — в кутията има сто парчета, един вид — останалите като компенсация за него. Хартията се продава в различни формати — 6×9, 9×12, 12×18, 18×24 и така нататък, в основата на тези размери стои отношението 3×4 или 2×3 — това 2×3, идва от 35 милиметровия кадър, „лайка“-формат, ако снимам с такава лента, мога да отпечатвам всичко, заснето на негатива върху картончето, в моя случай, обаче, ще трябва да кадрирам снимките си отново, да правя нови, правоъгълни отрязъци от квадратните си негативи, ако не искам голяма част от хартията да отиде напразно. Панос ми отпечатва целия кадър, смята, че си струва да отпечатвам и в квадрат, квадратът, казва той, е висш пилотаж в композирането, един добре запълнен квадрат си заслужава да бъде изкопиран и увеличен целия.

Гланцовите снимки се гланцират на специална електрическа преса (Панос ми показа), като се нареждат с емулсията върху лъскави хромирани ламаринени листове, аз ще ги залепям на стъкло — когато изсъхнат, ще се отлепят сами и вече ще бъдат гланцирани. Но това — когато имам собствена лаборатория, то дотогава може да се снабдя и с гланцпреса. Освен гланцови, има и матови хартии, и растерови и други, те не се гланцират, а само се изсушават и после се опъват в някой дебел том. Нямам търпение да се докосна до алхимията на този процес, образът ѝ ще се появи като по магия върху белия лист и портретът ще стане истински.

Панос беше доволен от филма, а хартията отказваше категорично да приеме, но накрая успях да го убедя.

— Хайде твоите снимки ще ги правя на нея.

Похвали ме, че повечето ми кадри са портретни.

— Най-важното за нас е човекът, ако успеем да го изобразим както трябва, значи сме постигнали върха. Вселена е човекът — вселена сме отразили. Но това е и най-трудното, защото той се крие от нас, сложил си е маска, да не можем да го познаем, мисли си, че без маска е гол и уязвим, и безпомощен, затова си е сложил тази маска и така не само ние няма да го познаем, ами и той вече не може себе си да познае, защото поради маската отдавна е забравил кой е, или пък изобщо не го е знаел никога. Ако успеем да го издебнем, когато е без маска, да запечатаме на лентата неговата дълбока, изконна същност, и да му покажем снимката, той да се види, може да се познае и да тръгне към себе си. Защото от люлката до гроба човек върви в илюзорния свят, който са другите измислили и продължават да измислят за него. Но в много кратки мигове, в много редки случаи той може да добие отново образ, подобен на него самия и точно тогава пред него трябва да има фотограф със зареден фотоапарат и дързък обектив и да натисне спусъка с една петстотна, или една хилядна от секундата, защото един такъв миг може да е още по-кратък.

— Този миг не идва ли в любовта? — попитах.

— Любовта може да ни доближи до такъв миг. Когато сме целите потънали в нея, като в море, ние забравяме за света, ние спираме света в себе си, не си спомняме неговите уроци и поучения и слушаме само собствените си дълбочини. Но тя не е този миг, не, той е много по-дълбоко от нея. Защото тя е чувство. Този миг зачертава и чувствата, и биографията, и спомените, и знанията, и характера, и връзките и целия живот даже, всичко преживяно, всичките онези тесни дрехи, в които са те напъхали. Ти можеш да отразиш любовта в един портрет, можеш, разбира се. Или страданието, или надеждата, или радостта, щастието, очакването, каквото си поискаш, но това не е портрет на човека, там човекът е само екран, върху който най-добре, най-точно се отразяват всички тези чувства. Прекрасно и достойно е, разбира се, да отразяваме и състоянията, присъщи на човека, но това е нещо различно, това е портрет на състоянията там, където те са най-ярко

изразени — върху човешката физиономия. А какво е самият човек? Как да стигнем до него? Ето загадката.

— Нали наричат очите прозорец на душата, можем ли там да я видим, в очите тази душа?

— Много хора — засмя се той, — не искат да бъдат фотографирани очите им, за да не можеш през тях да видиш душата им, душата, която те самите едва ли познават, но така ревностно крият от другите, та и на фотографиите им очите им са скрити зад черна лентичка. Защото ако проникнеш в душата на другия, можеш да направиш там какви ли не големи поразии, най-често в душа се влиза с кални обувки, това сигурно си го чувал. Както очите, така и душата може да се затваря и при повечето хора тя е затворена, няма как да нахлуеш в нея — не става. Очите са само един от нейните прозорци, през които тя оглежда света навън, неговите илюзии и измами. Но много често през очите гледа само тялото. Затова индийците са измислили някакъв имагинерен орган, трето някакво око, през което да гледа само душата. Аз мисля, че двете очи съвсем напълно ѝ стигат, нали тези, които се занимават с изобразителните изкуства, каквото е и фотографията, разчитат само на тези две очи, през тях, ако погледне, душата може да приеме онова послание, което идват да ѝ кажат.

28.

12 декември, петък

Днес Людмила отново е на училище. Втория час имахме литература при Недялкова — Трифка Недялкова се казва, какво име само, ние така казваме и на предмета ѝ — Трифкознание. Просто се удивявам как някои учители се опитват да сведат изкуството до няколко сухи постулата и ни карат да ги зазубрим наизуст, ами че ние по този начин обезсмисляме цялата литература, ако писателите знаеха в какво ще се превърне тяхната жива реч, въобще нямаше нищо да напишат — ужас! Та сега изкормваме Фауст. Всичко започна с една шега. Трифка попита към кое литературно направление принадлежи творбата „Фауст“ на Гьоте и Евчо, вечният шегаджия, се обади под сурдинка: „Социалистически реализъм“. Понеже се засмяха, Трифка се усети и рязко се обърна към него:

— Към кое, към кое? Стани като отговаряш.

— Шега — измърмори Евчо и се изправи неохотно, — страдам от хипертония на хуморната жлеза.

Този път никой не се засмя, с тази Трифка шегите са абсолютно невъзможни, при нея чувството за хумор е отстранено като възпален апандисит, още при раждането.

— Та хайде сега сериозно да ни кажеш на всички, към кое литературно направление принадлежи творбата на Гьоте „Фауст“.

— Като жанр — към драматургията, защото е пиеса, а иначе — към романтизма, мисля.

— Мислиш?

— Да, така мисля, защото...

— Тука не се намираме за да мислим, а за да учим. Другите, помните от нас, вече са го измислили.

Абсолютен бисер, трябва да си го запиша: ходим на училище за да не мислим!

— Другарко Недялкова, разрешете този път да не съм съгласен с Вас. Аз си мисля, че сме тук точно за да се научим да мислим. Е-е, под

мъдрото ръководство на учителското тяло, разбира се. (Този Евчо май започва да навлиза в забранени зони, абсурд е тя да не усеща, че издевателства над нея, нас ни напушва смях, обаче само това остава сега да се разхилим).

— И ти, дървен философ, смяташ, че мисленето няма правила? Че е някаква хаотична реакция на организма (още един бисер!), че можеш да си приказваш каквото ти дойде на езика, без да си даваш сметка за това и без да носиш отговорност? Нашата задача, като учители, е да ви предадем правилата на мислене, в езикованието има железни закони как точно се анализира дадена творба, който не ги спазва, не само ще стигне до коренно погрешни тълкования, но и ще затъне в дрънканици. (Днес явно ѝ е ден за бисери)

— Значи всичко се свежда до това, да запомним наизуст две определения за Гюте и можем да минем за образовани люде! (Леле каква дума извади, падам!) Ами то така някой папагал с по-добра памет ще е по-образован и от нас.

— Глупости говориш — започна да се нервира Трифка и малките ѝ бухалски очички се събраха още повече на лицето ѝ. — Изразявай се свободно, но в рамките на правилата, които учим тук. Останалото е анархия. Че ние всички си имаме правила за общуване, доказва и материала, който използваме за тази цел — думите. Нали ако нямаме думи с еднакво значение за всички, всяка комуникация ще бъде невъзможна. Така е и с правилата на литературния анализ, те трябва да бъдат овладени, за да можем да се разбираме, когато обсъждаме някакво произведение, останалото са фантазмагории.

— Дадаизъм — каза Евчо предизвикателно.

— Какво, какво?

— Дадаизъм, има такова едно... модерно направление в литературата, бебешкия език като средство да достигаме до читателя без помощта на логиката. Използвайки чистата музика на звуците. Например едно стихотворение, което звучи като: Беее-беее-дааа-джан-джан-беее.

Всички се засмяха, а дебелият Пешо, който винаги разбира с десет секунди закъснение, избоботи от ъгъла:

— Дрън-дрън, чи пляс! — ето едно стихотворение! — и се захили със закъснение.

— Тук няма да разглеждаме перверзиите на съвременните гнили буржоазни извращения — в очичките на Трифка засветиха искри, — по това да познаете докъде е стигнал упадъка, когато вместо поезия имаме нечленоразделни звуци, такива „течения“ донасят само... (тук тя спря, за да потърси най-ефектния израз)

— Хрема — подсказа ѝ Евчо.

— Какво, какво? (Гласът ѝ се извиси с две октави нагоре)

— Донасят хрема теченията, това казах — изговори той с най-невинния тон, на който беше способен. Класът избухна в смях. Като капак на всичко точно тогава дебелият Пешо взе, че кихна, кихна си най-естествено, човекът, без никаква задна умисъл, но смехът избухна с нова сила. Трифка се изправи, каквато си беше трътлеста и нисичка, погледна с унищожителен поглед над главите ни по посока на кихавицата и каза подигравателно:

— Наздраве!

Класът спря да се смее. Трифка ни огледа всичките отвисоко, сви презрително устни и тръгна към катедрата, там се спря, пак ни огледа с нещо като съжаление в погледа и каза:

— Да ви се чуди човек, всичко имате — условия за учене, подходящи помещения, просторни класни стаи, преподаватели — всичкото безплатно, за всичко това други се грижат — да е чисто и подредено, да довлечем знанията до вас, да ви ги налеем с фуния в главите, да ви подготвим за живота, знаете ли в някои страни децата в какви условия учат, или изобщо нямат средства за да ходят на училище? (Знаехме! Всички бяхме гледали предната вечер по първа програма филма за Камбоджа — една телевизия — две програми, какво друго да гледаш!) Интересно, ако ги доведяха тук и им дадяха вашите условия, дали нямаше да бъдат благодарни и с усърдие да усвоят знанието, което им се предлага? Без да се правят на много остроумни! Човек оценя нещо, когато го няма.

— Извинявайте, другарко Недялкова — Евчо още не беше седнал, — защо си мислите, че ние не ценим грижите, които се полагат за нас, нали идваме редовно на училище и учим.

— Учите. Идвате. Заредени с енергията на отрицанието, готови винаги да противоречите, да спорите.

— Защото търсим — станах и аз, — истината търсим. Нали в спора се ражда истината. Учим се да разсъждаваме със собствените си

глави, не само да заучаваме готови формули. Не е ли това целта на обучението? Нали утре ще бъдем сами пред живота, кой ще ни учи кога какво да направим?

— Така. (В друг случай Трифка щеше просто да ми каже: „Ти си седни, тебе още не съм те питала“, както прави винаги, но този път само седна на стола и ме погледна с презрителна умора.) Пак се завъртяхме в кръг. Я ми кажете може ли човек да бъде композитор, без да познава нотите? Може ли да бъде художник, без да знае как се държи четката? Може ли да разсъждава и да анализира, без да познава правилата на анализа?

Едно тихичко „да“ се чу от втория ред, всички обърнахме глави нататък — Мимито, най-нисичката в класа, пълната отличничка, държеше с ръка устата си, съжаляваща, че се е изпуснала.

— Маркова, какво да? — впи змийския си поглед Трифка в нея. Мимито се изправи бавно, цялата почервения, заби поглед пред себе си и каза много тихо:

— Ами Би Джийз, например, те казват, че не знаят нотите, и въпреки това сами си композират песните.

— Това, разбира се, е реклама, съвсем в стила на западната пропаганда — парира Трифка, — но дори и така да е, една лястовица пролет не прави.

— Обаче точно тази лястовица като пее, се чува по целия свят — вметна Евчо. Между другото — и нашият художник, Георги Баев, не рисува с четка, ами с ръце.

— Ето пак, все да сте против, все да противоречите, не може да ви надприказва човек с тези големи усти, само като дойдат изпитите, млъкват като пукали. Стига сме ръсили мозъци (бисер, ама този вече го имам записан, тя често го повтаря), да се захващаме с нашата конкретна работа. И така — „Фауст“. Я ти, големият философ, да ни кажеш на всички за какво се разказва в пиесата „Фауст“ от Гьоте.

— Разбира се, с удоволствие — Евчо се усмихна. — В пиесата „Фауст“ Гьоте описва един стар учен, който през целия си живот се е занимавал с търсене на истината и смисъла на човешкия живот, изучавайки някои основни за епохата науки, като физика, богословие и така нататък, напълнил се е с остарели схващания по всички въпроси, изгълтал всички правила, поучения, закони, обяснения и в края на живота си решил, че нищо не е научил. Той вика дявола на помощ,

защото дяволът е дух на отрицанието, на противоречието, на несъгласието и на съмнението. Дяволът, от своя страна, го кара да започне отначало, от новата си младост, като се отърси от всички правила и закони, да заживее според свободата и според собственото си сърце. И да намери отговор на въпросите, които го вълнуват, в любовта — в свободната любов, без правила и канони. Е, сетне биологичните закони му изиграват гаден номер, мацката... а-а, пардон, Маргарита, забременява и понеже обществото по онова време, че и до днес, заклеймява подобно нещо като безчестие, тя в момент на умопомрачение убива детето си, а сетне и себе си. Заради строгите правила, които уж е научила в училище, ама не ги е спазвала. По този начин Гъоте ни казва: научете, деца, правилата и ги спазвайте, слушайте учителите си внимателно, когато те ви ги преподават, за да си ги запишете и да си ги имате винаги, за да не свършите и вие като тази непослушна и неразумна Маргарита, която слушала само сърцето си и виж каква я е свършила.

Браво на Евчо, ами той си е умен, театърът му е страстта, иска да става режисьор, баш него ще цака с драматургично произведение! Във всеки случай тишината беше невероятна, чак колите като че ли спряха да бръмчат зад прозорците. Сред възхитените погледи с ревност трябваше да отбележа и този на Людмила, може да си въобразявам, но ми се стори, че освен възхищение, виждам и някаква нежност в него.

Но след това тя направи още нещо и това нещо беше... Не знам, просто за секунда, отметна главата си и с едно движение на ръката разкопча шнолата си и я хвърли на чина. Косите ѝ се разсипаха по раменете и, о Боже колко красива, колко безкрайно прекрасна беше тя така, дадох си сметка, че никога не я бях виждал в училище с пуснати коси, от девойка, тя се превърна в жена, лицето ѝ придоби мекота, очите ѝ заблестяха още по-силно, една невъзможна до болка нежност ме прониза, нежността на извивката на леко начупените ѝ коси, нежността, с която те докоснаха рамената ѝ — и, о боже, всичкото туй заради Евгени! За него ли?

— Стоилова, какво означава това? — рязко се обърна Трифка към нея.

— Кое, другарко Недялкова?

— Ти не знаеш ли как човек се държи в клас?

— Разбира се, че знам. Има ли нещо?

— Има наредби, има правила. Как трябва да ти е косата?

— А, Вие за това ли? Извинявайте, шнолата ми се счупи.

— Трябва да намериш ластик, някой да има ластик? — леле-мале, Трифка изпадна в такава паника, като че ли Людмила стои гола пред нея и няма с какво да се прикрие.

— Ама няма нищо — каза моята Жана д'Арк, — вкъщи имам друга шнола, след училището ще я вържа.

— У дома си можеш да ходиш както си искаш, тук си на училище и си длъжна да бъдеш опрятна по устав. Правилата са за да се спазват. И изобщо твоята коса вече не е за опашка, трябва да я сплетеш на плитки, или да я подстрижеш.

— На мене така ми харесва — не познах гласа си, но трябваше да се обадя, едно — за да я защита и второ — за да изляза отново на предна позиция след тирадата на Евгени. — Вярно, че има правило, но честно казано, ако едно правило е безсмислено или остаряло, то трябва да бъде отменено. Какво неприлично има в спуснатата коса? Ние не работим в сладкарски цех.

— Забранявало се е от средните векове — обади се пак Евгени, този многознайко, — тогава се е смятало, че жената с пусната коса е вещица, защото силата ѝ е била в косата. Затова вещиците са ги остригвали нула номер, преди да ги разпитват — за да остават без силата си.

— Навсякъде ли? — хитричко попита Манол, а Илка се изхили тихо в шепа.

— Навсякъде — каза Евчо, — да, и там! — подчерта към Манол с усмивка. — Навсякъде, където има косми. Изобщо тези инквизитори са си били чиста проба перверзници. Садисти, във всеки случай. Та си мисля, ако се постави „Фауст“, Маргарита във второ действие трябва да е непременно с покрита коса, такива са били правилата, а в последно — с пусната, вече е извън закона, полудяла е и е свободна от правилата.

И тук ме заби в земята. Чел човекът — знае!

— И какво ще стане, ако всички момичета тръгнат с пуснати коси?

— Ами хубаво ще стане — казах аз, — според мен ще стане хубаво, класът ще се разкраси.

— Щом има някакво правило, то си има и основание — не отстъпваше Трифка, — например хигиената, вашата лична безопасност, ако ѝ се заплете някъде косата...

— Не споря — пак Евгени, — в сладкарския цех, в завода със струговете, в млекоцентралата — там си имат още по-строги правила. Ама какво може да ѝ се случи тук, в училище. Освен дето става много по-хубава. (Видях как Людмила се изчервява и навежда поглед, този мръсник!) Може би затова им се забранява да са със спуснати коси, да не са толкова хубави и да не ни отвличат нас, момчетата, от учебния процес.

— Стига глупости! — извика рязко Трифка и за всеки случай блъсна дневника в масата, после ни изгледа надменно, макар да не можеше да докара тоя надменен поглед, който обикновено имаше, явно я бяхме засегнали. — Правилата са за да се спазват, не за да се разсъждава върху тях, от много умуване — полза никаква.

След което оправи с ръка косата си — нейната беше също спусната, но учителките са затова учителки, за тях няма правила — и каза тихо:

— Мислите ли, че не знам защо го правите? Искате да ни изкарате от нерви, да ни побъркате. Май ще трябва да си разговаряме с вас при директора, ей го часът мина в празни дрънканици. — И после отново на висок глас — номер седемнайсет на дъската. Йохан Волфганг фон Гьоте. Епоха, живот, творби.

29.

17 декември, сряда

— Влез, влез, тъкмо ще видиш как снимам портрет.

В студиото беше седнала жена на възраст, но с грим, червило и старомодна широкопола шапка. Сви устни, като ме видя, но Панос побърза да каже:

— Той е мой ученик, уча го на фотографчилък, не се притеснявай, добро момче е.

Дамата направи опит да се усмихне. Панос поставяше голямо бяло платно от лявата ѝ страна на статив, после нагласи лампата с чадърчето от дясната, още една — отзад, обърната към фона — беше сложил сиво платно като екран — и онази, в пресечения конус — зад апарата.

— Това е Невена — представи ми я той, докато светваше слабо, наместваше и отново изгасяше лампа след лампа. — Моя стара познайница. Намерила е тази шапка на тавана — от баба ѝ е и сега ще правим ретро-портрет с шапка. Забележи, светлината отгоре ще бъде грешка. Защо?

— Заради сянката — отгатнах аз.

— Точно така, шапката е поводът, важно е лицето. Я, моля ти се, вземи да направиш по едно кафе, докато съм готов.

Отидох до страничната масичка, където беше кафеварката. Знаех, че Панос не е по кафето, но все пак го бях виждал как прави кафе, така че не ми беше особено трудно да се заема с тази задача, но не изпусках от погледа си фотографа и неговия модел. Имах неловкото чувство, че съм прекъснал някакъв разговор.

— Я да сложим една масичка тука, за чашката с кафето — предложи Панос, грабна кръглата масичка от ъгъла и я намести пред дамата.

— Ама масичката с кафето ще се вижда ли? — за пръв път чух гласа ѝ. Беше леко дрезгав, като на страстните пушачи.

— Масичката няма да се вижда на снимката, нито кафето. Обаче важното е ти да я виждаш. Как го пиеше, със захар, или без?

— С много малко, половин лъжичка само.

— Виждаш ли, забравил съм. Защото Спиридон го пиеше с четири лъжички, това си спомням.

— С три — усмихна се дамата. — А после, след инсулта докторите му забраниха и кафето, и захарта. Ама той знаеш ли колко ги слушаше!

— Не го беше страх.

— Никак. „Ако е писано да се мре, ще се мре!“ — така казваше. И с тези работи се шегуваше.

— С всичко се шегуваше той, весел човек беше — широка душа.

Опитах се съвсем безшумно да поставя кафето на масичката и седнах на табуретката в ъгъла.

— Кафето е готово. Ама те сега какво кафе продават, виетнамско ли е, какво е, мирише на бойни отровни вещества. Помниш ли как миришеше някога в „Малина“? Обичахте да седате на времето със Спиро, колко пъти съм ви засичал там, а през лятото, на масичките отвън, да гледате улицата, старата община помниш ли я?

— Е, че как да не я помня, разбира се, че я помня. Там някога беше първият магазин за телевизори, какво чудо беше само. Мъжете се събираха на витрината да гледат мач. Спиро беше един от първите в квартала, който купи телевизор.

— Опера ли?

— А не, Оперите още нямаше. Темп се казваше, руски. Като се развали, с удар отгоре се оправяше. Събрахме махалата, като слагаме антената, той на покрива, Ванко на улицата, аз му казвам — наляво, той вика на баща си — наляво, баща му върти, аз му казвам — стига, подмина сигнала, Ванко предава като телефон... Да си умреш от смях... Ама мерак — ново ли е, трябва да го изпробваме. Обичаше той новостите, прогреса. Ако беше жив, цветен телевизор щеше да купи, нищо, че не могат да ги докарат още и хората са като намазани с доматен сок. Пък и цветните предавания са малко.

— Обаче имаше и нещо старомодно в него, обичаше традициите...

— Обичаше ги. И много романтичен беше, седнем на кафе, той ще повика цветарката да ми купи цвете. „Едно хубаво цвете за това

още по-хубаво цвете!“ ще каже и ще започне да избира, това било такава, онова онакова, цяла теория развиваше — за цвета, за формата, за усещането. Много я обичаше той тази дума — „усещане“, казваше, че това било най-важното, останалото било бошлаф работа, много беше нежен.

Дамата замълча, загледа се напред със светнал поглед, в който имаше и тъга и радост едновременно. В този момент блеснаха лампите в пълната си сила и апарата изщрака. От изненада подскочих, дамата също се сепна.

— Ама чакай, ти снимката ли направи? Ами аз не се бях нагласила, как така изведнъж, сигурно нищо няма да излезе, сигурно съм мигнала.

Панос се засмя тихичко.

— Като я видиш, пак ще си говорим. Ама хайде, като толкова искаш, ще направим още две-три пози, да си спокойна. Усмихни се, погледни насам, щрак — готово, хайде сега още една.

После дамата свали шапката си и стана най-обикновена застаряваща женица с прошарени коси, по-млада от Панос, но не много. Седнахме на масата, пихме чай — зелен, оказа се, че и тя го цени, само че няма откъде да си го доставя, по магазините има само грузински, индийски или на пакетчета, все черен. Продължиха да разговарят и името Спиридон през цялото време беше основна тема. Бил любител поет, писател, но не е издал нищо, пишел за себе си и за приятели, на които раздавал машинописни копия на стиховете си и разказите си, иначе по професия бил фолклорист, споменаха някаква книга за образа на змея в българския песенен и приказен фолклор. След това дамата стана, пъкна шапката в една картонена кутия и се облече да си ходи. Пожелаха си Весела Коледа. Уговориха се кога да дойде за снимката, на прощаване го целуна и го нарече Панчо. На мен ми стисна ръката и ми каза да го слушам, много мога да науча от него.

— Да, Спиридон, Спиридон... — каза Панос, след като останахме сами. — Голям човек беше, приятели бяхме с него. Запознахме се на една етноложка експедиция в Странджа планина, фотографът им се беше разболял и ходих, та снимах аз. Големи приятели станахме, имам тук в шкафа две папки от неговите неиздадени творби, някой ден мога да ти покажа. Обаче сега да се върнем на портрета. Какво е портретът? Сложно нещо, едно от най-

трудните във фотографията, някои си мислят — лесна работа, щрак Марийке на портрет! — засмя се със сипкавия си смях, — ама не е така. Фотография на човешко лице все още не е портрет, понякога е точно обратното. Сега да почнем от осветлението — виждаш тука имаме предно осветление, то е важно, защото фотография идва от светлина, без светлина нямаме Художник, нали така. То разкрива основните черти на лицето, неговата физическа характеристика, но го оплоскостява, прави го на щампа. Човешкото лице повече от всичко останало изисква дълбочина, а дълбочината идва от втори поглед, от друг ъгъл. В нашия случай използвам „поглед“ за светлинен лъч, в случая е едно и също. Затова слагаме една светлина отстрани — нагласяме я според характера на лицето, с оглед къде ще хвърля сенките, в случая с шапката не трябва да бъде високо, за да не засенчи същественото, освен ако не търсим такова засенчване. Запомни добре, всички правила в изкуството са относителни, зад всяко има по едно: „освен ако не го търсим нарочно“, това е свободата на твореца да не копира, а да интерпретира. На страничното осветление викаме „рисуващо“, защото то рисува обемите, прави илюзия за триизмерност, затова е много важно, ако искаме да омокотим сенките, за да придобие портрета благородно излъчване, слагаме един рефлектор от другата страна, той отразява светлината и дава просветка на сенките — използвам това бяло платно. Като нагласяме страничната светлина, се съобразяваме и с контурите и релефа на лицето, ако носът е прекалено дълъг — дърпаме лампата напред, да коригираме дефекта, освен ако няма да правим карикатура, изобщо нагласянето си е въпрос на опит, с Венчето работата е лесна, има класическо лице, колко портрети съм й правил аз на времето, много беше красива като млада, и сега й личи, под бръчките. Намерила шапката на тавана и ми се обади, приличала много на баба си, та в определен смисъл това беше портрет и на баба й, портрет в стил ретро, забеляза ли как беше облечена?

— Ами... с рокля, май не точно.

— Виждаш ли? А нали трябва да имаш наблюдателно око. С рокля, да, ама от едно време, без да е фрапантно ретро. Та за такъв портрет се изискват и специални условия. Най-накрая слагаме и един светлинен източник за фона, така се създава още по-голяма триизмерност, косите и целият силует се подчертават от един лек ореол, светват и отделят портрета от фона. Другото непременно

условие е да имаш светлосилен обектив, блендата се отваря до степен резкостта да бъде в границите на лицето, някои прекаляват — очите са на фокус, носа вече не е, аз обичам очите и носа да са на фокус, косите също са важни, най-важни са очите, разбира се. Та тук на обектива има една скала на рязкоизображаемото пространство при различните бленди, гледаш и слагаш каквато ти трябва, като имаш пред вид осветлението, даваш съответната скорост. Зависи какво точно искаш да кажеш с този портрет, ти си творецът, ти решаващ. Портретните обективи са обикновено твърди обективи с фокусно разстояние около 50-те милиметра, те предават формите на лицето такива каквито са, без изопачения, широкогълните и телеобективите променят тези форми, а рибето око прави направо карикатура, използват се за специални случаи.

Толкова за техниката. Сега идва най-трудното в портрета. Да уловиш човека, който стои зад него, без маската, която си е сложил за снимката, да хванеш нещо характерно от вътрешния му свят, да го направиш жив и да го охарактеризираш. И по този начин портретът ще въздейства и на случайния зрител, ще го заинтригува, ще му разкаже история. Иначе е снимка за паспорт, представляваща интерес само за контролните органи. Защото човек като застане пред камерата, гледа да се направи хубав така, както той си мисли, че се прави хубав, слага си значи една маска и фотографираш маската му, не него. Как да му свалиш маската? Разказват, че Леонардо като рисувал Мона Лиза, ангажирал музиканти, жонгльори, смешници да ѝ отвличат вниманието и когато тя неволно се усмихнала на някаква по-особена шега, увековечил тази загадъчна усмивка, която прави цялата картина. Не знам дали е вярно, един художник рисува дълго, моделът стои с часове, с дни, има всякакви моменти на настроение, художникът може да избира кой момент да вземе — от скука и безразличие до вдъхновение и въодушевление. Фотографът няма толкова време, в броени минути той трябва да предизвика зайчето да изскочи от храста и точно да го уцели — решаващият миг, както казва Картие-Бресон. Мигът, който трае само миг. А миг значи мигване на клепача, трепване на затвора на обектива.

С Венчето беше лесно, познаваме се отдавна, винаги като се видим, си говорим за Спиридон, когато се опитвам да насоча разговора към нея самата, тя винаги го извърта пак към него. Много се обичаха,

много бяха свързани един с друг, много спомени има, тя живее само в спомена, събуди един от тях, хубав спомен, и ето ти я цялата на картинка, само остава да натиснеш спусъка, забеляза ли, че изобщо не си е докоснала кафето? Че тя от години не пие кафе, ама навремето пиеше, много обичаха да седнат в някое кафене двамата. Та кафето беше само така, за събуждане на атмосферата, тя го усети и затова не възрази, останалото идва от само себе си. Виж с непознат модел е трудно, ние хората сме потайни, свикнали сме да не се доверяваме един на друг, смятаме, че искреността ни прави уязвими, трябва да успееш да го опознаеш, да го накараш да се открие, чак тогава става. А най-лесно става в любовта — той се усмихна и ми смигна съучастнически. — Истинската любов сваля маските. Достатъчно е влюбената в теб да те погледне, погледът ѝ свети, любовта струи от очите ѝ, за това има теории, че Джокондата е обичала Леонардо, а Севастократорица Десислава — Боянския Майстор, хората винаги си го мислят, когато видят истински портрет мистерия, че Мона Лиза е обичала Леонардо, а Десислава — Боянския.

30.

20 декември, събота

Трети ден не ми излиза от ума тази случка — толкова много любов, а мъжът ѝ отдавна не е жив, възможно ли е човекът да умре, а любовта към него да остане да живее, към кой него, към живия ли, към спомена за него ли? И каква ще е тази любов към спомена? Значи има и нещо по-силно, по-високо от смъртта. Аз, разбира се, съм атеист, не вярвам в бог, но все пак вярвам в нещо, какво точно не знам, някаква сила. Пък ако вярващите точно тази сила наричат бог? За по-лесно?

Християните, мисля, наричат бога си Христос, нали се наричат християни. Този Христос е бил човек, проповядвал религията си, после го хванали, разпънали го на кръста, както е в църквите, след това възкръснал на Великден и станал бог. И Буда е бил човек, достигнал просветление и станал бог, и Мохамед, чакай сега, не, Мохамед е бил пророк, а богът му е Аллах, сега се сещам, че и Исус е син на бога, а богът му се казва, ако не се лъжа, Саваот. Много объркана работа, иска ми се да намеря отнякъде една Библия, да прочета, може да се ориентирам, само че такава нещо нито можеш да купиш, нито да вземеш назаем, няма начин. То не е забранено да се влиза в църква, и аз съм влизал де, църквите са ценна историческа памет, те са изиграли голяма роля в запазването ни като народ през турското робство, ама започнеш ли да питаш поповете, стъпваш на хлъзгаво, някой ще те види и най-малкото ще те изключат от Комсомола, а тогава опитай се някъде да кандидатстваш, да те видя — всички пътища са ти затворени. Освен в Семинарията — да ставаш поп. Мога да попитам Панос, той няма да ме издаде и, ако е вярващ, сигурно има Библия вкъщи, но трябва внимателно, отдалече. Иначе в училище: „опиум за народа“ и толкоз, ако попиташ повече, все едно че искаш наркотици от аптеката. Само така, да погледна. Иначе, като си мисля, в училище ни учат, че душата не съществува отделно от тялото, тя е продукт на високо организираната материя, която се е организирала сама в процеса на еволюцията. А когато кажеш — душата ме боли, какво е

това, което те боли и кой си ти, дето го боли нещо друго, ако не си самата душа — тези работи не съм ги измислил аз, днес в голямото междучасие ги разправяше Евгени, той чете много, и философски книги. Понякога спори и с учителите. Някой ден ще си го получи, преди две седмици Станоева по логика направо му каза, че изпада в субективен идеализъм, той: „Пази боже!“ Но този разговор ми заседна в главата и аз започнах да се замислям, може би трябва да питам Панос, той сигурно ще намери някаква връзка с фотографията, знам го аз.

В момента филм в апарата нямам, нямам и пари за филм, ще трябва да поизчакам, да събера поне три-четири филма и тогава да го помоля да копираме, да си струва, искам да кажа.

А ме боли душата заради Евгени, много е умен, много е информиран, а такива като Людмила обичат информираните. Първо — онова с Фауст и косата, после тези приказки за душата, стояхме и го слушахме, и не смеем да се обадим, да не стафим нещо, че ние тези книги, дето той ги е чел, не сме ги чели. Може би трябва да ида до библиотеката и да ги взема да ги прочета, но те там едва ли ще ги имат, щом е идеализъм. Нашите идеализма го мразят като чумата, всичко е диалектически материализъм, на него се крепи комунизмът. Пък от друга страна всеки ден ни повтарят да пазим идеалите на комунизма, да не ламтим за пари, да не преследваме материалното, да не сме груби материалисти, иди го разбери! Спомням си, че видях Панос да чете Платон, нормално издание, наше, може би като начало Платон ще ми обясни нещо, нали е идеалист. И оттам идва „платоничната любов“, най-чистата, духовната, без да бъде ръководена от нагоните на плътта, моята любов е такава, плътта ще почака до сватбата. Макар че винаги реагира съответно и ме изпълва с желание. И това е нормално, човекът е едно животно, надарено с разум, казваше го Стайкова по биология, и на кого беше мисъл казваше, ама кой да ти помни. Колкото по-далеч от животно, толкова по-човек, така излиза, нали? Знам, че ще бъде върхът, ще бъде чудесно, ще бъде най-хубавото нещо, коронацията на нашата любов и ще дойде непременно, когато дойде времето. А то когато дойде, и двамата ще го знаем. И ще бъдем готови. Само да не беше този Евгени! На всичкото отгоре след оня час, в междучасието, се изправи, обърна се към нас, погледна я и поклати глава одобрително, а на мен ми каза:

— Късметлия си ти, ей, върви ти!

Върви ми, я, на мен, а не на теб. Обаче тя мълчеше и, може да са очите на ревността, стори ми се, че думите му я вълнуват, че се изчервява от удоволствие, „о слабост, твойто име е жена!“, Шекспир го учихме преди Гьоте, Хамлет, а не Отело...

31.

23 декември, вторник

Мисля, че баща ми много добре знае, че продължавам да ходя при стария фотограф, онова дете го беше казал, беше така, да се подсигури, че ми го е казал, да е чист пред съвестта си, един вид, а пък дали ще го послушам този път остава на мен аз да реша. Панос е от тези хора, които превръщат уроците в беседи, в разговори, много научавам от него, мога спокойно да го нарека „учител“ и все пак не е като в училище, съвсем различно е, той разговаря с мен като по-възрастен приятел, като баща, знам, че синът му е в Западна Германия, не знам дали има други деца, не знам и дали има внуци някакви, знам, че живее сам, макар да не изглежда самотен, има едни старци, дете живеят сами и по цял ден няма с кого да разменят две думи, та те като те хванат за слушател, само да имаш нерви — това било, онова било, просто не те оставят на мира с дрънканиците си, все едно дали те интересува, или не. Те пък арменците отделно колко са словоохотливи, как приказват за какво ли не. При Панос работата е друга, вярно и той приказва, и той обича да се задълбочава в казаното, и той си спомня с удоволствие миналото си, но казва само това, което на мен ще ми е интересно, което може да ми бъде от полза. А ако можеше да му направя аз един портрет — в неговото студио, да видя на практика как се осветява, как се композира, как се създава атмосфера...

32.

24 декември, сряда

Когато отидох, веднага забелязах до завеската, скриваща вратата на тъмната стаичка бледо пламъче, толкова пъти бях идвал тук, а не знаех, че Панос има икона и пред нея виси кандило, интересно защо не съм го видял досега?

— Ами днеска е празник — каза ми усмихнато той, — така съм свикнал. Традиции, какво да правиш.

— Да, вярно, ние също на днешния ден украсяваме елхата.

— Да, да — каза Панос като че между другото, — този ден, той се пада след дълги пости, през нощта се е родил Христос. Някога това беше големият празник, сега го изместиха на Нова година, тогава се раздават и подаръците. Аз съм от старото поколение и от време на време ходя на църква, по празниците, ние така сме свикнали, та затова.

— Ние не сме вярващи — казах с малко несигурен глас, като си вярва, да си вярва, аз не искам да го обиждам, в нашата страна свободата на вероизповеданията се гарантира от закона, — но спазваме някои традиции, останали от баба ми, тя прекадяваше с тамян, е сега не кадим, обаче на бъдни вечер имаме на трапезата постни ястия — джуркан боб, постни сарми, ошав...

— Та понеже съм от старото поколение и правя по традиция като някога нещата, днес ще ти подаря и подаръка за коледа, подаръка от дядо Коледа де, който сега идва на Нова година и се казва дядо Мраз, а едно време идваше на днешния ден и се казваше дядо Коледа.

— Подарък? — чак ми стана неудобно, от къде на къде, не стига, че ме обучава безплатно, копира снимките ми безплатно, ами сега и подарък. Панос стана, отиде до шкафа, извади оттам един пакет и тържествено ми го подаде.

— Малко е поочукан, но иначе е в изправност и работи безотказно.

Смотолевих набързо някаква благодарност и отворих пакета, вътре имаше фотоапарат „ФЭД“, в калъфка и с ремък, личеше си, че не

е нов, но аз се зарадвах изключително много — най-после 36 пози, вместо 12, по-голяма бързина и точност, възможности за увеличение с малък фотоувеличител — моята мечта.

— Намерих го в един оказион — каза Панос, — струваше стотинки, някъде са го блъскали, както можеш да забележиш, скоростният диск абсолютно не работеше, затворът беше блокирал, нямаше приемна касета, иначе обектива като по чудо оцелял, не беше голяма работа — поиграх си малко, оправих го, ето оттук сменяш скоростите, по този начин — той повдигна леко колелото на скоростния механизъм и го премести от 60 на 120. — Винаги първо скоростта, после пренавиваш позата, така е по-точно. Сега ще му сложа филм, да видиш как се прави — така апаратът се отваря, филмът се поставя тук — под колелцето имаше гнездо, в което касетата с ORWO NP 20 точно пасна, свободния край Панос изтегли и го закачи на макарата под другото колелце — тук има едно зъбно колело, много е важно перфорацията да влезе в зъбците, проверяваш добре ли е закачен, после затваряш апарата, заключваш го по този начин, пренавиваш първите две пози — завъртя дясното колелце, щракна с копчето върху него — спусъкът — два пъти под ред — това, за да премине осветената при зареждането част от филма, сега нагласяш брояча на позите на нула и си готов да снимаш. Първо блендата, след това скоростта — леко повдигаш, за да преместиш на желаната стойност, след това натискаш отново и завърташ, за да се пренавие позата — и е готов за снимане. Когато достигнеш до последната поза, натискаш ето тук — показва ми едно копче отдолу на корпуса — и както си натиснал, въртиш лявото колелце по посока на часовниковата стрелка, докато почувстваш, че започва да се движи по-леко. Така филмът се връща обратно в касетата, можеш да я извадиш и да действаш нататък за проявяването ѝ, аз дадох ли ти лента за 35 милиметров филм?

В първия момент не схванах, но после се сетих, че става въпрос за онази междинна пластмасова лента, която се навива заедно с филма, за да не залепне той, и отговорих утвърдително.

33.

6 януари, вторник

От няколко дена не съм писал, не знам как да започна, не знам как да го напиша, не знам имам ли право да го пиша това всичкото, което се случи за тези няколко дена, а ме превъртя като някаква центрофуга, изцеди ме и сега не знам какво е останало от мен, и какво не. Все пак ще го напиша и ще се погрижа този дневник да... ами да не го чете никой друг, така трябва май.

Ще започна откъдето съм спрял — Коледата. На Коледа традиционно се ядат постни ястия, сарми, джуркан боб, ошав, баща ми и майка ми са атеисти, обаче вярват, че някои традиции трябва да се спазват, ето например баща ми е роден на село и неговите родители не са набожни, винаги обаче са прекадявали с тамян на Коледа и винаги са спазвали обичаите — постното ядене и така нататък, даже като дете баща ми е бил коледарин, ходел е с дружината из село да пеят песни и да събират кравайчета, само че, тъй като е бил още малък, не е бил „посветен“, така казва — посветен, за истинските коледари, при които ритуалът има нещо общо с прощаване с детството и началото на ергенуването, и не е пял и благославял, ами само на края е мяучел като коте, за да дадат стопаните, освен кравайче и малко сланинка, защото котето иска месце. Та баща ми казва, че все едно кой в какво вярва, традицията на Бъдни вечер трябва да се спазва, за да се продължава родът български и нацията, традицията е по-важна от вярата, тя е за всички и затова не трябва да се забравя.

От няколко години баба и дядо вече живеят в града, в „Славейков“. Не знам дали още прикадяват, но постната традиция спазват.

На другия ден, всъщност когато е самата Коледа и някога е имало по два свободни дни, ние бяхме на училище, а майка ми и баща ми — на работа, сега свободните дни са на първи и втори януари, Новата година. Имаме и ваканция. Този празник го чакам винаги с голямо нетърпение, това за мен е най-големия празник, с детството си отиде

Дядо Мраз, обаче подаръците останаха, бях намислил да направя снимки за подарък, само че нали още нямам увеличител, трябваше да ги занеса на Панос, обаче първо трябваше да ги направя, да ги снимам — майка ми и баща ми, а кога да стане това не знам, оня ден те пак се съдърлиха — баща ми имал нова колегка. И майка ми го закачи на тази тема, той избухна, писнало му било с тази ревност от всичко и от всекиго и така нататък, абе не е за разказване, уж е празник, пък... Добре, че на Нова година всичко беше наред, а то беше наред, защото ни гостуваха баба и дядо от Плевен и другите баба и дядо, дето живеят в „Славейков“, а също така и свако и леля от Сливен, заедно с Милена, моята братовчедка, така че си изкарахме весело, доколкото може да се каже, че е весело без Людмила.

Ние с нея, разбира се, много дълго ходехме по брега на трийсети декември, държахме се за ръцете, целувахме се и беше чудесно, после аз я снимах с новия си апарат, където има цели трийсет и шест пози, оставихме го на една скала на буните към централния плаж и се снимахме на самоснимачка, как се целуваме. Много щастливи бяхме, че сме заедно, и много тъжни, че няма да бъдем заедно на Нова Година, тя замина с техните за Ихтиман, там живеели дядо ѝ и баба ѝ и се събирали цялата рода на Нова Година по традиция, там щяла да бъде и по време на ваканцията.

— Но няма нищо — каза ми, — трябва да се научим и да се разделяме, за да бъде срещата ни още по-хубава. Ето така ни се дава възможност да си пишем писма, и колко чудесно ще е да получа писмо от теб и ти да получиш писмо от мен, нали?

— Ние сме винаги заедно — казах ѝ аз. — Раздялата не съществува, ти ще бъдеш винаги до мен и аз до теб, разстоянията само ни правят по-близки.

Казах го и така ми се струваше, но не е така, още на другия ден разбрах, че съществува, съществува и още как. И боли!

Дядовците и бабите ми пристигнаха в ранния следобед и излязохме на разходка край морето, взех фотоапаратите, разбира се, и двата. Баща ми тогава видя за пръв път Феда, попита откъде го имам и като му разказах, свъси вежди. Интересно, има ли още някакви резерви към Панос, или просто не иска да му е задължен по никакъв начин. Пък може и, като баща, да не иска чужд човек да ми влияе толкова много. Не знам, във всеки случай видя, че апаратът е стар и доста

очукан и това донякъде го успокои. А дядо Захари, този от Плевен, каза, че и той се занимавал някога с фотография, вярно е, имат много албуми и единият е само с мои снимки, имал един стар Цайс Икон и щял да ми го подари за рождения ден, тъй като вече недовижда и не може да снима, смятал да го продава, обаче като видял с каква стръв — точно така каза — стръв — се занимавам, щял да ми го даде на мене, аз съм му бил наследникът. Дядо Евлоги, на баща ми бащата, се засмя и каза, че той се е снимал само на Фотото, няма какво да ми подари, ама ще ми купи няколко филма, за да увековеча миговете от битието и ме похвали, че се занимавам, както се изрази, с полезна дейност, вместо да си губя времето да скитосвам по улиците, както правят много момчета мои връстници, и да пия и пуша. Направих много снимки, първо поотделно дядо и баба, после четиримата заедно, а накрая всички заедно, даже и аз се снимах, сложих апарата на една пейка — и на самоснимачка. За съжаление свакови с братовчедката не бяха с нас, тръгнаха да търсят отворен магазин да й купили обувки, че по пътя едната й обувка се скъсала. Жалко, исках да я снимам, тя е много симпатична, има трапчинки и на двете бузи и много лесно можеш да я накараш да се засмее, така, че да се виждат трапчинките. Е, щяха да останат до единайсети, нали се пада неделя, така че сигурно щях да имам шанс да я снимам. Така си мислех тогава, то друго излезе.

На Нова Година винаги е весело, бяхме украсили елхата с играчките, дето стоят в мазето, в един сандък — този сандък е на дядо Захари, още от времето, когато майка и вуйчо са били малки деца, даже има една стъклена камбанка, която е на майка ми, нея я слагаме първа на елхата, още звъни, има и едни такива красиви птици от тънко стъкло, с опашки от стъклен памук, много пъстри, такива сега вече няма по магазините. Под елхата бяха подаръците, аз получих един глобус, който свети отвътре и осветява целия свят, с него ще мога да пътувам, поне мислено. Свако ми подари автоматичен чадър, да ходя с него на лекции — така каза, дано стане така, че да следвам, обаче е рано за това, след година — родната казарма, пък после ще видим. Вуйчо не можа да дойде — някаква експедиция в Девинско, развалила им се колата и трябва да карат нова година там, иначе се надявах да го видя, той е геолог и много ми е разправял за камъните и как те разказват историята на земята, дори съм си мислил да ида някоя

ваканция с него на експедиция и да си взема фотоапарата, ще стане, той сам ми е предлагал.

И сега защо ги описвам тия работи, нямат нищо общо, нито с фотографията, нито е нещо важно, само и само да отлагам онова, което стана после.

В полунощ пихме шампанско, целувахме се, пожелавахме си здрава Нова Година, после дядо ми искаше да го сурвакаме, обаче сме големи за такива работи, а той каза, че сурвакарите едно време били като коледарите, момци за женене. Е да, ама нямахме сурвакници и той така си ни и даде по десет лева, без да се изпълни обичаят. След това съм отишъл и съм си легнал, от време на време се събуждах от отделни гърмежи, нали на Нова година се гърми.

На първи — разходка до морето и по морската градина — до моста, пак се снимахме и останаха още пози — това трийсет и шест не са дванайсет!

Обядвахме чак към четири — баница с късмети — на мене ми се падна колата, на майка ми — учението, а на баща ми — любовта. Видях как майка ми го погледна, размениха си такива погледи, аз се сетих защо, но баща ми се усмихна накриво, какво е виновен, това са си глупости, аз кола ли ще си купувам, майка ми на училище ли ще ходи... След това дядо и баба си отидоха с рейса в „Славейков“, изпратихме ги до спирката, после пак се разхождахме, без Милена, тя имаше някакви проблеми, коремът я болеше, сигурно женски работи, тя е вече на четиринайсет години. После ги оставих да се черпят и обикалях сам из парка, където се бяхме разхождали с Людмила — най-нормални работи.

На другия ден, втори януари, поканих Милена на разходка, но тя още не се чувстваше добре. Оставих я, взех Феда и тръгнах да доизщраквам филма, исках да го проявя още на другия ден. На дванайсети пак щях да я видя, моята Людмила! Цяла вечност! Исках дотогава да съм готов със снимките.

Надолу към морето улиците бяха пълни с боклуци от новогодишния фойерверк, обгорели картони, пластмасови капачки, почернели фишеци, внимавах да не настъпя някоя неизбухнала пиратка. Нямаше много хора, до плажа не срещнах почти никого, само един закъснял рибар, когото често бях виждал, ме задмина с велосипеда, понесъл на рамо огромната раница със сгъваемата лодка.

Морето ми се видя уморено, посивяло и някак недосъбудено, сънено. Изглежда и то през зимата си почива, както цветята и дърветата, чака пролетта, за да се събуди отново. Даже редките му вълни някак лениво се протягаха към брега, с прозявка, помислих си тогава. Тръгнах полека към Централния плаж и мен също ме обзе една такава необикновена леност, даже не вдигнах нито веднъж закачения на врата ми ФЕД, защото нищо не ме впечатли особено, една такава особена белота, като преди да завали сняг. Но за сняг беше още много топло, не като януари, по-скоро като през късна есен. Знаех, че морските ветрове няма да закъснеят да забръснат с ледените си ласки и ще донесат истинския януарски студ, че да може и тъй редкия за нашия град сняг да зарадва децата, но засега всичко беше още умерено, уморено, сънено.

Изведнъж видях в края на плажа, близо до дигата, някой да се къпе — плуваше майсторски в ледената вода, сякаш беше август. Стори ми се интересно, отворих апарата и направих една снимка — в този, все още ранен час, светлината не беше достатъчна, затова отворих блендата максимално — при този обектив максималното е 2.8 — и сложих скорост 60. Щях да направя още снимки, но оня тръгна да излиза и даже отдалеч го видях, че беше гол. Бързо затворих апарата и го метнах зад гърба си — само това оставаше — да помисли, че го дебна. Даже се загледах в друга посока, но с периферното си зрение го виждах как отиде до скарите и бързо започна да се трие с една оставена там кърпа. После намъкна дрехите си и с енергична походка тръгна по скарата да излиза от плажа, мина току край мен, без да ми обърне каквото и да е внимание, сякаш изобщо не съществувах. Беше висок, зачервен от къпането, мускулест като културист, с много късо подстригана руса коса, сини очи, които, както ми се стори, гледаха малко злобно.

Тръгнах по скарата към морето, заставах на края ѝ, без да стъпвам на пясъка и се загледах във вълните, които сега оприличих на древни пергаменти, които се развиваха пред мен, като че искаха да ми покажат някакви стари ръкописи, ако можех само да ги разчета. Мислех си за това, което бях говорил с Панос: ако умеехме да разчитаме онези знаци, които природата ни дава — с цветовете, ароматите, съчетанията — навсякъде — в гората, на морето, високо в планината, нямаше ли да се доберем до някакво важно за нас послание

и да научим някаква истина, от която имаме нужда, без да го знаем. Аз не съм вярващ човек, но ми се струва, че всяко нещо си има някакво предназначение, щом съществува, то това с вярата нищо общо няма, то може да се докаже по чисто научен път. Колко време стоях така и мислех, не знам, не пожелах да правя повече снимки, нямаше смисъл. Нали ако искам да снимам вълната, после ще се чудя защо съм я снимал, просто нищо от това, което си мисля, няма по никакъв начин да се отрази в такава снимка, само сивота.

Мислите преминаваха през мен, сякаш идваха някъде отвън, по едно време усетих студен януарски полъх. Затова не отидох до дигата, а свих към хотел Приморец, зад този хотел има статуя на голо момиче, през лятото момичето се чувстваше добре под лъчите на слънцето и под жадните погледи на младежите като мен. Вдигнало е ръка за поздрав, вдигам ръка и аз. Сега, през зимата, и на него не му е весело, съвсем голо под „ласките“ на режещия вятър, изглеждаше настръхнало и тъжно. Реших да го снимам така, че да предам тази негова настръхналост, може би трябваше да избира по-особен ракурс, отдолу — фигурата щеше да изглежда прекалено властна и висока, отгоре може би, за да прозира неговата безпомощност. Затова се качих до стената на хотела и погледнах през визьора.

Не помня точно тогава ли чух гласовете и смеховете, но трябва да е било тогава, като светкавица ми мина през ума: „Хора, снимай хора, ето, може би ще успееш да направиш онзи голям портрет, за който ти разправяше Панос“. И послушах този глас, и рязко се извърнах, и преди да мога да осъзная какво правя, направих снимката.

И стана каквато стана.

И стана толкова бързо, така изведнъж, че не можах да го осъзная напълно и сега, цели три дни по-късно, когато се опитвам да си го спомням, ми се явява само като някакъв вкус на прах и кръв в устата, вкус от детството, когато се биехме с хлапетата от другата махала и си натискахме главите в пепелта край улицата. Не, нямаше нито пепел, нито кръв, усетих, че политам и леко се задушавам, защото едрият мъжага, изскочил така ненадейно насреща ми, беше хванал апарата и аз увиснах на ремъка му, като силно си ударих коляното на тротоарчето. Беше същият оня, дето го бях видял да се къпе в студеното море. До него имаше още един, такъв едър като него, с много късо подстригана коса и дебел врат и с черни очила. Зад тях

видях двама с костюми, с разкопчани сака и увиснали настрани вратовръзки, единият ми се стори познат отнякъде, четири момичета, с пъстри, по-скоро летни дрешки, съвсем контрастиращи със сивия зимен пейзаж, явно бяха току-що излезли от някакъв заден изход на хотела, увиснали две по две на ръцете на тези с костюмите и още едно зад тях, с блузка, която се опитваше да навлече на тялото си така, че едната ѝ гърда още беше отвън, и която се кикотеше истерично, потропваше с крака и приклякаше в студа, а над ботушките краката до късата ѝ поличка бяха съвсем голи.

Освободих шията си от ремъка и апарата остана в ръцете на якия, изправих се бавно и видях как един от костюмираните кимна на момичетата яростно назад и те бързо се скриха зад ъгъла на хотела, вероятно отново в стаята, от която бяха излезли.

— Тоя снима — каза якият, — какво снимаш ти, бе? Кой ти разреши на тебе да снимаш, а?

Докато казваше това, той развинти апарата от калъфа му, който се свлече на земята, отвори задната му стеничка, извади черния филм, като яростно го дърпаше, заедно с приемната макара и касетата, намачка го с една ръка и го захвърли в хроста до хотела, храстът беше зимен жасмин и още цъфтеше, лекия му сладникав аромат се смеси с миризмата на филмова емулсия и аз, съвсем неподходящо, си помислих, че миризмите си приличат. Понякога ти идва нещо на ум, засяда в мозъка и изтласква всичко друго, съвсем неочаквано и нелогично, но така беше и тогава. Стръскането беше преминало, не изпитвах нито страх, нито обида, нито нищо, стоях и се държах за коляното. Стори ми се, че едрият се кани да ми посегне и да ме зашлеви, но единият от костюмираните го спря с ръка.

— Чакайте. Ще разберем каква е тая работа.

След това се обърна съм мен, като пъхаше извадения край на ризата си в панталона и с другата ръка си оправяше вратовръзката.

— Кой те праща?

Въпросът беше нелеп, нелогичен, беше изречен строго, но спокойно, аз го погледнах. И се чудех какво ли значат тези думи и какво иска той от мен да му отговоря. Другият с костюм, който ми се беше сторил познат, гледаше на една страна, към хубавата къща на улицата срещу хотела, сякаш щеше да я купува, изведнъж се завъртя, хвана другаря си за лакътя и каза:

— Достатъчно, да вървим. — И на двамата яки, за които вече се бях сетил, че трябва да са телохранители, просто така изглеждаха, ама точно като тези от филмите: — Вие изяснете случая. И не се бавете, че нямаме време.

След което двамата костюмари завиха зад ъгъла.

— Лична карта! — изрече заповеднически оня с късата коса и дебелия врат.

Не знам какво ми стана, аз обикновено се подчинявам на такива заповеди непрекословно, сега някак си така ми дойде от вътре, дали защото се почувствах герой на филм, покрай тях и взех, че изрекох:

— Ама вие нямате право. На какво основание?

Оня, който държеше апарата изглежда не повярва на ушите си, че съм му се противопоставил, чисто инстинктивно ме зашлеви с празната си ръка и то така, че ушите ми писнаха, залитнах и се строполих на паважа, а коляното рязко ме заболя, сякаш го бях порязал с нож.

— Абе ти още и основание ли ще търсиш — извика той, — ей сега ще те основа аз тебе и ще те обоснова на бърза ръка. Дай си личната карта! Бързо, че те смлях!

Извадих ученическия си документ, който нося винаги със себе си. Той го хвана, както се хваща някаква миризлива буболечка, напъха си я в задния джоб, после се наведе да вдигне калъфката на фотоапарата и се обърна да върви, другият го последва. Преди да завият, хвърли отново кос поглед към мен, аз се бях изправил и чаках на място да ми върнат апарата. Той явно разбра това, защото процеди през зъби:

— Това тука ще си го получиш обратно в милицията — вещественно доказателство. Ще те повикат.

И двамата се скриха зад ъгъла.

И това беше. Всичките хубави негативи на дядовците ми и бабите, на братовчедка ми, на морето, цялата тази чудесна Нова Година лежеше сега в храстите и беше невъзвратно загубена. А като се сетих, че — имаше и снимки с Людмила, направо ми се сви сърцето. Но нищо не можеше да се направи, сега вече нямах и апарат. Е, оня, стария, него все още си го имах, но как се бях радвал на този... Вдигнах осветения филм, беше и намачкан от грубата ръка на бодигарда, освободих приемната макара, все още се надявах да си получа обратно апарата

някой ден и тя щеше да ми потрябва. Останалото изхвърлих в коша за боклук, който стърчеше, странно празен сред хартийки от ракети и пиратки, разпръснати навсякъде около мен по улицата.

Докато си отида вкъщи, коляното ми мина. Е, не че не ме болеше като го натисна на едно-две места, обаче счупеното друго боли, както казва баба ми. Но бях съсипан от умора и впечатления, та си мислех как по-скоро да си намеря леглото. За мое облекчение нямаше никой. Бяха излезли на разходка.

34.

7 януари, сряда

За пръв път през новата година бях при Панос. Когато отидох, го заварих да разглежда стари фотостъкла на светлината на абажура, вадеше ги от дървена кутия, където те бяха подредени в специални преградки, някои от тях бяха увити в бяла оризова хартия. Всички те имаха размерите на пощенски картички. Макар да беше сложил тънка платнена ръкавица, той ги развиваше много внимателно, сякаш бяха от захар и ги държеше само за ръбовете.

Беше облечен с жилетка върху която беше сложил халата си, а не беше толкова студено. Винаги ми е правел впечатление на човек, който не забелязва студа, или не му обръща толкова внимание. Освен това ми се стори още по-побелял и остарял от преди, някаква сивота се излъчваше от лицето му, иначе така одухотворено и живо, болен ли беше?

— Влез, влез — и гласът му звучеше някак глухо и дрезгаво, сигурно просто беше настинал. — Сядай и разказвай, справяш ли се с Феда, носиш ли ми нещо?

Ръкувах се с него и извадих от чантата си филма, който бях проявил предния ден — нарязан на ивици от по три кадъра, както ме беше учил — ролфилма от „Любителя“, нали оня, другият, отиде.

Той свали ръкавицата и взе внимателно филма.

— Така, да видим сега. Добре, започнал си да се справяш с фокуса — виж, с Феда ще ти е по-лесно, защото фокуса там се вижда, има телеметър, съединяваш двата образа във визьора и си на фокус.

Взе една лупа и се загледа в кадрите, осветени отдолу от светещата му рамка.

— Смятам, че ще станат добри, е тук пак си повторил кадъра. Това момиче кое е?

— Моя братовчедка, гостуват ни за ваканцията.

— Така, така, добре. Остави го, след два-три дена ще го направя.

После се загледа навън, прозорецът не беше бърсан отдавна, а на всичкото отгоре имаше мъгла, жасминовият храст край оградата беше като за снимка — на изчистен фон.

— Снимай хора — каза ми той, както ми беше казвал и преди, — знаеш ли, човекът е нещо важно, значимо нещо, ако успееш да го покажеш така, ето тук портрета на братовчедка ти, малко си го преекспонираш, но не е фатално, ще се получи добро увеличение, всяка фотография издава нещо от вътрешното състояние на фотографирувания, в момента, но и в дълбочина, надзъртане в душата е тя, защото е истинска. Художникът може да излъже, фотографът — не. Обективът затова се и нарича обектив, защото е обективен, приема реалността такава каквата е, неслучайно фотографии се използват и в съдебното дело, те са обективно доказателство за някакво престъпление или ситуация, на тях може да се вярва, защото те са свидетели.

Изтръпнах. Знаеше ли нещо, затова ли беше толкова унил. И говореше така бавно и тихо, както никога досега? Ами, откъде можеше да знае. После той се закашля и кашлицата му продължи дълго време, премина в хрип, той стана и излезе от стаята, знаех, че в лабораторията му има чешма, почти веднага се върна освежен, с кърпа около врата.

— Извинявай — каза ми, — нещо закъсах с дробовете, не е заразно, не се бой. Та докъде бяхме стигнали? Да, до истината. В определен смисъл на думата ние, фотографите, сме свидетели на тази истина и тя понякога преобръща света, спомни си само онова момиченце във Виетнам, залято с напалм. Свидетелство, видно от целия свят, сега имаме вестници, телевизия, всяко събитие стига до всички кътчета на земното кълбо за секунди, а хората са така устроени, че не вярват на думите, може би защото много са били лъгани. А на фотографиите вярват.

Пак се закашля, но по-кратко и бързо успя да се овладее.

— Макар че, честно казано, понякога и на фотографиите не трябва да се вярва, и те могат да бъдат манипулирани и ретуширани в угода на времето и неговите временни властелини. Ето например, аз съм стар човек, по времето на руската революция видях един албум, там на много снимки до Ленин беше Троцки, неговият първи съмишленик и стратег. По-късно, след девети септември, много от тези снимки ги видях на много места — и по изложби, и по вестници, и по разните там материали на агитаторите. Същите снимки. И Ленин си

беше там, само че Троцки вече го нямаше, беше изчезнал някъде. Туктаме на неговото място се беше появил Бащата на народите, Йосиф Висарионович Джугашвили — Сталин. По-късно и той отиде някъде, изчезна от паметта на снимките, сякаш никога не е бил там. Както изчезнаха и Каменев, и Зиновиев от общите снимки, ти сигурно не си ги и чувал, първо — най-близки съратници на Ленин, после — врагове на народа, шпиони, убийци. Иначе признавам го, руснаците са големи майстори на фотографията, но имаше време — по-големи майстори бяха на ретуша.

Слушах го със зяпнала уста. Никога досега не го бях чувал да говори на политически теми. А той се засмя отново с хрипкавия си смях, който бързо премина в кашлица.

— Ей сега ще си запаля една цигара — каза, когато отново успя да се овладее, — да казват каквото щат, моят организъм е свикнал с цигарения дим, той го успокоява. Като ще е кратко, барем да е сладко.

И наистина цигарата като че го успокои.

— Затова ти казвам, ето и фотографията може да лъже, може да изкарва политическата истина пред обективната, но негативът — не, той е доказателството, той е свидетелят. Е, вярно е, може да се ретушира и негатива, и се ретушира — особено за да скрие някои дефекти — и аз съм ретуширал, ето това там — посочи ми някакво старинно дървено приспособление, поставено като украса върху шкафа, — ето това е стойка за ретуширане на негативи. Да, обаче личи, много личи, когато един негатив е ретуширан, погледнеш го малко под ъгъл и нарисуваното лъсва.

След това той въздъхна, замисли се, изгаси цигарата. Отново наниза на ръката си тънката ръкавица и изтегли една от плаките.

— Да не оставяме следи върху следите на времето. Единствено Светлината има право да оставя следите си тук, върху негатива, а не нашите мазни пръсти.

Беше фотография на младо момче в цял ръст, подпряно на дълга тояга до някаква стара ограда. Косата му, бяла на негатива, се рошеше от вятъра, лъчезарна усмивка оголваше черните му негативни зъби.

— Виждаш ли? Това е Александър — Сашко, твой адаш, приятел от детството — тук е на 16 години. Бяхме неразделни, връстници бяхме. Туй е с първия ми апарат — Бентзин-примар, с Майер-обектив, много плаки имах с него снимани, ама като се изселвахме, можах да

взема само три сандъчета — виждаш ли какви тежки бяха на времето класьорите, не е като сега. Виждаш ли?

Загледах се, не виждах нищо особено — обикновена снимка „за спомен“, просто момче, може би малко по-високо от мен, загледано в обектива, широко усмихнато и с разрошен перчем.

— Виж настроението, погледни композицията — оградата създава ритъм — повтарящи се елементи — дъските, линията ѝ води окото към главната фигура, тази тояга му я дадох, да се завърши това движение. Не съм го мислел тогава, така се е получило — интуиция, нямах много теоретични познания, ама ги виждах нещата и усещах как трябва да стане, във фотографията най-важното е окото, да можеш да виждаш, е най-важното! Не както е, ами както трябва да бъде да виждаш и, понякога, да предвиждаш, застанал като ловец на пусия, с пръст на копчето. Ето така ненадейно се появи вятъра — и блясъка от изненадата в очите му, ненадейно се появи и веднага изчезна, ама беше вече хванат тук — виждаш ли развятата коса? Знак остави вятъра в нея, знак завинаги — за момент се появи и изчезна, знака обаче остана. Ето тук. Така и ние в този живот — появим се, завъртим се и изчезнем — били ли сме, не сме ли — ако някой потърси знаците, ако ги разчете, ще узнае.

Замълча за дълго, взе голямата си лупа и заразглежда плаката, после, видимо недоволен, хвана саморъчно направения от стар обектив окуляр, допря го до окото си и се загледа в негатива.

— Запазил се е, каза накрая, няма следи от време по него, сега ако направя отпечатък, като нов ще е — тези негативи ги печатах контактно тогава, нямах още фотоувеличител, слагах ги върху хартията в рамка и палех за кратко лампата... Да, да, ето го Сашко — тук е на 16 години... Той си и остана на 16. Нямаше и година по-късно умря. От менингит умря, коварна болест, много народ измори на времето. Ама си мисля... виждаш ли го това стъкло — когато то беше от едната страна на обектива, той беше от другата му страна, жив, млад, истински. И такъв и влезе в тъмната кутия и остана завинаги там, както го запомних. Една част от него, от неговата видимост, не успя да умре, да се промени — ето я, виж я. Ето какво нещо е фотографията. По едно и също време, в един и същи миг, за една шейсета част от секундата човекът и стъклото се срещат — и той остава тук. Завинаги. Едно време беше, хората бяха набожни, особено там, при нас. Та моят

учител, лека му пръст, ми казваше: „Фотографията не е шега, това е боравене със светлината, служба на светлината, литургия е това, литургия. Вземи, да речем, скритото изображение — искра светлина го е нарисувала върху плаката и то е съхранено в мрака. Но сложи го в проявител и ще излезе наяве, ще го видиш, закопчай го с фиксажа да не бяга и смело го извади на светлина, тогава светлината в светлина ще се отрази и ще види себе си. Ето това е душата ни — едно скрито изображение, от бога там запечатано, от светлината. И бог иска ти да намериш как да го проявиш, да го стабилизираш и да го изкараш наяве, та бог да го види. И отражението си в него да види, себе си да съзре, за да те познае. Но колцина го могат?“ Така разправяха едно време старите, прости хора бяха, набожни, суеверни, нямаше ги днешните науки и машинарии, тежка и неудобна беше фотографската техника, трябваша мускули, трябваша крака. А той трупаше ли трупаше — сандъци с плаки, моят учител, нямаше улица, нямаше къща, която да не беше снимал — нека има, казваше, — градът няма да бъде все същият, той ще се промени, нека дошлите подире узнаят какъв е бил по наше време.

Замълча, вгледа се в тъмната завеса на вратата на лабораторията, поклати глава, сякаш отговаряше на въпроси, които не можех да чуя. После тихо и дрезгаво каза.

— И се промени градът, да, промени се. И как още се промени... Само че, като го запалиха турците, пламна и неговото ателие. Разказали са ми как страшно гърмели сандъците с фотоплаките, как се трошало нажеженото стъкло. Вътре бил, казват, в лабораторията си, като го облял огънят от всички страни. И така изгоря и градът, и споменът за него...

Ето така изчезват и градове, и държави, понякога и спомен не оставят след себе си, или, ако оставят, то това са противоречиви спомени — един рече това, друг — онова, скарат се и не могат да се разберат кое как е било. А и много хора изчезнаха тогава, най-страшно е, когато изчезнат хората, до вчера си го познавал добре, приятели сте били, споделяли сте си, с часове сте говорили, карали сте се, били сте се, сдобрявали сте се, в едно момиче сте били влюбени. И изведнъж — него го няма. Не, не че е умрял, просто го няма и толкова — изчезнал, където и да го търсиш, не можеш го намери. Може и да е умрял, може, може и заминал да е, и това може, а може и да го срещнеш след време

на някоя улица в някой град, обаче не е вече той. И няма какво да му кажеш, няма какво да ти каже. Изчезнал, това е. Най-страшно е, когато изчезват хората. А тогава изчезнаха толкова много, когато трябваше да бягаме към България — имах само една вуйна, с нея дойдохме тук, в България. И докато бягахме, а бяхме много, и тогава мнозина изчезнаха, защо изчезват хората, къде изчезват? Не знам, ето това не знам, само знам, че е страшно, дето изчезват. Мнозина изчезнаха тогава, но и сега изчезват. И сякаш никога не ги е имало. Да, ама ако тях не ги е имало, ти, който си говорил с тях, ял си с тях, пил си, виждал си ги, значи и теб не те е имало. А кой да ти каже сега има ли те?

Сетне Панос отново премина от състояние на дълбок размисъл към непринудена веселост (трябва да го науча този трик как го прави, много ще ми е полезен в живота):

— Ето кой ще ти каже — и той вдигна високо плаката, — ето го доказателството, черно на бяло. Щом тук го има, запечатан директно от светлината, след като светлинната му следа е увековечена, значи той е бил в момента на снимката от другата страна на обектива, а щом е бил, значи го е имало. А щом го е имало, значи го има и сега. И винаги ще го има. Видя ли какво голямо нещо е фотографията.

И той се засмя с неговия си, ситен тютюнджийски смях.

— Та така — рече накрая, — нова година, нов късмет. Аз си имам такава традиция в първите седмици на новата година — да се срещна с хората, дето ги имаше някога и ги няма сега. Стар съм вече, много приятели имам оттатък, като премина натам, ще има кой да ме посрещне и с кого да си чуем приказката, така де.

Мълчах почтително, не знаех какво да му отговоря.

— Защото аз съм стар човек и вярвам да го има това „оттатък“, то как така ще има отсам, без да има оттатък, тези неща са свързани, все по две по две вървят... И ние, като си мислим, че го има, ставаме, знам ли, по-мъдри, по-добри ставаме, така че по-добре е да вярваме, че го има, пък даже и само в нас да го има, в нашата вяра само...

Последните думи отново задави кашлицата му, този път по-дълбока и по-продължителна отпреди, той сложи ръка на устата си и изтича зад преградката, когато се върна беше по-бледен отпреди, седна пак на стола и махна с ръка.

— Днес не ми е добре, по-хубаво ще е да си ходиш, извинявай, снимките ще гледам да ги направя до другата сряда, сега по-рядко работя.

35.

8 януари, четвъртък

Тази сутрин си тръгнаха свакови, уж щяха да останат до неделя, ама нещо го привикаха от работата, той е началник-склад, нещо се огелпило, та му съкратиха отпуската, отидох да ги изпратя на гарата. Милена искаше на всяка цена да ѝ изпратя снимките и обеща да ми пише, ще трябва да видя какво ще я лъжа.

Като се върнах, веднага разбрах, че нещо не е наред. Майка ми седеше на празната маса и гледаше в една точка на стената. Като ме видя, че съм влязъл, вдигна очи и ме погледна с такъв сух и празен поглед, че сякаш виждаше библиотечката зад мен. След една минута взирание, каза сухо:

— Какво си направил?

— В какъв смисъл.

— Търсеха те от милицията. И това доживях — синът ми е хулиган. А може би и престъпник...

Седнах на стола срещу нея. Започнах да ѝ обяснявам, че е станала грешка, няма нищо, не съм извършил каквото и да е, абсолютно нищо.

— В три и половина трябва да си там. Казаха — за справка. Взели са ти личната карта...

— Аз, защото... такава... след ученическия час се разхождах и...

— И лъжеш, отгоре на всичко. За такава нещо не викат в милицията. Синът ми е престъпник и лъжец. Ето какво доживяхме, щом баща ти не се интересува изобщо от теб, нито от възпитанието ти, нито от това какво правиш, ето дотам стигнахме!

Разбира се, баща ми ще излезе виновен за всичко, както винаги. Тази плоча я слушах всеки ден, а като се върнеше баща ми, я слушаше той. В такава нещо ли се превръща любовта, брака...

Но тя внезапно млъкна, погледна ме още веднъж и ми каза кратко:

— Три и половина. Втория етаж. Стая 235.

И излезе от стаята.

Представях си ги по-иначе тези стаи в милициите, празни с голяма маса в средата и лампа и този, дето те разпитва, да ти свети в очите с нея, за да види лъжеш ли. Явно от филмите, които бях гледал. Когато почуках и чух отвътре „Влез“, отворих двойната тапицирана врата и се намерих в един най-обикновен кабинет, с библиотека на стената, с някакво цвете на прозореца, с портрет на Тодор Живков над масивното бюро, зад което седеше един цивилен — веднага го познах, беше един от двамата, които бях срещнал при Панос. Отстрани стоеше старшина, явно над петдесетте, с прошарени коси.

— Я виж ти — каза цивилният, — стар познайник. Срещали сме се май с тебе?

Не отговорих. Бях решил да отговарям на всички въпроси ясно и точно, за да се свърши цялата тази работа час по-скоро, в края на краищата аз бях съвсем невинен, щеше да се изясни и готово. Само жалко за снимките, обаче нищо вече не може да се направи. Да, но това не ми прозвуча като въпрос, затова не отговорих.

— Седни, седни, не знам запознахме ли се преди, приятно ми е, майор Сотиров — и ми подаде ръката си, силна и жилава. Седнах на стола пред масата. На нея имаше разхвърляни папки, два телефона, някакво устройство с копчета, вероятно телефонен секретар, видях и апарата си в един от ъглите, както и ученическата си карта, разтворена пред него.

— Така — каза майорът провлачено, — да видим сега защо си тука?

Той разлисти една от папките, после друга, сякаш търсеше нещо, после вдигна изпадналия от папката лист, прочете го, сгъна го на две и го мушна обратно в папката, откъдето беше изпаднал. Вдигна глава, погледна ме, като че да се сети защо съм тук, после отвори едно чекмедже, извади оттам една много тънка папка, в която имаше много малко листи, изглежда остана доволен, защото след като затвори папката, вдигна очи и ме разгледа присмехулно.

— Нещо ми казваше, че с тебе пак ще се срещнем. Та така. Къде беше на втори януари в единайсет часа и трийсет и пет минути?

— Не знам... Мисля, че се разхождах из града.

— По-точно?

— Ами не мога да си спомня. Ако е за оная работа, бил съм на плажа. Или до хотел Приморец.

— Така. Започва да става по-точно, това е добре. До хотел Приморец. Обичам чистосърдечните признания, те могат много да ни помогнат — и на двамата.

Запали си цигара, беше някаква евтина, воняща остро, Арда ли, Слънце ли. Все си мислех, че майорите пушат нещо по-специално. Но пък едва ли я пушеше от икономия, във всеки случай задушливият дим ме накара да потрепера.

— И така, ти си се разхождаше най-случайно по улиците, имаше фотоапарат, за да правиш снимки.

— Да, аз съм фотоловобител, това нередно ли е?

— Не е нередно, разбира се, важното е за какво се използва фотоапаратът, който ни го дава и с каква задача. Апаратът, сам по себе си, е само един уред. Той може да се използва само за събиране на спомени, но може да бъде и оръжие против нас. В ръцете на един шпионин, например.

Настъпи една такава тежка тишина, чак димът от цигарата започна да се пласти надолу, като че смазан от натезалия въздух.

— Какво искате да кажете? Аз не съм шпионин — думите едва излизаха от гърлото ми.

— Не съм казал, че си шпионин. Говорех по принцип. Например когато се правят фотографии, които могат да бъдат използвани от нашия политически противник, за да злепоставят народната власт. Напоследък върху страниците на вражеския печат попадат точно такива фотографии, със срамни заглавия и още по-срамно съдържание. Нашият политически противник, западът, никога няма да се съгласи да ни остави да се развиваме на мира, той винаги ще търси начини да ни обстрелва с допотопния си антикомунизъм, на него няма да му харесва, че тук, под крилото на народната власт, расте бодро и бдително поколение.

Тези работи ги бях чувал стотици пъти, тях ги пише непрекъснато във вестниците. Изобщо не разбирах накъде бие.

— Аз, разбира се, не твърдя, че ти сам, по своя воля и в свой интерес си извършил това деяние, цялата работа е организирана, умело организирана, и ти си само дребен изпълнител, този, който те е изпратил, много добре е знаел какво цели и твоите фотографии е

трябвало да послужат на него, не на тебе, той е щял да обере печалбата от дезинформацията, която е искал да публикува — за пари. Защото има хора, за които няма нищо свято, има хора, които продават родината си, нейните устрем и идеали, без да им мигне окото само за няколко доларчета. Но те самите стоят в сянката и пращат такива като теб, глупави и наивни идеалисти, да им вършат черната работа. Малолетните са почти деца, те нищо не подозират, пък и наказателната отговорност при тях е доста по-малка, така ли е?

Това въпрос ли беше, или констатация? За всеки случай реших да отговоря.

— Така е. Само че...

— Само че хващат тебе, нали! Онзи си измива ръцете с тебе.

— Какъв онзи?

— Много добре знаеш какъв. Досега се разбирахме добре, сега ми се струва, че започна да шикалкавиш. Онзи, дето те изпрати да направиш снимките. Не е добре да го прикриваш, тъй като той е истинският виновник. Иначе вината ще падне изцяло върху теб.

— Наистина не разбирам какво ми говорите — казах, възможно най-убедително, — сам си взех апарата да правя снимки, просто обичам да снимам, мечтая си да стана професионален фотограф, какво лошо има в това.

— Лошото е, че ни правиш на калинки, това е лошото. А е необходимо да ни разкажеш цялата истина. Първо ще ни я разкажеш, после ще седнеш да я напишеш там, в оная стаичка, ще се подпишеш отдолу — и си свободен.

Отново настъпи тишина и майорът отново смукна от цигарата си.

— За да те улесня, ще ти кажа, че ние отдавна знаем и кой те е пратил, и с каква цел, и какви са били намеренията му за готовия продукт, пъзелът отдавна е подреден, така да се каже и всичките му части съвпадат съвсем точно, но от тебе очаквам да го чуя отново. Това в много голяма степен ще е от полза за теб самия, защото аз вярвам, че ти поради неопитност и наивност си се захванал да го направиш и на практика не си истински съучастник, макар да си изпълнител. А това, разбира се, намалява вината ти. Ти си по-скоро жертва на хитър и обигран враг.

Все още не разбирах за какво ми говори, опитах се отново да разкажа за онази сутрин, но усетих гърлото си пресъхнало.

— Пиеш ли кафе? — въпросът прозвуча така неестествено в тази нажежена обстановка, че ме стресна повече от самия разпит дотогава. Защото това си беше разпит, разбира се, никаква справка не беше, чист разпит. Но за какво? Какво искаха да си призная? За всеки случай кимнах на въпроса на майора утвърдително.

— Карабинов, направи две кафета — каза майорът на старшината, — мисля, че с този приятел тук ще се разберем, разбрано момче изглежда.

Старшината се изправи и излезе. В тишината чух тракането на стенния часовник зад мен, обърнах се неволно да го видя. Часовникът беше голям, старинен, с топузи, откъде ли беше попаднал тук, такива съм виждал във филмите за буржоазията, дали не беше конфискуван още по революцията, или тази сграда е била някога буржоазна кооперация и този часовник винаги си е бил тук, на това място? До часовника имаше черно-бял портрет на Феликс Дзержински.

Докато старшината донесе кафетата, Сотиров не каза нито дума, изглеждаше като че ме е забравил, започна да се рови из папките на масата, отдели една от тях, разтвори я и започна да подчертава нещо в нея. Старшината влезе с железен поднос и две димящи кафета и захарница върху него. Хрумна ми, че Сотиров не го беше предвидил, като че ли беше редно и той да пие кафе с нас, но явно тука си имаха определен ред. Майорът взе една от лъжичките, които бяха също на подноса, сипа си захар и започна да си бърка кафето, като отново се загледа в мен, очите му бяха сини и пронизваха човека срещу него, правеха го прозрачен. Явно, опитен следовател, помислих си, от такъв не можеш нищо да скриеш. И веднага се зарадвах, че нямам нищо за криене.

— Пий, пий — подкани ме той, — имаме още много работа. Цигара не мога да ти предложа, защото си малолетен, виж кафето е друго нещо. Сипи си захар.

Кимнах отрицателно, никога не пия кафе със захар. Сотиров глътна кафето си буквално на две глътки, издиша шумно и запали нова цигара.

— Така, почерпихме се, сега отново на работа. Позната ли ти е тази вещ?

— Да, това е моят фотоапарат. С него бях оная ден.

— Добре. Откъде го имаш?

Обърках се, не знаех какво да кажа, не ми се искаше да намесвам в цялата тая работа Панос, той нямаше нищо общо.

— Не можеш да се сетиш, така ли? Ще ти помогнем. Този фотоапарат е бил закупен преди две седмици от оказионния магазин на улица „Кирил и Методи“. От лицето Панос Бохосян. Познаваш ли това лице?

Е как може, нали ме бяха видели при него, що за въпрос.

— Да, познавам го, и Вие много добре знаете това, нали бях у тях, когато правехте обис... — спрях се.

— Правехме проверка — каза строго Сотиров, — проверявахме сигнал, ние сме длъжни да проверяваме сигналите на гражданите, това е наша работа. Така. Какви отношения поддържа с лицето Бохосян?

— Той е мой учител по фотография — казах, — учи ме как да снимам и от време на време ми проявява снимките.

— Когато бяхме там, той ти даваше проявител да си ги проявяваш сам — беше запомнил и тази подробност.

— Проявител за филми, да. Но за снимките ми трябва и фотоувеличител, а аз още нямам.

— Така. Значи той ти даде и фотоапарата, за да направиш онези снимки. За които сега сме тук.

— Не. Тоест, да, той ми го даде, но не за да направя тези снимки, той изобщо не знае, че съм ги направил, той просто ми го подари.

— Подари ти го? По какъв повод?

— Подарък за Коледа — изтърсих и веднага се опитах да поправа грешката си, — тоест, за Нова Година, искам да кажа, разбира се, че за Нова Година. И аз снимах с него...

— Така. Той ти подарява скъп съветски апарат, само за да си снимаш с него, правилно ли разбрах?

— Не е скъп, целият е очукан, като го е взел от антиквариата, не е ставал изобщо за работа. Обаче той умее да ги поправа...

Ами не мога повече, трябва утре да продължа да пиша, заболя ме ръката, толкова много написах. Пък и не знам, всичкото туй дали мога да го пиша, не е ли лошо, че го пиша... Повече — утре, какво ти утре, отдавна вече е утре, сега погледнах часовника — два и десет! Ужас!

36.

9 януари, петък

Обаче как се спи след всичко това? Просто няма начин да се заспи, въртях се до три, сега е три и петнайсет, може пък като го допиша, да ме унесе и да поспя малко. На всичкото отгоре се разрази буря навън, прехвърча сняг, виждам го край лампите, но все още е топло и няма да се задържи, то при нас кога ли се е задържал сняг. Вятърът вие, сигурно се блъска в телевизионната антена на покрива и железата ѝ вият заедно с него, такава нощ...

Та нататък:

— Комсомолец ли си?

Този въпрос по принцип ме дразни, в една държава, в която всички на моята възраст са комсомолци, как мога аз да не бъда. Трябваше да отговоря само с „да“, обаче се ядосах.

— Всички са комсомолци.

— А не, тука грешиш — пресече ме майорът, — далече не всички са комсомолци, има и изключени, а има и такива, които не искат да бъдат, да, да, и такива има. А това е чест и отговорност. И дълг на всеки съзнателен младеж.

Изведнъж като мълния ме удари прозрение, разбира се, сетих се откъде познавах оня с костюма, когото бях снимал — от вестник „Народна младеж“ — беше секретар на Комсомола, много известна личност, в много броеве на вестника беше на първа страница, разбира се, той беше, ето каква била работата, излиза, че съм го дебнал нарочно, за да направя компрометиращи снимки. Веднага разбрах, че здраво съм загазил, без никаква вина.

— Да, така се получава — сякаш прочете мислите ми майорът, — вражеските елементи инсценират скандално положение, с цел да получат компрометираща фотография, и най-случайно се появяваш ти — със зареден фотоапарат. Какво искаш да си помислим?

Мълчах, навел глава. Всичко свидетелстваше срещу мен.

— Както виждаш, има сериозни доказателства за твоята вина. И достатъчно свидетели, на които можем да имаме пълно доверие. И все пак на мене ми се струва, че ти си по-скоро жертва и си действал донякъде несъзнателно. Затова е важно да издирим истинските извършители, онези които са ти дърпали конците. И не само на теб, разбира се, и на останалите участници в този срамен фарс, фигурантките вече дадоха показания, очакваме да ги потвърдиш и ти. А едно чистосърдечно признание ще помогне най-вече на самия тебе, защото, знаел ли си или не, все едно, вина имаш и ти и вината ти е голяма. Ти си, де факто, изпълнителят, фотографът си ти, това няма как да го отречеш.

Мълчах и гледах надолу. Несъмнено беше прав за себе си, как да му докажа, че всичко е било дело на сляпата случайност.

— А сега седни на онази там маса и напиши всичко, отначало докрай, както си е било.

Седнах, запалиха лампа, за да виждам по-добре, химикалката, която ми дадоха, не пишеше, това ме обърка още повече. Дадоха ми друга, листовете не бяха разчертани, затова се получи малко криво. Започнах да пиша:

„На 2.1. тази година излязох да се разходя край морето и да направя малко снимки, от известно време се увеличам по фотографията. В морската градина снимах паметника на Пушкин, после снимах морето от моста, после отидох до хотел Приморец и исках да снимам алеята към централния плаж, когато пред мен изскочи група хора, които не познавах. Така се оказа, че снимах тях без никаква умисъл. Тогава... (тук се замислих струва ли си, обаче сетне се ядосах, ама наистина, защо пък не, че коляното още ме болеше, пък и филмът отиде, искат истината, ето им истината, цялата истина, така, както си беше) Тогава един от групата издърпа апарата от ръката ми, при което паднах и си ударих лошо коляното. Даже за малко да ме удуши, защото бях увиснал на ремъка на апарата. Той ми се разкреця, извади филма от апарата ми, намачка го и го хвърли на земята. След това ми каза, че апарата ми се

конфискува и ми взе ученическата карта. Нямах никаква представа къде съм направил грешка и за какво престъпление (точно така написах, престъпление) съм наказан. След това ми се обадиха от милицията и дойдох тук. Това е всичко.“

Погледнах написаното и добавих.

„Коляното ми не е счупено, но още ме боли.“

Написах датата и се подписах.

Майорът взе листа, погледна го и се намръщи. Казах си — ей сега ще избухне, но не, скоро лицето му се успокои и той каза:

— Така... Сътрудникът ни малко се е престарал, не е било нужно да изважда филма. За коляното съжалявам, но за щастие у нас медицинската помощ е безплатна. Това, което си написал за деня е едната страна на нещата, усещам, че се опитваш да извъртиш работата, ясно защо. Пак ще се наложи да се срещаме ние с теб, ще ти дадем време да си помислиш и да ни кажеш цялата истина. Фотоапарата ще си получиш обратно, той не ни е нужен. На родителите ти засега няма да съобщаваме, този въпрос тях не ги засяга, това си е работа между нас и тебе, смятам, че съм ясен. Въпросът е как можеш ти да заслужиш нашето доверие. Не знам защо, аз, все пак донякъде ти вярвам, не си престъпник ти, тебе са те подвели, попаднал си в клопка. И не е късно да изкупиш вината си. Ето ти фотоапарата, тук подпиши, че си го получил, няма смисъл да го задържаме повече.

После ми подаде апарата и заедно с него някакъв документ.

— Подпиши, че си го получил обратно. И си мисли, когато го използваш. И запомни — ако наистина искаш да излезеш с чест от тази история, трябва винаги и при всички обстоятелства да ни доставяш само и единствено истината, ясен ли съм?

— Да — прошепнах.

На изхода старшината дълго чете двата реда в бележката, която ми беше подписал офицера и сравнява лицето ми със снимката на ученическата ми карта, преди да ми отвори автоматичната врата, за да

изляза на улицата. Вървах по улиците като замаян, просто не знаех накъде ме водят краката, надолу по Ботева към Тройката и после по главната надолу, на безистена се спрях, качих се на втория етаж в края, в магазина на Цонка и си купих филмче за шейсет стотинки, като излязох, го заредих в апарата, приемната макара беше все още в джоба ми, за щастие, защо го направих — не знаех, може би някакво такова подсъзнателно желание да върна времето обратно, в онази невинност, когато в този апарат имаше филм, а във филма — фотографии на море, на весели роднини, на празници и на двама влюбени, които се целуват. И понеже всичко това вече го нямаше, ми се беше приискало поне един филм да има в апарата, по-спокойно ми беше някак, не знам защо. Сякаш всичко можеше да стане пак както преди.

Но въкъщи разпита не ми се размина. Каква е тази милиция, какви са тези работи. Баща ми реши да си влезе в ролята на възпитател. Още повече че майка ми го поглежда подозрително и му подмята, че понеже отново тръгнал на работа, имал много свеж вид. Дали не се дължало на младата му колежка? Майка ми е, обаче е ужасно. Най-лошото е да подозираш някого за нещо, за което той не е виновен. А понякога си няма и понятие за какво точно го подозират, както преди години баща ми ме подозираше, че правя едни неща, които аз изобщо не бях правил, сега не ми се пише за това. Този, дето го подозират, се опитва да излезе от подозренията, доказва, оправдава се и така влиза в капана на още по-голямо подозрение, ами така е, защото започва да се държи наистина подозрително, гузно някак си изглежда. Не знам за баща ми, не вярвам да има такова нещо, но ме е страх, че ако майка ми го ядоса достатъчно, ще вземе напук да ги прави тези работи с чужди жени и тогава катастрофата може да настъпи — количествените натрупвания водят до качествени изменения — закон от диалектиката, учим го в училище, а по химия учим, че уранът по принцип си седи мирно и тихо, докато не се натрупа критична маса и тогава — леле-мале, тогава всичко загива.

Както и да е, извика ме в кухнята:

— Александре, ела, трябва да си поговорим сериозно с теб.

Значи така като каже, целият се разтрепервам вътрешно. Не, най-сериозно, предпочитам като простаците-бащи да ми изкрещи: „Какви си ги забъркал, бе говедо!“ И да ми отпращи два шамара, вместо тези

сериозни разговори, на които понякога биха завидели и следствените следователи.

— Хайде сега разказвай. Каква е тази история с милицията. За какво са те викали?

Аз обаче се бях подготвил.

— Ами то стана още преди Нова година. Бях на морето, исках да снимам. И дойдоха някакви хулигани, искаха да ми откраднат апарата и ме удариха. После дойде някакъв човек и те избягаха, той се оказа, че е от милицията, обаче цивилен, тъй като него ден не е бил на служба, взе ми данните и каза, че ще ме търсят за свидетел, защото те били една банда, много зулуми правели, после отидох и ми показваха снимки, дали ще ги разпозная, обаче не можах да позная нито един.

Лъжех и не се замислях. От сега нататък в лъжа ли трябва да живея?

— Така. Това ли успя да измислиш? А на майка си си казал, че е заради ученическия час.

— За да не я притеснявам. Ама то беше и заради ученическия час, беше след девет...

— Аха, и ти отиде след девет да снимаш морето. В тъмното, така ли?

Бях се оплел, но се измъкнах учудващо бързо.

— Разбира се, нощни снимки, аз още нямам статив, затова сложих апарата на перголата край летния театър, експонация двайсет секунди, Панос ме учи на нощни снимки, понякога се получават наистина много интересни резултати. И тогава дойдоха онези, бяха пияни, държаха шишета в ръцете си. Петима. И много по-големи от мен. Единият веднага викна:

— А, я гледай, моят фотоапарат — и се насочи да го вземе, едва успях да го грабна преди него, обаче в бързината му се отвори отдолу капака, падна и филмът и се освети.

— Аха. И това стана преди Нова година.

— Не — казах, — на първи стана, след като се разхождахме, аз нали останах.

Това беше самата истина. На първи вечерта се разхождахме всички в морската градина, да ни се слегне малко храната от новогодишното преяждане, само братовчедка ми не дойде, защото тя нали не се чувстваше добре поради женски работи. После те отидоха в

„Космос“ да се черпят, а аз останах, исках да снимам паметника на Пушкин на светлината на трите фенера, дето бяха останали цели по алеята, останалите бяха изпотрошени, някои даже и извъртени. И наистина се прибрах след десет, бях решил да се разходя по онези места, по които бяхме ходили с Людмила на нашата последна разходка за миналата година. Представях си, че е с мен, даже в един момент се улових, че ѝ приказвам, разказвам ѝ нещо, и сякаш я почувствах до себе си, наистина ми стана по-топло. Така че тези работи, дето ги бях измислил, наистина можеше да се бяха случили точно тогава, като нищо. Баща ми дали повярва — не знам, за всеки случай аз се подсигурих и срещу бъдещи разпити.

— В милицията ми казаха, че може пак да ме извикат, като ги намерят, за разпознаване. Помолиха ме да им сътруднича.

Това трябваше да звучи успокояващо, но като че ли, точно обратното, раздразни баща ми. Видях как прехапа горната си устна, прави го само когато е ядосан или изнервен от нещо. Но ме остави на мира, на собствените ми мисли и тревоги.

37.

13 януари, вторник

Целият треперя. Дано после да мога да си разчета това, което ще напиша. Всъщност не трябва да го пиша, обаче ако не го напиша, може да се побъркам. Просто трябва да слагам този дневник на някакво много тайно място, където никой да не може да го намери, или да го унищожа, да скъсам само тези листи и да ги унищожа, да, онова за фотографията не искам да унищожавам, то е много важно, ако все пак искам да се науча да снимам.

Та така. Вчера следобед се обадиха по телефона. Не познах веднага гласа, но той ми се представи — Майор Сотиров. Звучеше почти приятелски. Каза, че на другия ден ме очаква, но не в милицията, както преди, а в градинката на гарата. Защо не ми стана съвсем ясно, каза, че ще ме запознае с някои хора, които ще се опитат да ми помогнат, точно така, да ми помогнат. И изведнъж реалността нахлу в мен, да, бях в беда, бях загазил, бях обвинен едва ли не в държавна измяна и имах нужда от помощ. Освен това каза, че разчита на моята дискретност, значи — отново тайни, отново лъжи.

Днес в четири без четвърт бях в градината, майорът ме чакаше на една пейка, до него седеше възрастен мъж с прошарена коса и строг поглед, очите му бяха сини, или сиво-сини. Когато дойдох, той се изправи, ръкува се с мен, но не се представи.

— Седни — каза ми майор Сотиров, беше цивилен, без униформата си, имаше на себе си дебело пардесю, личеше, че този човек носи всяка дреха, като че ли носи униформа. — Ето, това е нашият герой от фотографската афера, главният изпълнител, така да се каже. Да Ви кажа право, мисля си, че е бил подведен, или не е бил информиран в каква всъщност работа се забърква, донякъде простъпката му ми се струва неволна. Изглежда честно момче и може да ни бъде от полза.

— Благодаря Ви — каза другият с басов глас, — много зависи от това, какво ще е неговото решение, сега ще отидем до управлението да

си поговорим.

Майорът се изправи, кимна и със стегната походка тръгна към „Ботева“.

Този, на когото бях предаден, се изправи, изправих се и аз. След това тръгна, а аз го последвах, знаех, че трябва да го последвам, той издаваше заповедите си без глас, но с някаква увереност, на която почти хипнотично се подчинявах.

Тръгнахме към центъра, стори ми се, че отиваме право у Панос, но не, на стотина метра от неговата къща завихме и влязохме в една голяма сграда, портиерът почтително кимна на моя водач, изкачихме се до третия етаж, после той извади ключове и отключи една от вратите, отвори я и ме покани да вляза вътре. Обикновен кабинет, само дето на стената портретът беше на Георги Димитров, миришеше на спарено, явно не беше проветрявано отдавна, но той не отвори прозореца и така беше по-добре, защото вън беше започнало да става студено.

— Свали си палтото, — избоботи басът, — закачи го на закачалката, ето там и седни.

Докато правех каквото ми е поръчал, той разчистваше масата от безразборно пръснатите книжа по нея, преглеждаше едни и ги пъхаше в някоя от папките, други късаше, смачкваше и хвърляше в кошчето. Накрая извади една папка от шкафа зад него и я сложи пред себе си.

— Така — каза ми, много по-меко, — значи да се запознаем. Ти си Александър Михайлов Станиславов, как ти казват приятелите ти?

— Ами различно, — казах и усетих, че започвам да се отпускам, може би беше от топлината в стаята, столът на който седях, беше близо до радиатора. — Сашо най-вече, а някои и Алек (тя беше избрала да ме нарича Ал, но това, разбира се, не му казах).

— Добре, Алек. Полковник Методиев, но името няма да използваш никъде, ясно ли е?

— Да.

— Сега ти разбираш, че яко си загазиш. Умишлено или не, фотографията, която си направил отива към графата идеологическа диверсия, нашите врагове там, оттатък, много щяха да се зарадват да я притежават. Борбата ни с тях е безкомпромисна, и ти можеш, ако искаш, много да ни помогнеш в тази борба. Всъщност по този начин ще помогнеш на самия себе си. Замислял ли си се някога какво струва

на държавата да те образова, да те лекува, да ти създава условия за работа, за живот без грижи и тревоги за утрешния ден? Аз съм роден на село и много добре помня мизерията, крайната бедност, в която живееха някои мои съселяни преди девети септември, ужасът от войните, епидемиите, болестите, гладът — Ти гладувал ли си някога истински, така да огладнееш, че да не можеш да разсъждаваш от глад, да се превърнеш в животно? Аз съм гладувал и знам какво е. Затова се радвам, че днес този глад е победен завинаги, че щастливото детство е факт и то за всички.

Тук той замълча и си помислих, че трябва да кажа и аз нещо, но какво точно.

— Да, така е, другарю полковник.

— Сашко, да оставим званията на страна, ние сме другари, бойци на тихия фронт. И ние имаме нужда от такива като теб, умни, будни младежи, те са нашата надежда, без тях няма как да се справим с онези, които пречат на вашето щастие и искат да върнат историята назад, към глада. Защото свободата не ни се дава даром, тя трябва да се извоюва, ден след ден. Ето защо съм те повикал тук.

Мълчах и още не разбирах какво иска от мен.

— Ние никого не принуждаваме да ни сътрудничи на сила, тези, на които разчитаме, трябва да ни помагат доброволно, по силата на своите вътрешни убеждения, защото нашата борба е борба за щастieto на хората. Това е въпрос на дълг и чест. Гледаш ли филма за Щирлиц?

Гледах го, разбира се, всички го гледаха, „Седемнайсет мига от пролетта“, бяха го давали преди две години и сега отново го повтаряха. Кимнах.

— Гледаш го, виждаш ли какво мъжество, какъв героизъм — и то — в гнездото на врага, отвсякъде заобиколен от врагове. А ти ще работиш сред приятели, сред съмишленици, няма от какво да се страхуваш. И се пак смелост се изисква. И абсолютна дискретност. За това — после.

Какво искаше да ми каже — аз и Щирлиц, какво общо имаме, той е разузнавач, в самата фашистка централа, разгадава плановете на немците, живота му виси на косъм, а кой съм аз?

— Да, има големи подвизи, има и малки подвизи, така е, — сякаш отгатна мислите ми той, — но всички те са подвизи — на

невидимия фронт, всички те приближават човечеството до неговото светло бъдеще.

Да стана разузнавач? Като Щирлиц? Но защо, ние не сме във война, как така?

— Ето какво. Ти си работил за нашия враг, събирал си компромати против наши отговорни другари...

— Ама не — откъсна се от мен, — аз само тази снимка и тя съвършено случайно, без никакъв умисъл, повярвайте ми! — почти плачех.

— Е добре, хайде сега ти се постави на мое място, виж нещата от моята гледна точка — точно. В определеното време и на определеното място се появява младеж със зареден апарат, чака зад ъгъла да излезе отговорен другар и зад него — инсценирано ненадейно изникват разголени дами с леко поведение, щом от едната страна на ъгъла работите са били нагласени — а за това можеш да не се съмняваш, притежаваме показанията на участничките в този спектакъл, можем ли за секунда да си помислим, че от другата страна на ъгъла не е чакал също така подготвен човек, готов да направи компрометиращата фотография? Или трябва да се съгласим с твоята версия на случайностите?

Прав беше. Ако всичкото това беше инсценирано, разбира се. Но то не беше, аз бях сигурен, че групата си беше отпреди заедно, празнуваха в хотела и бяха излезли по някаква причина — нищо инсценирано нямаше в това. Е да де, ама какво излиза — че секретаря на Комсомола празнува в компанията на леки жени. Разбира се, те му пазеха авторитета и тяхната версия няха право да оборвам, ако не искам да ме обвинят в обида, клевета спрямо висш партиен служител. Мълчах, какво друго ми оставаше да правя.

— Така, да минем към дело! Ние ти предлагаме да изкупиш вината си, волна или неволна, като работиш за нас. Така ти ще се влееш в невидимата армия, която бди над социалистическото ни отечество, ние ще се погрижим петното да бъде измито от биографията ти, освен това ще видиш, че умеем да бъдем благодарни. Пригответил съм ти тук един договор и декларация за поверителност.

И ми подаде два листа. На първия пишеше, че желая (точно така: желая!) да сътруднича на Държавна сигурност, беше оставено място за името, което щях да нося, на втория — че се задължавам да пазя в

абсолютна тайна моето сътрудничество и всички произтичащи от него дейности и ако наруша това задължение, ме очаква сурова присъда. Това ми се стори, че съдържат документите, но сега не съм сигурен, някаква мъгла падна в очите ми, виеше ми се свят, буквите подскачаха и бягаха от думите, знаех само, че нямам друг изход, че трябва да ги подпиша тези неща, ако искам да имам каквото и да е бъдеще, те просто ме държаха в ръцете си. Нямах друг изход.

— Знаех, че си разумно момче. От такива имаме нужда. Сега друго — пълна конспирация, за тази работа трябва да знаем само ние с теб, никой друг, нито татко, нито мама, нито приятелката ти, имаш ли приятелка?

— Да, — казах с половин уста, разбирах, че да се лъже, е излишно.

— Никой. Ти сега си разузнавач. Като Щирлиц. Невидим боец на невидимия фронт. Трябва ти и конспиративно име. Оставили сме те сам да си го избереш и да го напишеш тук, в договора.

Нищо не ми идваше на ума. Спомнях си филми за разузнавачи, майор Вихър, капитан Клос, не, не върви. Може да бъде и нещо обикновено, нещо делнично, изръсих първото, което ми дойде на ум:

— Спиро.

— Не, не става, Спиро имаме вече. И Спиридон, много сте, не трябва да ви бъркаме.

— Ами не знам тогава. Изберете ми Вие.

— Какъв ти беше фотоапаратът?

— ФЕД.

— Аха, нали знаеш на кого са кръстени тези апарати? На Феликс Едмундович Дзерджински, нашият патрон. Феликс не може, това име е специално, за специални агенти, доказали се в многогодишно сътрудничество, един такъв го носи днес. Но второто име — Едмундович, идва от Едмунд, или Едмонд, вярно, не е българско, но това не пречи. Ако си съгласен?

Едмонд, звучеше съвсем интересно, загадъчно донякъде, чуждестранно някак, само име за разузнавач, като Щирлиц. Бях съгласен и написах собственоръчно новото си име на празното място в документа.

— Така, честито, сега вече си истински разузнавач, ще подписваш всичките си рапорти само с това име.

— Рапорти?

— Да, като начало — два пъти месечно.

— А рапортите за какво?

— Ще събираш сведения и ще ни информираш. Ето твоята задача — потупа той папката, която беше извадил и я разтвори. Под черната корица блесна фотография — на Панос. Изтръпнах.

— Панос Агоп Бохосян. Арменец. Български гражданин. Фотограф. Наблюдаваме го от доста време. Синът му, Агоп Бохосян, е изменник на родината, осъществил е бягство през 1970 година, живее в град Билефелд, Западна Германия. Доколкото ни е известно от тамошните ни информатори, живее бедно, препитава се като чистач и санитар в психиатрична клиника, допускаме, че може да поиска да подобри живота си, като продаде шпионски сведения на Федералната Република, информация за нашата страна, която да я заинтересува, заподозрян в търговия с фотографии, очернящи нашия строй и начин на живот, каквито напоследък са се появили в буржоазната преса, предполага се, че баща му е съучастник в това предприятие и го снабдява с необходимия материал. Това ще ти е задачата — ти имаш връзка с Бохосян, той е твой учител по фотография. Възлагаме ти да го наблюдаваш и да докладваш. Особено ако видиш съмнителни личности да го посещават. Синът му е невъзвращенец. И въпреки това имаме подозрения, че е успявал да минава границата, нелегално или с фалшиви документи, и да посещава баща си — за това ще бъдеш абсолютно бдителен. Веднъж на два месеца Бохосян получава колети от сина си, с хранителни продукти — ние не ги спираме, разбира се, всичко се проверява щателно, преди да достигне до него, не сме открили нищо съмнително, нито в писмата му, явно има таен код — и в пратките, и в писането, тези колети са за замазване на очите — това също ти ще провериш. И ще докладваш. В писмена форма, в нормален плик за писмо, запечатан, надписан, адреса ще ти даваме ние — ще имаш връзка с нас по телефона. Без обратен адрес. Когато трябва, ще пускаш писмото по пощата, но най-често ще го пускаш направо в пощенската кутия, която ще ти посочим.

По телефона? Но някой беше казал, че телефоните се подслушват, как така по телефона? Ама че съм глупав, кой ги подслушва, ако някой изобщо ги подслушва? Ами че те, кой друг. Така е и с пощата. Само че... Панос... защо Панос, как тъй Панос? Не е

такъв човек — шпионин, предател, вярно, че синът му е беглец, но той каква вина има. А сега ще трябва да го шпионирам, аз, който толкова много го уважавам и му вярвам, да пиша доноси срещу него, информации. Ама мога пък да ги пиша в най-добра светлина за него, нали така, да сваля тези подозрения. Обаче тази папка с неговия портрет най-отгоре, какво съдържа тя, какво може да съдържа, дали са намерили някакви улики и сега от мен се иска да ги потвърдя. Изведнъж в паметта ми изплува много точен споменът за обиска, който бяха направили у него, явно порнографските снимки бяха само повод, може и те самите да са ги направили, за да имат повод за този обиск, търсили са нещо съвсем друго. А нали и баща ми беше споменал за някакъв сигнал, че синът на Панос се е върнал инкогнито, откъде пък баща ми ще има такава информация и, ако я има, дали няма да научи за моето сътрудничество?

— Ето ти тук, на този лист е адресът, на който ще изпращаш информация. Това са пощенски марки, засега трийсет. Това е обратният адрес. На самата информация — само сведенията и подпис: Едмонд, нищо повече. Важното е да пазиш строга конспирация. Това е алфата и омегата на нашата работа.

Конспирация, еха-а, като едно време, антифашистката борба. Като бях малък и ги гледах тези филми за героите, понякога направо ме беше яд, че не съм се родил в онова време, да си рискувам живота за другите. Само че онова беше фашизъм, диверсия, а това какво е? Представи си само да взема да разкрия някакъв голям диверсионен заговор против България, да спася живота на стотици невинни хора, да стана герой. Ама че глупост, ние не сме във война, вярно, може да има отгатак такива, които ни мислят злото, обаче какво общо има този стар фотограф с тях, да не би да е агент на ЦРУ? Всъщност, нищо не се знае, и във филмите нещата излизат не такива, каквито изглеждат в началото, нали? Обикновено убиецът е, който най-малко очакваш, най-невинният, най-добрият. Е, това си е кино, нали така се казва: като на кино, в живота е по-иначе, разбира се. И друго, аз онова, дето го видях и заради което стана цялата работа, не вярвам и грам, че е било инсценирано, ето че ме излъгаха, компания си бяха всичките, излизаха весели, весели, на комсомолския сакото му беше разкопчано, ризата — изкарана от панталона — и това през януари! А може те така да са докладвали, а милиционерите да са повярвали, къде ще идат да не

повярват, отговорните другари каквото кажат, това е истината, партията никога не лъже... Дори да знаят цялата истина, няма начин да я кажат, а аз, баламата — с двата крака в капана. И понеже те го следят Панос още от преди, така казаха, виж каква папка са му спретнали, сега му пускат шпионин, как се казваше — агент-провокактор, точно така, и този агент-провокактор съм аз. За благодарност за всичко, което е направил за мен — без пари ме е научил на толкова много, даже ми се иска да кажа: и на виждане ме е научил, и на мислене. А аз трябва да донасям. Ама че работа! Щирлиц и чудо! Обаче имам ли право да откажа? И как ще ми се отрази сетне, ако откажа? Най-добре ще бъде да му кажа всичко така, както си е. И да спра да ходя при него, каквото съм научил, научил съм. А какво ще им кажа на тях? Че ме е изгонил? Защо? В ръцете съм им, направо съм им в ръцете и това е, защо ми трябваше да ги подписвам ония хартии там? Защото не можех да не ги подпиша, можех ли? Не, те нямаше да ме оставят така. Казват, че имат голяма мрежа, може и да имат, знам ли? Ако някой от класа... е не, това вече е прекалено много, ние сме приятели в тоя клас, обичаме се, нямаме големи търкания, тук-там може и някой политически виц да се е разказал. И знаеш ли после: искаш да кандидатстваш в Университета — пропадеш по документи. „Изключван от Комсомола“, страшно! А ако го изкарат, че искам да предавам тайните на държавата на враговете, какво ти ако го изкарат, те вече го изкараха — нали излезе, че затова съм я правил тази снимка! Къде се натресох — и няма мърдане! Дискретност. Конспирация. Пък аз тези работи ги пиша, всеки може да ги прочете и тогава... Обаче не мога да не ги пиша, така, по този начин, ги оставям да излязат от мен и да легнат на хартията, защото тя е търпелива, много може да понесе, а ако останат в мен, ще се пръсна, няма да издържа.

38.

14 януари, сряда

Днес не ходих при Панос. Не мога.

39.

15 януари, четвъртък

Днес срокът започна отново.

Десет минути преди другите стоях пред училището и се оглеждах, нямах търпение да я видя, само да я видя, това щеше да облекчи онези притеснения от последните дни, толкова много ми се беше натрупало. Тя не се появи, а класът един след друг мина покрай мен, поздравяваха ме весело, но имаше и учудване в погледите им, имаше някакво озадачаване, личеше ли ми, че бях затормозен от нещо, или просто се учудваха, задето стоя пред вратата и не влизам. Е, накрая влязох, с мисълта, че Людмила сигурно е болна и това ще ме довърши окончателно. Обаче не, беше там, на нашия чин, беше дошла по-рано от всички, преди всички, просто ме беше чакала вътре, в класната стая, очите ѝ светнаха, прегърна ме и разроши косите ми и ми стана толкова хубаво, ето, тревогите отлетяха само в един-единствен миг, с един-единствен жест, ръката ѝ някак ги събори от главата ми, в която бяха впили пипалата си като октоподи.

— Честита Нова Година! — прошепна ми. — С теб ще бъде честита!

— Клас стани! Клас мирно! — дежурната Анжела. След което влезе, задъхан като винаги, Пирона.

В междучасието тя ме попита за празниците, получил ли съм трите ѝ писма и картичката, милата, толкова хубави писма ми беше написала, а аз даже не успях да им се зарадвам, бях получил само две, третото и картичката все още пътуваха към мен, и веднага ме попита дали онази снимка е готова, снимката, на която заснехме нашата целувка.

— Нямам търпение да я видя, ще ми я подариш, ще я нося винаги със себе си и когато те няма, няма да съм сама, нали? Тя е магическият ни миг, запечатан завинаги!

В един момент се отдръпна и в погледа ѝ имаше изненада и безпомощност, какво ли видя в очите ми?

— Аз не можах да я опазя — казах предпазливо. — Жалко, всичко отиде, осветих филма.

Погледна ме неразбиращо, трябваше да продължа, да кажа нещо повече.

— Апаратът. Отвори се случайно и филмът се освети. Всички пози, и нашите, и от Нова година... Отиде!

Ето че вече започвам да я лъжа. Ужас, защо я лъжа, защо не ѝ казвам истината, нали уж сме си най-близки. Страх ли ме е? Страх? От кого? По-скоро страх за нея, защо да се измъчва и тя, какво може да направи, само повече ще се тревожи, не, за да я запазя чиста и нашата връзка да запазя чиста, затова не трябва да ѝ казвам истината, това не е лъжа, или ако е лъжа, това е благородна лъжа. Колко лесно се лъже съвестта ни. Лъжата си е лъжа, остава си лъжа, нали някой ден ще научи истината и тогава ще ме намрази. Но вече е късно, започнал съм играта и трябва да я играя докрай. Моето объркване, обаче, тя възприе по съвсем друг начин.

— Ей, нищо няма, нали пак можем да се снимаме, какво ти стана, снимката не е важна, важни сме ние, знаеш ли, ние сме най-важните.

— Я стига сте си шушукали, пиленца мамини — чухме Тина, — хайде да ви водя на сладкарница, Трифка е болна, следващия час имаме свободен!

Не бяхме разбрали, не бяхме и видели, че всички останали са се разпръснали, е, освен малкото Мими, което си беше извадило книжка и беше потънало в нея. Тина държеше в ръка новия брой на „Родна реч“, сигурно имаше повод да ни почерпи.

Така излезе. По една тулумбичка и по една малка боза в сладкарница „Пчела“ и по едно стихотворение за десерт. Стихотворенията бяха... щях да кажа любовни, но не, по-скоро копнежни, някакво предчувствие за любов, свързано с пролетта, пъпките, които са пълни с надежда и порив, ей такива някакви работи, явно е, че няма още истинска връзка и го споделя с белия лист, както се казва, още повече че те там такива стихотворения по-охотно печатат, любовта още не е за нашата възраст, според тях, „забранено за учаци се“. Иди после им разправяй, че Жулиета е била на четиринайсет години, Ромео пък — само на седемнайсет... Затова и любовта им е била толкова чиста и всеотдайна. Като нашата. Е, те са се оженили с

всички произтичащи последствия, но това е било нужно повече на Шекспир, отколкото на тях, по чисто драматургични причини и съобразно с морала на обществото тогава, нали така и така са гласели да я омъжват за друг, на тая възраст!

А ние скоро ще станем пълнолетни — първо аз, а два месеца по-късно и тя, моята Людмила. Обичам я, обичам я, винаги ще я обичам, живите ѝ кафяви очи, които се смеят и когато е тъжна, кичура, паднал пред тях, който потрепва при всяка нейна дума, чудесната мелодия на гласа ѝ, мога да го слушам както запаленият меломан слуша любимата си симфония, цялата тя е една неповторима хармония, извор, в който плувам, в който се къпя, в който потъвам дълбоко-дълбоко. Обичам я. И е толкова ужасно да съзнавам, че я лъжа, всичко между нас трябва да бъде озарено от истината, изпълнено с доверие и вяра. А сега... Всъщност не е вярно, аз не я лъжа, опитвам се да ѝ спестя някои тревоги, каквито не е заслужила, това е всичко. Разбира се, ще ѝ разкажа цялата истина без остатък, когато всичко свърши. Когато свърши. Точно това е. Дано по-скоро свърши, дано по-скоро свърши.

40.

17 януари, събота

Само тя, само тя дава покой и топлина на душата ми, днес отново се разхождахме и беше толкова хубаво. А през нощта имах пак един от онези сънища... Ами тука съм сам със себе си, тука си казвам всичко, няма какво да крия, макар да започвам да разбирам, че ние крием много неща и от самите себе си, страх ли ни е, срам ли ни е, не знам, но и в делата си, та даже и в мислите, и в спомените, стигаме до някъде и спираме, като пред една от ония заключени врати в приказките, и ключът е в ключалката, трябва само да го завъртим, а не го завъртаме и оставаме отвън, и се обръщаме, и се връщаме назад, така е. Та... бях в морето, някак си можех да плувам под вода, без да дишам и отгоре три светлинни лъча, като лъчите на някаква много близка звезда, не слънцето, но някоя друга, много голяма и светла звезда. И в лъчите се извиваха, плуваха, преобръщаха се тела, тела на момичета, голи и красиви, съвсем голи, и лъчите се събираха около мен и момичетата идваха по-близо, още по-близо, като че бях в гнездо на змии, ето, вече драскаха тялото ми с набъбналите зърна на гърдите си, издигаха се бързо и златистите триъгълници между бедрата им преминаваха толкова близо до очите ми, нежни ръце смъкнаха плувките ми и нечий горещи устни ме целунаха и тогава вълната отново се издигна в мен и... всичко свърши с мощна освобождаваща пулсация, като всеки път, прибоят бавно утихна и изумителната наслада се обви от ужаса на събуждането.

Тези работи няма на кого да ги разкажа и от кого да получа съвет. Хем е толкова хубаво, хем донякъде е ужасно, знам, че тялото ми е пораснало, бръсна се от година — вече по два пъти седмично, скоро ще навърша и пълнолетие, имам нужда от това, организмът го иска и сега, когато съм влюбен, когато нейните милувки, докосването на устните й до моите, всичко това, което ме издига високо-високо в небето, долу, под кръста физиологията живее със своите старания и декларира своята готовност, своите непреодолими желания. И как да се

съчетае възвишеното и земното, духа и плътта? Та нали нашето сливане ще бъде най-висшия момент във връзката ни, душите ни и телата ни ще станат едно! Но дотогава трябва да се почака, такъв е моралът, така е правилно, иначе ще излезе, че само за това си мисля, само това искам, Че цялата любов е била прелюдия към това чисто животинско развлечение. Нали така ни учи моралът? Не, любовта е нещо съвсем друго. И сливането в нея също е съвсем друго нещо.

Срещнахме се на Тройката и веднага тръгнахме към гарата, сякаш бързахме за влак. Бяхме си го изработили този ритуал — глухия коловоз с вагоните — и ние — тя се качва на първото стъпало на един от празните вагони, накланя се към мен и много-много дълго ме целува — дъхът ми спира от тези целувки, те означават, че тя заминава и ние се разделяме, може би завинаги, аз оставам сам на гарата, а миг по-късно тя слиза от другата страна на вагона и, тя се е завърнала при мен след дълга и тежка раздяла, аз я поемам от третото стъпало, завъртам я във въздуха и бавно я поставям на земята, а тя ме обгръща по-плътно с ръцете си, сякаш иска да ме задържи завинаги до себе си. Тази детска игра толкова ни харесва, макар да е глупава и наивна. Тя завършва с най-чудесната целувка, която си подаряваме — в сянката на вагона, невидими от целия свят, с който нямаме нищо общо.

После тръгнахме по малките улички към „Богориди“, минаваме по улицата на която живее Панос, пустият двор спи зимния си сън, макар кокичето и минзухарът вече да подават тук-там на туфи главички и, макар още да треперят от студ, вече викат пролетта, излизаме на Шпарца, така казват на булеварда, всяка събота вечер там се събира целият град. Ако искаш да срещнеш някого, там излизаш и до десет минути ще го видиш. Най-хубаво е през лятото, разбира се, когато масичките пред „Рибарска среща“ са пълни с весели хора, поръчали си прочутите панирани калмари с бира, или нещо по-сериозно, пържен лефер, например, с бяло вино, както и двете кебапчийници, разносящи аромати надалеч, лятното кино „Вапцаров“ е започнало вечерната си прожекция, звукът се чува околоръст и няколко гратисчии са застанали на тротоара зад ниската ограда и гледат филма без пари, понататък — „Златна котва“, където се носи бързо-бързо реч на немски, унгарски, полски и сегиз-тогиз по някоя солена нашенска псувня. После минаваш улицата и те посреща гъбката със сиропите си — газираната вода е една стотинка, лимонадата — две, сироп от ягоди,

вишни, мента или шоколадов — по три, а смесът — по четири. Аз обичам да смесвам шоколад и мента, жената слага в чашата по една лъжица мента и шоколад и след това налива шумящата сода отгоре. Изпивам напитката на един дъх, след това подавам чашата на продавачката, която веднага я натиска на специалното място и вътре в нея и около нея бликва фонтанче вода. Само да дойде лятото, нашето лято, ще се хванем за ръка и ще тръгнем към парапета, морето е съвсем тъмно, отляво остава осветеният отдолу фонтан, водата сменя цветовете си, зад него — лятната сцена — „Охлюва“, на която ще свири градският духов оркестър с най-дебелия човек на света, поне така ми се струва, който надува тубата, знам, че когато не свири, той седи на ъгъла на „Сан Стефано“ и „Голбухин“ пред кантарче за точно тегло, обикновено тубата е до него и понякога привлича клиенти с музика. Веднъж го видях на колело, няма майтап, колелото беше клекнало под тежестта му, а и тубата беше на гърба му. После ще слезем по стълбата край казиното, то ще свети празнично, ще тичат келнери, ще свири музика, от една маса ще се чува дрезгав глас, който надвиква всички, знам, това е оня, на когото казват Бат Петьо Пандира, винаги около него има хора от градската бохема, дори веднъж видях Христо Фотев, а също така и такива, за които отдалече личи, че са столичани, откъде личи не зная, обаче личи, всички те се смеят на шегите на Пандира, чувал съм, че е много остроумен. Ще продължим край музиката и смеховете към морето, разбира се, мостът привлича като магнит, знам, че се канят да го съборят, защото бил много стар и вече имало опасност да се срути, но пък на негово място ще построят нов мост, два или три пъти по-дълъг и със сладкарница на края. И ние ще отидем до края му — колко дълъг ще бъде, до средата на залива? И ще седнем на чашка кафе по средата на морето. И ще бъде страхотно, разбира се. И новият мост ще е пълен с хора, вечер пак ще са най-много, около него в морето ще плават балони, ще са идвали абитуриенти. Това е традиция, и ние догодина, когато станем абитуриенти, ще дойдем да посрещнем изгрева тук и ще си хвърлим балоните, пардон, ще подарим балоните, пълни с нашите мечти, на морската стихия. Обаче виж как съм се размечтал, летни разходки от този тип с Людмила още съм нямал, дано да имам и често, и дълго, цял един живот! Сега е студено и бузите и ушите на моята любима са червени, сега по „Богориди“ почти няма хора, макар че е събота, по-

късно ще излязат, още е съвсем рано, та ние и не тръгваме нагоре по Богориди, а я пресичаме край градинката на музея и продължаваме нагоре по „Фотинов“, целта ни е да намерим някое скрито място на завет за да се нацелуваме. Вече са започнали януарските студове, в нашия град те са сухи. Най-после намираме — под някакъв еркер на „Славянска“, няма никой, прегръщам я и дълго-дълго я целувам, устните ѝ са горещи и отзивчиви, канят ме да потъна в тях, да забравя всичко и отново да бъда аз, самият аз, чист от всякакви наноси на живота, слънчев, влюбен, прекрасно е, искам да живея! И точно тогава чувам зад себе си някой да се прокашля. Откъсваме устните си, обръщам се, някакъв човек, по-скоро млад, с начупени черни коси, очила и чанта, от тези, на които казват дипломатическо куфарче, в ръката си.

— Извинете, младежо — проговаря ми с метален глас, — искам да ви предупредя да внимавате, защото точно зад вас има едно голямо лайно, да не го настъпите случайно.

И отвърща поглед, и си заминава по пътя. Това е. Аз успявам да програча нещо за благодарност и без да се обръщам, хващам Людмила за ръката и тръгваме по улицата. И двамата мълчим, всъщност нищо не е станало, просто ни се струва, че от много високо сме били смъкнати от груба ръка долу, в калта. Поне на мене ми се струва, но сигурно и на нея също.

Едва край църквата „Свети Кирил и Методий“ се сещам, че нося фотоапарат, решавам да я фотографирам така, че един от прозорците да се получи на фона като рамка, тясна рамка, от която тя е излязла, не знам дали се получи, като проявя филма, ще видя. После тя ненадейно предлага да влезем вътре. Аз се съгласявам, макар да се боя, че някой може да ни види, някой, който не трябва да ни вижда. „Много сте“ — каза полковникът от Държавна сигурност, сигурно има и такива, които донасят за комсомолци — посетители на църкви и после ти го пишат където не трябва. От друга страна, обаче, църквите са културно наследство, винаги можеш да кажеш, че си ги посетил както се посещават музеи, за да ги разгледаш, не да се молиш и да палиш свещи, служба нямаше, обаче усетихме, че нещо се подготвя, имаше доста бабички, те си правеха дълбоки до земята поклони, палеха си свещите и нещо си шепнеха, а после излезе един поп и проточи напевно: „Благословен господ наш, нине и присно и вовеки веков,

амин“, бабичките нестройно се обадиха: „амииин“, разбрахме, че е по-добре да се махаме, явно започваше служба. Слязохме по стълбите и налетяхме на Паназа. Като ни видя, ококори очи, като че ли виждаше летяща чиния.

— Я виж ти, пиленцата! Какво става, да не сте ходили да се венчавате?

— Глупости — срязва го Людмила, — я се дръж както голям човек.

— Хм, добре де, ама защо си тръгвате, тя службата, както чувам, не е свършила.

— Какво ни интересува нас службата, да не сме набожни. Не сме били на служба — казах и аз. Виж ти, Паназа дали ни е дебнал?

— Че какво сте правили в църквата?

— Ами, честно казано, не е твоя работа, — кротко отговори Людмила. — Ама като питаш... Влязохме, за да си купя малко тамян, само тук продават.

— Тамян? За кадилото? — очите му щяха да изскочат от орбитите.

— Какво кадило, бе! Тамянът е полезен при настинка. Моят племенник има силна кашлица, не си ли чел, че ако му се напушат гърдите с тамян, кашлицата му ще спре. Това го пишеше във „Вечерни новини“.

— Я гледай ти, това не го знаех, наистина ли?

Сигурно се върза без шега.

— Е, няма сега да те лъжа я, какво друго да търся в църквата.

Не знам, ако и той е един от „нашите“... Невидими бойци на невидимия фронт? Ако и той пише информации и ги пуска в пощенските кутии? Чувал съм го да се изказва неодобрително за някои неща в държавата, обича много Щатите, живота там бил чуден, там искал да живее... Ами ако само подпитва, за да може някой да се изпусне и да има материал за донесенията си? Не знам, не вярвам, не. По-скоро е тук случайно. Докато си мислех тези работи, го чух да говори за някакви книги, които ги имало на английски в руската книжарница, за Хемингуей, той е американски автор, но от нашите, прогресивен, приятел е на Че Гевара, на Фидел Кастро.

— Ти знаеш ли английски? — го питам.

— Още го уча. Той най-лесно се учи с Хемингуей. Кратки изречения, ясна мисъл — блага работа. Изобщо голям пич е бил, като му писнало от всичко, налапал дулото на ловната си пушка и с големия пръст на крака си натиснал спусъка!

Знам, че Атанас е кандидатствал в Английската гимназия, обаче направил лоша работа на приемния изпит по математика.

Сетне той тръгва към главната, а ние — нагоре, по „Кирил и Методи“ — към морската градина. Вървим и мълчим, навели глави. И изведнъж тя казва:

— Божичко как мразя да лъжа! Какво е това нещо, да живееш в лъжа! Нали ако веднъж излъжеш, даже за най-дребното нещо, нали ако само един-единствен път излъжеш...

Мисля, че видях сълзи в очите ѝ, но може да сълзяха от студа, беше станало доста студено.

— Не си излъгала — казах аз, — понякога се налага да премълчаваме нещо, че знаеш ли.

— Това за тамяна не е лъжа, — каза поуспокоена, — наистина го четох. И точно във „Вечерни новини“, там понякога има колонка за здравето, за народна медицина. И за племенника ми не е лъжа, наистина е болен, е, не ми е племенник, братовчед ми е, на леля ми детето. Ама ми е като племенник. Осемгодишен. И все пак е лъжа. И то не каква лъжа, лъжа от страх... Петре, Петре, докато пропее петелът, три пъти ще се отречеш от мен!

Какъв петел, какъв Петър, какво беше пък това? Погледнах я съвсем объркан.

— Не съм ти казала още, но от теб няма какво да крия. На теб трябва да ти кажа.

Усетих, че се изпотявам — и то на такъв студ, ушите ми сигурно са пламнали.

— Трябва да го знаеш, много е важно. Аз вярвам. Аз съм вярваща.

Честно казано, най-малко очаквах да чуя такова нещо. Как така, умно момиче, как може да не знае, науката е посочила достатъчно доказателства, че бог няма, не съществува, в него вярват само бабичките, дето ги видяхме в църквата. Защото тъй са свикнали. От едно време, когато така са ги възпитавали. Ох, ще трябва да я убеждавам. Сега да си вярващ тук, у нас...

— Да, християнка съм, трябва да го знаеш, длъжна съм да ти го кажа, между нас не бива да има лъжа, ако това те дразни, кажи ми веднага.

— У нас има свобода на съвестите — казах неуверено, — всеки може да вярва в каквото си иска, то не е забранено. И какво от това, аз те обичам такава, каквато си, вярвай си колкото си искаш, какво лошо има.

Тя сякаш се обиди, или поне ѝ стана мъчно. И как няма, тя ми доверява най-съкровенията си тайна, а аз се държа като втора страница на вестник „Работническо дело“, ама че работа. Поисках да загляда работата, спрях се и понечих да я целуна, но това, което видях в погледа ѝ ме вцепени.

— Това... за петела и Петър, някаква приказка ли беше? Кой е този Петър? — само за да поразведря обстановката попитах аз.

— Това е от Евангелието — каза тя сухо, — на Тайната вечеря Исус споделя с учениците си, че един от тях ще го предаде, един от най-доверените му, апостол Петър започва да се кълне във вярност. И тогава Исус му казва тези думи: преди да пропее петелът, още тази нощ ти три пъти ще се отречеш от мен. След това залавят Исуса и става точно така, както той е предрекъл. Три пъти Петър се отрича от него. А после пропява петелът. Първият петел, който посреща зората и ни събужда.

— Знаеш ли — казах ѝ, — това е много интересно, но просто няма откъде да го прочета, всъщност и Панос ми е говорил за някои библейски притчи, ако може отнякъде да се намери една Библия, и на мен ще ми е интересно да я прочета.

Веднага се сетих как Пенев говореше за идеологическата диверсия, че трябва да бъдем бдителни. Западът приспива съвестта на работническата класа с порнографски списания и филми и с религиозна литература, в България нелегално се внасят Библии, за да бъде разложено обществото ни, да бъде саботирана волята на българския народ да строи комунизма, който е чист от този опиум за народа, както го определя класикът Карл Маркс. И отново, като че кълвач ме чукна по слепоочието, внезапна болка ме удари като светкавица — не бях ли сега длъжен да докладвам за всичко това, нали бях подписал договор, ами ако... Не, това ме ужаси толкова много, че трябваше да спра и да си поема няколко пъти дълбоко въздух, ако и

тя... Не, страшно е да си го помисля, ако е капан, изпитание, ако и тя е „от нашите“ и проверява моята благонадеждност?

Какъв е този ужас, да живееш в лъжа и да нямаш доверие на никого? А най-малко — на самия себе си, какъв е този свят?

— Чакай сега, какво ти стана — тя ме гледаше с огромните си топли очи и в тях прочетох само обич и тревога, но този път тревогата беше за мен, за самия мен, беше тревога от обич, — ако знаех, че толкова силно ще ти подейства, щях да ти го кажа постепенно, но бях длъжна да ти го кажа, просто не искам да живеем в лъжа, това е всичко.

Да не живеем в лъжа! Да не живеем в лъжа!

— Нищо ми няма, от студа така изведнъж ми се зави свят. Изобщо не е лошо това, което ми каза, не, то не ме развълнува, от студа е. Наистина не трябва да живеем в лъжа.

Да не живеем в лъжа. А лъжех най-безобразно. Само ако знаеше какви документи бях подписал, на какво се бях обрекъл. Да не живеем в лъжа!

Пресякохме „Толбухин“ и преминахме покрай общежитието на Руската гимназия към летния театър, той изглеждаше като руина през зимата, чак не беше за вярване, че през лятото тук отново ще има глъчка, веселие, музика. Вървахме, вдигнали яки във все по-студения късен следобед и сякаш студът смразяваше и нашата връзка, правеше я ледено-чуплива и ни плашеше, и ужасно се страхувахме нещо в нея да не се счупи, не, да не се е счупило вече. Протегнах ръка и хванах ръката ѝ, беше леденостудена, ето така, усетих, че ръката ми милва нейната, както я държи, с някаква вътрешна поривиста милувка, че тази милувка разтопява леда, тя ме погледна и ми се усмихна.

— Знаеш ли, аз не знаех... Може би трябваше да останем в църквата, да послушаме службата, да става каквото ще, в края на краищата това не е престъпление, нали така.

— Не, не — въздъхна тя, — знаеш какво е, ще ни види някой като излизаме, после не можем да се оправим.

— Е, Насо ни видя да излизаме.

— Да, обаче литургията тъкмо започваше, не беше свършила, това е друго. Чула съм, че към края на всяка литургия около църквата обикалят активисти. Може да не е вярно де, може само по големите празници да е така, на Великден, на Коледа, защото за тях е сигурно...

— Ти знаеш ли, този апарат ми го подари Панос за Коледа, оказа се, че и той я празнува. От самото начало разбрах, че е религиозен, нали е стар човек и от малък така е свикнал... — прекъснах изречението на половин дума, ето че пак я обидих, но тя сякаш не го забеляза.

— Не ми е необходимо да го търся непременно в църквата — каза, — той е навсякъде. И онази част от мен, която е във връзка с него, тя е дълбоко в мен, нося я винаги със себе си.

При това тя се усмихна толкова чаровно и светло, сякаш светлина изплува от лицето ѝ и я обхвана цялата, като облак. Усетих остър пристъп на ревност, мразя го този бог, тя го обича повече, отколкото мен!

— Някои си представят бог така, както го рисуват в църквите, белобрад старец, който гледа от облаците. Обаче не, бог е, как да ти кажа, той е начин на живот, начин на мислене, настройка, той е начин на живеене, той е самият живот.

Много умно приказва, май ще трябва да взема да я прочета тази Библия, да видя какво ще намеря в нея, не че ще стана религиозен де, но сигурно има някаква житейска философия, все пак толкова хора вярват, няма да са все глупаци, както твърдят нашите учители, ето Панос, например, е толкова интелигентен, толкова знае, на толкова неща ме е научил... И веднага все едно ме удари с камшик мисълта: а аз как му се отплащам! Ама че история!

— Ето, аз му благодаря, че те срещнах, че те има, че те е създал, за да те срещна, вярвам, че без него нямаше да ме има и мен, и теб, а нямаше да я има и нашата връзка, нашата любов, най-хубавото нещо, което е могло да ми се случи.

— Може би си права, за себе си, разбира се. На мене ми трябва време, нали знаеш, имам своите вярвания и аз, вярвам в науката, ето аз съм създаден от родителите си по обичайния начин, както са биологичните закони, Дарвин...

Заплетох се и млъкнах.

— Да, две клетки се съединяват в една, която започва да се дели, и се дели, и се дели, и накрая набъбва и създава човек. А помислял ли си как? Как така клетката се дели и стават две клетки, и четири, и четиристотин, и четирийсет хиляди, и четиристотин милиарда? Ето, един камък не може да се раздели без чуждо въздействие, праснеш го с

чука и се разделя — на две, обаче толкова. Нито набъбва, нито създава нещо. А клетката създава. И се дели не от външно въздействие, а от някаква вътрешна, произлизаща от нея самата, сила, която е сила огромна, колосална енергия, можем да я сравним с атомен взрив. Наричаме тази енергия живот, обаче тази дума е толкова обща.

Слушах и се ядосвах, че съм такъв идиот, толкова прост и необразован, а ето, всички около мен бяха мъдреци, и Панос, и Людмила, всички можеха така сложно и дълбокомислено да разсъждават. Тя ме погледна, явно разбра всичко и звънко се засмя, след това ме тупна по рамото и каза:

— Не се притеснявай, всичкото това съм го прочела в една книжка, ако искаш, ще ти я дам да я прочетеш, само че тя малко апокрифна пада. Ти какво, да не си помисли, че съм го измислила аз? Къде ти, как мога аз да измисля такова нещо, затова си има измислячи, аз просто го прочетох и ми хареса.

После слязохме до брега, там вятърът беше толкова силен, че не чувахме гласовете си, надвиквахме се и това страхотно ни забавляваше, а когато ни омръзна, просто се прегърнахме и зацелувахме, като че се бяхме срещнали отново след дълга раздяла. И тогава устните ни си доразказаха онова, което не бяхме успели да си разкажем с думи. И беше ясно, просто и хубаво.

41.

21 януари, сряда

КОМПОЗИЦИЯТА ВЪВ ФОТОГРАФИЯТА

„Композицията, заедно с осветлението и графичното решение е един от най-важните компоненти на кадъра. Това може да не го видиш в учебниците по фотография, може и да го видиш, не съм го взел от тях, а от практиката. Що е композиция? Винаги търси корените на думата, нейното първоначално значение, за да се ориентираш по-нататък, защото времето и традициите понякога изменят това значение, а оттам и всичко, свързано с него. Та така — композиция има латински корени и идва от ком — частица за общност, за единство — комуна, и позиция — положение, заемано в пространството. Значи става въпрос за положението, което заемат предметите в пространството, за да образуват нещо общо, не просто съчетание или подредба, а такива съчетание и подредба, при което се получава нещо единно. Затова не казваме, че даден кадър има лоша композиция, казваме, че той няма композиция, така е по-правилно, когато изобразените на него фигури не образуват никаква цялост, общност. Кадърът е като празен лист хартия, табула раза, едно празно пространство, което ти трябва да изпълниш със съдържание, някой беше казал, че няма по-добра картина от празния лист хартия, не е вярно, че тя не съдържа нищо върху себе си, тя съдържа абсолютно всичко, целия свят. Но ние ще се заемем със запълването на кадъра, празното пространство, което е най-важното в цялото изкуство. Един режисьор има, Питър Брук, той пише книгата «Празното пространство» за сцената, която трябва да се запълни с действие, при музиката това празно пространство е въздухът, който трябва да се изпълни със звуци, за изобразителните изкуства, към които спада и фотографията — ясно, това е картонът, платното, или кадъра.

Всяко изкуство притежава замисъл, идея и изпълнение. Във фотографията, обаче, тези трите компонента най-често възникват

едновременно и то за частици от секундата, затова предварителната подготовка играе много голяма роля. Ситуацията, в която нещата са се подредили великолепно и можеш да направиш снимката обикновено трае много кратко, това е оня «решаващ момент», за който говори Картие Бресон — и в този решаващ момент ти трябва да си си изградил безпогрешен усет за композиция и да «подредиш» кадъра си както трябва миг, преди да натиснеш спусъка. Трябва да го предвидиш момента и да го улучиш в пълна готовност. Оставям настрана необходимостта обектите да са на фокус, осветлението да е нагласено с оглед на динамиката на сюжета, предварително в апарата да има подходящ филм, обектива да е подходящ и така нататък. Има съвременни апарати които с помощта на мотор придвижват следващата поза автоматически и правят до три снимки в секунда, но истинският момент може да се окаже и между тези три снимки.

Композицията, както и фотографията изобщо, се учи с гледане и с практика. Препоръчвам ти да гледаш картините на старите майстори, погледни какви фигури са изобразени на тях, направи мислена линия през главите на хората, свържи мислено предметите и ще се удивиш колко чисти триъгълници, квадрати и прочие геометрия ще намериш в тях, ние говорим за кръгова, триъгълна, квадратна и така нататък композиция. Във всяка една композиция имаме сюжетно важен обект, той по принцип трябва да е винаги на фокус и да се разпознава добре — това показва, че подхождаме като творци, подчертаваме значението му, за да изразим някаква авторова позиция, някаква идея. Сега да ти кажа — навсякъде ще прочетеш за тази теория на третините, твърди се, че ако основният обект се постави в една от пресечните точки на линиите, които условно разделят кадъра на девет равни части — две хоризонтални и две вертикални линии, то това създава динамика в него, а и окото би трябвало по-лесно да го възприема, предполагам, че тази стара теория се е създала на базата на това, че гледаме с две очи — едното око е насочено към първата от двете вертикални линии, линия, другото — към втората. Тази теория се абсолютизира и до днес, някой начинаещ фотограф, който току-що я е научил, започва да я прилага навсякъде и смята, че е постигнал съвършенство, че и акъл дава на другите, присмива им се, че са «центрирали» кадъра и не са спазили най-важното — третините, голям професор става, значи, защото е назубрил две-три лесни правила. Смятам, че нещата изобщо

не стоят така, от първостепенна важност е какво ние искаме да покажем с този кадър, какво искаме да разкажем на гледащия, има разбира се сюжети, в които третините са нужни, добре е да ги спазваме, но има и такива, в които те са абсолютно неприложими. Така например, ако искаме да постигнем магическа медитативност на израза, ако търсим концентрация и размисъл, необходимо е да поставим обекта точно в средата, в други случаи трябва да го поставим на ръба. Прието е да се смята, че ако снимаме фигура на ходещ човек, трябва да оставим повече пространство пред него, отколкото зад него, за да има накъде да ходи, това е нормалното положение. Обаче ако целим да подчертаем безизходица, внушение, че човекът, потиснат от обстоятелствата вече няма къде да отиде, няма простор за душата му, то ще е добре «погрешно» да го поставим близо до края на кадъра, да му подсказем, че с това ходене той ще се сблъска с рамката.

В природата съществува равновесие, затова и в кадъра по принцип трябва да цари равновесие — всяка фигура в едната половина трябва да бъде уравновесена в другата, ако другата е по-малка, да е по-ярка или по-съществена сюжетно. Това — когато искаме да постигнем равновесие — един успокояващ пейзаж или медитативна сцена. В обществото, както знаем, равновесието най-често е нарушено, ако искаме да покажем това явление, за да изразим своето отношение към него, трябва да нарушим и «правилното равновесие» на кадъра. Така ще го направим провокативен, за да накара той зрителя да получи някакво неудовлетворение, което да го провокира за размисъл. Съзнателното нарушаване на композиционните правила не е някакъв модерен похват. Още по времето, когато емулсиите стават по-светлочувствителни и се появяват моменталните снимки, липсата на уравновесена композиция започва да се използва преднамерено, като знак за спонтанност, ненагласеност, автентичност. Има един художник — Дега, френски, той много е обичал фотографията и е един от първите, които използват снимки като предварителни скици за картините си, та той започва да композира картините си като моментални фотографии, с нарочно нарушена композиция, като папарашки снимки, запечатали, да речем, момент в гримьорната на балерината — много е обичал балета, балерините са му предпочитан сюжет, тези търсения създават нови правила за композицията, тази на «моментната документалност», е, аз поне така я наричам. Съветвам те

да разгледаш албум на Дега, той е импресионист. Трябва да познаваш най-значителните художници и да се учиш от тях. Както и фотографи. Знаем, албумите са много скъпи, че и техниката на печата понякога разваля цялото усещане, но засега не разполагаме с нещо по-добро, погледни в руската книжарница, там са по-евтини албумите, ама има и библиотеки, там можеш да ходиш и да гледаш. Фотография се учи с гледане. И с размисъл върху видяното, разбира се. Макар да си мисля, че си от малцината, които имат композиционен усет и го постигат интуитивно, поне от това, което виждам досега.“

Да, днес отново бях при Панос. Той ми изглежда малко поостарял, макар че не съм го виждал само от две седмици. Усмива се, ама някак тъжно, не знам защо, няма да го питам, разбира се, защо да го притеснявам.

— Ти май си разсеян днес. — Вярно е, трудно се съсредоточавах в това, което записвах, мислех си: ще го прочета по-късно на спокойствие и ще вникна в него по-добре. — Та значи Анри Картие-Бресон говори за този единствен решаващ миг, в който добрият фотограф натиска спусъкът, мигът, в който всичко съвпада — композиция, светлина, настроение, идеята се е осъществила и остава единствено да бъде запечатана. Ето защо е необходимо обиграно око и бърз рефлекс. И знание за това какво искаме да кажем с този фотоапарат, защо го носим със себе си, защо го държим в ръцете си, ето сега ще ти покажа една фотография от Картие-Бресон.

Отвори витрината с книги, избра една по-дебела, не видях как се казва, всичките му книги са подвързани еднакво от него самият и заглавията им не се виждат, намери нужната страница и ми я показа. На снимката беше изобразена извита стълба, водеща към улица, различни линии и дъги водят надолу, жени с тави на главите, в тавите — нещо като банички, три момиченца, по-нататък — групи мъже, чакащи нещо, може би автобус, на другата страница — пак такава стълба, извита към някакво мазе, зад нея — извит тротоар и по улицата — самотен колоездач, размазан поради движението.

— Погледни, това е абсолютната, перфектната композиция, фотографът е чакал дълго, докато тя се появи и когато моментът е настъпил, е осъществил снимката. А каква е идеята на всичко това, какво ни казва големият творец с произведението си?

Не можех да отговоря, в главата ми се въртяха някакви изтъркани фрази, с каквито тъпчеха главите ни в училище, като — работното утро, работниците рано отиват на работа, трудовото ежедневие и така нататък.

— Ами много просто — подсказа ми Панос, — обаче гениално. Той ни казва: хармонията е възможна, не просто възможна, тя съществува, дори в невъобразимия хаос на утрото, тя е там, само трябва да бъде видяна. И ето аз я видях, как се е образувала от само себе си и я запечатах, за да я видите и вие и да се научите да я виждате, за да я търсите навсякъде около вас, даже там, където най-малко се надявате да бъде. Защото тя е навсякъде. Ето я голямата идея на големия творец.

Слушах и гледах, и откривах, истина беше, хората бяха обединени в групи, тези групи бяха така точно разположени в общата композиция, разчертана от парапети, улични лампи, арки и сгради, че създаваха уравновесено единство, сякаш бяха свързани от някакъв таен заговор, дори децата — двете от тях идеално разположени от двете страни на уличния фенер, а третото, излизащо от входа, бяха част от тази неповторима хармония. И щях ли да обърна внимание на всичко това, ако бях видял снимката някъде в списание? Едва ли, но снимката щеше да ми хареса, щях да я гледам дълго, имаше нещо магнетично в нея.

— Да, хармонията действа успокоително — каза Панос, — лекува стреса и неврозите, а хармония имаме не само в музиката, а и в изобразителното изкуство, и в самия живот, а най-вече — в нас самите, това е божествената искра, творческото начало, споменът за изначалната хармония, от която сме били откъснати, когато сме пристъпили прага на този свят.

Помълча малко и добави.

— И в която рано или късно ще се върнем.

После извади цигара от пакета, беше последна цигара, смачка празния пакет и го хвърли в кошчето, после дълго мачка цигарата между пръстите си, почука я по масата, мислеше за нещо и не се сещаше да я запали.

— Ще трябва да ги отказвам — каза на края. — Докторите видяха нещо, дето не е съвсем хубаво — в левия ми дроб. Пък съм ги

свикнал пущините, от четиридесет години има, ги пафкам, как така изведнъж, на стари години, да си развалям адетите... Трудна работа.

След това все пак запали цигарата и блажено всмукна синия дим.

Значи така — решаващият миг. Какъв миг бях запечатал аз на онази злополучна снимка? Никой нямаше да узнае. Даже и аз самият.

42.

23 януари, петък

Сънувах я през нощта. Няма да напиша какъв беше сънят даже в дневника си. Знам, че любовта ме изпълва изцяло и тялото ми вече е съзряло за истинска връзка, за онова сливане, което е нейният венец, истината е, че я желая и денем, и нощем и, разбира се, това е съвсем нормално. Сега не живеем както преди, когато въздържанието до сватбата е било закон, в една книга от библиотеката прочетох, че интимните връзки преди брака даже се препоръчват, по този начин партньорите откриват дали си подхождат и, ако има проблеми, се разделят навреме. Някакъв чуждестранен автор, разбира се, нашите толкова няма да напишат. То и аз не я взех за въщи тази книга, защото не ми беше удобно, там я разлистих и го прочетох това изречение. Те разглеждат секса като дейност сама за себе си, не го свързват с любовта, това ме притеснява. Познавам свои съученици, които са напреднали в тази област и даже сменят партньорките си, като че ли става въпрос за спорт. Как казваше Атанас на брега на морето: „Любовта е израстък на пътя на сексуалното удовлетворение“ — някакъв философ го бил казал, модерен, западен... Всъщност за мене любовта е нещо съвсем друго, тя е дълбока вътрешна връзка, единение, брак на душите, сливане на полетите. В никакъв случай не е тичане подир нагона, навивка да си задоволиш низките страсти, хормоналните си натрупвания. Любовта не значи да настояваш, да вземаш за себе си, когато обичаш, си готов на саможертва, да, ако истински обичаш, не можеш да искаш да направиш любимата си своя собственост, играчка за задоволяване на страстта, а искаш да ѝ дадеш всичко от себе си, целия себе си да ѝ дадеш, ти искаш крила да ѝ дадеш, за да полети. А ако излети? Нищо, и без нея можеш да я обичаш, не заради това, което тя би могла да ти даде, а за самото обичане, заради това, че я има. Ето защо трябва да не бързаме, за да не опошлим всичко. Макар че желанието ме изгаря и нощем се появява в най-странни форми. В понеделник... Ех, трябва да доживеем до понеделник, да живее

понеделник, тогава ще ѝ отида на гости, за първи път, техните ще ги няма и ще сме сами. Ще слушаме плочи — певицата Монсера Кабайе, тя е оперна певица, аз харесвам всякаква музика, оперна също. И ще видим някои книги, всъщност баща ѝ има голяма библиотека, но не разрешава книгите да се изнасят от къщата, така че каквото прочетем там — това. Трябва да има албуми на художници, може да го видя този Дега, дете ми говори Панос за него. А може би ще ми се отдаде за пръв път да видя отблизо и Библията. Не че искам да споделя нейните заблуди, не, по-скоро искам да я изкарам от тях, все пак в нашия век хората стъпиха на луната, да се вярва в бог е много старомодно, така де. Е, честно казано, понякога ми се струва и на мен, че има някаква сила, която движи света, нещо по-силно от нас, нещо над нас, обаче си мисля, че това нещо, тази сила, се подчинява на основните природни закони и някой ден ще бъде изучена, измерена, описана и категоризирана от учените, ако изобщо съществува, разбира се.

— Сънувах те! — ми каза тя, когато се видяхме в училище и щях да подскоча. Само че сме били в друг сън. — Аз седя на една скала край морето, в ушите ми звучат вълните една след друга, една след друга и постепенно различавам шепота им като глас и изведнъж разбирам какво ми казват. „Вътрешно море, вътрешно море“! Шепотът влиза дълбоко в мен, пронизва ме, залива ме, цялата съм в него и изведнъж си спомням, че в самата мен има едно друго море, силно и огромно, понякога красиво като изгрев, друг път бурно, ураганно и неговите вълни са дълбоко вътре в моята най-дълбока същност, макар и само ние да можем да ги чуем, да ги видим и усетим. Като казвам „ние“, смятам, не ами направо знам, че не всички имат съзнанието за това, не всички могат да го почувстват. Спомням си, че съм го знаела от древни времена, винаги съм го знаела, само че просто съм го забравила и сега си го припомних. Не те виждах, но знаех, че си там, при мен, усещах присъствието ти и даже ми беше хубаво, че не те виждам, защото така ти беше не просто някъде до мен, а навсякъде, много е трудно да ти го обясня, беше от всички страни около мен така, че аз цялата бях вътре в теб, защото ти беше морето, беше скалата, на която седях, беше небето над мен, беше самата аз. Усетих да ме галиш по босите стъпала, почувствах пръстите ти и осъзнах, че всъщност ти си седнал на същата тази скала, по-надолу от мен, обзе ме страх, че ако се наведе да те видя, ще падна и ще повлека и теб заедно с мен във

водата, затова притаих дъх и се оставих на усещането, вълните бяха станали твоята ръка, която ме галеше и от нейните докосвания по цялото ми тяло, не, по цялото ми същество, се разливаха вълни от блаженство. И тогава един глас дълбоко вътре в мен ми каза: вие сте едно, сега ти вече не можеш да се отделиш от него, защото заедно с него ще загубиш и себе си, както пчелата, която е забила жилото си, се откъсва от него и умира. И тогава ръката ти се плъзна надолу и се откъсна от мен, почувствах, че те изгубвам и ми стана страшно, очаквах да чуя как падаш в морето, но никакъв звук не достигаше до ушите ми, поисках да изпищя, но не можех, от устата ми не излезе никакъв звук, като в онази картина на Мунк, сещаш ли се, „Писъкът“, точно като в нея. И се събудих разтреперана и мокра от пот, сърцето ми удряше в гърлото.

Кошмар? Сън-предупреждение? Не знам какво беше това. Все пак, когато ми го разказа, проумях за първи път онази картина на Мунк, за нея учихме миналия срок. Кошмарното в нея е, че писъкът е ням, никой не го чува, той не можа да излезе от гърлото на викация. А има ли по-страшно от немия писък.

43.

24 януари, събота

А сега е време за рапорти. Сега съм боец на невидимия фронт, Капитан Клос, Щирлиц, майор Деянов. Само че те са се борили срещу враговете на човечеството, а аз? И какво да напиша? Това за Ленин и Троцки в никакъв случай. Той какво така изведнъж се отпусна на тези теми, какво общо има това с фотографията? Има, разбира се, как да няма, нали става въпрос за ретуша, за лъжата и за истината. И сега аз ако напиша истината, ще излезе, че съм го излъгал, използвал съм доверието му в негова вреда. А ако излъжа, ще излезе, че казвам истината. Защото той не е престъпник, той ми е разказал истината за нещата и тази обективна истина не бива да се обръща срещу него. И ще наруша онази декларация, дето от вълнение не я и прочетох като хората и така и не знам какво точно пише в нея. Ама я подписах. И се задължих да я спазвам. А Людмила? Не лъжа ли и нея? Сещам се за времената на съпротивата, чел съм за участници, които са криели от най-близките си, за да ги предпазят, за да не ги притесняват, и за да не могат те, близките им, да ги издадат в случай на провал. Беше някакъв роман за времето на френската съпротива. В нашите романи всичко се върши от всички, жена ти, близките ти, всички са твои съмишленици и ятаци. Иначе не са ти близки — и толкова. Е добре, аз я обичам, обичам я повече от себе си и въпреки това я лъжа, е, поне не ѝ казвам истината, заради оня полковник от ДС. Против кого се боря? Против Панос и Людмила? И в името на какво? На сигурността на родината? Хайде бе, Панос и Людмила заплашват сигурността на родината!?! Изведнъж усещам, че само и единствено против себе си се боря, против самия себе си. Против оня, който можех да бъда, но никога вече няма да бъда. Защото съм им в ръцете.

Да, знам, в лошо настроение съм и не само заради тежките мисли, които не ме оставят да спя. Струва ми се, че тя усеща нещо, някаква студенина започна да се промъква между нас, днес се поделихме кратко, тя се извини с главоболие и ме целуна едвам-едвам,

по бузата. Тръгна и не се обърна до ъгъла, а преди се обръщаше и ми помахваше с ръка, и се усмихваше. Какво пък, може наистина да я боли главата. Или и тя започна да ме лъже? Както излъга Насо там, пред църквата, без да ѝ мигне окото. Ами ако той ѝ беше казал: дай го тоя тамян да го видим? Е не, ставам прекалено подозрителен, мнителен, това са глупости, глупости са.

И все пак тя ме излъга днес, когато я попитах носи ли ми онази книга, дето ми я обеща, на религиозна тематика, тя ми каза, че не може да я намери, дали я е дала на някого, не може да се сети. И това си беше чиста лъжа, защото се смути и се изчерви, та чак ушите ѝ пламнаха. Няма ми доверие. Книгата е апокрифна у нас, внесена е от чужбина тайно, оня офицер би я нарекъл: „вражеска пропаганда“. И би се зарадвал да открие канала, по който е влязла у нас, него ще го повишат, а мен ще ме похвалят и ще ме наградят с ръчен часовник, както награждават бдителните пионери и комсомолци по книжките и филмите. Е да, вярно е, саркастичен съм към самия себе си, но не мога иначе, това ми помага да оцелея. А ако тя е забелязала нещо у мен и е решила да не ми се доверява повече? Може и да иска да ме предпази, да не ми навлече никакви неприятности с тази книга. Така и така съм атеист, вижда, че няма да се променя, нечестно е да ме агитира, след като аз се отказвам да я агитирам. Всеки от нас да вярва в каквото си иска, важното е двамата да вярваме един в друг, това е важното. Между нас не трябва да има лъжа, каза ми оня ден, не трябва! Нали любовта е всесилна, нали любовта преодолява пространството и времето, нали любовта...

А я обичам толкова много!

Но сега трябва да свърша и тази работа. Да видим как, важното е да съм внимателен, той не бива да пострада по никакъв начин. Пиша вчерашната дата.

„23 януари:

Днес отидох според предварителната уговорка в жилището на ОН (обекта на наблюдение, така се условихме да го обозначавам — конспирация!). Той седеше и разглеждаше стари негативи (не, чакай, какви такива стари негативи, това може да означава много неща, да не

би да се усъмнят, че е свързан с миналото... отпреди девети, не, само негативи е достатъчно). Занесох му филм, който бях изснимал и проявил предния ден. Показа ми някои грешки при проявяването и липсата на фокус на места, каза, че някои дефекти могат да се оправят с ретуша. (Споменах я и тази дума «ретуш», за да си изплакна съвестта, нали наистина говорехме за ретуш). В разговора си той похвали съветската школа и каза, че руските фотографии са на много високо ниво (така си беше!). Не стана въпрос за сина му емигрант и аз не знаех как да го попитам, за да не се усъмни. Останах с впечатление, че е положително настроен към живота у нас, (Това стига ли? Или да добавя и това:) но изглежда в момента страда от някакво заболяване, защото кашля много често.

Едмонд“

Толкоз като за начало. Така ще бъде и занапред, дано да ми повярват и да не решат, че ги баламосвам. Преписах го на чисто. Това за заболяването го пропуснах, като не си сигурен нещо трябва ли да го пишеш, по-добре не го пиши. Пъхнах го в плика, надписах плика и излязох да го пусна в пощенската кутия.

44.

26 януари, понеделник

Преизпълнен съм. Душата ми прелива от щастие. Днес бяхме сами, за пръв път сами. В четири следобед. А в два заваля сняг. Истински бял сняг на едри парцали, иначе времето беше меко и без вятър, но не толкова меко, че снежинките да се топят във въздуха, Когато тръгнах към тяхната кооперация, беше даже побеляло. Вървах сред снежинките и от това, че те падаха надолу, ми се струваше, че летя право нагоре сред тях, да, все едно не докосвах паважа, станал ненадейно чист и красив в белотата си. Снегът е като прошка за този свят, той покрива всичко грозно, всичко старо и сътворява един дивен нов свят, изначален, чист — табула раза, недокоснат бял лист, върху който можеш да напишеш всичко. Както образът, който се появява върху фотографската хартия в процеса на копирането, а тя е бяла и чиста преди това, само със скритото изображение върху себе си — знакът на светлината. Ех, скоро Панос ще ми послужи с фотоувеличителя, за който ми казваше, сега вече ще мога да копирам с него, нали снимам с „лайка-формат“, неудобно ми е да го подсетя, надявам се сам да се сети. С тези светли мисли приближих към дома, където живее Людмила. Там се смутих. Пристъпих със свито сърце, струваше ми се, че зад всяко перде в блока ме гледа по едно недружелюбно лице, даже не само ми се струваше, преди да вляза във входа, видях в десния прозорец — някаква жена ме гледаше втренчено, има ги такива жени, не ходят на работа и през целия ден стоят на прозореца, чакат някой да мине, за да имат какво да клюкарят със съседките си, ужас. Когато влязох във входа, видях как кръгчето на шпионката на вратата към апартамента на клюкарката потрепна, онази беше дошла на шпионката да ме доразгледа хубаво. Спрях се пред вратата и се изплезих и ето че капачето на шпионката хлопна от вътрешната страна. И все пак, докато се изкачвах до третия етаж, където живее тя, се стараех да стъпвам на пръсти, да не вдигам шум и да не будя излишно любопитство. Така натиснах и звънеца, плахо и —

нищо. Натиснах го малко по-силно и чак се стреснах от дрезгавия му глас. Вратата се отвори почти веднага, беше ме чакала, на вратата им нямаше шпионка, хвана ме за ръка и аз се шмугнах в коридора, след което тя затвори вратата и веднага плавно обгърна раменете ми с ръцете си, топли и ухаещи на уют, устните ни се намериха и останаха заедно една малка вечност.

Когато се отдръпнах, за да си поема въздух, успях да я разгледам, беше облечена по домашному, с домашна роба, или халат, черен на яркочервени рози, нещо като японско кимоно, косите ѝ бяха спуснати и свободно падаха на раменете ѝ. Събух се, сега е модерно човек да не се събува, като отиде на гости, ама аз си се събувам винаги, макар някои да казват, че било селско. Обувките ми бяха мокри и после как ще се почувствам уютно, като ще ми стягат краката. Тя не възрази, пое палтото ми и го сложи на закачалката. И чак тогава усетих колко е топло в апартамента. Намирах се в коридорче с две врати отдясно, една отляво и една в дъното, на тоалетната, както личеше от фигурката на момиченце на гърне на нея. Тя ме хвана за ръката и ме вкара в първата стая в дясно.

— Моята стая — прошепна. — Добре дошъл!

Всички ученически стаи си приличат, маса за писане пред прозореца, шкафче за книги и учебници до нея, малко гардеробче, легло, но тук имаше и голямо кресло, както и нафтова печка — такава още не бях виждал, със стъклен прозорец отпред и така пламъците се виждаха като в истинска камина, беше страхотно уютно. На стената имаше часовник с кукувичка, под него на леглото се мъдреше плюшено мече, на места изтъркано от някогашните ѝ детски ласки — то и часовника бяха тук на гости от детството ѝ, за миг ме обзе ревност към това мече, насладило се на най-истинската ѝ любов, любовта на едно дете, а и досега, може би, тя го прегръщаше, когато не можеше да заспи, ако можех само да бъда на негово място. И мечето ме гледеше сърдито, май и то ме ревнуваше. На отсрещната стена висеше репродукция на картина, изобразяваща нощно кафене, светлината образуваше огромни ореоли край уличните лампи и звездите.

— Ван Гог — каза ми тя, — нощно кафене в Арл. Харесва ли ти?

Разбира се, познавах картината. Бях чел „Жажда за живот“. Харесваше ми. Тя ме покани на креслото и като се разположих, меко се отпусна в скута ми, обви шията ми с топлите си ръце и изпъна лицето

си, готово да приеме ласките на моите устни. Разбира се, те не се забавиха нито за миг. Виждах се отразен в очите ѝ, тя сигурно — в моите, исках да потъна, да се изгубя — устните ми — в нейните, пръстите ми във водопада на косите ѝ, от бездънните ѝ очи извираше толкова любов, че ме заливаше целия. Ръката ми се плъзна по врата ѝ, после по рамото — най-съвършеното рамо, което човек може да си представи — кимоното леко се свлече и под него — о боже, под него изплува едната ѝ гръд, бяла, стройна, изящна, тя не направи опит да се прикрие, дишаше учестено и усетих сърцето ѝ да блъска като птиче в клетка, като уплашено зверче. Беше се смрачило, лампа не палехме, нафтовата печка хвърляше отблясъци в стаята, огнени ручей танцуваха по беззащитната ѝ гръд, обгръщаха ласкаво рамото ѝ. Докоснах гръдта ѝ и вече не можех да се спра, открих и другата — някъде бях чел да ги сравняват със сърнички, точно това бяха, две сърнички, които гледаха малко обидено на различни страни, докоснах ги, погалих ги, държах ги в ръката си, топли, туптящи, твърди, тогава тя изведнъж се промени и каза прегракнало.

— Спри! Чуваш ли, спри. Веднага спри.

Отдръпнах сепнато ръцете си, а тя се изправи и се загърна в кимоното си.

И тогава ми се случи. Най-ненадейно, явно възбудата го беше отключила сама, нямаше начин да го задържа, никакъв начин. Сkochих, излязох от стаята и се затичах към тоалетната. Бях сигурен, че катастрофата е станала, че всичко се е опорочило, оправих се на две на три, идеше ми да потъна вдън земята от срам, какво да се прави, имаме системи, които действат без наша заповед и сме безсилни да ги командваме, особено когато въздържанието е толкова дълго. Когато след няколко минути излязох в коридора, тя ме чакаше пред вратата на стаята си, дойде до мен, прегърна ме нежно и дълго ме целуна. След това ми каза:

— Извинявай, аз съм виновна. Не трябваше да те отблъсквам, но ти нямаш вина, това всичкото си е мой проблем. Разбираш ли, в един момент изпаднах в такова особено състояние, просто усетих, че не мога да се владея, че нещо, по-силно от мен ме ръководи и аз съм беззащитна в ръцете му и ме хвана страх, изпаднах в паника, никога преди не съм губила контрол.

Докато говореше тя отново ме заведе до креслото, постави ме да седна на него и самата седна на скута ми, после хвана ръката ми и я пъкна под кимоното върху гърдата си.

— Ето така, така е добре, но... Знаеш ли, аз те обичам, обичам те повече от себе си, разбира се, цялата съм твоя, всичко ще стане както трябва, но сега, днес... още не съм готова, ще ме почакаш ли още малко?

Господи, тя ми се извиняваше, тя! Докато аз се чудех как да изкупя вината си към нея. Тя ме молеше за прошка.

— Разбира се — извиках, — готов съм да чакам цяла вечност. Аз също не съм мислил, че ние още сега, още днес...

И тогава тя запуши устата ми с устните си.

После се успокоихме, седнахме на масата, разглеждахме снимките, които бях ѝ донесъл, тя ми показва библиотеката си. Разгледах и библиотеката на баща ѝ. Тя беше в коридора и имаше книги на български, френски и испански. Баща ѝ е завършил френски колеж на времето, там е научил и испански. Видях двата тома на „Дон Кихот“ в оригинал. Търсех да видя Библии и друга църковна литература, но не видях, сигурно я бяха скрили в някой шкаф да не бие на очи. Хрумна ми да попитам за книгата, която щеше да ми дава, но се отказах. Ако иска, ще ми е даде. По ми е интересно да прочета Библията, обаче нея тя няма да ми даде, а не знам откъде другаде мога да я взема.

Смутено ми показва мечето, разказа ми през смях как го е подстригвала, когато е била малка, каза, че не иска да се разделя със символите на детството, поне засега — не. Когато много си обичал някаква играчка, когато тя за теб е била живо същество, твой приятел, не можеш просто тъй да я захвърлиш, само защото вече си пораснал.

После пихме кафе, тя го направи на джезвето в кухнята, кухнята беше бокс към по-голямата всекидневна — от другата страна на коридора срещу нейната стая. И кафето пихме на кръглата маса в тази кухня, тя включи радиограмофона. Седяхме и слушахме плътния глас на Монсера Кабайе и той навлизаше в нас и оставяше там някакво усещане за изпълненост, за щастие. Че сме двамата, че сме тук, на тази земя, че сме се срещнали навреме, за да бъдем заедно. Мълчахме и слушахме. И беше хубаво.

Тръгнах си в шест, пак крадешком, почти на пръсти, за да не събудя любопитството на съседите ѝ. Като че ли бях престъпник или крадец. За онези, за които любовта е престъпление!

Вън снегът беше натрупал, по улиците бяха наизлезли деца, крещяха, гонеха се, правеха снежни топки и се замеряха с тях, една топка ме застигна и ме удари по гърба. Това ме зарадва, това е за здраве. И беше така хубаво да се прибираш в този, станал нереален от снега, град, снежинките да те целуват по лицето, да пълнят косите ти с възторга си и белите улици да блестят на светлината на уличните лампи и светлината да се разлива на пръстени около тях както в картината на Ван Гог.

Дори и това беше хубаво, че сме толкова несръчни и неумели в любовните игри, беше страхотно хубаво, нямаше кой да ни научи, ние сами трябва да откриваме ден след ден любовта, както се откриваме един в друг.

Сняг. Благословена бяла чистота!

А гърдите ѝ са толкова красиви. Целунах ги само веднъж, дали още пазят спомена за моите устни?

И рамената...

45.

28 януари, сряда

— Да, ето, снимките ти вече почти всички са на фокус, а това е много важно. Композирането при правоъгълника е доста по-различно, отколкото при квадрата, някои смятат, че е по-лесно, намирам, че си се справил отлично.

Разглеждаше новия ми филм — проявен и нарязан според неговите инструкции — на по шест кадъра. Денят беше доста студен, в стаичката му електрическата печка излъчваше остра топлина и мирис на прах, сигурно я беше пуснал специално за моето идване. Домашният му халат висеше на стола зад него, а и жилетката върху вълнената му риза беше от по-дебелите, направих си извода, че преди да дойда, е стоял на студено.

— А този формат, три на две, наистина по-лесно се пълни, това е, защото пространството, което виждаме, е горе-долу с такива пропорции. А във вертикално положение самият той дава повече напрежение и динамика. Квадратът е най-трудния формат, който може както трябва да го напълни, е цар на композицията.

Наведох се над него, за да виждам по-добре негативите през увеличителното стъкло, с което ги разглеждаше.

— Виж сега, този портрет тук според мен е за вертикално решение, а ти си го направил в хоризонтал. То може, разбира се, ама трябва да има някакъв смисъл. Това пространство отляво и отдясно трябва да бъде оправдано защо е на кадъра, иначе ще го изрежеш при копирането и само ще намалиш качеството, кадъра трябва да се използва оптимално, при по-голямо увеличение зърното избива. И виж, аз не обичам да се абсолютизира правилото за третините, нали си го спомняш? Но при този тук и този портрет центрирането не е съвсем уместно, композицията става плоска, по принцип лекото завъртане на главата в някоя от посоките веднага предполага в тази посока да се остави повече въздух, нека има пространство пред портретирания, освен ако целта ни е да го затапим, да го ограничим, да покажем

някаква безизходица, тогава слагаме стената на кадровата рамка директно пред него. Над главата си оставил достатъчно място и в центъра на кадъра се появяват очите — да, известно хипнотично действие на погледа винаги е нещо добро, но ако искаш да го подчертаеш, ще направиш отсечката съвсем близко, ще снимаш само част от лицето, тази част ще изпълва целия кадър, иначе нещата, искаш или не, се разводняват и въздействието си отива. Вярно е, че само с този обектив, който имаш, това не е възможно, такива работи се правят най-добре с огледално-рефлексни камери, които „виждат“ директно през обектива и макро-пръстени, не се налага да изчисляваш ефекта предварително и да гадаеш какво ще се получи.

Вертикалното кадриране има точно при тези две трети предимство, защото човекът е обект изправен, хомо еректус, в това е неговата скрита динамика, освен това когато подредиш както трябва главата и торса в кадъра, с малко разстояние над главата и малко повече пред погледа, отколкото зад тила, очите се отзовават автоматично на линията на горната третина. Впрочем това е класическият портрет, той идва от изобразителното изкуство и композицията му е открита и постулирана още през петнайсети век. Разбира се, трябва да се стремим в изкуството да избягваме закостенелостите, съзнателно да нарушаваме нормите, да откриваме нови пътища за въздействие, но за да нарушим съзнателно нещо, трябва да го познаваме детайлно, нали така? А как го опознаваме? Чрез упражнения. Ето тук, обаче хоризонталния ти портрет е напълно оправдан — на негатива Людмила беше полуобърната на фона на морето и хоризонта сякаш тръгваше от очите ѝ. — Да, виждаш ли, още мъничко отзад може да се отреже, но ние притежаваме и възможността да кадрираме при печат, нали така. Е, портретът е трудно нещо, неведнъж ще се връщаме на него. Ето в тази серия, всичките четири снимки нямат подходящото осветление, умереният контражур е добро нещо само когато имаш и достатъчно предно осветление, формите са се получили вяли, плоски, трудно е да имаш осветлението, което ти трябва, когато си на натура, нужно е да ставаш рано, понякога да чакаш с часове, да използваш асистенти с рефлектори, или, в краен случай поне светкавици, но и те трябва да се използват изключително обмислено, за странична подсветка, защото директно дават много плоска светлина. Разбира се, на открито, при нормална осветеност, са

незаменим помощник и мощно художествено средство, второ слънце! Един портрет въздейства преди всичко с пластичното предаване на формите, особено когато са така хармонични, както при младата госпожица, която ти е модел, но преди всичко очите, вътрешно огрени от настроение, както казват старите фотографи — когато душата наднича през тях, значи одухотворен поглед — ето кое е най-ценното, ти имаш такива снимки и съм ти го казвал, тук и тук, за съжаление, виждам някакво отегчение в настроението, в един момент на девойката ѝ е омръзнало да бъде модел и се усмихва така само, за да стане снимката. Не знам дали вече съм ти го казвал, но разправят, че великият Леонардо, когато рисувал Мона Лиза, поръчал музиканти, смешници в студиото си и в момента, в който тя се полуусмихнала на някаква тяхна шега, той хванал с усета си тази усмивка и я прехвърлил на платното, та тя станала най-загадъчната усмивка в историята на изобразителното изкуство. Впрочем това едва ли е вярно, художникът през целия си живот носел картината със себе си, все я доизкусурирал и не знам дали някога е решил, че е завършена. Но вярното е, че при снимането на хора, особено при постановъчните снимки, когато моделът знае, че ще бъде фотографиран и позира, работата на фотографа е да предизвика емоцията и точно когато тя се появи да я запечати върху лентата. Това момиче си го снимал толкова много пъти, може вече да е започнало да му омръзва, така виждам нещата аз, опитай се да го предизвикаш с думи, каквито ще го накарат да се отвори, ти най-добре ще знаеш какви точно думи, можеш да го провокираш. Едно време старите фотографи като снимаха деца, казваха — я виж тук, ей сега ще изскочи едно пиленце. И в момента, в който детето с интерес се вторачва в празния юмрук да не пропусне да види как пиленцето ще изхвърчи оттам, фотографът го хваща в одухотвореността на очакването. Е да, ама след първия път детето вече знае, че никакво пиленце няма да изскочи оттам, а това е само фотографчийски трик и поглежда натам с отегчение — и номерът се проваля. Разказвай ѝ нещо, говори ѝ думи, които могат да я развълнуват, в края на краищата шокирай я с някакъв израз, който не е очаквала — в името на фотографията, после ще ѝ обясниш, но предизвикай в нея онова душевно вълнение, което ще изплува от очите ѝ и го запечатай точно — в онази нищожна част от секундата, която е по-важна от цял един ден, това е нашата задача.

После Панос премина към снимките, които бях правил из града — хора, мръзнеци по алеите на Тройката, кулата на гарата, заскреженото зазимено фонтанче пред банката. Удивяваше ме способността му да се ориентира така безпогрешно, разглеждайки негативи, сякаш пред него стояха вече готовите увеличения, явно големият опит си казваше думата.

— Добре е да снимаш и архитектура, това един ден ще бъде история и тези снимки много ще говорят и ще се ценят, нали градът се променя непрекъснато, старите сгради се разрушават, нови се строят. Имаше един френски фотограф, Атже му е името, той беше решил да заснеме стария Париж, този, дето вече го няма. А интересно за бъдещите поколения ще е как е изглеждал градът в миналото. Ето ти задача — нашият град също непрестанно се обновява, ето старото кметство вече го няма, няма ги и халите, изчезнаха и други сгради, някои от които — красиви творения на архитектурното изкуство. Фотографирай къщите, улиците, направи портрет на този град, портрет сегашен и може би твоите фотографии ще могат да върнат някога неговите граждани, че и тебе самия, в спомена и даже в живота усещане на днешната атмосфера. Много хора ще ти бъдат благодарни, ако направиш след време изложба с такива снимки, ако издадеш албум. А споменът е такова едно нещо, видиш някаква сграда, която от двайсет, от трийсет и повече години я няма вече там и която си забравил отдавна, спомняш си какво е било, а покрай сградата си спомняш толкова много неща, оказва се, че всичко това ти никога не си забравял, че то е стояло, скътано грижливо в паметта ти и е трябвало само един малък жест, за да се възкреси отново. Лицата на старите приятели, гласовете им, думите им, толкова много спомени. И в един миг може да забележиш на старата фотография и онова, което не си забелязвал дотогава, което може да ти е попречило да бъдеш себе си, може да те е тласнало в друга посока и ако го познаеш, ако го назовеш — да се промениш, да промениш живота си, да се върнеш при извора, при себе си. Да, и това е възможно. Да, вярно е, казват, че човек не трябва да се обръща назад, за да може да продължава напред, иначе ще стане на буца сол, друг пък казал, че може да се обърнеш, обаче с гняв. (Понякога е много неразбираем, това с буцата сол трябва някак да го разбере, обаче не искам да питам директно, другото, за гнева, ми звучи познато, обаче не се сецам откъде.) Но и другото е вярно, има разни

революционни времена, когато разрушаваш основата, постаментата, и тръгваш да строиш всичко отново, и не се получава, защото за един градеж трябва да си стъпил на нещо солидно, на нещо здраво, нещо, градено през десетилетията, през столетията. Без тази основа оставаш във въздуха, представи си един зидар, с тухла и мистрия — виси във въздуха и се мъчи да уцели зида, за да постави тухлата. Ще стане ли? Ами няма да стане. Та като ще разрушаваш, разрушавай само грозното, уродливото, пък и него не разрушавай, ако не си сигурен, че можеш да построиш нещо по-добро от него. (Дали няма пред вид социалистическите промени у нас, колкото по-малко ми се иска да чувам политически изказвания, толкова по-често му се случва да засяга тези теми — и това — откакто... Може ли да бъде нарочно?) Всеки завоевател с това е започвал — да разруши, срине, стъпче направеното преди него на земята, която е завладял. Това е валидно за всички времена и народи, наследството на завоювания се унищожават, за да не могат наследниците някога да претендират за минало величие и принос в световната история. Но най-валидно е, като че ли, за българите — няма нито една запазена българска хроника, история някаква, Паисий създава своята история по писанията на гръцки хронисти, които са нямали никаква сметка да ни хвалят и затова ни наричат как ли не, изопачават историята в угода на императорите, при които са на служба, та е трябвало да гадае, за да стигне до някоя и друга по-обективна истина. В Египет фараонът е бил наравно с боговете, следващият фараон, обаче, му реже главата от скулптурата, за да сложи своята глава там, в Рим, векове по-късно — абсолютно същото. Разбира се и при фотографията това важи в пълна сила, „който владее миналото, владее бъдещето“ — казваше един писател и „исторически обективните“ фотографии от миналото, след старателен ретуш и умело колажиране, блясват в нова премяна, каквато се изисква от тях.

Цялата тази екскурзия в историята Панос изрече на пресекулки, понякога по за кратко, друг път по за дълго започваше да кашля, накрая се закашля толкова силно, че пак трябваше да излезе от стаята, когато се върна, беше съвсем блед, отпусна се на стола и каза:

— Е, за днеска стига, нещо не съм много добре, като отпечатам филма, ще видим къде съм се заблудил и къде съм познал, все пак това беше само една предварителна оценка на негатива. Продължавай да

снимаш — сгради, хора и улици (песен такава има), твоите снимки ще останат свидетели на едно време, на твоето време. И на неговата атмосфера, хайде сега довиждане, със здраве.

Отпусна се тежко на стола и дълбоки хрипове раздраха гърлото му, после се овладя, но не стана да ме изпраца, нито ми подаде ръка, просто обърна лице нагоре и очите му се уголемиха. Този човек не е добре. Този човек трябва да се лекува. И ето че вместо да му създадат спокойствието да се лекува, го следят, слухтят какво ще каже и аз съм микрофончето, аз... За благо на човека?

46.

29 януари, четвъртък

След училище я изпратих и целунах, както винаги точно на половината път от тях до нас, тя бързаше — нейна братовчедка имала рожден ден и щели да ходят с майка ѝ и баща ѝ в Карнобат. Като тръгнах да се връщам, внезапно изгря слънце, реших да се поразходя и тръгнах към морето, морската градина вече копнееше за пролет. Видях едни сини минзухари, толкова красиви, протегнати на слънцето, че спрях да ги погледам. Ето че природата отново се събужда, жълтите тичинки са толкова пълни с желание, с копнеж, сякаш едва издържат да не избухнат от любов, природата — това е чиста любов, от любов пеят птиците, от любов разцъфват цветята, стремеж към сливане, към единение, един безкраен всеобхватен... фестивал от форми, багри, аромати, всичко расте, набъбва, желае. И аз съм готов, готов съм за пролетта на моя живот, за растежа, за цъфтежа, за сливането. С нея. А като си помислиш, каква пролет — края на януари сме още. Вярно, че градът ни е топъл, климатът тук е мек, крайморски. Но това нетърпение, това предчувствие за топли дни, за слънце, за растеж, за цъфтеж, тази невероятна лудост във въздуха, в сърцата... Желая я, сега я желая повече от всичко! Обичам я. И ето, това усещане, тези чувства, спонтанно избликнали от сърцето ми като че стопиха ледената бучка, онова съмнение, което трови душата ми и което бавно се превръща в презрение — към мен самия. Но мога ли да направя нещо?

Ако можех отблизо да снимам тези минзухари, да хвана избухването, стремежа, копнежа в тичинките. Но с обективите, които имам най-малкото разстояние, от което мога да снимам, е поне един метър. Ето какво трябва да питам Панос следващия път, как да снимам отблизо. Трябва да има някакъв начин.

Той ми е казал, че... е, забравих кой известен фотограф твърдял, че най-важното е да си максимално близо до обекта на снимането, е това и в преносен смисъл, разбира се, да бъдеш в някакъв особен контакт с този обект, любовта е такъв един особен контакт и не само

любовта между двама души, не, но така също и любовта към всички хора, онова, как да го нарека, доброжелателство към този, когото снимаш, дори да е уличен просяк, у нас улични просяци няма, е, понякога като седнеш лятно време на някое открито кафене, може да се приближи някое циганче. Да ти проси стотинки тайно, защото е забранено, а също така пред вратите на църквите съм виждал сакати и слепи да просят, изглежда там, в църквите им проповядват да бъдат милостиви, или че ще им се простят греховете, ако дават милостиня, знам ли, много съм бос в тая материя, трябва да попитам нея, нали излезе, че е вярваща. Това все по-малко ме смущава, чух веднъж Евгени да приказва, той нали все много знае, че християнството било примитивен комунизъм, живот в общество без частна собственост и експлоатация, във взаимна любов, равенство, братство, равно поделение на богатата, мир и дружба. Знам ли, ако беше така, защо нашите щяха да го забраняват? Нали щеше да им върши идеологическа работа? Е, на думи не го забраняват, ама да не те хванат. И какво толкова ще ти направят, нали законът не го преследва? Ще те изключат от Комсомола, а после — нито следване, нито сносна работа, веднъж напишат ли ти го в онези запечатани пликосе, дето навсякъде преди теб пътуват, и в които всичко е написано и съответно подчертано. Обаче може и нищо да не ти се случи, може всичкото да е само страх. А на страха очите са големи. Може просто ние да си бием спирачки, защото си го представяме по-страшно, отколкото е. Възпитани в страх, сами си слагаме граници поради предпазливост и да се застраховаме. А уж сме най-свободното общество. Така пишат навсякъде. Свободно, свободно, ама една случайна снимка да направиш когато не трябва и цялата тази свобода ти се изсипва на главата. Помня като деца как ловяхме калдаринки, такива пъстри птички, много хубаво пеят, нанизваш една мрежа на обръч, подпираш обръча с пръчка, на пръчката връзваш канап, под обръча слагаш трохички, след това лягаш зад храста и чакаш, хванал другия край на канапа. Птичето дойде, първо недоверчиво огледа наоколо, подскокне навътре, вземе си трошица и пак подскокне навън. И като реши, че няма опасност, скокне пак при трошиците и започва да ги кълве. Тогава дърпаш канапа, обръча пада и то се оказва хванато в мрежата. Оттук нататък ще пее в някой кафез по поръчка, да радва стопаните си. Да, хващаме ги и даже ги продавахме, горди-горди на съкварталците си, после ги

гледахме по терасите и слушахме песните им. А сега аз съм птичето, дето го хванаха в мрежата. И дето го карат да пее... Да пропееш значи да издадеш другарите си, така знам, то не е от сега, този израз го има още в „Дон Кихот“. Да, Дон Кихот, защитникът на онеправданите, славният рицар...

47.

1 февруари, неделя

Право казват за Малък Сечко, че веднъж рекъл: ако не ме е срам от батко, ще направя така, че гърнето от едната страна да ври, а от другата да замръзва. Още на първия ден започнаха студове и виелици. А е неделя и бяхме си обещали да се срещнем на Тройката и да прекараме следобеда заедно. Баща ми и майка ми пак не си приказват, писна ми вече от техните ревности и истории, големи хора, а се държат като деца. Само да не вземат да се развеждат, че тогава не знам. Страх ме е и ми е тежко, като ги видя така настръхнали. Е, утре ще трябва да се сдобрят, няма начин, утре пристига вуйчо, а пред него няма да могат да се мусорчат, пред роднини и пред чужди хора се пази поведение. Че най-важното е какво ще си кажат те, чуждите, с какво впечатление ще останат, нали така.

Термометърът на балкона показваше минус четири, като излязох. Баща ми подвижна: Къде хукна пак? Обаче се направих, че не го чувам, бягам на спокойствие от кавгата им, трябва да го разберат.

Тя закъсна с няколко минути, дойде забързана, не ме целуна, само ме хвана за ръка и мушна ръцете ни в джоба на палтото ми. Тръгнахме без посока и без да си говорим, вървахме в крачка, така ръцете ни по-кратко се стискаха в джоба ми. И все пак... усетих нещо, или само си въобразих, не знам. Има една такава работа, когато ѝ държа ръката, усещам как ръцете ни разговарят, как си казват неща, които ние самите не си казваме. И тези разговори са по-истински, по-силни от онези с думите и даже с устни не можем да разговаряме така, както с ръцете си, не знам така ли е, аз така го усещам. Ето че сега ръката ѝ мълчеше, беше просто една хладна ръка, която бавно се стопляше в моята в джоба на палтото ми.

Излязохме на „Богориди“ и се вмъкнахме в сладкарница „Космос“, беше пълно с хора и трябваше да чакаме, докато се освободи маса за двама, всъщност беше студено, духаше вятър и никой не

бързаше да става и да излиза на студа. Изобщо всичко вървеше наопаки, има такива дни.

Когато най-после седнахме, трябваше много дълго да чакаме келнерката, когато дойде, тя беше изнервена и припряна, сякаш бяхме нежелани в заведението ѝ. Разбира се, с такова отношение отдавна сме свикнали, както казва Евгени, нали заплатата им не зависи от оборота, повечето клиенти са само неприятно бреме. Ето — пак Евгени. Изведнъж се сетих, че той е, който ме е подразнил, чак сега го осъзнах, но пък така ясно, че няма накъде. Заради него нещата са такива, може би на него се дължи и днешната ѝ студенина.

В петък, когато отидох на училище, я заварих да си приказва с него, тя се смееше толкова искрено, че не можех да не се подразня, дори като ме видя, не се смути, кимна ми и продължи разговора си, а аз седнах на чина и се почувствах изоставен. Ревността е като някаква тънка бургийка, така тъничко ти влиза в мозъка, разбърква реда на мислите ти и прави от заключенията ти гротескни картинки. Е, после тя дойде при мен, целуна ме, разроши ми косата, както прави често, прошепна ми „Обичам!“, не с думи, а с горещ дъх в ухото ми, както сме се условили и всичко се оправи. Даже се обвиних за това, че я ревнувам, нали който обича истински — не ревнува. Така каза Панос, ще трябва пак да го попитам, той е стар човек и много неща знае.

Но сега, пред кафетата, нещата не вървяха, трагично не вървяха, сякаш си бяхме станали чужди.

После тя ме хвана за ръка и ме поведе нагоре по булеварда, срещу засилващия се морски вятър, който носеше ледени снежинки, с някакъв лудешки устрем, по булеварда срещнахме само групички от деца и младежи, идваха от Пионерския дом, чувал бях, че Пионерският хор има в неделя репетиции, те бяха весели, приказваха си оживено, сякаш студът и вятърът не им правеха впечатление, поглеждаха ни, донякъде присмехулно и пак продължаваха да си бърборят. А ние спряхме чак на парапета над сивото разгневено море, задъхани, мокри от пот. Отворих фотоапарата и започнах да снимам — ето, тези портрети обещаваха да станат истински, тя ме гледаше и някакво безумие струеше от очите ѝ, безумието на любовта, или и тя ме желаше така силно, както и аз и искаше час по-скоро да се съедини с мен, за да бъдем едно цяло. Един премръзнал гларус кацна на парапета току до нея, тя протегна ръка към него — ето това е може би най-

добрата ми фотография, ако нещо не съм объркал, веднъж ми се случи да снимам чудесна поза... с капачка на обектива, стреснат проверих, не, слава Богу, махнал съм капачката. И ето тук, гларусът хвъркна и почти закачи косите й, ето това ако излезе... Съдбата ме възнаграждаваше за душевните ми терзания, после ме възнагради и тя — с едно цунами от целувки, сякаш наистина беше полудяла, започна да подскача, да пее, да танцува с ледения вятър, а аз... снимах. Е, за щастие филмът свърши и аз също започнах да подскачам, да пея и да танцувам с нея, долу на плажа, ние се надвиквахме с вълните, крещяхме странни думи на измислени езици, които означаваха: Обичам те, море! И винаги ще те обичам, море! Море край мен, море пред мен, море в мен! Море любов! Свободно гълтам ледения въздух на свята свобода! Обичам те, свобода! Обичам те, любов! Море в мен, море пред мен, море край мен! *Когато в морето си целият ти!!!*

48.

2 февруари, понеделник

И, разбира се, днес я няма на училище. Сто процента е настинала от нашето дивашко подскачане на студа. И все пак беше толкова хубаво! То и аз от вчера започнах да кашлям, обаче това не стига за болнични, трябва ти поне температура, тогава ти дават антибиотик и три дена си оставаш вкъщи. Ще го карам на крака, с аспирин и капки за нос.

Като се върнах, още от вратата чух бодрото подсвиркване на вуйчо, както и подозирах, беше отворил радиото отзад и замерваше някакви части с уреда, майка ми след обед не беше на работа, редеше на масата мезета и питаше от коя ракия да налее.

— Сетне, мадам, сетне — отговаряше ѝ вуйчо, — пока арбайтю, не пью! — негов лаф на смесица от руски и немски език.

Като ме видя, остави радиото и се изправи, подаде ми ръка.

— Абе ти като растеш нямаш мярка, скоро ще трябва да удължаваме вратите, браво, младеж, молто бене.

Без да знае като хората нито един чужд език, както, не без известна гордост, заявяваше той, винаги шеговито смесваше фрази от всички езици в речта си.

— Ние, геолозите, имаме самотна професия — беше ми казал веднъж, налага ни се да разговаряме с камъните. А техният език не е като човешките езици, хората много приказват, а малко казват, камъкът е лаконичен, една дума казва — една гънчица или ивица на някакъв минерал и вече много ти е разказал — и за произхода си, и за историята си, стига да можеш да разбираш езика му, ама ние това сме учили — езика му и, общо взето, се разбираме добре. Няма лъжа или лукавство у камъка, той е сериозен събеседник и истински приятел — твърд, надежден, можеш да му се довериш, по-добър е от хората.

Той говореше това с хумор, разбира се, но майка ми смяташе, че хуморът му е горчив, нали все си имаше неприятности с жените, след третия си развод отново беше сам, имаше дъщеря от втория брак, моя

братовчедка, но майка ѝ не ѝ разрешаваше нито него да вижда, нито да поддържа връзка с братовчедите си. Какво да прави, такава му е професията — да се скита из планините като дивак и да събира камъни, вместо да седне, като хората, до полите на жена си, нещо като моряците, обаче моряците поне носеха долари. И параходчийките, така викахме на жените им на жаргон, бяха избелчени от главата до петите от Кореком и къщите им бяха обзаведени от Некерман и Квеле. Поне така си го представяхме, де. А пък дали им оставаха верни през дългите отсъствия — по шест месеца, че и повече... Не е моя работа да съдя, не съм видял, не знам.

Ама пък и майка ми много го критикуваше вуйчо, бохем бил, пиел много, коя жена ще го търпи такъв дълго време, жените искат да си им под ръка, това им дава чувство за сигурност, вземеш ли към планината да гледаш, да предпочиташ там оная свобода на орлите, край, бракът ти няма да го бъде. Тя току го питаше няма ли да си намери най-сетне някоя като него, дива коза, заедно да се катерчат по сипеите, той неизменно отговаряше: не става, сенъора миа кара, корабът трябва да има котва, пристанище, където да се завръща, иначе не става.

Междувременно вуйчо ми беше хванал поялника и вече заваряваше нещо в апарата. После го включи в мрежата, натисна копчето и гласът на Йорданка Христова напълни стаята, обещавайки да пее до последния си земен миг.

— Ей, майстор си! — каза искрено майка ми.

— Хм, голям майстор — засмя се вуйчо, — една жичка там се разпоила, като поработи и прегрее, прекъсва и радиото млъква. Ама това може и Сашко да го види и да го поправи, аз се чудя защо чакате мене. Проста работа. Я го дайте сега този чудо-магнетофон, шедьовър на съветската електронна мисъл, има ли кабели към него?

За десет минути магнетофонната приставка беше включена към радиото и лентата се завъртя.

— Ама не свири — каза майка ми.

— Защото няма нищо записано — засмя се вуйчо, — как ще свири, като няма какво да свири. Ето сега този кабел, като го вкараш тука, е за запис, натискаме и Данчето остава вовеки веков на лентата.

— Това е вече Мимито — вметна мама.

— Няма значение, Мимито, Данчето. Ето сега спираме, пренавиваме обратно, включваме кабела така, най-добре Мишо да купи още един кабел да не си играете само на превключване, от тая работа буксите ще се изкривят и още първия месец ще започне и той да прекъсва. И ето така превключваме радиото на външен сигнал — хоп, готово.

И наистина записаното прозвуча отново.

— Това пък е микрофонче, то се включва тук, ако някой иска да си запише гласа или по някаква причина гласа на някой друг. Те сега микрофончетата май отново са на мода, хората гласовити станаха, че...

Майка ми му хвърли тревожен поглед и кимна към мен, а аз се направих, че не забелязвам, и той млькна. Остра болка прониза сърцето ми. Тя вярва в невинността ми и иска да ме предпази. А аз вече съм такова микрофонче. Само ако знаеше.

— Ами това е, сега ще си направите най-различни записи, аз имам някои плочи, нали знаеш, френски шансони, руски романси.

— Следващия път донеси нещо, Мишо ще се зарадва, аз иначе повече обичам класиката, цигулката, пианото, Гилелс, Рихтер, Ойстрах.

— Ще намерим, ще намерим — каза вуйчо, — само че защо не вземете да си купите един „Ухер“, вместо това нещо тука, много по-лесно ще ви е, те сега и касетофоните вече са на мода — носиш си го от стая в стая, слушаш си музиката където си искаш, това тук е техника от вчерашния ден.

— Лесно ти е на тебе — парира го мама. — Нали не изплащаш апартамент, на нас сега ще ни излиза и реда за кола, ще се озорим.

— Казал съм ти и пак ще ти кажа, кола на мене няма да ми влезе вкъщи. Аз съм фанатичен пешеходец.

— Ами те затова не те траят жените. Защото не си в крак с времето, и ти си от вчерашния ден.

— Окей, окей! — весело извика вуйчо, като завинтваше отново капака на радиото и вече вадеше от джоба си пакета с цигари, за да си изпусне една на балкона.

— Още ли не си ги отказал тези пуцини — смъмри го майка ми, — уж по балканите ходиш, чист въздух дишаш, какъв ти е кярът?

— Светът се състои от противоречия, сестра ми, ако не уравниш чистия въздух с малко никотинец, ще получиш

кислородно отравяне. Или пък изобщо няма да можеш да дишаш, като слезеш в града и ще паднеш на първата улица. Глупаво е да се пуши, признавам. Обаче, както знаем, човекът е чудна смес от малко злодей, малко добряк, малко глупак, малко гений, малко грешник, малко светец. За къде сме, ако няма от всичко по малко? Светът ще стане скучен и само ще си мърморим един на друг за това, за онова. Пък иначе си права де, ще ги откажа, трябва да ги откажа, казаха ми го.

— Нещо сериозно ли? — уплашено скръсти ръце майка ми.

— Абе уж нищо сериозно, обаче има всички шансове да стане сериозно, ако не проявя признаци на умереност.

— Имам един прия... а-а, един вид учител, сега се занимавам усилено с фотография — обадих се аз. — Арменец. Та той, стар човек, ама много пуши и сега нещо с дробовете не е добре, не знам какво, ама много яко кашля. И него го предупредили докторите, ама той нали е свикнал и му трудно да се откаже отведнъж. Иначе много добър човек. И добър фотограф — добавих, не знам защо.

— А, на мен дробовете са ми добре — каза вуйчо, — ако не бяха, работата щеше да е по-сериозна — за отказването имам пред вид. Аз нещо, понеже съм българче ли, сърцето понякога започва да бие в неравноделни тактове, ту ръченица, ту дайчово хоро.

— Смей се ти, смей се — погледна го майка ми, — като не се пазиш, ами внимавай, как така ще имаш аритмия, млад човек си, да не си направиш някоя беля, че... Уж на природа живееш...

— Млад съм аз, но младост не помня! — пропя вуйчо и се изниза към балкона с цигара и запалка в ръка.

Помогнах на майка ми да върнем радиото и магнетофона на шкафа и да сложим масата. Когато вуйчо се върна от балкона, чух, че и баща ми се прибира от работа. Влезе в стаята широко усмихнат, прегърнаха се и седнаха на ракия.

— Значи сега те увлича фотографията, а? — попита вуйчо, зарадвах се, че беше запомнил.

— Да, още се уча, ама...

— После ще ми покажеш какво си сътворил. И — друго, през пролетната ваканция те искам при мене, имаме планинска експедиция — с фотоапарата. Там какви красоти ще видиш за снимане, неописуеми. Обаче трябва да вземеш цветна лента — диапозитиви. Ще шашнеш майка си и баща си.

Баща ми се усмихна и побутна чинията с мезетата към мен.

Надвечер вуйчо надникна в стаята ми, бях свършил домашните и разглеждах фотографии.

— Инспектор Стрезов се чуди защо Александър не подскача от радост пред перспективата да прекара пролетната си ваканция на чист въздух сред дивите кози на Родопска планина и логиката реши — тук е замесена жена! Прав ли съм?

Усмихнах се и му подадох снимката, която държах, на нея Людмила с развети от вятъра коси и пола тичаше по пясъка на плажа, размахваше ръце и крещеше на морето.

— Мдаа — поклати одобрително глава вуйчо, — шерше ла фам, знаех си аз. И къде я намери тази разярена вакханка?

— В нашия клас, къде другаде.

— Така си е то, живеем в затворено общество, от колектива, който ни се определи, си избираме, каквото ни е нужно за живота, на принципа на сеньора Случайност, каквато, естествено, не съществува в природата. Ама пък в случая имаш право, хубава е. Сериозна конкуренция на Родопска. Предавам се и оттеглям предложението си.

— Ама не, аз на всяка цена ще дойда, отдавна исках да дойда. Жалко само...

— ... че не може и тя да дойде заедно с теб, нали? А защо не може? Конвенциите на обществото, всесилният закон: „Какво ще кажат хората“. Е, прав си, у нас той стои над на природните закони. *Дела на сила и величие пред този страх изменят своя път и губят име на дела...* А, като казах инспектор Стрезов... да не забравя, нося ти най-новия брой на Космос, сигурно още не си го чел, интересен е, има статия за Колхида — Язон, златното руно, аргонавтите, и разказ на Рей Бредбъри. Даже кръстословицата не съм решил, ще си я решиш ти. И, разбира се, логическата задача — не е от лесните, и мене бая ме озори, нали става въпрос за коли и километражи, а аз съм заклет пешеходец, не им разбирам тънкостите на двигателите с вътрешно горене, дано ти се сетиш, аз не можах.

Обичам ги тези логически задачи в списание Космос, обаче не е рядкост инспектор Стрезов да излезе много по-умен от мен и, ако не мога да си купя следващия брой като излезе, да ходя до библиотеката, за да видя отговора.

Заедно със списанието вуйчо ми донесе и обещания подарък за нова година — един малък планински кристал — кварц, чист и прозрачен като стъкло и с една много лека розова жилка.

— Е, ако знаех, щях да потърся едно кристалче и за уважаемата госпожица — засмя се той, — но още по-добре, ти самият ще ѝ донесеш, под моето мъдро ръководство, защото те не навсякъде и не на всички са позволени тези кристали. Нали знаеш, в тях, се появява бъдещето, гадателките го виждат като на цветен телевизор! Да-а, жената, жената, ла фам фатал... Велика загадка е жената, братче, цял живот не можеш я разгада, задача с много неизвестни. И остави, че е загадка за нас, бедните мъже, това иди — дойди, можем да го преглътнем. Лошото е, че е загадка и за самата себе си и никак не може да се разгадае коя е, каква е, какво иска, виж, това е трагедия. За нея. А за мъжа ѝ е направо катастрофа. Обаче какво да ги правим, обичаме ги, къде ще ходим да не ги обичаме тези пусти жени, така е наредено и ние се подчиняваме на наредбата. А сега искам да се полюбувам на приноса ти в благородното изкуство на светлописа. — И, понеже се обърках от речите му, добави — Демек: дай да видим снимки, де.

Такъв си е вуйчо, с всичко се шегува, майка ми, хем му е сестра, ама и тя не може винаги да издържа на този вид чувство за хумор, понякога го намира високомерен и подигравателен, тя изобщо като сестра, го критикува много яко — и за пушенето, и за това, че не може да се уреди със семейство като хората. Той пък точно това „като хората“ му е любимо, взема го за мезе и го дъвче като сух суджук — индивидуалист. Стои над тълпата с други думи — ей, тъй като започнат, могат да се джарат до утре сутринта, ама не че се карат, не, аз истински да се карат не съм ги чувал, просто спорят, майтапосват се, в остри дискусии се разбиват един друг, но винаги с виц и усмивка — и на по един-два литра чай. Баща ми също взема понякога участие в тези надприказвания, но по-често ги слуша и им гледа сеира, или отива и си ляга, ако утре рано има часове в техникума.

Вуйчо първо разгледа всички снимки набързо, после отново ги прелисти, отдели няколко и ги подреди на масата, след това отново ги прегледа, върна една в тестето, но отдели още три. После остави тестето настрана и се зае да подрежда отделените снимки, като че ли правеше пасианс на масата. Накрая огледа полученото и каза:

— Това е. Ето тези ми харесват най-много. Не казвам че са най-хубавите, това трябва специалист да го каже, който разбира от тези работи. Защото за всяко нещо си има специалисти, нали така. Аз ти казвам моето скромно мнение, като лаик, който оценява изобразителните изкуства единствено на принципа: харесва ми — не ми харесва. Усещам, че умееш да създаваш настроение, а пък това е най-важното, когато ти се иска една картина или фотография по-дълго да я гледаш, не че нещо не си разбрал, ами просто така, приятно ти е, когато можеш да си представиш да си я закачиш на стената, за да те радва, тогава значи, лично за мене, че художникът или фотографът в случая, е успял. Не толкова да те заинтригува, колкото да ти създаде настроение. Интригуване идва от интрига, видиш нещо необичайно, кажеш си я, какво е това, приближиш се, погледаш го — а, то било пирон, само че от необикновен ъгъл видян. Е, интригата свършва, минаваш нататък и я забравяш тази снимка, ама следващата ти остава в главата дълго време, макар на нея да няма нищо необичайно или интересно. И като си помислиш какво точно те е накарало да я помниш, не е било сюжета, не, било е настроение някакво, усещане, унисон с някоя твоя мисъл. Та, вкратце, ще стане от теб фотограф, работи повече и знай, че е важно това, което работиш, най-важното е да знаеш, че е важно. Защото това няма кой да ти го каже, ще ти го кажат само най-близките ти хора, тези дето те обичат и ти мислят доброто. Всички останали ще ти разправят, че не е важно, че къде по-важни са техните собствени работи, ти какво се вреш там със своите претенции и тенденции. Се ля ви и пази боже един ден да им повярваш. А там, под самия таван на небето, където само с орлите можеш да си приказваш, там душата ти ще се разтвори и ще направиш най-добрата си снимка.

Слушах го и се радвах на това, което ми казва, явно ние, младите, имаме нужда от подкрепа, от разбиране и поощряване. Иначе само ни поучават, командват и наказват — и в училище, и вкъщи: това не прави, онова недей, еди-кое си не е за тебе, еди-що си — като пораснеш, за другото пък вече си прекалено голям. С вуйчо ми винаги съм се разбирал много добре. Ето баща ми, например, не ме е похвалил нито веднъж, е, освен като донеса някоя шестица — казва ми браво, това да. Ама шестицата какво е? Научил съм си урока, казал съм си наученото, нищо повече. Бил съм изпълнителен и прилежен, което ми е

задължението като ученик. А фотографията спада към нещата, които не съм длъжен да правя, нея си я правя по вътрешна необходимост, иска ми се да споделя нещо хубаво, да спра мига, да му дам смисъл, по-точно да открия и проявя смисъла в него така, че той да стане ясен и разбираем, видим за другите, или просто, както казва вуйчо, да предам някакво настроение, да предизвикам усещане. Е да, ама това не влиза в моите всекидневни задължения и тъкмо поради тази причина заслужава похвала, а другото съм длъжен да правя, нали така. А вуйчо, разбира се, се изкарва лаик, ама не е, много тънко разбира той изобразителното изкуство, че даже и сам рисува акварели, да не ми се прави на пет пари и половина. Така че той да те похвали — край, вярно е! Иначе не си криви душата, знам го, ако има да те жилне с парлива думичка, да те ухапе, да те иронизира — и на това е майстор, тя майка ми за това най-много го критикува. Но пък разбираш веднага истината ли говори, или те поднася, има шеги и шеги, нали така.

49.

4 февруари, сряда

Сега той най-неочаквано заговори за това. Точно когато не искам да слушам, защото... ясно защо. Когато нищо не знаеш, нормално е нищо да не докладваш. Ако знаеш и не докладваш, си имаш проблеми със съвестта, а и с онези там горе ще си имаш проблеми, така е. Или ще премълчиш и ще влезеш във вина пред тях, или ще напишеш и ще влезеш във вина пред него, при всички случаи съвестта ти ще те тормози, ох, и няма да е само тя. Но така или иначе нямаше как да му кажа: спри, не искам да слушам, няма такъв филм.

То започна от чая всичкото това, от зеления чай, дето ме научи и мене да го пия. Вън беше минус седем, истински февруарски студ, за щастие нямаше вятър, сняг също няма, само от време на време из въздуха прехвъркват ледени кристалчета сякаш невидими феи прелитат и само блясъкът на белите им рокли може да бъде забелязан, от това въздухът става още по-студен, по-чист и някак по-празничен, зловещо празничен, но без ужас, а по-скоро с някакво успокоение. Вътре работеше електрическата печка, но тя зле се справяше със студа.

— Ето виж — каза ми Панос, като че се извиняваше, — напоследък работя по-малко, нямам много поръчки. Те и парите са по-малко, но и аз няма да мога да смогна. Оттатък, в лабораторията, трябва да се поддържа постоянна температура, двадесет градуса, иначе проявителят бързо изстива и процесът излиза от контрол, усилва се контраста, увеличава се времето за проявяване, изобщо става тъй както той, процесът, си иска, не както ти го искаш, а това не е работа.

Постави стъклена чашка и ми наля от зеления чай.

— На свършване е — каза, — а сега имам нужда от него, гърлото започна силно да ме боли.

Истина беше, гласът му напоследък стана хрипкав и тънък, някак си чуплив, а и все по-често кашля.

— Може би скоро ще получа колет и тогава ще има вътре чай, тука няма откъде да купя, синът ми праща, ти нали знаеш, че имам син

в Германия?

Знаех, разбира се, как да не знаех, но колко хубаво щеше да бъде ако не знаех.

— Преди време избяга. Но не по политически причини. Тя е една любовна история.

Замълча, извади от джоба си кутията с цигарите, дълго я мачка в ръцете си, сякаш не знаеше какво да прави с нея, след това измъкна една цигара, чукна я на ръба на масата, изчака да отмине един пристъп на кашлица, пъкна я в устата си и я запали.

— Беше студент втора година радио инженерство. И през лятото тук се запознава с нея, на плажа — банална история. Той в гимназията и в института беше понаучил немски, залягаше на този език: татко, казваше, техниката е немска дисциплина, там терминологията повече на немски се среща, трябва да съм наясно с работите. Прилежен беше, владееха го мераци да изобретява, да подобрява радиоапаратите, имаше още във втори курс някакви идеи, беше ги споделил с един от инженерите на Респром във Велико Търново, дето правят радиоапаратите, оня му казал: абе не става така, обаче хубаво е, че се замисляш, продължавай в този дух, има бъдеще в теб, страната ни има нужда от инженери. Та през ваканцията тук на морето я среща — холандка някаква, двацет и две годишна, запознали се. Влюбих се един в друг, знаеш как стават тези работи, млади хора, той тогава беше на двацет, по-млад от нея, сериозна приятелка не знам да е имал. Тя заминала и му пратила покана, нали с покани стават тези работи да ти дадат виза за чужбина, да иде да я посети като турист. Видях я аз, да кажеш, че някоя красавица — не, ама пък имаше нещо в нея, доведе я два-три пъти, като се засмее и така някак, всички увлича — и един звънък смях, големи очи, дълги коси, имаше някакви източни черти, е, както и да е, любовта, казват, е сляпа, в смисъл че лицето на любимата те заслепява с любовното си излъчване, та в тази светлина не можеш да му видиш кусурите и игнорираш онова, потенциалното, което в зародиш се крие в него, и излиза на повърхността, когато излъчването престане.

Идеята беше да иде там, да се оженят, той да добие правото легално да живее там, а да си идват за лятото, има такива случаи. Така го бяха измислили — не стана, уж му извадиха паспорт и му дадоха виза — туристическа, нали има покана, в последния момент му взеха

паспорта и казаха — няма да пътува. Някой го беше наклеветил, че искал да остане там, да стане беглец. Изменник на родината. Много услужливи хора се намират в това отношение, за благого ти мислят, гледат да те предпазят от грешки.

Мълчах изтръпнал и навел глава. Нали и аз бях станал един от „услужливите“.

Предложих му да я покани отново, можеха да се оженят тук, у нас и после статутът му щеше да се промени, можеха да заминат, да се връщат. Не бях уверен доколко това е така, но се опитах да направя всичко възможно за да го разубедя. Защото той на мене нищо не ми казваше, но усещах какво е намислил, тези работи се усещат. Беше се променил напълно, даже външния му вид, лицето му се изопна, придоби някаква сурова решителност. Казвах му — не върши глупости, не се затривай, имаш бъдеще. Не помогна.

Някакъв му обещал да му покаже пътека през Родопската граница, сума ти пари го е изръсил за тази пътека, не знам колко, подозирам, че са били доста, той си имаше спестявания, от пенсията на майка му, бог да я прости. Пък си и поработваше през ваканциите, събираше си — за бъдещето. Да ги даде на този мошеник. Водил го той, що го водил и по едно време се покрил, изчезнал яко дим и го оставил сам. След като цял ден се лутал из горите, по едно време излязъл право на границата, докато се промъквал под бодливата тел, бил забелязан, граничарите го обстрелвали отдалече, ранили го в ръката... Можели са да го убият — лявата ръка, до сърцето. Обаче минал. Виж сега, тези работи са ми ги разказвали други хора, той ми пише по един-два пъти месечно, но такива работи в писмо не се пишат, писмата се четат и той внимава какво да пише, за да нямам аз неприятности.

Как се беше разприказвал за неща, за които никога не беше отварял и дума дотогава, подозираше ли нещо, беше ли разбрал, как така?

— Виж сега — каза прегракнало, като му свърши пристъпът на кашлицата и отново можеше да приказва с пресипналия си глас, — ти виждаш, че не съм много добре, даже съвсем не съм добре, честно да ти кажа, докторите май по песимисти и от мен ще излязат, тези работи аз на никого не съм ги разказвал, сега е дошло времето да ги кажа, нека бъдат казани, да не ги нося със себе си да ми тежат отгътък...

За какво отгатък говореше, за къде се стягаше, няма... Слушах го, затаил дъх.

— Та така, там го прибрали гръцките граничари, превързали го криво-ляво и го закарали до Драма, там попаднал на хирург българин, много българи има там, едно време е било България, добре, че го е срещнал, че както не знае нито дума гръцки, та този хирург го оперирал — без пари, по някакъв закон за бежанците, спасил ръката да не я режат, че раната не била от леките.

В началото бяха щастливи, бяха си измислили дата да се оженят, някакви фантазии там хранеха, че и мене могат да поканят, имало конвенция някаква за роднини, длъжни били да ми дадат виза, той като че не знае нашите закони, ако имаш роднина на запад, не е възможно да вземеш виза — че ти си жив избягал. Във формуляра за издаване на визи това е най-съдбовния въпрос: имате ли роднини на запад. А можеш ли да пишеш „нямам“, като го знаят много добре, нали те канят, как така да нямаш.

После спря да пише, или просто му се губеха писмата. Когато отново получих писмо, бяха вече разделени, нейните там, баща ѝ бил някакъв богаташ, редакция ли имал, издателство ли, вестник ли, така и не можах да разбера, ама нещо не харесали зетя, дали защото е българин, дали защото е арменец, а най-много, защото е беден, че той тръгна да бяга с триста долара в джоба, закъде по-напред, там, в Гърция, когато се добрал до холандското посолство, тя му е помагала нататък. Та разделили се. И останал в безтегловност, без средства, без възможности, без близки, без родина. Можеш само да си представиш какво ми е било на мене, тук съм, знам, че детето ми се мъчи, и не мога да му помогна. Нито мога да отида при него, нито то да се върне при мен, най-страшното нещо е безсилието...

Пак замълча и се закашля, после смачка недопушената цигара ядно в пепелника, затътри се до умивалника в лабораторията и дълго храни, плю и се дави. Накрая се успокои и се върна обратно.

— Заминал за Германия, със статута на бежанец, нали е станал невъзвращенец, в България го очаква затвор, по международните правила за бежанците му отпуснали някаква парична помощ, която за никъде не стига и той си намерил работа. Работа като за бежанец. Там, в ГФР най-важният документ за чужденеца е разрешението за работа, по-важно е и от емигрантската виза, обаче има някакво изключение за

бежанците, по-бързо получават такова разрешение, само че ограничено само за града в който си и за определени видове работа, тези, дето немецът не иска да ги работи, било, че са мръсни и тежки, било, че са ниско платени. Най-вече и двете. Първо чистил един супермаркет, после минал към общите работници там, с мотокар зареждал рафтовете, хамалувал за доставките — и то с тази ръка, още неоправила се — та получавал по-малко от другите. Те там имат закони, които защитават болните и инвалидите, ама те са си за тях, тези закони, за чужденците невинаги са валидни. Сега е санитар в някаква лудница, уж повече плащали. Е, стигат му някак да си плаща наема, да се храни и даже и на мене да ми праща от време на време колетчета, стабилизира се донякъде, ама ще го видя ли пак някога на тоя свят — не зная, болката си е болка, трябва да си бил баща, за да го разбереш и усетиш. След като почина Марина, майка му, царство ѝ небесно, той тогава беше на шест години, само той ми остана на тоя свят. Жена ми беше единайсет години по-млада от мен, но как само ме обичаше. Е, няма такава любов, веднъж се среща.

Надежда има, казват, че на конгреса, сега дето идва, се очаквала амнистия и ще може да си дойде без да го вкарат в затвора, най-много условно, дано да е така. Макар че нито ще може да следва, нито работа като хората ще си намери. Е, поне ще си е тука, при своите.

Мълчак поразен, такава любов, готова на саможертва, че той за малко да изгуби живота си, това ми се струваше героично, достойно и изведнъж — такъв банален, ужасен край!

— Да, така се получава в живота — поклати глава Панос, сякаш прочел мислите ми, — много често бъркаме влюбването с любовта, а това са различни неща, не различни, ами понякога направо противоположни. И разликата е голяма. Любовта нищо не иска, тя сама си е достатъчна. Влюбеността е стремеж, страст за притежание — на тялото, на душата, на мислите, на намеренията, искаш да обладаеш целия живот, цялото същество на обекта, в който си влюбен и да владееш всяка негова клетка. Ти обичаш не нея, а своето завоевание, притежанието си, своята играчка. Е да, ама тя не е играчка, тя е жив човек, отделен от теб, колкото и да ти се струва, че сте едно дихание, една плът, една мисъл. Не, не, някъде сте едно, някъде имате област на допиране, в тази област сте щастливи, принадлежите си един на друг. Вярно че има народи и нрави, където жената след брака става

притежание, вещь, заключваш си я в шкафа или зад покривалото и само ти си я гледкаш и галиш. Е, аз не ги осъждам, щом като им харесва, нека го практикуват, тяхна си работа. Но за мен това не е любов, голямата любов, истинската, свята, дето ѝ викат, няма много общо със собствеността, тя е състояние на отдаденост, ти правиш всичко възможно обекта на чувствата ти да е щастлив, да се чувства добре, ако близостта ти започва да му пречи, да му досажда, отдалечаваш се — без яд и недоволство, а с благодарност, защото това отдалечаване може да го успокои, ако си наясно, че не можеш нищо да му дадеш, нито брак — защото си женен, нито достатъчно топлина и сигурност, нито спокойствие и видиш, че тя се запътва към друг, който може да ѝ даде ако не всичко, то поне някаква част от това, ако те завладеят омраза и ревност, то ти обичаш и си обичал само себе си. Нямах право да страдаш, а трябва да се радваш, само да се радваш, единствено да се радваш, това е нормалното състояние на истински обичащия. Любимата ти трябва да е щастлива, а не на всяка цена твоя!

Панос се закашля отново с дълбока, сякаш излизаща чак от корема му кашлица, задави се и му се наложи пак да отиде до умивалника. Този човек е болен, той трябва да се лекува. Ето това трябва да напиша в моите донесения, дано му помогна по някакъв начин, може и да има някаква полза, че са ме пратили да го наблюдавам.

— Не се бой, не е заразно, не е туберкулоза — каза ми с пресилена усмивка, като се върна отново на масата, — май е по-лошо, ама за мен, за теб опасност няма.

— Мисля си за любовта — казах искрено, — нали съм в тази възраст, струва ми се, че това е една такава всепоглъщаща страст, която изгаря всичкото онова мръсно на ежедневието и ни прави добри. И тогава ти се иска да си винаги заедно с любимата, да бъдете един за друг, ти да си неин и тя — твоя, само заедно е възможно щастието, та даже и целия живот. Мисля си за Ромео и Жулиета...

— Сложна е тя, тази материя. Мене ако питаш, Ромео и Жулиета не е писана за любовта, а за омразата, за безпричинната човешка омраза към себеподобните, омраза по традиция, по някакви идиотски обществени закони, наследствена омраза, която унищожжава хората, като първо изтрива човешкото вътре в тях. Ромео и Жулиета се опитват да противопоставят на тази омраза любовта — и, разбира се, търпят

поражение. Толкова е изначално сбъркано човешкото общуване, толкова е пълно с предрасъдъци и измислени безумни правила и ограничения, че понякога си мисля, че сме все още само едно обещание — за човешки същества, уж сме на път да станем такива, но, за жалост, не сме на верния път.

— Още сме маймуни?

— По-зле, маймуните са свършени за себе си, ние сме тръгнали нанякъде, но сме объркали пътя, защо ни е даден този мозък, разум, право на избор — не знам, не ги заслужаваме. Докато не се научим да обичаме, безпрекословно да обичаме, безпричинно, няма да намерим пътя.

— Ето, пак любовта трябва да ни спаси.

— Да, защото любовта е всеобхватна, тя е — да желаем доброто на другия и да помогнем той да го получи. С трезвост и обективно преценка. А това е най-трудното. Когато сме влюбени, започваме да си доизмисляме обекта на нашата любов, да си го доукрасяваме, едно време в древна Гърция имало един скулптор, Пигмалион се казвал, той така си изсякъл от камък идеалната за него жена, създал си я от чертите на много жени, ама това била жена не от плът и кръв, а от камък — и когато се влюбил в нея, наложило се боговете да го утешат, като я превърнат в истинска жена. И ние така си изсичаме във въображението жена от нашите желания, мечти и разбирания и когато поискаме да облечем с изваянието си някоя реална жена, в началото ни се струва, че сме постигнали своя идеал и че щастието ще продължава вечно. Твърде скоро разбираме, че жената, която сме си измислили, съществува само в нашето въображение, онази, другата, върху която сме прехвърлили чертите на въображаемата, е съвсем друг човек, понякога даже противоположност на онази, която сме си измислили. И тогава страдате и двамата. Ето това е то влюбеност.

Мълчах, много е сложно това за мен, може би той, с неговите години, е преживял редица разочарования, достигнал е до такива песимистични изводи. Не знам, може и да е егоистично, но аз съм млад, искам да обичам, да милвам и целувам, искам да бъда заедно с любимата си, имам нужда от обич и нежност и съм толкова щастлив с моята вечна любима...

— А ревността? — попита той, — що за животно е това ревността и какво общо има тя с любовта? Хората казват: щом не

ревнува, значи не обича, все едно му било. Виждаш ли докъде се простират заблудите на обществото? Аз ще ти кажа, ревността няма нищо общо с любовта, тя е свързана единствено с чувството за собственост. Страх те е някой да не ти я отнеме, да не стане негово притежание, както сега е твое притежание. Нищо друго не може да оправдае тази вещица, която изяжда съдбите на хората, унищожава тяхното самочувствие, руши поривите и талантите им. Сякаш любимата ти е някаква вещ, чанта или ръкавица, сякаш не е тя жив човек, със своя собствена съвест и съзнание, та можеш да я вържеш за себе си и да си я притежаваш. И това отдавна е влязло в престолярното законодателство, в Армения има села, в които за изневяра са убивали — и виновни няма за убийството, така трябва, съд народен! Виждаш ли колко сме далеч още от човека, не знам ще се случи ли някога да го постигнем. Въпреки че ни бяха дадени изпитания и ни убиваха, и ни разпръсваха по света. Въпреки че ни бяха дадени учители и те казаха ясно и разбрано: не убивай, обичай другите като себе си, постигни истината, за да бъдеш свободен...

След това задълго замълча, усещах, че дишането го затруднява, нещо къркореше в гърдите му и го душеше.

— Та така и моят син — продължи, след като си почина, — имаше мечти, имаше амбиции, не можа да завърши, нищо не излезе от него. Сега събира пари, ще се опита да влезе в някой техен Университет, дай боже да успее, само че там обучението е скъпо, ще трябва да работи, за да се издържа и да си плаща таксите, много пари трябва, аз, виждаш, не съм в състояние да му помогна. Да не беше невъзвращенец, още утре щеше да се прибере, тук му е родината, тук му е съдбата на него, ама така са го измислили... Не му е лесно там, да не мислиш, че му е лесно, сам е, така и не можа да си намери друга, добре, че работа поне намери, е да, обаче плащат лошо, нямали и социални застраховки като хората там, профсъюзите се мъчели да оправят нещата, той е принуден да се спотайва и да взема там каквото му дават, нали е чужденец. И винаги чужденец ще си остане. И няма да има кой да ми затвори очите и да ме погребее, когато дойде времето. Такава е тази работа. Праща от време на време пакети с бонбони, ето тоя зелен чай, шоколади и по някоя дрешка, там на старо продават хубави дрехи, много носене има в тях, е, и по някой ред в писмото: сам съм, работя, имам за храна и квартира, свързвам двата края — и

толкоз. Ако дойде, ще го вкарат в затвора — за измяна на Родината — най-малко пет години, после, като излезе, ще е дамгосан, никъде няма да го приемат, нито на работа, нито да учи, такива са нещата при нас, пак предразсъдъци и обществени нагласи. Провали си живота и толкова... Сега, тази година, конгреса чакаме, кръгла годишнина от Априлския пленум, те тогава нали се поотпуснаха нещата, разправят, можело да има амнистия по този повод — те и преди разправяха, ама нищо не излезе, сега ако стане, ще си дойде, сигурен съм, ще си дойде. На това се надяваме.

Той небрежно избърса с ръкав появилата се в крайчеца на околото му сълза и запали поредната цигара. Пушеше бавно, задържаше дима в устата си и бавно го изпускаше, може би затова не се закашля. После остави недопушената цигара на пепелника, отиде до шкафа, извади някаква дебела книга и една фотография от нея и ми я показа — момче, малко по-голямо от мен, с гъста черна къдрава коса и очите на Панос.

— Ето го, запознайте се — кимна. — Тук е почти колкото тебе. Агоп. На дядо си Агоп кръстен. Умно момче, много умно, голямо бъдеще имаше пред него, ама на. Едно само се моля, ти разбираш, тази кашлица не е на хубаво, на мене малко ми остава. Поне да рече Господ още веднъж да го видя, преди да се запътя за нататък, поне още веднъж...

50.

6 февруари, петък

Снощи почти не съм спал, премислям и премислям онова, което чух в сряда и не ми дава спокойствие.

Ето че научих цялата история. Разбира се, нямам намерение да им казвам това, нито да я описвам в рапортите си, че те и така знаят всичко за бягството, е, може би ако им кажа това, което зная, ще ми имат повече доверие, защото едва ли ми вярват. Едва ли вярват напълно в информаторите си. Вярно че ме държат за врата с онази история, но това си е, и да ме е страх да го кажа, ще го кажа, това си е чист шантаж: държим те в ръцете си, ако не работиш за нас, ще те погубим. Това е принуда. Аз обичам родината си, мисля за нейната сигурност и щастие, знам, че трябва да бъдем бдителни срещу враговете ѝ, но каква бдителност е това, да шпионираш човек, от когото само добро си научил?

Но едно нещо ме смущава, той очевидно не е прав, разбирам болката за сина му, е, поне се опитвам да разбера, няма как да кажа, че разбирам такова нещо, без да съм преминал през него, сигурно е страшно. Но онова сигурно си е било любов, нещо толкова силно, което те кара да зарежеш и баща си, и родината си, да рискуваш живота си на границата, това няма как да бъде просто влюбеност, дори ако тя в края на краищата го е предала, той я е обичал истински, затова го е направил. И после се е разочаровал. Ние с Людмила сме нещо съвсем друго, нашата любов е вечна. И нищо не ѝ пречи, нито граници, нито забрани, нито политически системи, при него е било съвсем различно. Казват, че любовта се проверявала в изпитания, може и да е така, сигурно е така, в такъв случай там изпитанията са били големи и той е издържал, а тя — не.

А мене ме мъчи въпроса за тайната, голямата страшна тайна, която не мога да споделя с нея и която наричат дълг към родината. Наричат го така, но така ли е наистина? Все повече се съмнявам. С какво този стар фотограф заплашва родината, та трябва да си има

персонален доносник! Ха, казах ли го най-после на глас, поне пред себе си? Написах ли го в своя фотографски дневник? Ето това съм аз, нищо друго, най-обикновен доносник, макар и по принуждение. Защото бях хванал висш комсомолски функционер в състояние на пиянство и разврат — и това трябва да се напише тук, в този дневник, черно на бяло, защото и това е истина. Една неудобна истина, която трябва да бъде замечена под килима. Инсценирано било, нарочно било инсценирано, заради снимката. Хайде бе. Аз се оказах там съвършено случайно, това е самата истина. И сцената си беше истинска — пиян, обграден от полуголи проститутки, точно така си беше. Нас учат на морал, а те... И всичко това трябва да бъде прикрито, да не взема да го разкажа на някого, камо ли да го покажа. Ами ако бях успял да скрия негатива? Оттатък биха платили добре за една такава снимка. И ако я бяха публикували, това нямаше да бъде никаква идеологическа диверсия, очерняща нашето социалистическо общество, това щеше да бъде самата истина. Защото фотографията е документ, тя е свидетел на истината. Всичко е толкова просто и ясно; и най-малкото дете веднага ще го разбере и ще го назове с истинското му име.

Вярно, всеки човек си има слабости, право на личен живот и така нататък, дори когато е висш комсомолски функционер и не ни е позволено да му се бъркаме да си го живее. Не че непременно трябва да бъдат за пример, някакви морални светци, за да ни учат нас на морал, обаче си мисля, тези скъпи хотели, тези тържества с много пиене и жени те все пак могат да си ги позволят поради длъжността, която заемат. Както и охраната, онова яко говедо, което се къпеше в леденото море, и което едва не ми счупи и ръката, и крака, че и фотоапарата. Кой нормален човек може да си позволи такъв бодигард?

Ето колко просто, колко ясно е всичко. Ето в какъв капан попаднах. Сега трябва да бъда държан в страх и подчинение, че те ме накараха да подпиша... как се казваше... декларация за неразпространение, знам аз, на Стоил баща му е военен, Стоил ми е разправял, те, нали трябва да пазят военната тайна, както и там волнонаемните по казармите, нали има секретарки, шивачки, знам ли, шофьори, те не са на военна служба, а просто си работят там, та те трябвало при постъпване на работа да подписват такава декларация, да не разпространяват извън казармата това, което знаят. Божичко, ама ние в казарма ли живеем? Нали уж сме най-справедливия, най-

хуманния, най-човечния строй на всички времена, така пише във вестниците, така казват по радиото и телевизията. Обаче за секунда завесата се повдига, виждаш нещо, дете не трябва да си го видял и само затова ставаш потенциален враг. Враг!

И сетне защо синът на Панос да не може да се върне? Нали се е разочаровал, не живее добре там, иска да си е в родината, съжалява, задето е избягал. Защо просто не го пуснат? Та нали ще им бъде от полза, нали ще разправя на другите, че там не е както си го представят, така и те няма да се опитват да бягат, а още повече ще оценят нашето тука, социализма? Защо ще го вкарват в затвора? Вярно — нарушил е закона, преминал е държавната граница нелегално? Но не е ли бил наказан достатъчно с раняването, с разочарованието, с пропилените си възможности и живот, та ще трябва отгоре на всичкото и затвор? Невъзвращенец. И всички пътища към родината са му отрязани. Защо? Не, нещо не е наред, нещо наистина не е наред.

Не, не трябва да пиша за този разговор, в никакъв случай в доклада ми не трябва да има и дума за него. Или? Или напротив, трябва, трябва да им разкажа, че Панос и синът му не са тези, за които ги мислят, че са жертва на обстоятелствата, че синът му иска прошка, че е готов да изкупи вината си, да се върне и да работи, да е полезен на родината си, да допринесе за изграждането на... така де, както се казва там, може да му помогна да види баща си, да се погрижи за него... Обаче ако стане по-лошо? Ако не ми повярват онези там? Защо да не ми повярват, не съм ли техен агент, на агентите си ли няма да вярват. Техен агент? Аз? Не зная какво трябва да направя, наистина не зная, кого да попитам, кой ще ми помогне? Помощ! Ето седя тук и викам... не, шептя за помощ. Кой ще чуе шепота ми?

51.

8 февруари, неделя

Чаках я на нашето място, бяхме се уговорили за три и половина. Беше много студено, или на мен така ми се струваше, локвите бяха замръзнали и плочките на площада бяха като ледена пързалка. Никога не е закъснявала с десет минути, а сега закъсня, дойде забързана, угрижена от нещо, даже не ме целуна, хвана ме под ръка и ме поведе надолу към съвета, от време на време се подхлъзваше и аз я задържах да не падне, обувките ѝ бяха съвсем неподходящи за зима, защото беше обула точно тези, не знам, изобщо беше някак чужда, не я попитах какво става, щеше без друго да ми каже, или нямаше да ми каже.

На Булеварда подминахме „Космос“ и влязохме в сладкарница „Роза“, тази, която е срещу музея. Там имаше по-малко хора и успяхме да намерим маса за двама.

В сладкарницата също беше студено, макар отоплението да работеше и въздухът да беше, както се казва, отвърнат. Хората седяха по масите с палтата си.

На келнерката ѝ беше крив целият свят, не стига, че престилката ѝ беше изцапана, всъщност, може би точно затова, хвърли ни един отегчен поглед, направи гримаса, като поръчахме само две кафета и тръгна към бара. Настроението ѝ ни направи още по-мрачни, понякога твърде много зависим от една усмивка, от един ведър поглед, той може да ни спаси деня. И обратното. Седяхме и мълчахме, аз гледах нея, тя — някъде през прозореца. Нещо нездраво, нещо тягостно висеше във въздуха и правеше и жестовете, и мислите тежки, сякаш минаваха през филтъра на гъста мъгла и опипом търсеха път през нея, в страх, че всеки момент могат да се ударят в нещо. Келнерката постави кафетата на масата тежко, като че чашите бяха пълни с олово и зачака да ѝ платим, като че можехме да избягаме, след като сме ги изпили. Решително се противопоставих на опитите Людмила да участва в сметката, имах пари, майка ми ми беше дала сутринта. Закръглих сумата, но това не направи келнерката по-весела, само някакво

подобие на усмивка се появи в единия край на безмерно начервосаните ѝ устни, по-скоро като някаква зловеца гримаса.

Не докосвахме кафетата. Нещо трябваше да стане, нещо трябваше да се каже, някаква дума или поглед трябваше да пробие тази гъста мъгла на безразличност и омраза, която лежеше между нас и в нас и ни изпълваше целите с противно подобие на страх.

— И все пак аз те обичам — каза изведнъж тя тихо, по-скоро на себе си. — Така е, обичам те. Без теб съм сама, да.

Отпи глътка кафе, аз също посегнах към чашата си.

— Знам, че това е тяхно право, да се притесняват, родители са, а аз съм момиче, но когато не те разбират, толкова боли.

Такава била работата, има проблеми с техните, не одобряват нашата връзка. Значи аз не съм виновен.

— Не, ти не си виновен, мили — сякаш можеше да чете мислите ми! — ние ще сме заедно, ние се обичаме и това е най-ценното, което имаме в този свят — нашата любов, тя е като красиво дете, единствено между нас двамата, трябва да му помогнем да порасте, да стане голям силен човек, сега то не се чувства добре, сега то е болно, но ние ще го излекуваме, нали, ние ще го излекуваме.

— Разбира се. Ти си най-голямото събитие в моя живот, най-хубавото, което ми се е случвало.

Не допихме кафетата си, изскочихме навън, по булеварда, не се сетих да си закопчея палтото, разгърден не усещах студа, от устата ми излизаше пара, от нейната също, хванах я за ръка и я поведох нагоре към морето, тежката мъгла се стопяваше, в душите ни пробиваше слъчките си слънце, макар наоколо да беше все така мрачно и студено, нашата обич ни топлеше и ни светеше и ние бяхме в един свят, отделен от другите, един наш си, само наш свят, сътворен трудно, но весело, от нас, една малка държава за двама, която ни беше убежище.

На парапета я целунах кратко, а тя се притисна до устните ми и дълго сливахме дъха си в безкрайното блаженство, че сме заедно, че ни има, че сме се намерили, блаженство, наричано от хората просто „целувка“.

— Знаеш ли какво — каза ми, когато заслизахме по стълбите край казиното, — когато някога имам деца — спря и веднага се поправи, — когато някога имаме деца, защото ние ще имаме деца, нали, непременно ще имаме деца, ще си спомняме сегашното време и

никога няма да им пречим, никога няма да ги командваме, да им заповядваме какво да правят и кого да обичат, напротив, ще им помагаме, нали, ще ги учим да бъдат свободни и самостоятелни, ще ги учим да обичат. Как? С личен пример, като живеят в семейство, където любовта е основен принцип и движеща сила, и висш закон, да, висш закон, както е висш закон и в природата.

Ръцете ни си бяха възвърнали гласовете и вече не мълчаха, те водеха своя чуден разговор, съгласяваха се с нас, спореха, смееха се, радваха се, целуваха се по своя си необясним начин и ликуваха. Как ми се искаше да разбирам всяка тяхна „дума“, но не, само я усещах и тя ме изпълваше с празничност и възхита.

— Трябва да прогоним съмненията — казах й, — най-важното е нашата любов, трябва да я запазим на всяка цена, ние нямаме друго на тоя свят.

След това тя отново потъна в мисли, загърна се в палтото си, пусна ръката ми. От морето духаше студен вятър, цялата му повърхност беше набраздена от белите зайчета на вълните, докато стигаше погледа. На метри от брега вълните се разбиваха с трясък. За да се разбираме, трябваше да говорим близко, директно в ушите си и това беше някак смешно, но и много приятно гъделичкаше горещият й дъх, когато ми подаряваше думите си.

— Сега съм спокойна. И радостна. И щастлива. И те обичам, да, обичам, обичам, обичам!

Искаше ми се да отидем на буните, но ледените вълни така опасно ги заливаха, че можехме и ние да пострадаме. Затова тръгнахме по крайбрежната алея, ръцете ни отново продължиха да си бърбят.

— Трябва да ме разбереш — каза ми, когато седнахме на една пейка в градината, където вятърът почти не се усещаше, — напоследък много мисля за нас двамата, а с мисленето идват и съмненията, ти ли си този, когото съм търсила, или не, понякога наистина се страхувам, не, не се притеснявай, сега съм сигурна, сега всичко е наред, но понякога, знаеш ли, аз често те сънувам, има сънища, в които си груб, брутален, разкъсваш роклята ми и ме вземаш така, със сила, и аз се плаша от теб, да, истински ме е страх, макар и страхът да е свързан с някакво странно и необяснимо блаженство. Но после се събуждам, цялата мокра от пот и дълго се въртя в леглото, не мога да заспя, съмненията ме разяждат отвсякъде, просто чувствам, как ме

раздвояват, разтрояват, разчетворяват, докато ме облее от всички страни безверие и апатия — а те са най-страшни.

Странно, и аз не мога да спя нощем, и аз се боря със съмнения, но моите съмнения имат съвсем друг източник, аз съм разпънат на кръст от онова, което ми се случи, с нея всичко ми е ясно, там бях някак си сигурен. Бях?

— Нормално е да се страхуваш и да се съмняваш — казах, — може би при нас всичко се случи прекалено бързо, това привличане беше като сблъсък, ние почти не се познавахме, а и сега не се познаваме. Аз познавам образа, който съм си изградил за теб и той е един прекрасен образ, дори да не е съвсем истински, моята „ти“ не се различава много от реалната „ти“, но това при любовта е нещо нормално.

— Да, може би много бързо ние се доближихме толкова много. Понякога си мисля, че трябва да се отдалечим за известно време, да си поемем дъх, да погледнем отстрани. Не за да се разделим, не. А за да можем, когато пак се доближим, да бъде по-дълбоко, да сме се опознали достатъчно и да бъдем по-близки и по-истински.

— И сега сме истински. Любовта е като катализатор, тя ни разголва до същността ни, тя е... като проявителя във фотографията, той изважда скритото изображение и го прави видимо.

После замълчахме и се замислихме, всеки за нещо свое, хрумна ми, че тя не изказва свои мисли, може би майка ѝ или баща ѝ са ѝ дали такъв съвет, да подложи чувствата си на проверка, като са се надявали, че те няма да издържат проверката. Но и аз нима не говорех повлиян от разговорите с Панос и вуйчо ми, къде остана спонтанното, онова, което откривахме само ние и само заедно, наивното, истинското?

— Знаеш ли какво — казах накрая, — да не го удавяме в думи и в мисли, думите винаги раждат недоразумения, нека отново го дадем на сърцата си и само да го чувстваме.

Притиснах я към себе си и след това говорех само устните ни, пръстите ни, докосванията.

52.

11 февруари, сряда

Само преди два дена какъв студ беше... Днес си е направо топло, когато отивах при Панос, видях по градинките толкова много минзухари, кокичета, че даже и градински кукуряк. Днес е особен ден, щях да увеличавам снимки при него в лабораторията, а след това — да получа, на заем, разбира се, оня стар фотоувеличител, за да мога да копирам и у нас, така процесът ще се затвори, ще мога да правя всичко сам.

Панос ме посрещна с една широка усмивка и направи жест към тъмната стаичка — за пръв път влизах тук, една голяма маса с два стола, единият беше за мен, на масата има чекмедже, там Панос държи фотохартията, то е изолирано и се затваря плътно, така че дори да е извадена от кутията, хартията няма да се освети, ако е затворено. Вдясно от увеличителя има преграда, пречеща на химикалите да пръскат по рамката, в която се поставя хартията, зад преградата има две вани — в първата е проявителят, във втората има вода за изплакване, Малко по-долу на малка масичка стои голяма вана с фиксажа. Панос я поставя по-ниско, защото ако от фиксажа пръсне в проявителя дори само една капка, той ще се развали, тъй като фиксажът е кисел, а проявителят — на базата на основа. Ако от проявителя пръсне във фиксажа — остава без последствия, по същите причини, това за основи и киселини сме го учили в училище и ми е горе-долу ясно. Във всяка вана има метални щипки, с които да се хваща хартията, а във ваната с фиксажа има и голяма дървена плоска лъжица с дълга (поне половин метър) дръжка, с която се разбъркват снимките. Когато операторът седи на стола пред увеличителя, той трябва да може да достига с ръката си до всяка вана и всяка щипка.

В страни от ваните се намира мивката, където се мият окончателно снимките, при Панос тя е дълбока и плоска, за да отговаря на предназначението си, по дългата страна е близо половин метър, така на око, за да може да побере и по-големи увеличения. В

средата, където е отточният канал, е монтирана висока фуния, батерията е свързана с маркуч, който пада на дъното на мивката, през този маркуч влиза водата за измиването, когато водата стигне нивото на фунията, започва да се излива оттам, по този начин се осигурява винаги течаща вода и винаги пълна с вода мивка, тъй като последното миене е много важно за крайния резултат.

Стаичката се осветява със специален черен фенер, в който е сложена крушка и пред нея има тъмночервен филтър, така цялата фотолаборатория изглежда червена. Фотохартията за черно-бяла фотография е „сляпа“ за червената светлина и не се осветява от нея. При цветната фотография фенерът е с друг филтър, той е почти съвсем тъмен и на него не може да се оценяват резултатите от проявяването, той служи само за ориентиране, там и ваните са повече, и процесът е по-сложен, както и много по-вреден за здравето, поради отровните изпарения от някои химикали. Но с това днес няма да се занимаваме. До този фенер има още два — единият — с тъмнозелен филтър, той също предпазва хартията от осветяване, но е по-добър за очите, макар да не дава толкова светлина, колкото червеният. Панос го използва, когато трябва по-дълго време да остане в тъмната стаичка.

— Първо слагаме негатива с емулсията надолу, това е важно, иначе ще стане огледално изображението, включваме лампата, за да можем да го нагласим, при този увеличител — „Крокус“ — рамката е голяма, защото тя трябва да става и за големи формати: 6×9 и т.н. За по-малките формати има ограничители, които се нагласяват ето с тези двете колелца. При този увеличител, който ще ти дам, рамката си е само за лайка-формат.

Слагаме негатива и го фиксираме с тази ръчка тук, виждаш долу на масата има друга рамка, тя е за хартията, ако сложиш хартията в нея, можеш да предвидиш бели полета отстрани на фотографията. Сега нагласяш отсечката — ето това колело вдига и сваля целият увеличител и съответно увеличава и намалява увеличението, което искаш да направиш, истинското кадриране се извършва тук. Това малкото колелце движи нагоре и надолу обектива и така нагласяш на фокус. Тук не сме сложили хартия в рамката и не можем да бъдем сто процента сигурни във фокуса, тъй като дебелината на хартията, особено ако е картон, играе също някаква роля. Пред обектива имаме

червен филтър, като го завъртим, можем да сложим хартията, без тя да се освети и да си нагласим кадъра окончателно.

Аз отдавна се занимавам с тая работа и имам изграден нюх за времето на експонацията, но ти докато го направиш, ще трябва да експериментираш със стъпаловидни проби. Те се правят ето така.

Панос измъкна някаква дълга изрезка от хартия и я закрепил в рамката, след това извади парче черна хартия, сигурно от опаковката и покри с нея почти целият кадър, като остави само една част непокрита. След това изключи фотоувеличителя, завъртя червения филтър настрани и включи специалния фоточасовник, настроен на една секунда. Фотоувеличителят светна и след секунда изгасна отново. След това Панос премести черната хартия, като откри по-голяма част от снимката и отново включи часовника за още една секунда. Сетне откри още по-голяма част и отново включи часовника, тази операция той повтори шест пъти.

— По този начин последната открита част е експонирана една секунда, другата до нея — две, третата — три и така нататък до шест.

Извади хартията от рамката и я потопи плавно в проявителя. След няколко секунди изображението започна да се появява в единия край, после нататък и нататък, и когато навсякъде имаше нещо да се види, той хвана хартията с щипката, изми я във ваната с водата и я пусна отгоре във ваната с фиксажа.

— Винаги отгоре, запомни, топнеш ли щипката във фиксажа, трябва основно да я миеш, преди да я използваш отново за проявителя.

Изчака малко време, през което внимателно затвори чекмеджето и накрая запали обикновената светлина.

— Всички проби се проверяват на бяла светлина — каза той, — лабораторното осветление лъже. Ето сега какво виждаме тук, шест стъпала на експонацията, където е една секунда, е много бяло, където е шест — много черно, истината е между две и три секунди, значи две секунди и половина.

След това той извади и хвърли в едно кошче с найлонова торба в него пробата и отново изгаси бялата светлина. Отново лабораторията му доби вид на алхимична пещера, където ще се добива злато.

— Обективът има и бленда — каза той, — но аз я използвам само при много бледи негативи, или когато се налага да поставям хартията косо, за да изравня перспективни изкривявания, или нагъната за

специални ефекти — и тук, както при снимането, затворената бленда увеличава дълбочината на рязко изобразяваното пространство и образа навсякъде е на фокус, въпреки че хартията е в наклонено състояние. Ти такъв часовник нямаш, затова трябва да си броиш — за една секунда броиш хиляда и едно, започваш от хиляда, за половин секунда казваш само едно — и готово.

Той нагласи лист хартия в рамката и включи часовника. Доколкото можех да разчета от негатива, това беше една от снимките на моста, с буната на преден план — банално на пръв поглед, но нещо ми се беше сторило интересно. Бялата хартия леко потъна в проявителя.

— Пуска се така, настрани, за да потъне цялата наведнъж. Филмът ти е с нормален контраст, затова ползвам хартия за нормален контраст, при вяли негативи ползваме контрастна хартия, при прекалено контрастни — мека. А има и свръхконтрастна, тя признава само черно и бяло, ползват я за документи или графики с туш.

Междувременно магията беше започнала да действа, като по чудо скритото изображение изплуваше върху бялата хартия и моста постепенно придобиваше очертания и форми.

Страхотно усещане! Само се рисуваше върху белия картон. Скритото изображение!

— Температурата на разтворите трябва да е двайсет градуса, по-студен проявител проявява по-бавно и по-контрастно, някъде го използват за ефект, викат му гладно проявяване, по-топъл проявява бързо и меко, изобщо всичко е важно.

Той извади готовата снимка от проявителя, малко я поддържа на ръба на ваната, за да се отцеди, после я изплакна във водата и я пусна във фиксажа.

— Фиксира се за пет минути, изплаква се за петнайсет и е готова. Хайде сега ти.

Той стана и аз трябваше да заема неговия стол. Натиснах ръчката да освободя негатива и издърпах следващата поза. О, това беше тя — с развени коси и почти страшно изглеждащо черно лице, като на магьосница, танцуваща край огъня, на фона на морето, нагласих рамката, сложих червения филтър и хартия в рамката, коригирах отново фокуса и тъкмо щях да изключа увеличителя, когато Панос ме спря.

— Виж сега тук, хоризонта ти е крив, това се прави, разбира се, и то при динамични снимки като твоята, но в случая си е грешка, леко наклоняш рамката, за да го изправиш и кадрираш наново.

Прав беше, направих корекцията.

— Същата експонация като преди, по осветеност са еднакви.

Еее, голям кеф, абсолютното чувство, че си жрец на светлината, велик магьосник. В проявителя започна да изплува от нищото милото лице, почти екстаз блестеше в очите, косите летяха, носени от вятъра, движение, динамика, сила, всичко имаше, гледах и не можех да откъсна очи от снимката, докато ме стресна гласа на Панос:

— Хайде, изваждай я вече, защото ще почернее, не се заяпвай, сега ти ръководиш процеса, трябва да си нащрек.

Бързо я хванах с щипката, изцедих я на ръба на ваната, изплакнах я и я пуснах косо във фиксажа.

— Браво, всичко изпълни както трябва, ще се справиш и у вас, виж там, ако банята може добре да се затъмни, най-удобно е там. Ако покриеш прозореца на кухнята с черен плат, пак става, виж къде ти е най-удобно. Хайде сега следващата.

Изтеглих следващия кадър и повторих процеса, харесваше ми все повече и повече.

— Започваш с много добър кадър, това е хубаво предзнаменование, може би най-добрия ти досега. Е да, ти имаш постоянен модел, а това също е много важно, добре си наблюдавал, повтори всичко без грешка. Но най-важното е, че пристъпваш към процеса като към магия. Защото той е магия. Като сме казали, че фотографията е изкуство, трябва непременно да помним, че изкуството се прави от магията, от онова необяснимо и неуловимо, което само можем да усетим, че го има и че ни води след себе си и ни кара и други да водим по този път, затова го правим — превърне ли се в механика, в рутина — край, изтървахме го. А следващата ще я направя аз, прекалено контрастен е негативът, ще ти покажа как се прави.

Беше онази фотография — парапета и морето зад него, тогава зимното слънце се беше показало зад облака и осветяваше косо.

Ето тук морето ти е недоекспонирано, парапета свети — преекспониран (на негатива, разбира се, беше обратно — парапета черен, морето — съвсем светло), ще трябва да пускаме в действие магическите ръце.

Панос затвори блендата, за да увеличи времето на експонацията, защото магията иска време, първо направи една засветка, както обясни, за тъмните части (светли на негатива) — морето, а после — още една, като при нея прикриваше с ръце тези части.

— Даваме допълнително осветяване за парапета, така стойностите донякъде ще се изравнят и той няма да е съвсем бял, а морето — съвсем черно на снимката. Това се нарича допечатване, с ръцете правя маска, движа ги, за да не стане рязка границата, в по-сложни случаи си правим маска от черна хартия, приблизително във формата на това, което при допечатване трябва да прикрием, за да не прегори. Тук имам готови маски, метални — показва ми черни звездообразни маски с тънки телени дръжки, — но не е необходимо да ги търсиш по магазините — малко черна хартия, от тази, в която е увита фотохартията и парче тел, нищо повече не ти трябва.

Движенията на ръцете му бяха като на магьосник, на заклинател, изобщо в този процес има много магия, усещам, че ще ми хареса, ще се приистрастя към него.

— Има работи, с които не мога да свикна — говори Панос, — още от едно време, е-е, когато бях като тебе, какво ти, по-малък, много по-малък, на осем или девет и дядо Агоп ми показва за първи път как се увеличават снимки, това ми се стори магия, алхимия. И досега е така, целият този процес е превръщане на среброто от сребърния нитрат в злато — златото на художественото изображение. И вълшебникът, алхимикът си ти, в твоите ръце е целият процес. Има нещо сакрално във всяко творчество, човек става асистент на бога, работи заедно с него за завършване на Творението и четката му е светлината! Ние, фотографите, трябва да сме щастливи хора.

Отпечатъкът се появи бавно във ваната, образът изплува върху бялата хартия, скритото изображение стана видимо, наистина стойностите бяха изравнени, но въпреки това ясно се виждаше контраста, който правеха осветения като от прожектор парпет и морето зад него, спокойно зимно море, мъдро. Точно онова, което ме беше накарало да направя снимката.

После продължих пак аз — на снимката на гарата направих сам допечатване на яркото, на негатива прекалено черно, небе — като закрих с длани почти всичко останало, както ми показва той. Веднъж Панос беше казал, че фотографите са жреци на светлината — на

майтап го беше казал, разбира се, но той понякога се шегува, като изрича истини. В този миг се усещах точно такъв.

— Старите хора като мен — казваше, — не се вземат на сериозно. Виж, когато си млад, всичко е значимо, всичко е много важно, бързаш всичко да направиш, от всичко да опиташ, всичко да вземеш. Като остареееш като мен, започваш да разбираш, че нищо не е било чак пък толкова важно, започваш да вземаш и себе си, и живота си, на майтап, като някаква трагикомедия, която играеш по задължение. Само артист, който, по силата на актьорското си превъплъщение на сцената е забравил кой е и какъв е. Обаче страшно няма, някой ден завесата неминуемо пада и той си спомня всичко. Това не съм го измислил аз, това Шекспир го е измислил, а на него, струва ми се, може да му се вярва.

Хубавото беше, че Панос днес, докато копирахме снимките, почти не се закашля, когато го поздравих, че е на оздравяване, обаче, той се усмихна горчиво и каза:

— При някои болести подобренията не са хубав знак. Но да не ставаме негативи, да не роптаем, така е животът, като тези фотографии, няма начин да е само бяло, нито само черно, съчетанията от двете — Адамс открива десет различни степени, десет нюанса между черното и бялото — дават цялата картина, всички те са еднакво важни.

Този път стоях повече време и направих всичките трийсет и девет пози, които имаше на филма, даже и онези, които бяха без фокус. Хартията осигури Панос, ще му купя една кутия да му я върна — девет на дванайсет. Само една снимка, онази, нейната, която направих, увеличихме и във формат 18×24 — със съответно по-дълга експонация и всичкото както си му е редът, за да ѝ я подаря.

53.

12 февруари, четвъртък

Скарахме се...

И тя не ме поглежда, отговаря едносрично, ако я попитам нещо по същество. Има моменти, в които е ужасно, че седим на един чин, по-добре да бяхме на различни краища на стаята.

Часовникът ми беше избързал и съм дошъл на училище десет минути по-рано от обикновеното, бях пръв в класната стая, след мен пристигна Тина, хвърли си палтото на закачалката, седна на нейното място, извади от чантата си лист с нови стихотворения — този път беше прекалено, еротика надничаше зад всяка дума, имаше „*моята бликнала страст*“ имаше „*твоите устни горят ме*“, имаше „*светлото твое проникване*“, „*огънят, в който изгарят нозете ми*“, „*жадува устните ти моята гореща гръд*“ и все от тоя род неща, явно се вълнуваше от това поетическо разголване, с крайчеца на окото си забелязах, че се изчерви, докато го четях и изведнъж ме прегърна през рамото, нищо особено, такова приятелско прегръщане, но от него усетих, че и пулсът ѝ е забързан.

Та накрая, след като прочетох всичко, както ме беше прегърнала, Тина доближи устни до ухото ми, сякаш се канеше да ме целуне и прошепна:

— Много е интимно, не мислиш ли, такова нещо не може да се пише.

Дъхът ѝ беше горещ.

— Ами добро е — казах, — ама много смело. Този, на когото са посветени, сигурно ще ги хареса.

— Да, но той още не знае, че са посветени на него — прошепна ми тя.

— Как така не знае, — учудих се, — не се ли базират на житейски преживявания?

— По-скоро на сънища и мечти — каза ми тя, — неспокойна младост, такава съм си аз, огнена, страстна, влюбчива... — и се

притисна още по-силно до мен, усетих гърдта ѝ на ръката си, има големи гърди от Людмила, и някак си по-развита е, по жена, преждевременна зрялост. А ако само си ги мечтае тези работи, ако е още девствена, тези страсти могат да я побъркат, както е сама. Тогава се обърнах и видях поглед, в който имаше недоумение, ревност, даже нещо като омраза. Втурнах се към притежателката на този поглед, но...

Людмила!

Завари ни гушнати като пиленца. Тина се изправи.

— Извинявай, заех ти мястото, показвахме си тука едни стихотворения — и се запъти с достойнство към чина си.

— Няма нищо — отвърна с убийствена учтивост Людмила и седна на чина, без да ме погледне.

Тогава влезе Пирона и математиката започна.

По време на урока Людмила се държа хладно, с прекалено внимание следеше учителя и аз не успях да ѝ се извиня, всъщност за какво? Задето бях разговарял с друга в междучасието? Можех да ѝ обясня, ако ме беше попитала, ако изобщо разговаряше с мен. Това ревност ли е? Те двете бяха преди това приятелки, не че вече не са де, ама е друго, може да си въобразявам, но ми се струва, че когато целувам моята любима в класната стая, едно иронично погледче ме пронизва, естествено е да ревнува приятелката си от мен. Естествено ли? От къде на къде да е естествено, нали двете са момичета, като приятелки тяхната връзка е друга, да, несъмнено, но въпреки всичко аз влязох в тази дружба и я разруших, е, поне ѝ повлиях, така е. Припомних си думите на Панос за ревността, наистина ужасно чудовище, особено ако идва без всякаква причина. А според него тя винаги идва без причина, човек не може да бъде притежание на друг човек. Обидно е.

В следващото междучасие тя ми отмъщаваше — отиде при Евгени и започна дълъг разговор с него върху някаква книга от Стария завет, говореха за някакъв Йон или Йона, когото, по не знам какви причини, глътнал кит и Евгени, както му е навикът, се спусна да прави паралели с депресията и изолацията на човека, всъщност до мен достигаха само откъслечни думи, така и така съм бос в тази материя. Предполагам, че Библията е пълна с притчи и мъдрости, които могат и трябва да бъдат тълкувани, и че атеистите, какъвто съм аз, също могат да се поучат от тях, все пак това са събрани народни мъдрости, както

ми се струва, но трябва човек да е запознат с текстовете, за да може да си прави изводи, или за да може да ги оборва.

После тя бърбореше пресилено весело с малкото Мими и с Чефито. С Тина не пророни нито дума. А безсрамната Тина ме гледаше триумфално и предизвикателно с влажен поглед, макар че сигурно си въобразявам, мъжете често се лъжем от женските погледи, разчитаме ги както на нас ни се иска, така е.

Вкъщи видях в джоба на самото си лист, сгънат на четири — нейните стихотворения. Възможно ли беше да са посветени на мен тези стихотворения, кой, освен мен, ги беше чел, със сигурност не са за всеки, родителите ѝ биха изпаднали в тих ужас, ако се запознаят с тяхното съдържание. В мен ли е влюбена, моето ли „светло проникване“ желае страстно? Не е възможно, тези работи ми ги диктува собствената ми суетност, проклетото его — вижте ме колко съм хубав, всички жени са луди по мен, Дон Жуан ряпа да яде! Как ли не. Но тогава защо го прави, Людмила беше най-добрата ѝ приятелка, преди да тръгнем с нея, вечно бяха заедно. Ами най-малкото не е красиво, ако тя това го прави от завист, от ревност, знам ли, не е красиво. Или от комплекси, защо тя да не може, с какво е по-лоша от нея. Е да, ама момчетата не са се свършили, защо точно мен? Гаден номер си е отвсякъде. А Людмила страда, разбира се, това си е чисто предателство, нож в гърба.

При мъжете ревността между приятели не е така силна, макар че Мано два-три пъти ми подмята, че от тези жени нищо хубаво не може да се очаква и че като ми мине, ще си направим една мъжка група и ще си се държим там като мъже, като в английски клуб, никаква жена няма да може да припари там.

Нищо, утре ще ѝ обясня всичко, аз нямам вина, утре всичко ще ѝ обясня, ще ѝ подаря снимките, тя ще ги хареса, ще я целуна и всичко ще бъде както преди, всичко.

А утре е петък и ще трябва да пиша рапорт, или донесение. Ние, доносниците, пишем донесения в петък и ги пускаме в пощенските кутии на държавната власт, ние сме хора на властта. Невидими, какво беше, бойци на тихия фронт! По дяволите!

54.

13 февруари, петък

*Бездънна бездна е жената,
Потъваш в нея като в сън,
Оставаш сам със тишината
И вече няма път навън.*

Това пък откъде дойде? Седнах да си пиша рапорта, а написах това тук, съвсем неочаквано, сякаш се написа само. Може би е резултат от разговорите ми с вуйчо, той ни беше за три дена на гости и ми подари много красив кварцов кристал. Майка ми казва, че той е разочарован от жените, затова мисли така, просто не е попаднал на подходящата жена, та той приказваше подобни работи, но той винаги ги казва с някакъв шеговит тон, сякаш се надсмива и над другите, и над себе си. Де да можех като него.

Та днес е петък, петък 13-ти, черен петък, казват хората, нищо хубаво не можеш да очакваш от него. И може би са прави.

Сутринта в училището нищо не стана. Тя не говори с мен, не ме поздравява. Оставих снимките на чина, най-отгоре онази, най-хубавата, с разветите коси. Никаква реакция. Съсредоточено си изважда учебниците и тетрадките, след което и една острилка и започва да си остри молива, толкова концентрирана, сякаш това е много трудна и отговорна дейност.

Тина от другата редица чинове също беше вперила поглед в дъската, на която нямаше написано нищо, но от мястото си успях да забележа, че някакво нездраво любопитство я възбужда. От време на време хвърля някакъв, уж разсеян, а всъщност пълен с интерес, поглед към мен, имах гадното чувство, че се наслаждава на резултата от своята интрига. Сигурно гореше от желание да види снимките, които

все още стояха недокоснати на масата, от нейното място това беше трудно.

След това класът се изправи, влезе Трифка и започна час по трифкознание. Молиер, Тартюф.

Прибрах снимките отново в чантата си, беше ми тъпо и противно. Умните започваха дискусия, Емчо, разбира се, имаше свои идеи за този образ, наричаше го дете на един бъдещ всеобщ морал, когато лицемерието и лъжата стават двигател за обществения прогрес, от време на време усещах как Людмила му хвърля възторжени погледи, беше сякаш някой ме удряше по главата.

— В едно общество, в което предателството заменя приятелството, в което интригата убива любовта, в което показната фалшива набожност задушава вярата и чистотата на помислите...

Това чувах съвсем близо до себе си, Людмила се беше включила в дискусията и явно обръщаше нещата срещу мен, срещу приятелката си. Но аз даже не се вслушвах както трябва в думите ѝ, не търсех вратичка, за която да се хвана, всичко ми беше все едно, даже някаква ярост се надигаше в мен, ярост от всичко, искаше ми се просто да си стана и да си изляза от класа, от училището, от измамата за любов, от измамата за приятелство, от самия себе си да изляза. Седях и гледах тъпо, докато Трифка и Евчо започнаха безумна дискусия дали Тартюф е типичен представител на религиозен деятел, защото те всички, заедно с цялата им религия били лицемери и просто не можели да действат и мислят по друг начин (Трифка) или дали религия и вяра са идентични, оттам и религиозна нагласа и нагласа във вярата и дали е правилно да обобщаваме, като прехвърляме качествата на един свещеник върху всички свещеници, грешка която, между другото, извършва в тълкованието си и самата църква, отлъчвайки Молиер от себе си и даже не разрешаваща нормално християнско погребение след смъртта му (Евчо) — абе много е чел, навсякъде компетентен, аман от такива ходещи енциклопедии, усетих, че отново ѝ грабва ума, особено като защитава религията, да не излезе и той вярващ? Не ми се вижда вероятно, при тази негова информираност.

— Което доказва, че всички попове са лицемери, заедно с цялата им религия! — заключава на висок глас Трифка и блъска корицата на дневника.

Много си падам по такива обобщения — щом всички, значи всички, няма да се намери нито един, да не е лицемер, да бе. Е, ако приемем, че религията е опиум за народите и по принцип нещо лицемерно, то ще излезе, че и служителите ѝ са такива, обаче... Леко поглеждам към Людмила, като се старая тя да не забележи — гледа упорито напред, стиснала зъби.

Дискусията продължи, разбира се, и в междучасието. Без мен. Тя веднага отиде при Евгени, виждах гняв по бузите ѝ, на кого се гневеше, на Трифка ли, на това, че отричат любимата ѝ религия, или все пак на мен?

— Бясна съм! — чух я да казва, — така да се объркат понятията в една каша и тая каша трябва да я гълтаме ние. Идеалът не е по-малко идеал, защото в негово име се опитват да спечелят дребни мошеници.

— Така е — отговори Евчо, — обаче, когато мошениците станат повечко, идеалът неминуемо страда, обществото започва да прехвърля върху него качествата на мошениците.

— И с комунизма е така — неочаквано се намеси Паназа, — уж чиста идея, светла идея, а някои хора я правят дармадан.

Това не беше вече за казване, разбира се, че е така, ама има работи, дето не трябва да се казват, защото могат да повлекат последствия. Или го казваше за да се хване някой на въдичката му? И той ли пишеше рапорти всеки втори петък? Ако беше преди месец — два, щях да се упрекна за тези мисли, че съм прекалено подозрителен, ама сега? Не бях ли и аз ходещо микрофонче?

— Да, и Радой Ралин казва — истинските, чистите борци, изгоряха в антифашистката борба, дадоха живота си. После се напълни с... едни други... — малкото Мими, беше се включило спонтанно, сега може би съжаляваше, че се е обадило, почервеня като божур и заключи набързо — да де, така казва той, четох го в едно интервю във вестника.

— Ами то си пише и където трябва — отново Евчо, — мнозина ще се явят в мое име, но аз ще им кажа: махнете се, не ви познавам!

— Защото мнозина са званите, но малцина — призваните — импонира му с усмивка Людмила и го погледна нежно. Убеден съм, че този тип нарочно завъртя работата към библейските приказки, пука му, че му дреме на него за истината и лицемерието, виждам как нагло я сваля, като ѝ казва това, което тя иска да чуе. На базата на религията ще се намерят двамата, това е ясно. Атеисти като мен нямат работа

около тях, само дано някой не я натропа, то формално да вярваш не е забранено, обаче ако те усетят, ще ти вгорчат бъдещето, това е сигурно. Трябва да я намеря тази Библия и да ѝ се изфукам и аз с някое подходящо цитатче, все пак там са събрани мъдростите на поколенията, предполагам, има ли бог, няма ли — това е без значение в случая.

Горчивина се издигна в мен, станах и излязох в коридора. Ако бях пушач, както някои от нас, щях да отида в тоалетната на третия етаж и да изпуша една цигара, казват, че успокоявало. Иначе е много опасно, едно момче от десети Б го изключиха от всички гимназии в страната заради една цигара, оня параграф, новия: 3030 — трийсетрийсе, нашите зевзеци го превеждат: крий се, крий се. Не че ме е страх, ако се пазиш и внимаваш, малко вероятно е да те хванат, просто не виждам за какво ми е — това си е някаква такава тинейджерска фукня: вижте ме, аз съм вече голям — научих ги. Е да, ама големите се фукат, когато ги откажат. Защо да се мъча да уча нещо, което после трябва да се мъча да отучвам?

— Разбирам те! — беше Тина, кога се беше доближила до мен, не я бях усетил, загледан през прозореца към улицата. — И на мене ми е същото такава. Много е тежко, когато няма кой да те оцени, онова, което създаваш, е прекрасно — трябва да ги видя отблизо тези твои фотографии, от чина си видях — имаш талант, несъмнено. Ако някога издам стихосбирка, ще те повикам да я илюстрираш с фотографиите си.

Хм, за такава стихосбирка повече ще подхождат фотографии от Плейбой, ама нейсе. Не мога да разбера защо го прави. Ето и сега, аз не се обръщам, гледам улицата, по нея минава един червен Москвич, отбива и спира, от Москвича излиза шишкав чичко, отива до павилиончето, където има опашка от ученици, застава отпред на опашката и си купува нещо, сигурно цигари, с такъв вид, сякаш има пълно право на това, сякаш само той единствен има правото да бърза, после отново се качва на колата си и отпрашва по посока „Баба Ганка“. И докато гледам всичко това, нейната ръка ляга на рамото ми — през сакото усещам, пръстите ѝ говорят. Защо?

И ето сега това: *Бездънна бездна е жената.*

Петък тринайсети. Лош ден!

55.

14 февруари, събота

Вчера след училище написах и пуснах в кутията втория си рапорт.

„В сряда, 11 февруари, бях при О.Н. Той заговори за сина си, който е в Западна Германия. *(Няма значение, че беше преди седмица.)* Разказа ми, че синът му е жертва на любовна история, влюбил се в холандска гражданка, докато тя е била на почивка в нашия град, имали намерение да се оженят. Тъй като нещо му е попречило да замине легално, за да осъществи това намерение (така го формулирах, те най-добре знаят какво му е попречило), той е решил да отиде при нея по друг начин и, въпреки увещанията на баща си да не го прави, е преминал нелегално българо-гръцката граница (този вариант го зачеркнах, по-добре е *Панос изобщио да не е знаел, това още повече ще го оневини*)... и тайно от баща си, без да иска неговото съгласие, (не, «тайно» е достатъчно или по-скоро «без знанието на баща си»), е преминал границата към Гърция. По този начин е станал емигрант. Животът му на запад никак не е лесен, бил е изоставен от приятелката си, заради която е направил всичко това, наложило се е да работи като чистач и други ниско квалифицирани работи, за да може да свърже двата края. Според дълбокото убеждение на баща му, той горчиво съжалява за постъпката си и се надява на амнистия, за да може да се върне в родината си и да се включи в строителството на социализма.“

Така звучеше добре и, най-важното, беше самата истина, точно това ми каза Панос, е, без „строителството на социализма“, ама нали уж това правим всички, които работим за родината си, защо трябваше да се чувствам като лъжец, когато говорех истината? Или истината не беше достатъчна, когато не отговаряше на онова, което очакваха да чуят от мен? Защото усещах, че ще бъдат недоволни, те си имат някаква представа, убеждение за нещата и това е за тях истината, моите думи трябва само да потвърждават тяхната истина, иначе няма да са доволни от мен, иначе съм съучастник на оня, когото тяхната истина вече е класифицирала като престъпник. Аз съм им нужен не да проверя вярна ли е тяхната теза, а да докажа, че е вярна. Ами ако грешат? Или партията никога не греша, това е всеизвестно. Ама че работа. Колко истини има? И коя е най-истинската истина? Голямата правда, малката правда — какво беше това? Голямата правда е нашата правда, комунизмът и така нататък, малките правди са онези истини, които не се съчетават с нея и затова не са верни истини. Можеш спокойно да се побъркаш. Все пак го оставих така този рапорт, в края на краищата искат от мен истина, а не угодническа лъжа, поне така твърдят. Магнах само „строителството на социализма“, че на това място звучи съвсем като подигравка, замених го с „да работи за родината си“. Какво повече искаха от човека, защо не го оставят на мира. И мене също.

56.

15 февруари, неделя

Неделя. Неделя, в която съм сам. Студено е навън, студено е вътре в мен, студен вятър разнося някакви студени снежинки, дето не могат да се оформят като нормален сняг, само неприятно се лепят по лицето ми, блестящи ледени кристалчета самота.

Взех Феда, реших да се концентрирам върху нещо, за да спра реката от мисли, в която мога и да се удавя. Защо се сърди, защо рискува всичко онова, което постигнахме, да се разсипе на прах, да разрушим единственото най-прекрасно наше... Сега ме гризят съмнения, не е ли измама, самонавивка някаква, че е имало нещо между нас, не е ли грешка, неистина. Ревност! Но ревността не е част от любовта, казва Панос, напротив, ревността е нейна противоположност, защото се основава на собственическият комплекс, на притежанието. Да, тя го прави от ревност, но аз чист ли съм в това отношение? С какви очи, с какви мисли и чувства възприемам нейния флирт с Евгени, не ме ли дави горчилка? Защото мога да я изгубя, нали? Защото тъкмо съм я намерил и мога да я изгубя. Защото важното е, че сме се намерили, беше важно. Сега не знам дали сме се намерили, не знам дали е важно, нищо вече не знам.

Времето, градът, всичко онова, което е предизвиквало радост, предизвиква сега дълбоко униние. Обичах го този град, а сега ми се струва, че го мразя. И как иначе, всичко в него ми напомня за нея. И ме връща към истината, че съм сам. Ето, краката ми сами ме доведоха до тризбеца, на празната пейка до него е кацнал омърлушен гларус, и на тях не им е лесно в този студ. Почти машинално правя снимка, трябва да трансформирам болката си в творчество, онова, което чувствам, трябва да се опитам да изкарам от себе си като думи, като снимки, да го прехвърля на хартията, на лентата и тогава ще се освободя. Има един руски поет, Евтушенко се казва, веднъж му четох едно интервю, той казва, че творчеството е освобождение. От болката. Изкарваш болката от себе си и я натъпкваш на листа във вид на думи, аз така го

разбирам това. Трябва да се работи, трябва да се създава. Ето сега веднага ми стана по-леко, когато реших това уние да го преобразувам, да го направя на снимки. Е, малко по-леко, обаче по-леко.

На „Богориди“ снимах новия хотел, който още не е завършен, но вече са поставили стъклата, така че може би още през тази година ще бъде открит. Спомням си, че съм си мислил: тази наша бездомна любов дали не може да намери усамотение в някоя от стаите на шестнайсетия етаж. Чудесно би било да сме само двамата заедно над целия град, като в небето. Но това, разбира се, са само химери — как ще се регистрираме, като не сме женени, няма начин. То и поотделно не можем да се регистрираме, нали сме жители на града. Според закона жителите на един град нямат право да нощуват в хотелите му. И какво прави един пияница, като го изгони жена му? Отива да нощува у приятели — неженени, таман да си допие с тях.

Трябва ми по-широкоъгълен обектив, за да хвана добре контраста между малката арменска църква и огромния хотел на нейния фон. Като разрушиха тази част от „Богориди“, за да направят градинката и да отворят „въздух“ за хотела, църквата също се откри и контрастът стана съвсем ярък. Това си беше съвсем невзрачна църквица, срещу арменския клуб, когато изведнъж се отвори пространството пред нея, арменците се заеха да я облицоват наново и разхубавяват, да не би на нашите да им хрумне да я съборят, за да не загрозява гледката на правоъгълния гигант отзад. Пред нея има спирка за четворката, срещу нея е Арменското кафене. Над кафенето се намира Музикалната гимназия, лятно време арменците изнасят столове отпред, някои сядат даже от другата страна на пътя, на спирката, и слушат как учениците се обучават да пеят, това си е концерт без пари. Арменците са много музикални, това им харесва.

Сега е зима и арменците са вътре зад задимените прозорци, интересно дали Панос също е там, никога не съм влизал вътре, не е редно да се влиза, той си е техен, този клуб.

Влязох отсреща в „Космос“ да се постопя и да изпия едно кафе, празни маси нямаше, имаше празен стол на една маса до прозореца, на която седеше вече някакво невзрачно момиче на моя възраст, което меланхолично гледаше през запотеното стъкло. Когато попитах свободно ли е мястото, тя ме погледна с досада и май че известна

неприязън проблесна в синкавите ѝ очи, но това, че се оказаха синкави изведнъж я направи интересна за мен, за един миг само, не повече. После тази искрица неприязън изчезна от очите ѝ и те станаха отново безизразни и уморени, кимна с глава неопределено и отново се загледа през стъклото. Явно подозираше в мен намерение да я заприказвам, смяташе ме за навлек. Е, нямаше да ѝ направя това удоволствие, аз също си имах причини да мълча намусено. Поръчах си кафето, изпих го, през цялото време гледах към улицата, минаваха много рядко хора, явно неприятното време ги беше разубедило в свободния ден да се разхождат, кафенето беше остров за корабокрушенци, различни хора, пътищата на които никога няма да се пресекат, хора, чужди един на друг, обединяваше ги само топлото убежище, в което оставаха не така чужди. Как беше в онази песничка от филм:

*Само миг — и ние ще сме влюбени,
само миг. О, мигове изгубени.*

Да, ние не знаем какво печелим и какво губим, не познаваме хората, които срещаме, може би щастието е съвсем близо — отминаваме го и никога не разбираме какво точно сме пропуснали, може би целият живот, такъв какъвто сме го мечтали, е преминал покрай нас — в късо палтенце и плетена шапка — и ние така и не сме усетили. После ще се лутаме до смъртта си в кръгове, които ще ни задушават, ще се чудим какво не ни достига, когато имаме всичко и животът ще си мине, без да сме направили онова, за което сме родени, понякога даже без да сме разбрали какво е то. Е, мислех си, че ми е провървяло, че съм срещнал щастието, че ще бъде истински, цялостен — с нея, животът беше празник. Беше.

Погледнах отново дискретно към момичето на стола срещу мен, усетих, че тайно ме наблюдава, нали се отразявах във витрината. И е донякъде разочарована, че все пак не съм я заговорил. Тези жени наистина не знаят какво искат. И каквото и да направим ние, мъжете, все излиза неправилно. Ами ако повярвам на песента, ако щастието седи срещу мен точно в този момент, слабичко, зиморничаво увито в палтото си, синеоко, с къси коси, леко разбъркани от шапката, която е носило, с меланхолично изражение на негрозното лице, може би има

красива усмивка, с леко пълничко тяло, все още в процес на оформяне и вече изразените гърди, дискретно очертаващи се в отвора на палтото в червената памучна блуза? Кой може да ми каже? И ще науча ли някога?

Ние сме толкова рядко истински. Дали за да се предпазим — от посегателства или разочарования, или за да се харесаме сами на себе си такива, каквито сме се измислили, че трябва да бъдем, или за да угодим на общественото мнение, на очакванията, които то предявява към нас, всички ние нахлузваме някакви маски и така излизаме сред другите, тези маски не сме ние, толкова е трудно да се открием под тях. Може би сме вътрешно близки, дори да не се познаваме, но как да го разберем, като се страхуваме и за момент да свалим тези наши предпазни маски, как да се познаем, как да се срещнем? Ето, аз бях повярвал, че мога да бъда истински с Людмила, бях повярвал, че мога да сваля своята маска и да дишам свободно, да чувствам свободно, да виждам свободно — и градът беше прекрасен, и животът беше прекрасен и ние бяхме прекрасни и истински бяхме, без маски. Дишахме с пълни гърди! Бяхме. А бяхме ли, всъщност? Или много ни се искаше да вярваме, че сме. Нали, ако наистина бяхме, ревността нямаше шансове да се намърда между нас. И ето ни отново, всеки със своята маска — разделени. Гледах веднъж едно филмче по телевизията — Марсел Марсо играе една пантомима за човека, който свиква с маската си и не може да я свали — ужаса на отчаяното тяло и глупаво усмихнатото лице! Този ужас, това сме ние всички.

Платих и излязох, времето беше поомекнало, макар че от топлото на студено — не успях веднага да го осъзная, по „Богориди“ слизаха групички от деца и юноши, момчета и момичета, вървяха прегърнати, смееха се, шегуваха се, ходеха на шега в крак, след тях видях и момчета, на моя възраст, откъде идваха и как така времето не влияеше на настроението им? Сетих се, че хорът към пионерския дом има по това време репетиция, явно беше свършила и хористите се разотиваха. Бяха правили нещо заедно и, може би поради това, се чувстваха добре. Тръгнах след тях, но настроението ми не се оправи, по-скоро бях още по-потиснат. Завих по главната, площада пред съвета. Чешмичката не работеше, а след кафето усещах жажда, отстрани на съвета, там където разрушиха старите сгради, има сега едни бетонни „гъбки“ с кръгли масички под тях, можеш да се скриеш, когато вали дъжд, и малко

павилионче, погледнах имам ли достатъчно стотинки за една кока-кола и изпих една на крак, павилиончето работеше, въпреки студа. Тръгнах нагоре към „Ботева“, тук бяха разрушили „Дома на модата“, за да освободят площада пред строящия се нов театър, всъщност този дом си беше една по-широчка барака — паянтово едноетажно построение, сигурно го бяха строили с мисълта, че скоро ще бъде съборен. Направих снимка на сградата в строеж, много нещо се строи напоследък в града ни, а за да се отвори място, доста стари сгради се разрушиха, ето там, на този триъгълник, бяха допреди година-две старите хали, вярно, че ги бяха доста запуснали, преди да ги съборят, иначе сградата беше интересна, триъгълна такава, сега там е градинка и подлеза под „Ботева“, който води към театъра, направих снимка на строежа и оттам. После, тъй както ми е тръгнало на строежи, реших да се разходя по „Ботева“ и до новото ДНА — и то още недовършено, във формата на старобългарска крепост, харесва ми — снимах го и него.

— Ей там отляво ще има кафене, като го направят, ще те черпя едно кафе.

Беше Мано, не го видях, кога се беше приближил, гледаше ме и се смееше.

— Я ме изкарай и мен на путрет на фона на крепостта. Като гледам, сериозно се занимаваш.

— Ами все с нещо трябва да се занимаваме, нали.

— Хубаво правиш. Ей, брат ми, забравихме се ние с тебе, нали така, всеки ден се виждаме в училището и пак се забравихме. Жените са напаст, казах ти го аз, ама кой да слуша. Жената, брат ми, само гледа да разделя и да владей. „Давид и Императ“ са рекли римляните, нали така, ще рече: разделяй и владей. Щото като се види господарка на положението, гледа да те отдели и от приятели, и от любимо занимание, и от свободното ти време, и от парите ти, нали така и от всичко и само тя да е на фокус, ако трябва фотографски някак да се изразя, за да ме разбереш. Пък като преболедуваш, пак ще си направим нашата мъжка компания, сериозна и твърда и на вратата ще напишем: Вход, забранен за жени!

Нямаше начин да не се усмихна, с мечешкия си хумор той явно се опитваше да ме разсее, не му беше убягнало това, което става между мен и Людмила, интересно как ли ни одумват в класа, никога досега не бях се замислил за това? Дали злорадстват? Дали и нея някой не я

разубеждава? Чефито, Мими? Или даже Тина? Те нямат вид на скарани, въпреки всичко — женска солидарност, няма такава неща като предадено приятелство, мъжът винаги е виновен.

— Я слушай какво ще ти река — продължаваше Мано, — то туй кафене тази година я го отворят, я не, нали така, ами да вземем да отскочим ние с тебе по мъжки до „Рибарска среща“, да ударим по една бира.

— Аз сега идвам от „Богориди“, трябва да се връщам. Пък и как така ще влезем, с тези униформени палта, от километри личи, че сме ученици, ще вземе да стане някой сакатлък.

— Няма страшно, брат ми. Имам там силно мой човек — келнер, той ще ни предупреди, ако забележи нещо съмнително там, проверяващи или нещо такава, много е пекан, познава ги от пръв поглед, два пъти ме е крил, а един път даже ме е извеждал през задните изходи, като седнаха да ядат. Хайде да ходим, пък какви калмари правят — ще си оближеш пръстите, значи.

Отворих портмонето и тръгнах да си броя стотинките. Само жълти. Сетих се, че в едно вътрешно отделение имам „ензе“ — неприкосновен запас, както казва Мано — от цели пет лева, от няколко месеца ги нося със себе си, повече за самочувствие. За една бира сигурно ще стигнат, нямам опит с ресторантските бири.

— Ами да вървим да обърнем по бира — казах, — аз работа нямам.

— Да ти кажа правичката, седнах днес да си пиша по математика домашната, нали така, тъй я мисля, инак я мисля, ей запали ми се главата, викам си чакай да изляза да се поразведрия и виж късмет — срещнах тебе.

„Рибарска среща“ е по средата на „Богориди“, лятно време има масички навън, обикновено е пълно. Зимата работи само вътре, явно обедната навалица беше минала, имаше свободни маси. Човекът на Мано ни настани на по-дискретна масичка в дъното на заведението. На две маси от нас говореха на гръцки, един подпийнал бараба все се опитваше да подхване някаква песен, вероятно на Теодоракис, и все запеваше някъде по средата.

— Пешо, донеси още една мастика, че на Ставрос не му стигат нотите — провикваше се сътрапезника му и келнерът усмихнат изпълняваше поръчката. На нас, освен бирите, той донесе и порция

калмари за мезе, с две вилички. Погледнах Мано въпросително, с моите пет лева за къде, обаче той ме успокои.

— Виж сега, брат ми, калмарите аз ги черпя, имам значи повод, нали така, пък ти като имаш повод, ти ще почерпиш някой път.

— Какъв повод?

— Повечко пари. Това не е ли повод? Мен ако питащ, това е най-добрият повод.

Отпивахме от бирите и често хвърляхме поглед към вратата, знае ли човек. По едно време влезе едно момиче, хвърли обигран поглед на присъстващите, после се отпусна на една маса, махна на келнера и поръча нещо. Беше с червено палто, което не свали, от нашата маса личеше, че е силно гримирано и с големи гърди, поради които палтото ѝ изглеждаше тясно, като го разкопча, оказа се, че отдолу блузката му съвсем не е за сезона, по-скоро лятна, черна или тъмносиня не можех да видя от масата, на която седяхме, а и въпреки сравнително малкото посетители, в помещението се кълбеше гъст тютюнев дим, почти всички пушеха, момичето също извади дълга тъмна цигара и я запали.

— Шт, там не гледай — прошепна ми Мано, — да не забележи, че проявяваш интерес, че веднага ще ни се лепне. Марчела — проститутка. Двайсет лева. Абе колко е Марчела тя си знае, сигурно е някоя я Пена, я Въла от Долно Езерово, това ще да е артистичен псевдоним, нали така, моряците ѝ викат Марчето — от Марчела демек. Сега е зима и има малко кораби, даже в момента май изобщо няма кораб, и клиентелата е кът.

Мано знае, баща му е корабен механик по професия, работи на пристанището, даже някакъв чин има — военен, майор ли, капитан ли, или някакъв морски, те там иначе се водят. Нещо по радиостанциите, доколкото знам, ама иначе Мано разполага с пари и у тях има вносни стоки. Преди година го беше взел на плаване, оттам Мано се върна с магнетофонче — не като нашето, къде-къде по-добро, няма нужда да го включваш в радиото, за да работи. Панасоник.

Навън се показва слънцето, лъчите му просветнаха през мръсните стъкла и мъглата от цигарите доби някакви космически форми, искаше ми се да снимам всичко това, но си помислих, че няма достатъчно осветление. Все пак отворих апарата, сложих го на масата и отброих пет секунди експонация на бленда четири. Каквото излезе. Марчела също влезе в кадъра, но не ми пукаше. В едно списание бях видял

снимки на френски фотографии по френските кафенета, тогава още не се занимавах с тази работа и не им запомних имената, може и Картие-Бресон, дете толкова често го цитира Панос да е бил, не мога да кажа. Та там имаше и особена светлина, и проститутки, и бутилки, в които така интересно се отразяваше пробилият слънчев лъч, и много пушек, той тоя пушек правеше картината някак нереална, създаваше допълнителна обемност, още тогава ми направи впечатление. Направих още две снимки и филмът запъна — беше свършил. Върнах го в касетата, извадих го от фотоапарата и го пъгнах във вътрешния джоб — не знам, от оная случка ми остана нещо като фобия — да не оставям заснет филм в апарата, откъдето той да може да бъде изваден и осветен насила.

— Ей така да ме снимаш с бирата? — Мано вдигна бутилката и изпъна бицепса си.

— Да те снимам, ама филмът свърши.

— Аха, чичо Манчо, то нямало филм — разсмя се Мано, това е от един много популярен филм с Парцалев. И аз се засмях, заедно с него, усетихме, че се смеем по-силничко и обръщаме внимание върху себе си, макар че и без това беше достатъчно шумно, Ставрос се бе отказал от опитите да покаже певческите си способности и кротко бе задрямал на масата пред поредната мастика, виж Марчела ни изгледа с интерес, който веднага угасна, вероятно защото видя ученическите ни палта и прецени финансовите ни възможности. Макар че знае ли човек, има ученици с богати родители, като си помислиш двайсет лева не са чак толкова голяма сума, макар че са една трета от минималната заплата, някои като нищо ги оставят всеки ден в ресторанти като този. Равенство ли? Няма такова нещо.

— Двайсет лева — пак тихо ми каза Мано, беше я видял. — Ама съм чувал, че като за ученици може и за десет. Има един номер тя, като ѝ седнеш на масата, пита: Ти имаш ли син Георги? Чаткаш ли, не за дете става дума, а за десетачката, тя нали е синя и на нея Георги Димитров. А двайсетачката пък е червен Георги, тя, защото е червена. И ако имаш червен Георги, ще ти се отвори парашутът.

Може да съм наивен, може просто да не съм информиран, защото никога не съм се движел в тези среди, не че не съм допускал, че в България има проституция, но ми се е струвало някак съвсем тайно, че така, на улицата, в заведението — наистина днес разбирам за първи

път, виждам го с очите си. Впрочем, така е по-интересно, като във филм на Фелини. „Нощите на Кабирия“. И „Дните на Марчела“, хайде бе!

— Тя тука рядко идва, кафе „София“, на „Кирил и Методи“, знаеш го, там им е на тях пиацата. Е, и „Куба“, веднъж бях седнал в Куба на една маса, там до мен някакви пияни поети се разправяха нещо за поезията, аз тази материя не я разбирам много-много, не давах ухо, и идва келнера и вика, нали така, да се преместя, че що, викам, какво й е на масата? Ами нищо й няма на масата, казва, обаче на нея маса сядат проститутките. Ей така, ачик ти го казва, даже един милиционер беше седнал наблизо, хили се и кима с глава и той. Дали не ги чакаше тях, нали така, иначе какво ще прави милиционер в „Куба“? Явно на нас ни разправят едни работи, а правят други — перо от бюджета, моряците носят долари, държавата има нужда от валута, нали така, тез долари къде отиват — в Кореком. Всичко е изчислено. Ами големците като дойдат от София?

Мано се усети, че доста силничко се е разприказвал, явно бирата ни развърза езиците, и млъкна. А мен сякаш светкавица ме блъсна — ами да, точно това беше: комсомолският шеф с проститутките, даже го бях фотографирал. И си нося последствията. Инстинктивно попипах вътрешния джоб на сакото — да, този филм си беше на сигурно място.

Същият следобед го проявих, нямах търпение, още съхне в банята — изглежда доста добре, ще го видим като започна да копирам снимките.

57.

16 февруари, понеделник

— Този акордеон откъде се появи тука? — баща ми едва сега забеляза фотоувеличителя в коридора до вратата на банята. Куфарчето му наистина прилича на калъфка на акордеон.

— Това е фотоувеличител. За снимки.

— Фотоувеличител? И откъде го имаш?

— Панос ми го даде назаем. Да се упражнявам.

— Ама ти още ли ходиш при Панос?

— Трябва да ходя — казах го тихо и твърдо, той чак се учуди. И след кратка пауза каза:

— Щом трябва, ходи.

— Татко, виж, за увеличаването ще ми трябват вани — поне три, две по-малки и една по-голяма за фиксажа. И черен плат, да затъмня прозореца, смятам да използвам банята, най-удобно е. Майка ми обеща плата, ти не можеш ли да ми осигуриш ваните, нямате ли някои бракувани стари в техникума?

— Може и да има, трябва да погледна. Какво друго ти трябва?

— Термометър, такъв, който да се закача на ръба на ваната и да лежи в него.

— Да, знам ги, колко ти трябват?

— Само един. А, и щипки, такива, дето могат да се хващат с тях снимките — и те да се закачат за ръба на ваната — две.

— Такива нямаме, ще трябва да видиш в Учтехпрома на Ботева или в някой фотографски магазин.

— Ще ми дадеш ли картата си за Учтехпрома?

— За такива работи карта не ти трябва, тя е само за някои химикали, които са опасни за свободна продажба.

И пари ми даде — двайсет лева, за всеки случай повече, да сме сигурни, че ще стигнат, те работите там били евтини, ама кой знае. Ще му върна останалите, разбира се. И ще взема фактури. Както си му е редът.

Иначе отношенията въщи май започват да се изглаждат, от няколко дена няма сцени на ревност. Дано!

Тя пак отсъства — нейните болести! Нищо, сега и Евгени ще скучае, пада му се! Аз пък днес намерих под чина бележка. Явно от петък е била оставена. Непознат почерк:

„Здравей! Интересно ми е да разбера кой седи на моя чин сутрин. Аз съм момиче и се казвам Виктория. Приятен уикенд, гуд бай!“

Веднага ми стана интересно, следобед тоя срок в сградата учат Английската и Математическата, на този етаж са англичаните. Как ли изглежда? Не знам защо си представяме изумителни красавици, когато ни се случи нещо подобно, а обикновено се оказват дебели повлекани, на които никой не обръща внимание. Хе, Английска гимназия, все си мислех, че са с вирнати носове, такова е общото мнение сред нас, все пак и ние сме гимназия. Чувал съм, че онези ги побъркват с математика, за математиците, които учат през същата смяна на подолните етажи, не знам, на мене и тази математика, дето я учим, ми е напълно достатъчна, няма да ми потрябва в живота, освен ако не реша да кандидатствам нещо физико-математическо. Не знам има ли някъде факултет по фотография и дали там не искат математика на приемните изпити? Не че съм решил да ставам фотограф де, ама, честно казано, нямам никаква представа с какво искам да се занимавам, а е крайно време. Другите отдавна са се ориентирали, даже вече търсят конспекти по приемните изпити — история, география, биология. Ако има фотожурналистика, ще пътувам много и ще правя снимки, това ми е интересно, особено на горещите точки, ще рискувам живота си и ще спечеля много пари. Миналата година свърши гадната война във Виетнам, слава богу. Чел съм, че за края ѝ са допринесли и фотографите, които са публикували шокиращи снимки — спомням си онази снимка на голото момиченце, облято с напалм или оня, дето го застрелват с пистолет в главата — варварска работа! Е, ако фотографите могат да променят нещо, значи фотографията е голяма работа. Но пък и красотата да показваш, любовта, добротата — не е ли също велико, не променя ли хората и света също, макар и малко, но в положителна посока?

В междучасието до мен седна Тина, разроши косите ми с жест и ми намигна — Людмила я няма, може да действа свободно. Мислех, че пак ще извади еротични стихотворения, но не.

— Хайде — каза, — извади ги. Онези снимки, знам, че са в тебе, искам да ги видя.

Нямаше какво да правя, извадих пакета, над нас се надвеси любопитно Мано, и малкото Мими надникна отстрани.

— Талантлив човек! — възкликна Тина, — аз какво казвам. Я вижте тука, този гларус на тризъбеца — веднага ти идва лятно настроение. Ето и Люска, толкова красива, колкото е тук, не е в действителност, извади тя късмет с теб, да бъде снимана като кинозвезда, благородно ѝ завиждам. С тези размятани коси — постигнал си портрет на екстаза, я хайде да се обединим и да направим една книжка — поезия и фотография, поезията от мен, фотографията... макар че и ти пишеш стихотворения, и то какви.

Не ми беше удобно от другите да ѝ слушам бръщолевенията и да се усмихвам, обаче нямаше къде да мърдам, от всички страни бях обграден. Друг щеше да се зарадва на това внимание, мене ми гъделичкаше самочувствието, ама имах чувството, че участвам в заговор, гаден заговор против нея, моята мила, че я предавам по най-долен начин. И дори когато повиках на помощ спомена за нейното гугукане с оня, Евгени, не се почувствах никак по-добре. А даже по-гадно.

В края на междучасието, в коридора, Паназа ми каза:

— Ама тая Тина как те беше зяпнала само — цял ше та глътне, като котарачка. Много ти е навита, туй от самолет се вижда. Върви ти на теб с жените, к'во разправяш, само се пази. Че жената е зло, някой ден ще си спомниш за моите думи — зло е, затова вземи от нея каквото ти дава и бягай. Да не те омотае с хитростите си и да те закичи на ревера си — сбогом, приятели, сбогом мераци и мечти — ставаш послушно кученце: седни, легни, дай лапа, донеси ми пантофите — ще получиш лакомство. Знам ги аз, на тях другар в живота не им трябва, на тях им трябва домашен любимец.

Между другото истинското име на Тина е Кристина. Хубаво име, звучно, защо всички ѝ викат Тина?

58.

18 февруари, сряда

Идеята ми беше да му занеса първите самостоятелно от мен копирани снимки, ама не сколасах — баща ми донесе вани и термометър, ама с щипките нещо се закучи работата, в Учтехпрома нямаше, във фотомагазина на Безистена — също, ама продавачката каза, че чакала в петък стока, пак да намина. Имаше и един клиент, купуваше си фотоапарат „Киев“, а на едно столче седеше един от редовните й клиенти, и друг път съм го виждал там, тя го нарича бай Щерьо, шишкав един такъв, и той фотограф. В момента показваше на купувача как се зарежда фотоапарата му, слагаше нов филм.

— И като го свършиш филма, ей тука натискаш и го връщаш (той всъщност казваше „връщчаш“) пак в касетата, да не се освети, като отвориш апарата. Скоростта ще я нагласяш след като запънеш позата — за по сигурно. Айде честито, тези апарати са много здрави, те репортерите по вестниците само с тях снимат, и на северния полюс да идеш, няма да те остави.

Да, „Киев“, мечтата на фотографа, стабилност и качество. Ама откъде толкова пари.

— Те са немски апарати, Цонке — обърна се фотографът към продавачката. — След войната целият завод от Германия заминава за Съюза — като репарации един вид. Със се машини, материали, че и работниците си взели, и инженерите. Заводът „Контакс“ — и в Киев, в завода „Арсенал“ — за военна техника. Тези апарати грешка нямат, аз нали с такъв снимам вече толкова години, три ги имам, с комплект обективи и барабанен визьор, голяма работа са, Практиката ще те излъже, той няма да те излъже, те и на Лайката могат да се опрат.

И за щипките взе отношение:

— Имам вкъщи достатъчно, ама не ми са за даване, той сега и внука започна да се занимава с фотография, на него му трябват, виж, проверявай, тя Цонка ще има, ако не тая, другата седмица.

Продавачката кимаше усмихнато.

Всичко това не го разказах на Панос, за да не излезе, че прося от него. Но той, още като влязох, каза:

— Ето че съм остарял и съм станал разсеян. Трябваше да ми напомниш, ами аз забравих да ти дам аладиновия фенер. Ето днес съм го приготвил на масата, да не го забравя пак.

Наистина, без това приспособление никакви снимки нямаше да мога да копирам. Уж запомних всичко, а ето че и аз бях забравил най-важното.

— Да, така е, забравяме — поде Панос след един сподавен пристъп на кашлица, — но и това си трябва. Учените са казали, че забравянето е даже от запомнянето по-важно. Човек се сблъсква с хиляди и хиляди неща всеки божи ден, къде ще отиде, ако не успее да забрави по-маловажните, да се концентрира върху същественото. Дълго съм живял, какво ли не съм преживял, и ужаси е имало, и страхотии и то на крехка детска възраст, ако всеки ден са ми пред очите, нали ще се побъркам — не, забравянето е много важно. А има някои, които твърдят, че ние никога нищо не забравяме — и в часа преди смъртта целият ни живот минава пред очите ни като на филмова лента. Мозъкът е най-съвършения фотоапарат, запечатва всичко. Учените са доказали, че използваме само една десета от него. Съзнателно. Другото с какво е пълно, за какво служи никой не знае. Може би там влизат всички диапозитиви от живота ни, и хубавите, ама и лошите, и тези, за които не искаме вече да си спомняме, за да можем пак да се уважаваме и да вървим напред. У всеки един от нас има такива. Е, той ги пази, всичко пази — и хубаво, и лошо. И гледай сега колко е важна фотографията — случайно ти попадне снимка от миналото, снимка, която си забравил. Като я гледаш и си припомняш момента, в който е правена, а за този спомен се закачат и други, и други, цялата картина ти се изяснява и работи, дето мислиш, че си ги забравил, в един миг изплуват пред теб във всичките си подробности — само от една снимка! Тези хартийки, с които се занимаваме, могат не само да спират мигове, но по-късно да бъдат и вратички към нашата вътрешна памет. А това е хубаво, така осъзнаваме живота си, сами си правим психоанализа и, ако ни се отдаде да разберем къде сме сбъркали, имаме шанса да се поправим, колкото и време да е минало, да си изчистим психиката и да караме напред като къпани.

Панос отново се закашля и по темето му плъзна червенина, тази дълга реч го беше уморила, явно не беше никак добре.

— Чуй, чуй сега — каза с тих, одрезгавял глас, когато пристъпът премина, — следващата сряда не идвай, няма да ме намериш. От понеделник ще ме вземат в болницата за изследвания, може и седмица да откара, тъй че няма да съм тук.

Значи най-после беше решил да обърне внимание на здравето си, слава богу. Или някой го беше накарал? Но кой? Какво знаех аз за него, имаше ли приятели? Редовно посещаваше арменското кафене срещу църквичката, зад новия хотел, това беше ясно. И там сигурно имаше общество. Но идваше ли му някой на гости, посещаваше ли и той някого, освен училищните тържества, които все по-рядко го канеха да снима, идваше ли при него понякога жена? Спомних си онази дама със старинната шапка, която беше снимал, как разказваше за нея, за починалия ѝ отдавна мъж, имаше ли някаква връзка с нея, или с някоя друга? Или беше самотник, когото обществото избягваше заради тази история със сина му? Едва ли, по-скоро от някаква тайна солидарност биха се събрали около него. Арменците са кротки хора, те не се бунтуват, но едва ли им харесва това, че пътуването в чужбина може да се счита за престъпление. И какво толкова им пречи на властите, че един заминал, друг се върнал. Това трябва да са нормални неща. Ето, например, четох във вестника, че прочутият хор към Пионерския дом миналата година е бил на турне в Белгия — за цели две седмици — отишли, пели тук и там и се прибрали. Пък да не говорим за Николай Гяуров, певеца, дето го наричат национална гордост и прочие, той просто си живее в Италия, тук идва от време на време да пее в някое представление и пак си се прибира там — и жена му, и децата му — всичките там. Е, него защо не го заплашва затвор, като влезе в страната? Ами напротив — почести и слава. Ама къде ходя при оперните певци, морски град сме, толкова много моряци по цели месеци обикалят по света, Мано и той беше с баща си и пак се канят да ходят — отиват хората и се връщат, за тях е разрешено, даже е желателно, нали носят валута. Ами ако синът на Панос има възможност да се връща от време на време при баща си, няма ли и той да оставя по корекомите тук долари, или там дойчемарки? И държавата ще има полза от това. Каква полза има, като го обявява за враг — невъзвращенец и иска да го арестува и вкара в затвора, ако се върне?

Враг, антикомунист? Какво антикомунистическо има в това да обичаш някого отгатакъ железната завеса, или да чистиш клиници, за да се прехранваш? И уж няма срамна работа, дали ще чистиш улиците, или ще пееш в операта, разлика няма, всички хора сме равни, нали така ни разправят от сутрин до вечер? Защо тогава за един така, а за друг — иначе? Интересно, че сме свикнали да чуваме това, което чуваме, спряло е да ни прави впечатление, не че му вярваме де, ама като всяка работа има и верни работи, има и не толкова верни, ей така го пускаме край ушите си и си живеем живота, без да се замисляме, като радиоточката, дето си бръмчи в ъгъла и никой не ѝ обръща внимание. Не, има нещо сбъркано. Иначе някои неща трябва да признаем, не знам как е там, ама тука образованието и лекуването са безплатни, ето сега Панос ще може да се възползва от това. Разправят, че там било много скъпо, не всеки можел да си го позволи. Може да е вярно, а може да е и пропаганда, кой го знае, когато нямаш възможност лично да провериш и да сравниш, трябва да вярваш на това, което пишат, нямаш друг изход. Когато Мано и баща му бяха в Англия, имаше криза, докерите стачкуваха. Вярно е, каза Мано, видяхме ги на пристанището, идват с Мерцедесите, паркират и сядат да стачкуват — не работят. Чак пък Мерцедеси? Така му се е видяло? Или наистина докерите там имат коли и ходят с тях на работа? Не знам, Мано няма да ме лъже.

— Тези изследвания понякога продължават дълго време, — говореше Панос — но се надявам до една седмица да ме пуснат и следващата сряда да ми покажеш какво си научил. Гланцовата хартия се гланцира най-добре в специална преса, ей там има една такава, ама на теб няма да ти е нужна, защото твоите снимки не са много, става и като ги залепиш върху чисто стъкло, ако са добре измити, като изсъхнат — падат и вече са гланцирани. Аз ще те посъветвам да си вземеш матова хартия, тя се суши най-естествено, изцеждаш ги, нареждаш ги на едно одеяло и чакаш да изсъхнат. И ако ще ги слагаш в рамка зад стъкло, е по-добре да са на матова, иначе гланцът като допре стъкло, се получават такива образувания на интерференцията — нютонови пръстени им викаме, и не е хубаво.

Усетих, че говоренето го уморява и може би трябва да си тръгна по-рано. Но днес имах тайна цел и се опитах да се доближа до нея.

— Казваш, че трябва да гледам класическа живопис, да се уча от осветлението и композицията. Обаче усещам, че ми липсва понякога

основата за разбирането ѝ, старите майстори са рисували по древни сюжети. Сега гръцката митология ми е донякъде ясна, имам книга за нея и по-важното съм чел. Но има и много християнски мотиви, там не ме бива, ако знаеш къде мога да намеря някаква Библия, като справочник, да знам за какво става въпрос.

Това изречение старателно си го бях измислил и даже го бях репетирал пред огледалото вкъщи, както правят артистите. И въпреки това гласът за малко не ми изневери.

Панос се замисли. Знаем, че го поставям в неловка ситуация — религиозната пропаганда, особено сред малолетни, можеше много да утежни и без това проблемното му досие. А ако има и съмнения в моята искреност... А не, моето искрено намерение е да се уча от него — на фотография. И на още много неща, откакто се запознах с него, се чувствам пораснал, поумнял — само за няколко месеца, това е моята искрена роля, другата, натрапената ми, е само едно предизвикателство, начин да му помогна, да изчистя подозренията към него.

— Да, по принцип човек трябва да бъде информиран, при това добре информиран и винаги от първоизточника. Защото десет различни хора ще ти разкажат една и съща история по двайсет различни начина. Писателят Йордан Радичков има една такава пиеса, там всеки от героите разказва една и съща приказка по своя си начин и от своя гледна точка, та един с друг разказите не си приличат. Човекът е същество тенденциозно, той много често извива ръцете на фактите, за да могат да се поберат в предварително подготвената му концепция, не ги изучава, за да си създаде такава, а си я създава и тежко им на фактите, ако не ѝ пасват — изкривява ги, смачква ги, тълкува ги по най-странни начини, а ако и това не помогне, просто ги отрича. Шопът гледал, гледал жирафа в зоологическата градина и накрая казал: Е те такова животно па нема! Още в гръцката митология разбойника Прокруст канел всеки, който мине край дома му, да му гостува и го слагал в едно легло, ако е по-дълъг от леглото, режел му главата, ако е по-къс — разтягал го, докато умре. Ето как образно този народ-люлка на европейската философия — е символизирил явлението: готова концепция и факти.

— Но Тезей го убива, нали? И разтрошава зловещата му концепция на трески.

— Виж как знаеш, вярно е, че си запознат с митологията.

— Да, защото имам книга. Пък и *Метаморфозите* на Овидий съм чел, имаме я вкъщи.

— Да, така трябва, класиката трябва да се познава и то директно, непосредствено, да си я чел, макар и в превод, но не в преразказ или в съкратен вариант, което е едно и също, да не стане като във вица, дето един казал: — Абе тоя Том Джонс никак не можел да пее. — Защо, ти чувал ли си го? — попитали. — Не, аз лично не съм го чувал, ама вчера пийнахме с баджанака и той ми изпя всичките му песни — ужас, ни една не можа да ми хареса.

И Панос се засмя, но смехът му много бързо прерасна в дълбока кашлица, от която той пребледня, олюля се и трябваше да седне.

— Та — от първа ръка, оригиналният текст, па макар и преведен от друг език. Имам тука една Библия, мога да ти я дам за известно време да я прегледаш и да видиш какво те интересува. Аз и без това няма да мога да я взема в болницата. Тя, Библията, може и така, и така да се чете, Марк Твен казва, че е станал върл атеист поради това, че я е прочел, много неща, дето ги пише вътре, ги има и в приказките. Събрала е народни мъдрости. И друго, тя не е малка, иска време, задръж я, докогато искаш. Аз имам още една, арменска.

Панос извади от библиотеката дебела книга, но във формат, по-малък от учебниците ми, уви я грижливо във вестник и ми я подаде.

59.

19 февруари, четвъртък

На тази дата е бил обесен Васил Левски. По телевизията предават документален филм за него — как е заклевал съзаклятниците — Библия и върху нея кръст и револвер. Да, сега и аз се добрах до тази книга и мога да прочета какво пише в нея. Когато става въпрос за национални герои, за борбата против робството, за запазването на българската народност, нашите охотно изтъкват ролята на църквата и християнството, самият Левски е бил дякон, който въпреки че е напуснал манастира, понякога е водил служби в селата, където е правел комитети.

Всички вече спят. Разгъвам внимателно вестника.

„Библия, сиречь, Свещеното Писание на Ветхия и Новия Заветъ. Верно и точно преведена отъ първообразното. Цариградъ. Въ Книгопечатницата на Х. Матеосянъ.“

Страниците са по-тънки от цигарена хартийка, буквите са съвсем мънички, трябва да го чета на лампата на бюрото. Книгата е много стара, подвързвана е отвътре с черна хартия, на ръка. Не знам защо, като я разтварям, ме обхваща някакво страхопочитание — това е древност.

„В начало създаде Богъ небето и земята. А земята беше неустроена и пуста; и тъмнина бе върху бездната, и Духъ Божий се носеше върхъ водата. И рече Богъ: Да бъде виделина. И стана виделина. И видя Богъ виделината е, че беше добро; и разлъчи Богъ виделината от тъмнината.“

Така, добре, така се започва една такава книга, за днес ми е достатъчно. Панос спомена, че трябва да се разсъждава върху изреченията, за да вникнеш в скрития им смисъл, не само в Библията, разбира се, във всяка една книга. Е, не във всяка, някои книги нямат нито скрит, нито открит смисъл, това също е вярно. А тази със сигурност има смисъл и не само за вярващите, а и за атеисти като мене. Все пак за толкова много хора това е свещена книга, за нея — също, а тя никак не е глупава, макар и в случая да е била подведена. То, като си помислиш, няма човек, който да не вярва в нещо, в някаква сила или някакви принципи, които ръководят живота. Нали съществуват природни закони, с които трябва да се съобразяваме, можем ли да не вярваме в тях? Те просто си съществуват и толкоз, няма начин да им се противопоставиш. Но ето какво ми направи впечатление от прочетеното досега — първото сътворено нещо след небето и земята е „виделината“, ще рече: светлината. Толкова важно място ѝ се отделя в тази книга. А Панос веднъж каза, че фотографите са жреци на светлината, те рисуват чрез светлина и рисуват самата светлина, някъде назад е, в една от първите тетрадки на този дневник, трябва да го намеря и да го прочета пак как точно беше. Е, това звучи доста интересно.

Иначе Людмила все още е болна, ще се върне чак в понеделник. А днес, в часа по физика онази, Кристина така ме гледаше, случайно се обърнах и я видях, а може би и не е случайно, майка ми твърди, че ако някой те гледа, усещаш по някакъв начин и се обръщаш към него. Е, обърнах се и аз, но Тина не отклони поглед. А погледът ѝ беше пълен с нежност и някакъв копнеж, влажен поглед такъв един, сякаш залепва за теб, и нежност струи от очите ѝ като река, не, тя не отвърна погледа си, не се смути, само устните ѝ се присвиха от усмивката, нещо като лека целувка, или така ми се е сторило на мен. Във всеки случай това ми подейства, така по мъжки, както и когато бе притиснала към мен гърдите си, или когато ме докосваше по рамото на прозореца. Не знам, подейства ми, толкова ли е лесно да бъда прелъстен.

А Тина, между другото, е и по-красива от Людмила, доста по-красива от нея тялото ѝ е почти съвършено и гърдите ѝ са вече напълно оформени. Момчетата я заглеждат. И ако излезе, че наистина е влюбена в мен? Хайде бе, влюбена, не трябва да ѝ се връзвам, просто иска да дразни бившата си приятелка от завист, от ревност — а

ревността било противоположното на любовта. А нима Людмила не ми се сърди също от ревност? Не знам, нещата са много объркани, утрото е по-мъдро от вечерта.

60.

22 февруари, неделя

Днес станах много рано — от вчера времето започна да се затопля и си казах: ако няма облаци, ще отида до морето да снимам изгрева. Новото е диапозитивният филм — цветен диапозитив, за първи път ще снимам цветно. На магазините могат да се намерят и цветни негативни филми — за хартия, ама няма кой да ти ги прояви сетне и да ти откопира снимките, фотолабораториите не го правят, ще трябва сам да се оправям, ама е много сложно, скъпо, вредно. Най-бързо се получава с диапозитив — тях ги проявяват, а може и сам да си купя химикалите и да си ги проявявам, комплектите се продават и в Безистена, и в спортния до гарата, а и в новия универсален магазин, дето го откриха на пазара, „Краснодар“, има фотощанд. Та майка ми, работата ѝ е наблизко, като ходила вчера да търси нещо в този магазин, видяла щанда и решила да купи филмче за мен, а то се оказа диапозитив — добре, че е взела UT19, те са за дневна светлина, тя нали не разбира от тези неща, трябва да ѝ разясня. Тъй или иначе, вече имам цветен филм и реших да започна с изгрева. През лятото ми се случва честичко да ходя да го гледам — усещането е страхотно и винаги различно, през зимата не съм ходил, а ето че тази сутрин реших да го направя и да снимам слънцето, началото, раждането на деня.

Когато си там, минути преди изгрева, виждаш цялата тази тържествена подготовка, природата очаква събитието с подобаваща тържественост, цветовете нахлуват в небето зад хоризонта, едно такова пурпурно — царско, вълните също се обагрят и движението им става все по-нетърпеливо, гларусите и чайките кръжат в очакване, отгоре те вече виждат първите признаци, а скоро и аз ги виждам — от хоризонта — светло сияние, което попива като петно светлина във водата, после първият слънчев лъч — в съзнанието ми прокънтява това: „*И рече Бог: да бъде виделина!*“ — който е писал тези думи трябва да е стоял на морския бряг, трябва да е гледал изгрева, това е точното описание на събитието. Огненото кълбо, все още мораво-червено, се издига бавно

над хоризонта и сиянието му дава форма и смисъл на целия свят, денят се ражда. Все по-високо и по-високо, когато цялото изплува над хоризонта, в подножието му се образува огнен пиедестал, който го задържа още няколко секунди свързано с морето и после то се откъсва, както се откъсват устните след целувка и увисва в небето, а пиедестала под него се разлива в златна пътека, спусната от светлината по вълните чак до брега — по гладката вода, по върховете и черните извивки на вълните, по пяната на върховете им и даже по мокрия пясък — всичко е златно, тържествено и празнично, какво разточителство на красота!

Направих няколко снимки — в различните фази, в началото бях поставил фотоапарата на една стара спасителна кула, от онези, които не се демонтират през зимата, защото беше доста тъмно — напосоки сложих на бленда 4 и скорост 15. Дано нещо да излезе, после, като стана по-светло, преместих скоростта на 60 и вече снимах от ръка. Бях сам на брега, по едно време между двете будки, в които лятото седяха продавачките на билетчета за плажа, видях по стълбичките да слизат момиче и момче, хванати за ръка, гледаха слънцето и сякаш не виждаха нищо друго наоколо си, не че им завидях, но не мога да кажа, че не ми стана криво. Постояха така, загледани в слънцето, а после тръгнаха по брега към моста и нищо не си говореха, не се целуваха, просто се държаха за ръце и аз знаех, че ръцете им говорят и думите на ръцете им са по-истински от тези, които биха произнесли с уста, че целувката на ръцете им е по-силна от онази, на която са способни устните им. В такива мигове осъзнаваш, какво означава „заедно“. Е, криво ми стана, но почти веднага ми мина. Та аз бях при изгрева, бях при морето, бях при раждането на деня. И аз бях „заедно“. Заедно с целия свят.

След това излязох от плажа и тръгнах през морската градина към казиното, животните в зоологическия кът бяха омърлушени, мечката се беше скрила под навеса си, в тази клетка зимният сън ѝ беше отказан и тя си го вземаше на части, щъркелите с отрязани криле и те се бяха прибрали в колибата, само маймуната Пешо като ме видя, скочи на оградата и започна да прави редовните си номера, на които зевзеците я бяха научили, за да изпроси бонбон или семки от мен. Нямах какво да му дам. Чешмичката беше зазимена и не течеше, а бях жаден. Така стигнах до казиното и завих надолу към булеварда. Тук през топлите сезони в почивните дни вечер се събира целият град, можеш да

срещнеш когото си искаш, да влезете в едно от кафенетата — „Роза“ или „Космос“ — да пиете кафе, да се поразходите, да срещнете други познати, да се разделите с първите срещнати и така нататък — една кротка и приятна верижна реакция, която обикновено завършва на парапета, където се чува музиката от казиното и даже смеха и по някоя, казана по-силно, дума от пируващите там. Тогава е много цветна, много пъстра и шумна тази улица, съвсем подходяща за цветни диапозитиви, а сега е някак си унила, празна под редицата лампи, които висят над оста ѝ, особено в ранното утро, Впрочем утрото не е толкова ранно, през февруари слънцето изгрява късно. Докато вървах надолу към главната, го усещах зад гърба си, все още сянката ми беше съвсем дълга, а контрастите — режещи, въпреки това направих още две снимки — на редицата лампи и общината в дъното, сигурен съм, че ще станат черно-бели, макар че лентата е цветна, и толкова контрастни, че всеки детайл ще им бяга, но нищо. Панос казва, че шареното всеки може да снима, интересно е при цветната фотография и онова монотонното, с едва доловима игра на нюанси, където цветът е по-скоро загатнат, това е висша фотография. Докато си мислех това един гларус на два метра от мен се издигна във въздуха и аз успях (дали съм успял ще видя като се прояви филма) да заснема момента, в който той се откъсна от дългата си сянка — за щастие беше в страни и не попадеше в сянката, която хвърлях аз, но и тя като че влезе в кадъра, ще видим по-късно. Направих още една снимка, когато той се гмурна в дима, който се стелеше над къщите, още бях на 5,6, но скоростта беше вече 120 — не е достатъчна за да замрази бързото движение, ама те, гларусите, не са толкова бързи, особено през зимата. Всъщност целта на този дневник беше да записвам условията на снимките, за да мога после да си правя изводите и да се уча, Ето че сега го правя, но толкова рядко го правя!

За диапозитивните филми Панос ми е говорил, че при тях в повечето случаи в снимането е съсредоточен целият по-нататъшен процес. Вярно, можеш да кадрираш с черни ленти, можеш да сложиш и специален прозрачен филтър, с който донякъде да коригираш цветовете неточности, но това, както той казва, не са мъжки работи, той не обича такива трикове, освен ако не става дума за някакъв особен ефект. Истинският диапозитив е това, което е върху целия кадър и такова, каквото е. Затова е много важно филмът да е за дневно

осветление, при него слоевете са така сенсibiliзирани, че да предават спектъра на дневната светлина вярно. Сутрин рано, на изгрев-слънце, или на залез, обикновено спектърът е различен, но нищо не може да се направи, за това пък снимките стават по-интересни. Всъщност и на това му се намира колая, има филтри, през които се снима, за да се напасне баланса, те пък, от своя страна правят филма по-слабо чувствителен, ама то си е така, всяко хубаво нещо си има и лошото, залепено като сянка за гърба му, както казва Панос, и ние, фотографите, трябва да се научим да не мразим тази сянка, а да я използваме като допълнителен художествен похват. Той ми показва фотографии на морето, на които водата беше като прозрачна, почти като мъгла с определена форма, а камъните — на фокус. За такива фотографии се изисква слабочувствителен филм, затворена бленда или неутрален сив филтър, тайната им е в дългата експонация — две до пет секунди, така движещите се обекти, в случая вълните, се размазват и изгубват очертанията си или, както Панос казва, обектът изчезва, остава единствено неговото движение и тенденцията към това движение, докато неподвижните предмети, като камъните, остават резки и създават необходимия контраст.

Вечерта най-сетне затъмних прозореца на банята и отворих куфарчето, напомнящо калъф на акордеон. Вече имах две щипки, намерих си и една дървена пръчка вместо лопатка, за лопатка трябва да видя на пазара, циганите дялкат такива и ги продават за варене на лютеница.

С разтуптяно сърце започнах. Първо стъпаловидна проба, след това — първата, след това — втората, третата. Химикалите си ги бях разтворил още следобед, за да могат да престоят известно време. Нямам рамка, но поставям картончетата под негатива на червен филтър, така даже е по-добре, цялата повърхност на хартията се използва, без бяла рамка, температурата на разтворите е малко под 19 градуса, за съжаление не е двайсет, но нищо, и така става — малко по-дълго и малко по-контрастно, но нищо. Важното е скритото изображение да започне да се появява върху бялото картонче, светлината да нарисува любимия образ, устните, които съм целувал в такова упоение, усмивката, която ме е разтърсвала, косите, които са ме гъделичкали галещо, очите, в които се гмурках без страх. Нещо ми подсказва, че сега аз ще мога да си я върна, тази магия, с която

възстановявам образа ѝ от мечтата, наречена „скрито изображение“, давам му живот, създавам я отново и тя е моя, задължително моя.

Сетне дойдоха негативите с Мано и позите, които бях направил в ресторант Рибарска среща. Една от тях имаше фокус. И всичко си беше там — дима над масите, атмосферата на тайнственост, проститутката, седнала небрежно на стола. Беше съвсем истинска снимка, като онези — на френските майстори. Ех, бях направил истински шедьовър. Е чак шедьовър не беше, но беше истинско, до болка истинско. Как ли щеше да ме похвали Панос, когато я види?

И тук изведнъж студена пот ме обля — за какво страдах невинен? За онази снимка, която бях направил неволно, без никакъв умисъл, снимка, показваща нашата действителност нелицеприятно. Тази бях направил съвсем съзнателно, а и тя показваше не дотам лицеприятно нашата социалистическа действителност — кръчми, проститутки... Дали можех изобщо да я покажа на някого тази снимка, или ще трябва сам да си я гледам и да си я харесвам, защото приличаше на произведенията на онези френски фотографи, дето дават тон на това изкуство в целия свят. А и ако... Спомних си обиска у Панос. Ако решат и при мен да правят обиск и я намерят в шкафа? Какво да го правя този „шедьовър“? Нима трябва да го унищожа? Заедно с негатива? Не, само това не. Обективът трябва да показва действителността такава, каквата е. Обективно. Затова се и нарича обектив.

С тези мисли прегорих една-две снимки, та трябваше да ги повторя — с по-малка експонация, веднъж натопих здраво щипката за проявителя във фиксажа и трябваше основно да я измия на чешмата, преди да я използвам отново, но в общи линии отлично се справих, сега снимките, вече окончателно измити, съхнат подредени една до друга на едно старо одеяло в стаята ми и мога да ги погледна, когато си искам. Вярно, че като свърших, разбрах, че съм направил поредния гаф — бях забравил за фуниите. Е, отидох в кухнята и взех кухненската фуния на майка ми, от днес тя щеше да бъде фотографска, ще ѝ купя друга, без друго и на мен ми трябва още една — червена — за фиксажа. Нямах как да я питам, докато работех, беше станало един и те отдавна спяха. Първо върнах проявителя в шишето му, после изплаках добре фунията и върнах и фиксажа в неговото шише с нея. Измих всичко добре, прибрах увеличителя и фенера, изобщо банята си

стана пак баня, само затъмнението оставих за утре сутринта. Сега е един и половина, а утре съм на училище, впрочем — днес. Трябва да спирам с писането и да си лягам.

61.

23 февруари, понеделник

Животът отново е прекрасен, аз преливам от щастие, вяра, любов!

Тя се върна на училище, от вратата се затича към мен, преди да е свалила палтото си, прегърна ме и ме целуна, сякаш нищо не е било, сякаш тази тежка седмица е била сън.

Извадих някои от снимките, които бях направил предния ден, от чантата си, казах ѝ, че сам съм ги направил, че вече копирам сам.

— Ама това е чудесно! — възкликна тя. — Да бъдеш автор от край до край, да си правиш всичко сам, браво! Сигурно е много интересно.

— То си е магия. Да видиш как образът изплува от нищото. Разбира се, не е нищо, светлината е поставила там скрито изображение, проявителят го изкарва от тайната и го прави видимо.

— Нежна светлина! Тя крие всичко в себе си, и без нея нищо не е възможно, без нея нищо не съществува.

— Ненапразно е първото нещо от творението.

Очите ѝ станаха големи. Тя ме погледна и няколко секунди ме гледа, а после тихо каза:

— Значи си разбрал.

А след това отново ме целуна, в класната стая пред всичките ни съученици, сякаш бяхме сами някъде на закътано в парка, сякаш бяхме сами в цялата вселена. И в този миг осъзнах — да, ние бяхме сами в цялата вселена — това е великата тайна на целувката.

— Знаеш ли, най-важното нещо на този свят е прошката — каза ми, като се изпрацахме след училище. — Когато не можеш да простиш, ти носиш обидата в себе си като тежко бреме, навсякъде я влачиш и даже да си поемеш въздух не можеш, пречи ти да виждаш света, другите, истината.

— Като черен филтър пред обектива.

— Точно. Виждаш само някакви мрачни детайли, преувеличени, изопачени като в криво огледало. Когато простиш, то не е за този, който те е обидил, то си е за теб, товарът пада от плещите ти, очите ти се отварят, светът придобива отново цвят, аромат и усещаш колко много си поставил на карта и си могъл да изгубиш, когато си си позволил да бъдеш обиден. Ето тогава чуваш вечното: Да бъде Светлина! И светлината взривява мрака.

— Значи си ми простила?

— Ти трябва да ми простиш, в края на краищата ти нямаше никаква вина, а аз наказах теб. Знаеш ли, просто много ме заболя, тя ми беше най-добрата приятелка, всичко съм споделяла с нея, абсолютно всичко, не можеш да си представиш колко бяхме близки, човек има нужда от такива приятели.

— И аз се чувствам донякъде виновен, че ви разделих, макар и неволно.

— Но това е напълно нормално, да се влюбиш, ето и тя може да си има приятел, ще излизаме четиримата заедно, ще се забавляваме, какво лошо има в това? Защо е тая ревност? Аз ли съм виновна, че тя не може да си намери приятел, че тя е много по-красива от мен, по-умна и по-талантлива, какво ѝ липсва?

— Панос казва, че ревността убива любовта, не, не, по-точно, че ревността е пряката противоположност на любовта.

— Прав е, така е. А аз те ревнувах, виждаш ли колко съм лоша! Сигурно малко те обичам, а това е ужасно.

— Не си лоша, това са човешки работи. Аз защо не настоявах да изясним всичко, вместо това от яд се подадох на глупавите ѝ свалки, а ядът е лош съветник.

Тя млъкна, след това погали лицето ми и каза:

— Ама и ние сме едни: това било, онова било, кой бил по-виновен, кой започнал пръв — ама че сме глупави. Вместо да отидем в една сладкарница и да отпразнуваме случая. Аз те обичам, а това е най-важното!

— Аз те обичам, а това е най-важното!

— Обаче аз повече!

— Не, аз повече!

— Не, аз повече!

Стара наша шега, в която се приближаваме един до друг и завършваме с дълга целувка.

— И тъй, остават тези трите: вяра, надежда и любов; но най-голяма от тях е любовта.

— Това от Библията ли е? На коя страница го пише?

— Библията не се структурира в страници, а в книги, глави и стихове. Това е от Посланието на апостол Павел към Коринтяните. От първото послание. Глава тринайсета, стих тринайсети.

— А казват, че тринасет било фатално число! Чакай сега, ти цялата Библия ли знаеш наизуст? С главите и стиховете?

Тя се засмя.

— Ама не, разбира се, цялата Библия е много голяма. Знаем няколко любими стиха, този ми е най-любим. Днес, като каза за светлината, помислих, че си се снабдил с Библия.

— Да, в момента имам. Но е много стара, знаеш ли, там не пише светлина, а виделина.

— Така ли? Ами да, това е много хубаво, ето виделина идва от виждам, директно се свързва с нас хората. С възприемането на света, на творението. Кое то възприемаме със съзнанието си. Значи ще излезе, че първото творение е... съзнанието!

Виж ти какво било. Тази книга никак не е глупава, ако съдържа такива дълбочини в себе си. Да откривам загадки, скрити послания, да чета между редовете — това е нещо за мен.

Да, обаче това си е чист идеализъм. Учим в училище, че битието определя съзнанието, то е първично, а тук излиза, че е обратното. Обаче аз какво искам от една религиозна книга, да проповядва материализъм?

— Ще видиш, че там има много полезни неща! Сигурна съм, че ще видиш. Ти си умен, можеш да четеш зад текста, да анализираш, да прозираш в дълбочина, а това е много ценно. Защото тези текстове не трябва да се четат буквално, в тях има скрит дълбок смисъл. Най-големите критици виждат всичко буквално и го осмиват, или отричат, най-вече заради политически доктрини.

Отново беше прочела мислите ми.

— Ти знаеш, аз съм вярваща, моля се всеки ден, и за нас се моля.

— Молиш се? Извини ме, на мен не ми е ясно нещо, как може човек да се моли на някого, когото не вижда, когото не познава, даже в

чието съществуване се съмнява?

— Мислила съм за това. И съм измислила. Дори когато се молиш на някого, когото добре познаваш, самата същност на молитвата — в случая молбата — е очакване той да направи нещо за теб и ти предварително не знаеш, ще го направи ли, или няма да го направи. А щом не знаеш, значи не го познаваш достатъчно, значи се молиш на някой непознат, който е в този човек. А ти не си виждал този непознат, съмняваш се в съществуването му, както каза, и ако той изпълни молбата ти, ще го видиш и ще повярваш в съществуването му... вътре в оня, когото познаваш отпреди. Ами не е много по-различно, даже изобщо не е по-различно. Единствената разлика е, че когато се моля на бог, аз вярвам, че той ще изпълни молбата ми, защото го е обещал в писанията и защото много пъти го е правил и защото вярвам, а с вярата идва и надеждата. А ако става въпрос за човек, мога само да се надявам, но не и да вярвам. Ако той изпълни молбата ми, ще повярвам, ако не — нито ще повярвам в него, нито ще се надявам на него. Така ги виждам аз тези неща.

Влязохме в сладкарницата срещу кино „Родина“ и чак тогава се сетих, че нямам пари. Тя разбра — любовна телепатия! — и преди да съм казал каквото и да е, заяви:

— Аз черпя, разбира се, по случай оздравяването си.

После ядохме пънчета — бяха най-вкусните пънчета, които съм ял.

След това се разделихме, тя тръгна да търси рамка, знаела къде се продават, за да постави онази снимка, с разпиляната коса, в рамка и да я закачи над бюрото в стаята си. Защото днес успях да ѝ я подаря, да видя радостта в очите ѝ и да я почувствам върху устните ѝ.

62.

25 февруари, сряда

Тази Виктория от Английската... Ама коя е Виктория? Не съм писал за нея досега. Или май че писах.

Преди няколко дни намерих под чина си бележка. Ние учим три гимназии в тази сграда, сега сме сутрешна смяна — реалната гимназия, другите две — математическата и английската — са следобедна. Та това момиче седи на моето място следобед, в Английската.

Отговорих на бележката, написах кой съм и с какво се занимавам, в смисъл че хобито ми е фотографията. Не бях казал на Людмила за тази кореспонденция, защото по онова време бяхме скарани. Пък и защо да ме ревнува от още една. Първо си помислих, че ето на, хубаво е да се срещнем с тази непозната, да се запознаем, чувал съм, че ония от английската са с вирнати носове, през междучасията само за математически задачи и литературни анализи си приказват, знам, че цялата им гимназия задължително посещава всяка постановка на театъра, после даже правели дискусия с актьорите — изобщо интелигенти! То не че на нас не ни се случва да си приказваме за литература в междучасието де, ама при тях било задължително — иначе си простак и те игнорират. Обаче всичкото това аз не го вярвам, чул съм го от една Ива от Г клас, дете малко пада... да не казвам каква, освен това е и клюкарка от класа, а интелекта й... Ей такива като почнат да се изказват за умните хора...

Та от това как тази Виктория пише, не личи да е някаква снобка (тази дума имаше ли женски род?)-нормално момиче, като нашите.

Нищо, че името й — на английска кралица. И съвсем пряма, така, дали защото анонимността ни предпазва от отговорност, от страха, че няма да те вземат на сериозно — в ежедневието всички ние трябва да носим маски — да не оголваме душите си, за да не бъдем наранени. И затова сме свикнали с тях, престава да ни прави

впечатление. Ето, например, ако сме лице в лице, щеше ли тя да ме попита още с второто си писмо:

Александър, ти щастлив ли си? Можеш ли да кажеш за себе си, че си щастлив?

Изобщо, изобщо никой не може да знае, тук и сега, усещаш ли нещо като щастие, можеш ли да го дефинираш и да се причислиш към него? Ама че въпрос. Тогава никак, ама никак не бях щастлив, нали не си говорехме с Людмила, много ми беше тежко, но знаех, вярвах, че скоро ще се оправи, затова не вървеше да се определям като нещастен — имах дом, храна, родители — зад Гимназията е Сиропиталището — пансиона за сираци, всеки ден по два пъти минавам оттам, виждам ги в двора, различните им лица, някои — с агресия, напечатана на физиономиите им като маска, други с обида и злоба в погледите изпод вежди, а има и такива, седнали встрани, лицата им празни, цялата самота на света отпечатана върху тях. Ето — и те имат подслон и храна, но това, което са преживели, ги е направило старци — старци в образа на деца. Чувал съм, че ги държат много строго, че между тях има изградена йерархия, като в престъпния свят, главатарите са безпощадни към слабите, че училището, което е и дом, и всичко, е школа за оцеляване. Ама ако е така, ще оцеляват само най-безскрупулните, най-безцеремонните, най-простите. Останалите ще потъват в депресията и никога няма да стигнат до някакво самоосъществяване. Говорили сме с Людмила, когато сме минавали покрай двора и са ни изпращали лица, пълни с обида, а някои и с откровена злоба и презрение, не че не е имало и такива, които ни са се усмихвали, но те са били такава рядкост. Ето хранят ги, обличат ги, обаче няма кой да им даде обич, няма кой да ги научи на обич, а това е страшно. И в такова общество, затворено в себе си, със собствени ценности и ритуали много често царуват законите на джунглата — ако си чувствителен, интелигентен, с ранима фина душевност, просто нямаш никакъв шанс, ще бъдеш стъпкан, по тебе ще се катерят като по стълба. И много тайно ми проблясва еретичната мисъл, че това мини общество донякъде отразява цялото ни общество, макар и не в толкова драстична форма — уж претендираме да сме нещо друго, нещо ново, навсякъде това пишат — условия за всестранното развитие на личността, на таланта, чак ме е срам да кажа докога наистина вярвах, че е така. А сега виждам, че са ме заблуждавали, аз, аз съм най-

добрият пример за това, с оня двоен живот, в който насила ме намъкнаха и изтръгнаха от мен наивната илюзия за невинност. Но ставаше въпрос за друго, това съвестта е като някаква хронична болка, няма-няма пък вземе, та се обади и замъгли за момент всички други усещания и разсъждения. Ставаше въпрос за щастието, толкова неуловимо понятие и доколко обстоятелствата са достатъчни да бъдеш или да не бъдеш щастлив. В сравнение с децата от сиропиталището, аз бях щастлив — имах семейство, любовта на родителите си, бях осигурен, не се налагаше да се боря като вълче за всеки къс месо, разглезен бях от съдбата, всичко ми беше дадено наготово, както казва баща ми, освен това се бях докоснал и до любовта, онази голяма любов, която ти дава криле и те вдъхновява за подвизи — е, тогава бяхме в криза, но точно в този момент, когато се замислях какво да отговоря, ми стана ясно, че кризата е временна, дошла е, за да ни е още по-хубаво, когато я преодолеем, малко изпитание, от което ще излезем още по-силни. Та — щастлив ли съм? Въпрос с повишена трудност, както казват в предаването „Минута е много“. Изведнъж ми хрумна нещо като отговор, някъде го бях чул ли, чел ли, все едно: *„Щастието е когато отсъства чувството за нещастие. Не го усещаме и ако някой ни попита, дълго се чудим. В такъв смисъл да, щастлив съм, благодарен съм на съдбата.“* Това написах и оставих под чина. И когато минах на път към къщи отново край сиропиталището, стори ми се, че в лицата, които се мярнаха пред очите ми, не видях нито обида, нито злоба, нито някаква агресия, а едно момче и момиче съвсем близо до оградата се бяха прегърнали и се целуваха, забравили всичко на света и лицата им грееха от такова щастие, каквото много рядко човек може да види, щастие, побеждаващо всяка злоба и завист, заразяващо, пречистващо. Ето че се прибрах у дома с техните усмивки в себе си и разбрах за пореден път, че не съм бил прав, че обстоятелствата са си обстоятелства, оцетените са, може би, по-истински и по-щастливи от нас, когато са щастливи, защото тяхното щастие е извоювано. А нашето често е подарено. Обаче може ли да има подарено щастие? Въпроси, въпроси... Този дневник трябваше да бъде дневник за фотография. Но пък добре, че го има, да ги пиша всичките тези работи, защото по този начин ги предавам на хартията и се освобождавам от тях. Иначе ще засядат като трънчета в мислите и тежко ми.

Бих могъл да поговоря за това с Панос, той ще намери какво да ми каже, даже по някакъв начин ще го свърже с фотографията, както прави винаги. Но сега той е в болницата. Не знам разрешават ли свиждане и кога е то, и има ли значение дали съм роднина, или не. Знаем, че в болницата много неща са забранени, това е за да се пазят пациентите, разбира се.

Във всеки случай следобед минах край къщата. Изглеждаше някак зловещо празна, през двора можех да видя, че прозорците са заледени — онези ледени цветя, които кристалите на студа рисуват по стъклата. Беше красиво и страшно. А като че ли не беше толкова студено. Или аз не чувствах студа? Искаше ми се да снимам картините по стъклата и когато Панос оздравее, да му покажа снимката, но от двора до къщата имаше няколко метра и без телеобектив нямаше как да приближа само стъклото. Въпреки това направих две снимки на къщата — с диапозитивния филм. Тъжно. Сякаш празна раковина, в която няма живот, макар като я допреш до ухото си, да чуваш шума на морето. Кое то, разбира се, е пълно с живот. Трябва да помисля върху това. Панос ме научи да мисля, да обръщам внимание на всяка подробност и да си съставям заключения. Странно, че в училище уж ни учат на такива неща — нали затова им плащат, а някак си не се получава. Даже ми се струва, че и те не са много наясно. Натъпкали са ги с някакви постулати — това е добро, това е лошо и те тъпчат нашите глави със същите тези постулати, а разсъждаването трябва да се извършва единствено по железните схеми на, как да кажа, отъпкани мисловни пътеки. Какви ти пътеки — магистрала, бетонни магистрала, сиви и мрачни. Да разсъждаваш значи точно да повтаряш предварително предначертан ред на мисли, просто да зазубряш — това те наричат процес на мислене, съставяне на мнение, на миросглед, останалото е ерес и се наказва. И когато учехме за всестранно развитата личност, точка първа — най-важната, знаете ли коя се оказа? Наличието на комунистически миросглед! Ха сега де. Веднага ми се яви един въпрос, ама така, просто за мен самият, а се оказа, че не само на мен ми се е явил, защото Емчо вдигна ръка и го зададе, същия тоя въпрос, пряко:

— Извинете, ако мога да попитам, според вас Леонардо да Винчи всестранно развита личност ли е?

И докато се кефеше на объркването на Станоева, след драматична пауза, както биха казали в театъра, продължи:

— Защото по негово време е нямало откъде да се вземе този комунистически мироглед, производствените сили и производствените отношения не са били на тази степен на развитие, на която да е възможно да възникне такова нещо. Излиза, че твърде рано се е родил, за да може да бъде всестранно развит, пък, странно, толкова работи е предсказал — в чисто техническо отношение, които ние използваме днес.

Станоева позеленя — явно беше, че си преподаваше материала, без самата тя да беше помислила върху въпроса.

— Да, правилно, тогава комунистическата идея е била невъзможна — започна тя, — но да речем и тогава е имало прогресивни идеи, отговорът ми е да, Леонардо е бил всестранно развита личност, защото е споделял най-прогресивните идеи на своето време. Каквата идея днес е комунизмът.

— Тогава трябва да се промени това в учебника — каза Емо, — тези дето ги пишат учебниците само вестници ли четат?

И си седна. Умно бе, умно! И пожъна възхитените погледи на съученичките, да, и на тази до мен, на моята любима. Като се позамислиш, иска се определена смелост да го кажеш това нещо, за такова нещо преди са пращали в лагер. Сега не са такива времената, не, ама знаеш ли какво ти пишат в онази тайна хартийка, за която ми е разправял Мано — досието, което те придружава през целия ти живот и където са записани сведения за теб, та ако кандидатстваш за нещо по-така, първо съответните там хора го отварят и го прочитат, за да видят дали си благонадежден и чак тогава те канят да кандидатстваш. Аз лично не мога да си ги представя тези работи, макар че Мано няма да ме излъже, той ги знае от баща си. Е, както ми ги е разказвал, имам чувството, че донякъде ги одобрява — един вид — ако си невинен, няма да пострадаш, онези там горе си знаят работа. А трябва да бъдем бдителни, защото враговете на нашето общество не дремят и така нататък.

А аз наистина съм го вярвал това за враговете, дето не дремят, и че трябва да бъдем бдителни. Обаче тогава тези врагове бяха абстрактно понятие — едни такива гадове с шмайзери, като Хищника от „На всеки километър“. А сега се оказва, че такъв враг е моят учител

по фотография Панос. И точно аз му пиша досието... Много потискащи мисли на фона на тази празна, изрисувана от ледения художник къща, тази изоставена раковина, на дъното на която още се опитва да живее шумът на морето. Опитва се.

Скоро ли ще се върне Панос да ѝ вдъхне живот?

63.

27 февруари, петък

Мисля. Откакто Панос е в болницата, мисля повече, ей така, лежа си и си мисля, за оправдание държа някакъв учебник и се правя, че го чета, така избягвам въпросите и упреците. Вкъщи е спокойно, бури няма, че да видим докога.

Днес прочетох „Еклесиаст“. Не че съм чел дотам, обаче Библията е голяма книга, по-точно тя е библиотека от книги и не е необходимо да ги чета поред. Людмила ме съветва първо да прочета книгите на Новия завет, това е втората част от Библията, където се говори за Христос, а после да прочета Стария, тъй като той бил подготовка за появяването на Христос, обаче аз обичам да чета в хронологичен ред, въпреки че като влязох в дебрите на описания на различни правила и сгради, се уплаших и реших да погледна напред — така стигнах до „Еклесиаст“ и се сетих, че някои изречения са ми познати. Още в началото: „*Суета на суетите, всичко е суета*“. Хм, ясно. Обаче щом всичко е суета, то какъв смисъл има да чета по-нататък, какъв смисъл има да търся някакво обяснение за живота — суета и толкоз, ама че работа. Да де, ама той по тоя начин те връзва да го прочетеш до края, става ти любопитно, трябва да признаеш, евала за трика. И така хванах и го прочетох от край до край на един дъх. А сега съм отворил учебника по физика, гледам някакви формули, без да ги виждам, то ние не сме стигнали още до този урок, и мисля. Панос е вярващ, Людмила е вярваща, а за какво вярват, след като всичко е суета? Обаче от текста излиза, че вярата не е суета, суета е да поставиш себе си най-отгоре и да се задоволяваш с удоволствия все повече и повече — с храна, пиене, забави, секс, да си ненаситен, защото веднъж се живее и, дето вика Паназа, като знам колко малко ще съм жив и колко много след това ще съм умрял, трябва да наваксам. Обаче пише и че всичко е до време, по-точно, че си има време за всичко и като свърши това време, свършва и съответното нещо, а като свърши цялото време, свършва и всичкото нещо. И накрая те очаква едно огромно нищо и никакво, една такава

черна дупка, поглъща те ненаситно и даже и спомена за тебе поглъща, така де. Толкова алчна и лакома като тебе, защото и ти алчно и лакомо си го поглъщал тоя живот, всичките му удоволствия и лакомства. И защо ти е тая вяра? Само да си ограничаваш кефа с разни закони и правила? Какво ще получиш ти като обезщетение, задето не си изпитал това, което са изпитали другите, задето си се ограничавал и си живял според морала? Според десетте заповеди? По-добър задгробен живот? Ама такава неща няма, просто няма и толкоз, ако смъртта е противоположност на живота, то в нея е невъзможно да има живот, както и в живота е немислимо да има смърт. Хм, тука вече се оплетох като пате в кълчища, философията не ми е сила — ние учим в училище марксистко-ленинска философия, там основният философски въпрос си има основен философски правилен отговор: битието определя съзнанието и битието е познаваемо — ха-ха-ха, виж как го знам, после просто разтягаш локуми по тези теми и готово, поне според нашите даскали.

А може би вярват, за да имат съюзник — бог съюзник, не какъв да е някой си, който днес е силен, а утре може и да не е, а бог — всесилният, може би така се чувстват по-сигурни, изгубват си страха, нали ако имаш на кого да се опреши, за какво да се хванеш, животът става по-лек, даже и няма нужда да му мислиш толкова, твоят спасител ще те спаси, гледай си работата. Ама бог нали наказва, ако не изпълняваш заповедите му? И яко наказва, през поколения. Та да се разберем — спасява ли, или наказва? Или и двете? Кое повече? Няма кого да попитам, трябва сам да го измисля. И го измислям, че повече като спасител го приемат хората... поне отгатак, на запад — те са по-религиозни от нас, отчасти защото им разрешават де, какво ти разрешават — сигурно ги и задължават някои, така както нас ни задължават да зубрим Диамат и Научен комунизъм. Изобщо в тази наша многострадална родина сме били повече ограничавани и наказвани, отколкото обичани и награждавани и сигурно затова и нашият бог е повече наказващ и осъждащ, отколкото спасяващ. Днес й го казах в междучасието, а тя се разсмя и ми каза: ето виждаш ли, казах ти да прочетеш първо Новия завет, щеше да се ориентираш полесно. Много сме се отделили ние от тази материя, някога се е подразбирала от само себе си, даже вероучение е имало в училищата, запознати са били, а сега е като някаква екзотична къщичка на полянка

в гората, любопитно ти е да влезеш, обаче те е страх, а и вратата не можеш да намериш, че и не знаеш, ако влезеш, ще можеш ли сетне да излезеш, ако стане нещо, има ли авариен изход?

64.

28 февруари, събота

Имах още четири пози в диапозитивния филм, те тези филми понякога дават подарък по още една-две пози, така че в крайна сметка се оказаха още шест, но исках да го свърша, за да го дам за проявяване. Химикали се продават, обаче са скъпи, работата изисква специални условия, а за един филм не си струва да се разтваря цял комплект, трябва да насъбере поне пет — шест филма. Я да видим дали си спомням какво ми е говорил Панос за този процес. Така, първо се прави черно-бяло проявяване, след него филмът изглежда като негатив, черно-бял негатив, после имаше ли фиксиране... хм, не помня, май не, обаче има нещо много интересно — осветяване — затова ми трябва мощна лампа, най-малкото 500 вата, при това осветяване негативът се прехвърля върху цветните слоеве, все едно че се копира контактно, после проявяваме с цветен проявител, за да се поучи цветното изображение — вече в позитив, следва избелване — много вреден за здравето химикал, роднина на цианкалия — червена кръвна сол май му беше името, калиев фероцианид, ако не бъркам, той разгражда и унищожава черно-бялото изображение и остава само цветното, и накрая фиксираме, разбира се, за да не избяга. Ох, добре, че няма да ме изпитват, не знам дали си го спомних точно. Във фотото проявяват диапозитиви — това е решението. Вярно, че лентичката е единственият оригинал, но това си има и предимства, друго си е да го гледаш в голям формат на стената, съвсем друго е усещането, аз като малък имах апаратче за диафилми — приказки в картинки, въртиш една ръчка и следва картинка след картинка на бялото на вратата, що рождени дни сме гледали филмчета с децата, даже веднъж го бях занесъл на рождения ден на Стефо от трети вход, като атракция. Иначе диапроектор нямам, но баща ми ще вземе от училището, по училищата има такива работи, като нагледни пособия, а като си събере достатъчно диапозитиви, ще гледам да си купя.

Та бях решил да снимам изгрева. Имах късмет времето да е ясно, че не беше и много студено, напротив, един топъл въздух още рано сутринта, усеща се, че пролетта е близо, идва, а с нея и надеждите, и цъфтенето, и любовта.

Станах рано, обикновено не ми е трудно, приготвих си фотоапарата, малката тринога, която бях намерил в кутията на фотоувеличителя, щях да питам Панос да му я връщам ли, не знаех дали не я е оставил нарочно там, за да ме изненада, е, редно беше да го попитам, само че сега е в болницата, като излезе, ще му я върна, освен това си приготвих и жилото — той ми го подари — има цяло чекмедже, това жилило се завърта отгоре на спусъка и като го натиснеш от другата страна, произвежда снимката, без вибрациите, които предизвиква спусъка, ако просто го натиснеш, и при по-дълги експозиции, при които апаратът е на статив, е много важно да се използва. Другият номер е да навиеш самоснимачката, само че в този случай снимката ще стане цели десет секунди, след като си натиснал спусъка и нямаш контрол какво точно ще излезе.

Излязох и поех по пустата улица към морето, беше тъмно, откъм морето светлееше, утрото беше близо. Нямаше все още никакви хора, нарядко светеха прозорците на блоковете, край които минавах, лека миризма на мазут се примесваше с морския полъх, тя иде от нефтозавода и сутрин е особено силна, по-нататък миризмите на делника я поглъщат. Крачех надолу към брега и чувах стъпките си — има нещо много хубаво в това да чуваш стъпките си — в не много големия град ги чуваш. Това ти дава усещането, че си жив, че съществуваш, че си индивидуалност, че оставяш нещо след себе си — доказателство за това, че те има. В София шумовете са толкова силни — скърцат трамваите, свирят спирачките на колите, хората се надвикват, за да си чуят гласовете, тази шумотевица те поглъща и се изгубваш, изчезваш в тълпата, това е както когато някой художник смеси наведнъж всички бои и като ги размеси хубавичко, се получава едно такова мръсно сиво. И боята уж знае, че е там, в сместа, обаче не може вече да се види, да се познае, изчезва. Такова ми е впечатлението от големия град, не ми харесва той. Всъщност, като си помислиш, колко пъти съм ходил в София? Когато ходих за пръв път — на сватбата на вуйчо, на първата му сватба де, та тогава София ми се видя цяло откровение — тролеи, трамваи виждах тогава за пръв път, баща

ми ми обясняваше как се движат и че това е чиста енергия, от електрическият ток, без вредните газове на колите и рейсове, в които, както той казваше, я има цялата Менделеева таблица. И тези големи магазини, с огромни в детския ми поглед витрини, пълни с какво ли не — такива в моя град нямаше, а пък като отидохме и в ЦУМ, дето и стълбите сами се движат и те возят нагоре-надолу и дето имаше абсолютно всичко, което можеш да си купиш, и играчки, и дрехи, и топки за игра, че даже и музикални инструменти, няма майтап, цели пиана. Ей с такива очи ги гледах тези рафтове, имаше и фотоапарати, разбира се, но по онова време те не ме интересуваха, интересуваха ме преди всичко щандовете за играчки, които бяха къде-къде по-заредени от тези в нашия Детмаг, и имаше разни чудновати неща, даже леки коли за деца, от онези с педали, дето ги карат децата на по-богатите родители, само че аз бях на десет и вече голям за тях, ама пък какви колелета имаше... Е, и колело нямаше да ми купят тогава, купиха ми една дървена кутия с инструменти — истински инструменти, само че по-малки по размер, като за дете — имаше трион, чукче, клещи, отвертка и даже един странен такъв дебел плосък молив, баща ми каза, че това е дюлгерски молив, с него се правят означения къде да се отреже, и един прав ъгъл, пак с подобно предназначение. Много бях горд с това комплектче инструменти — изглеждаха така хубави, като отворех кутията, та чак се боях, че като ги използвам, ще вземе да им стане нещо. Е, после, като се прибрахме, направихме с татко една истинска къщичка за птички с тях — сам рязах дъсчицата, мерих, чертах с молива, чуках с чукчето пирони. Е, малко крива стана, обаче си приличаше на истинска къщичка за птици. Вярно, като я закачихме на балкона, така и не дойде птица да живее в нея и сега е някъде на трески в мазето, обаче важен е опитът, както казва татко ми, ако не мога да направя истинска къща, то поне къща за птици бих могъл да направя, а и това е нещо. Та тази кутия тогава допълни преживяванията от срещата ми със столицата и им сложи капак. А от сватбата виж нищо не мога да си спомня, ама нищо. Е, не съвсем нищо — имаше едно момиченце там, с розова рокличка, шаферка някаква, дали беше на булката сестра, не знам, ама то ми направи впечатление, беше горе-долу колкото мен и аз таман бях започнал да се заглеждам, само че ме беше срам да го заговоря, а и то не ми обърна никакво внимание. То и бракът продължи от ден до пладне де, като си

помислиш, понякога си казвам: всичко е театър, дето го играем — с много фойерверки и големи думи, и големи обещания, по едно време пиесата свършва, завесата пада и виждаш, че е било само на ужким. И само, единствено любовта... Или много ми се иска да е любовта, което остава. Людмила казва: бог е любов, това го пише в евангелията, аз дотам още не съм стигнал, но щом бог е любов и бог е вечен, значи и Любовта, сега ще я напиша нарочно с главна буква, и тя трябва да е вечна. Като бог. Поне много ми се иска да е така.

Като вървах и си ги мислех всичките тези работи, и си слушах звука на стъпките, който будеше задрямалия тротоар, се убеждавах, че всичките тези фотографии ги правя не за себе си, като някакъв алчен скъперник да си ги заключа в едно чекмедже и да си ги гледам само аз. За да ги споделям ги правя, да ги показвам на нея, която много трудно сутрин се събужда и затова няма да види този изгрев, който искам да запечатам върху лентата. Но когато го прожектирам уголемен и цветен на стената, ще влезем и двамата в него, прегърнати в омаята на целувката. Защото цялата същност на фотографията, смисълът ѝ, целият ѝ чар се състои в това, да я споделиш, да я подариш на другите, така им подаряваш и мига, и настроението, и света.

На брега духаше и вятърът беше доста студен, добре, че си бях сложил шапката и шала. Вече беше достатъчно светло, хоризонтът очакваше събитието, раждането на деня, вълните тихо шумоляха, сякаш да не смутят очакването на светлинните фанфари, спокойствие се усещаше и тиха тържественост. Облаци нямаше. Минах по стълбичките между двете пустеещи през зимата будки за билетчета, тъжни със закованите шперплати пред прозорчетата си и слязох на пясъка, разтворих статива, завъртях фотоапарата на винта, нагласих блендата на 5,6, скоростта на 30, фокусът на безкрайност, поставих жилото, насочих обектива и зачаках. Кикот на ято гларуси изпълни въздуха наоколо, видях ги да се вдигат откъм канала и ниско да прелитат над мен, после завиха към мястото, където щеше да се появи слънцето, интересно ми беше отгоре дали вече го виждаха, за съжаление триногата не стигаше до лицето ми, за да погледна във визьора, трябваше да приклекна. И ето, първият лъч проби хоризонта, огромния светещ портокал леко изплува на линията и започна да се издига — направих първата снимка — е, няхах такъв обектив, който да приближава, за да бъде усещането по-силно, но и така, с целия пейзаж,

щеше да се получи по-естествено. То пейзажът се състоеше от пясък, една спасителна кула без стълба и до нея скелет от чадър, наполовина заровен в пясъка, останал от лятото и, въпреки тъжния си вид, напомнящ, че пак ще има лято. Между кулата и чадъра кръжаха гларуси. Слънцето се издигаше все повече и повече, вече хвърляше огнената си черга към мен и вълните я шареха със собствените си цветове — синьо, зелено, бяло и черно. Преди да се откъсне от хоризонта, под слънцето се образува малкият огнен пиедестал, сякаш някаква особена целувка на огъня с водата, и когато то се отдели от морето, там остана неговата огнена сянка, като обет за една вечна любов. Това гледах през визьора, завъртах позите и натисках жилото и правех снимка след снимка и изведнъж точно в огнената струя на слънчевата пътека прелетя огромен гларус — или поне изглеждаше такъв (успях ли да го засека?), прозрачен от светлина. Изправих се, май бях направил Снимката, а дали я бях направил? 1/30 от секундата е бавна скорост, дори гларусът да е бил в полето на фокус, то бързият му полет сигурно го е размазал, може би трябваше да увелича предварително скоростта, тази пътека беше достатъчно светла да излезе добре на 1/260. А така щеше да излезе само бяла? Е, записах си стойностите, човек затова си записва, за да се учи, като видя резултата, ще знам кое да коригирам следващия път.

Но пък изведнъж се замислих за нещо съвсем друго — ето аз виждам тази слънчева пътека, все по-ярка става и свършва точно пред краката ми — щом я виждам, значи я има обективно, съществува сама по себе си. Е да, обаче ако някой я гледа на метър от мене, то тя свършва в неговите крака, тя не е същата, тя е съвсем друга пътека, негова си, и за всеки един тя е различна, значи е нещо съвсем субективно, нещо, което съществува само в моя поглед — обаче може да бъде заснето, нали точно това направих — и да съществува и на лентата. Ето този гларус, си помислих, той я пресече, той пресече моята слънчева пътека, съществуваща за мен и за обектива ми, но от негова гледна точка тази пътека го следва през целия му полет, с него е. И какво излиза — пътеката, слънчевата пътека на гларуса е пресякла моята — и моя път. Е тука, не е за вярване, обаче съвсем отчетливо чух тих смях до себе си — смеха на Панос. Толкова ясно го чух, че се огледах стреснато да го видя. Разбира се, него го нямаше, той лежи в болницата, в гръдното отделение и може би сега лекарят е на

визитация, преслушва му хриптящите гърди и чува разни работи, които само той може да разбере, защото е учил езика на тези неща. Но мислите, които ме сполетяха така внезапно, сякаш гларус беше долетял и кацнал на рамото ми, тези мисли като че идваха от него, от Панос. Изглежда не само споменът може да върви с теб и да ти е винаги под ръка, изглежда и жив човек може да бъде с теб, докато е на съвсем друго място, и да те съветва, и да ти дава отговори, и да насочва потока на мислите ти. Какво говоря, та нали и Людмила е винаги с мен и когато правех тези снимки, аз мислено разговарях с нея и чувах гласа ѝ.

Обичам това време и зимното море, пустите плажове, които си отдъхват от панаирите на лятото, сега морето е истинско, само то и аз сме, и още малцина, които срещам по пътя си — такива като мен, отчаяни ентузиастични. Които виждат истинското море, онова сериозно и строго море, не играчка за развлечения на намазани препечени на слънце лентяи, средство за тяхното разхлаждане и забава, не, сега то е по-истинско от всякога, съсредоточено в своята мисия да ни дава представа за вечност, за величие, та нали то ражда слънцето, то сътворява деня и поставя нещата в него — всяко на мястото му, без него светът няма да съществува, че и ние. Сега, далеч от шумната глъчка и пищене, то може най-ясно да ни говори и ние — да го чуваме, да се изпълваме с речта му, да я пуснем в себе си да покълне и да ни издигне нагоре. С полета, скрит грижливо в перата на гларуса — ето че точно в момента, когато си мисля всичко това, гларусът извива глава към мен и ме поглежда съучастнически — той знае, той е по-навътре от нас в цялата тази магия на име море.

— Извинявай, мога ли да те помоля за нещо?

Гласът е тих, в него има някаква специална струна, настроена на нежност — глас на момиче. Обърнах се и видях притежателката на този глас. Сини очи, тъмноруси непокорни коси, които изскачат изпод качулката на якето ѝ, усмивка смутена, може би от това, че ме е заговорила и въпреки това по момичешки дръзка.

— Понеже виждам, че снимаш, ако може да ми направиш една снимка на фона на изгрева с моя фотоапарат, аз също се уча да снимам.

Подава ми почти нов лъскав „Киев“ — мечта на любителя, оръдие за много професионалисти.

— Какъв е филмът?

— Ох, не знам, много съм боса още, да знаеш. Черно-бял май. Трябва ми учител. Чета от една книга, обаче ми е много сложно, тя е за студенти — много химия вътре, не ми помага особено. Ти отдавна ли се занимаваш с това?

Минава край мен, усещам топлината на дъха ѝ. Хубаво момиче.

— Отдавна ли? Е, не много отдавна, но имам учител. Добър учител.

Ако я заведа при Панос, когато той се оправи?

— Иначе си имам всичко, фотоапарати, фотоувеличител и даже лаборатория в мазето, направо страхотен шанс, какво ще кажеш?

— Видях ти апарата, мечта направо. И как така го имаш този шанс?

— Наследство. Дядо ми почина, той беше фотограф и всичкото това беше негово. Татко искаше да го продава, ама после реши да ми го остави на мен — е, не всичко, немските апарати, „Практика“ и оня големия, тежкия, как беше... „Пентакон“, тях ги продаде. Той беше много скъп апарат, дядо го беше купил за 360 лева, така казваше — професионален, това са поне три заплати, такъв не ми трябва, той и с някакви по-широки филми работи, не с тези... е-е, нормалните, ти сигурно си по-навътре в нещата и по-добре ги знаеш. Професионални филми.

— Ролфилми. И изобщо не са само професионални, моят първи апарат е съвсем любителски, та даже и така се казва, пък работи с такива филми.

— Не знам, нали ти казах, много съм боса още, имам много да уча. Този апарат дядо ми го даваше и по-преди и ме беше понаучил как да зареждам филма и да го превъртам, като ходим на екскурзии с класа или на някой рожден ден да снимам. И от скорост и бленда имам някакво понятие. Ама дотам.

— Имаш ли светкавица?

— Как не, имаше три — такива големи, татко ги продаде, ама една по-малка я остави, с такава чантичка, в която могат да се слагат батериите.

— С тебе ли е сега?

— Защо ми е? Нали е ден?

— Ето искаш да те снимам на фона на слънцето, то е ярко, когато е зад тебе, лицето ти ще бъде в сянка, това се нарича контражур, една

светкавица щеше да те освети и да оправи нещата.

— Леле колко много работи знаеш, явно много си напреднал.

— Хайде сега застани там, ще видим какво ще излезе.

Завинтих Киева на статива, а тя свали качулката, разкопча якето и го хвърли на пясъка, косите ѝ изтекоха като ручей по рамената и се плъзнаха към стегнатите ѝ гърди, добре очертани под плетения пуловер, как ли ходи на училище с такива коси, сигурно ѝ трябва поне час да ги сплита на плитки и да ги крие, за нашата образователна система косите са нещо неприлично. После тя вдигна ръце нагоре към небето, изпъна и лицето си нататък в някакъв истински, не изигран, екстаз, сякаш небесната енергия я обливаше като златен душ, слънцето беше кацнало върху рамото ѝ, светъл ореол грееше в косите ѝ, бризът с лека ласка ги рошеше, Господи, колко беше хубава, много бързо нагласих апарата — 125, бленда 5,6 — и направих няколко снимки. Молах се да има една останала поза и в моя апарат, за да направя още една снимка — имаше, точно една, молах се снимката да е станала, от вълнение не бях сигурен, дали го нагласих, както бях нагласил нейния, с моя снимах от ръка, имаше ли птици зад нея? Май че имаше, ще видим, като проявим филма.

Смехът ѝ разтури магията, тя свали ръце и се наведе да вземе отново якето си от пясъка.

— Благодаря ти, дано нещо да е излязло. Следващия път ще донеса и светкавицата.

Следващ път? Значи ще я видя отново?

— Ще го дам да се прояви този филм още утре. Знаеш ли, всичко има, цяла лаборатория даже в мазето, с фотоувеличител и всичко, ама като не разбирам, той дядо веднъж ми показваше, ама...

— Аз съм копирал снимки, какъв е увеличителят?

— Полски, фирма Крокус, дядо все обичаше да се шегува: „Фирма Крокус — нема фокус“.

— Не е трудно, мога да те науча.

Как го излъпах това? Аз и тя сами в тъмната стаичка? Ама че нахалство! Откъде тази дързост у мене? Просто се улових, че искам още да слушам гласа ѝ, има някаква мелодия в него, особена струна звъни и тази струна е така съзвучна със синьото на очите ѝ и тези непокорни тъмноруси коси, всичко се слива в безкрайна хармония.

— Ами да, много си мил, ако ме понаучиш на това-онова, ще ти бъде благодарна.

Може ли да бъде истина? Това момиче ми предлагаше... Е, и се полакомих от идеята да работя с истинска техника в истинска лаборатория, с Крокуса можех да копирам и снимките от „Любителя“. Ако можех някак си да я ползвам под наем тази лаборатория — или под формата на уроци. Ама какви уроци, щом като тук, на зимния плаж, се вълнувам от нейното присъствие? Развих апарата от статива си и й го подадох:

— Ето, има още три пози, ако искаш, изщракай ги и ми дай филма, аз ще ти го проявя.

— Можеш ли? Ами страхотно, страшно ще съм ти благодарна. Чакай да те снимам и теб.

Тя взе апарата, зареди позата и го насочи към мен.

— Чакай, това е по-добре така — ръцете ми сами се отправиха към нейните и ги завъртяха, заедно с апарата във вертикална поза. Това докосване сякаш и за мен беше ненадейно, тя потрепери ли, така ли ми се беше сторило? Или просто защото ръцете й бяха толкова топли, а значи моите са били студени.

— Да, виждаш ли, колко много работи мога да науча от теб.

Виждах. Тя ми направи още две снимки и при поредното превъртане филмът запъна. Погледна ме с усмивка: виж какво мога, освободи бобината с копчето отдолу и сръчно пренави филма обратно в касетата, след това го извади от фотоапарата и ми го подаде. Беше ОРВО 22, черно-бял, щях да се справя без проблеми.

— Ето такъв филм, знаеш ли, от дядо ми остана цяло чекмедже, пълно с най-различни филми, аз вземам от време на време по един филм, повече да се упражнявам, този е черно-бял, нали?

— Да, черно-бял е.

— Жалко, на изгрева щеше повече цветен да му отива, ама то къде вадят цветни снимки? Никъде.

— В моя апарат е цветен, диапозитивен.

— О, това е нещо чудесно — да я видиш снимката толкова увеличена на стената и в цвят, веднага се връща цялото усещане, което си имал. Знам аз, имаме такъв проектор и диапозитиви — много, от мъничка — на най-старите съм на две години. Имаме и кинопроектор, и кинофилми — супер осем, камерата така си и лежи в шкафа, откакто

ни напусна дядо, няма кой да снима с нея, трябва да се науча да снимам, ти имаш ли някаква практика в това отношение.

— Не, за съжаление никаква.

— Е, все някак ще се научим, има книжки. Ух, трябва да тръгвам. Кога ще си готов с филма? Кога ще те видя отново?

— Най-добре е да ти се обадя по телефона, ако е удобно, така ще се уговорим. Хм, не знам удобно ли е да те търся, може би ти ако ми позвъниш, ето тук. Скъсах листче от бележника си и написах телефонния си номер, подадох ѝ го.

— Благодаря. Обаче нещо липсва.

— Какво?

— Ами аз не знам как се казваш.

— И аз не знам ти как се казваш.

Засмяхме се. Вярно, бяхме пропуснали да се запознаем.

— Сашо — казах аз. — Александър официално, може и Алекс на съкратено.

— Имам право да си избира, така ли?

— Разбира се. Можеш да ме наричаш както ти харесва, няма да се обидя.

— Обещавам ти да помисля по въпроса, благодаря. Е, аз съм Виктория, може и Вики за по-кратко, приятно ми е! — и тя ми подаде ръка, отново изтръпнах, тази топла ръка в моята студена...

— Име на кралица?

— Ами къде ти, име като име — носят го и кралици, и магарици, името нищо не означава, човекът зад него е всичко. И той няма нужда от име. Но ще ти напиша и моят телефонен номер, няма проблеми да ми се обаждаш когато пожелаеш. А като стане готов филма — на всяка цена, просто нямам търпение да го видя.

— На всяка цена.

— Е, дотогава.

Стисна ръката ми набързо и изтича със ситни стъпки по алеята. Изчезна, като видение, каквото всъщност си беше и единственото доказателство за съществуването ѝ кротуваше в ръката ми — една пластмасова касета с филм. ORWO NP 22. Какво ли имаше още на този филм? Щях да видя. Някакво любопитство погъделичка съзнанието ми — момичешки тайни, в които бях удостоен да надникна, или просто неудачни мазаници, както беше моят първи филм — едва ли, с „Киев“

снимките са на фокус, ако ползваш правилно телеметъра, добре експонирани — ако го нагласяш спрямо светломера, изобщо — друга класът е. Още утре ще го проявя и ще видим...

На връщане спрях на една алея да погледам ято врабчета, които прехвърчаха около парче от кифла, клъвваха си от нея и пак се вдигаха във въздуха, веселото им чирикание в иначе студеното утро събуди в мен усещането за пролет, ето пролетта вече е близо, а с нея и топлите дни, и събуждането за нов живот. А тази година пролетта щеше да има очите на Людмила, устните на Людмила, нейните топли нежни ръце. И тук нахлу съвсем пресния спомен за ръката на това момиче, когато ми подаваше филма, или когато се сбогуваше, отпечатъкът ѝ още като някаква топла следа попиваше в моята длан. Вярно е, че ръцете умеят да разговарят по-добре, отколкото устните, само че ние сме глухи за техните думи, така е. Срам ме беше и на себе си да призная, тази сутрешна среща ме беше развълнувала, това вече изневяра ли е? Или е съвсем нормално да се вълнувам от всяко хубаво момиче, без планове и желаня, чисто естетически. Без планове и желаня ли? Честен ли съм поне към себе си? Е, какво пък, пролет иде и тази пролет започва да се шегува, преди още да е дошла. Ето врабците колко са весели? Макар че тях предимно кифлата ги весели, да отчупват трошици от нея и да си пълнят гушките — точно като фотографите — и те отчупват трошици от живота и си ги прибират на топло в ненаситния стомах на фотоапарата — мигове, обречени на вечност. Тази идея ми хареса, трябва да я разкажа на Панос, когато оздравее. Вдигнах апарата да снимам врабците и... те отлетяха като весел чирикащ облак. Хе, нищо, и без това бях забравил, че филмът ми свърши. Да, този филм започнах с морски изгрев и завърших също така с морски изгрев — нямам търпение да видя диапозитивите, в понеделник ще го дам за проявяване, колко ли ще трае — седмица, две? Фотографията е чакане. И надяване.

65.

29 февруари, неделя

Тази дата се появява веднъж на четири години, тя ни е подарък. И освен това е неделя. Слънцето грее от сутринта, мирише на пролет. Макар че баба Марта може да бъде и истински лоша, като всяка жена. Сложих в апарата нов филм — черно-бял, имам само още един в резерва, ще трябва да искам пари от баща ми — той за филми не ми прави проблем, в края на краищата той настояваше да се захвана с фотография. Ето, няколко месеца минаха и ми се струва, че вече съм ухапал въдицата, както обича да се изразява Мано, все повече ме увлича. Впрочем днес следобед съм у тях, нищо особено, просто техните са във Варна, баща му нали е морски човек, събират ги там на някакъв симпозиум ли, конференция ли или инструктаж, нали скоро имат курс — съвпада с пролетната ваканция, така че Мано се гласи да замине с баща си. „Пламнала ми е главата“ — казва — паспорти, визи, проверки — чак до Англия ще ходят, но и в Германия, в Хамбург имат престой. Ваканцията няма да му стигне на Мано, отсега уговаря директора за два-три дена допълнително. Теренът е свободен и може да се направи парти. Жалко, че Людмила не може да дойде.

Та Мано ме покани да ида по-рано да му помогна с приготвянето, нали сме приятели. От няколко дена и той си има увлечение, харесал някакво маце от Руската гимназия на един рожден ден. Поканил я днес. Ще я видя. Помоли ме да не казвам, че баща му е с корабите. Те, казва, някой път за това и тръгват с тебе, при моряците има разни вносни неща, кореконски, и все ще се намери някой друг доллар, за долларите, а не че им харесваш кой знае колко, пък то си е направо проституция тая работа, нали така. Ами да, има такова нещо, и аз съм го забелязал, който има богат татко или такъв, с валутка, полесно му е да си намери половинка. Колко трябва да съм щастлив, че сме се намерили с Людмила единствено в любовта, без разни търговски сметки. Това значи, че връзката ни е истинска и никой не може да ни раздели. И в момента, в който се го помислих, не знам защо

пред очите ми изплува момичето от вчера сутринта, как беше — Виктория, хм, Виктория значи победа, хубаво момиче, с фототехника, че даже и с лаборатория. Така ли изглежда изкушението? Изпитание за любовта ми ли е? Хе, ама че смешно изпитание, няма ще заменя любовта си за една фотолаборатория? Глупости. Пък и тя сигурно си има някой, няма да стои на празно я, такава хубавица. Макар вуйчо ми да казваше веднъж, че най-красивите са най за окайване — мъжете рядко се хващат с тях — за приятелка: няма да ме огрее, за жена: сетне рогата ще ми тежат. И така си и остават красавиците самички. Е, той нали се е женил два пъти, разочаровал се е от жените, затова такива ги разправя. И понеже годините минават, нищо чудно да си остане стар ерген. Обаче как така ерген, щом се е женил, няма начин да бъде стар ерген, разведените не се наричат ергени.

— Ду ю спик английш?

Мано се засмя и отвори широко вратата.

— Ду ю и не ду ю. Знам само няколко лафа, колкото да си изям някъде боя.

В стаята му безпорядъкът беше по-голям от нормалното, бюрото му беше заето от учебници, тетрадки, хвърчащи листи и някакви формуляри.

— Гледай братче, това всичкото е за виза, без него няма да ме пуснат — виж само въпросник: Какво отношение имате към мероприятията на народната власт? Че аз тогава, когато са били тези мероприятия предприети, не съм бил и в проект, нали така, петнайсет години по-късно съм се пръкнал, какво отношение мога да имам.

— Ами отбележи „положително“.

— Има си хас „отрицателно“ да отбележа, че нали тогава ще видя чужбината през крив макарон. Ето тука друго — имате ли роднини на запад. Питат, за да знаят, ако имаш роднини, можеш да избягаш и те да те поемат, нали така.

— А така, ако нямаш, не можеш ли да избягаш?

— Абе можеш, ама е по-сложно, няма кой да те поеме, пък те си имат истинска безработица там, не е само пропаганда, И какво? Тук си учил университета, там отиваш да им чистиш улиците, нали така. Виж ако си отпреди известен, то е друга работа, ако си си го уговорил предварително — понижи глас и продължи — От сигурен източник знам, че на Емил Димитров са предлагали да остане във Франция,

много са го харесали, щеше да е световноизвестен сега, като този... как беше бе, този... Азнавур, нали така. И да се напълни с пари, ама той отказал.

— И правилно, че е отказал, той и така може да си ходи там на концерти, когато си иска, пък и парите тук не вярвам да са му малко, Във Франция ще е един от стоте Азнавуровци, тук е най-големият, единственият Емил Димитров. Умен човек.

— То туй вярно, ама от друга страна... ти помниш какво стана на нова година, дето се извиниха на публиката, че го били показали, това направо си означава — половин година заповор.

— Така ли? — не бях чувал тази история.

— Така я, концерта в зала Универсиада. Аз го гледах — нищо особено, беше се облякъл с някакъв лъскав костюм, такъв западен. И, знаеш каква е хавата, нали така, възмутени граждани сигнализирали — държавата реагира, знаем ги ние тези „възмутени граждани“ кои са, нали така, за явни безобразия няма кой да сигнализира, а за едно полъскаво костюмче — да го докарат до официално извинение по телевизията. Че ние по-голям певец нямаме бе, имаме ли? Ако беше във Франция, щеше ли някой копче да му каже?

Не знам, в нашето семейство не го слушаме много-много, баща ми май го недолюбва. Иначе имаме всички плочи на Лили Иванова, ама Емил Димитров... Е, той пада малко от меките китки, това е полуофициално, а държавата тях не ги обича много, то си е и официално забранено, баща ми иска да ме предпази да не стана от тях, защото много пречки и нещастия в живота им, че и обществото напълно ги отхвърля — като кажеш „педераст“, то си е обида. Е да, ама си мисля, че няма как да станеш, ако не си се родил така, пък ако така си се родил, то какво си виновен? И на кого пречи, има хубав глас, композира хубави песни, хората го обичат, с кого спи, какъв секс практикува, си е негова лична работа, никого не касае.

— Та така, роднини в чужбина. Имам ли? Нямам. Щото ако имаме, може и да не заминем, макар че, ето на теб, като на приятел ще ти кажа, от теб няма да излезе, знам те, имам аз един малко нещо вуйчо, втори братовчед на майка ми, той върти бизнес в Мюнхен, строителен предприемач — богат човек. Ама все едно че го нямаме, как си мислиш ти, те такива богаташи най обичат да им се тръснеш на врата, нали така, здрасти, аз съм твоя любим племенник, да вземеш да

ми дадеш някой милион, че съм го закъсал, как ли не, той, баща му на него някога се е отказал с Държавен вестник от сина си, как ти се струва тая? Държавен вестник! Защото оня си развява чукалата, нали така, и си живее живота, хванал една богата — любов-млюбов — оженили се и ето ти първоначален капитал. А без него как се започва? И сега тези марчици, дето ги е натрупал, да не ги е натрупал да ги дава на някакви закъсали роднини, дето отдавна не ги е виждал — не, той се е барикадирал от нас, не иска ни да ни чуе, нито да ни знае, нали така. И да ти кажа, прав е, и аз на негово място по този начин щях да постъпя, ами как. Тъй че няма да излъжа ни най-малко: роднини в чужбина? — нямаме!

— Капиталистически отношения.

— Аха, капиталистически, там бате няма кум, няма сват, няма брат — не ми ли вършиш работа във фабриката, все едно какъв роднина си ми, по-важни са парите, печалбата: пари — производство — пари прим, така ли беше, нямам право да губя, конкуренцията милост не знае. Така е започнал моят вуйчо при някакъв строителен магнат, дето разправят, братът на собственика, на магната де, бил портиер във фабриката — фабрика за готови строителни модули, а моят вуйчо — фарфара, емигрант, нула човек — за една година станал заместник-директор — защото е талант, а талантът се цени — предлагал там някакви нововъведения, рационализации, които увеличили производството и парите, затова след три години имал достатъчно да си отвори собствена фирма — и да се конкурира с бившия си благодетел, защото в тая работа благодарност няма, нали така, благодарност не съществува. Или изяждаш, или си изяден. Баш тогава да срещне и мадам „първоначален капитал“! Късмет. Ама за друго ми беше думата де, ето виждаш ли — емигрантът — началник, братът — проверява пропуските на служителите на входа и гаси лампите след работния ден — за десет пъти по-малко пари. Е как няма да го имат това, дето го имат? Дето вика Паназа: срещу тях да бягаме, няма да ги стигнем, нали така, срещу тях!

И хвърли ядосано поглед върху формулярите на масата, но сетне се сепна, явно беше се разприказвал повече, отколкото трябваше и каза примирително:

— Обаче човещина виж липсва, човещина. Все пак — роден брат, как така, какво ли му е на него пък било, на брат му? То не може

всичко наведнъж да имаш, не става тоя номер, хич не става. Така че този роднина го пишем умрял, не даже и умрял, ами нероден Петко, та да хване дикиш, нали така... Ха-ха-ха, той баш Петко се казва, ама нейсе. Обаче, да знаеш, сигурно-сигурно, уж моряци и тъй нататък, ама рибата е още в морето, нищо сигурно няма, паспорт нямам още, виза, то всичкото това трае бая време и на много места трябва да се ходи, тук за подпис, там за печат и така нататък, нали така.

Абе да му имам грижите на Мано, аз и до Букурещ не съм излизал и кога ли ще ми се случи, в тоя живот май няма да е, уж притеснен, уж ядосан, пък нали виждам, цял сияе, то това са си радостни кахъри, така де, пак ще види свят, че не му е и за първи път.

— Ей така те поканих по-рано, да намажем малко сандвичи за довечера, па и да си побъбрим малко, защото сме приятели, нали така и знам, че... ами можем така да се отпуснем, че то аз съм си плямпало, а то е важно в чии уши влиза, има ги всякакви, и в нашия клас ги има, кажеш нещо, докладват където трябва и после — няма виза, няма паспорт, стой си тука и кротувай! Пък ти нали не си от тези...

Не съм ли? Аз ли не съм? Само ако знаеше... Но при мен е друго, аз съм принуден, не го правя нито от желание, нито за изгода. И, казано честно, какво правя? Нищо. Ето сега вътре в себе си давам честната си дума — от мен никога никой няма да пострада, заклевам се.

— Ама ти се замисли нещо? — стресна ме гласът на Мано. — Няма нужда да го мислиш толкова, добре си ти, все искам да те питам — как го правиш тоя номер с мадамите, как така ти се лепят, айде с Люска вече ясно — ходите официално, ами другите — нали гледам Тинчето как те гледа, да й свирнеш, ще тръгне след теб, ами да беше само тя — имаш си някакъв трик, с който ги привличаш, нали така, и ако си приятел, ще споделиш, че на сума ти години станах, а още не съм чукал мацка, на тази възраст в днешно време да си още девствен си е срамота, толкова ли за нищо не ставам? Вярно, преди година бях много близо, абе за малко да стане, ама ми се размина. Ей сега дали ще ми се отвори парашута, не знам, май се харесахме, ама знаеш ли ги — женски... Аз съм се подготвил иначе, с презервативи, искам да кажа, ама знам ли я. Пък да не става дума, че баща ми е по корабите. Не искам бе, не искам заради западните парцалки и джунджурии да ме

харесват, а те, пичките, като разберат, че съм моряшко чедо, надушват долари, нали така, тъпа работа.

Тъпа, разбира се. Ама най-тъпото е, дето всички си мислят, че като тръгнеш с някое момиче, непременно още първия път трябва да легнеш с него. Може и да съм старомоден, или прекалено глупав, не знам, само че си мисля, че колкото и да го искаме — и двамата, то може по някакъв начин да опорочи любовта ни, любовта трябва да е безкористна, да идва от сърцето, от чувството, не от нагоните, от инстинктите. Нали всички животни имат нагони? Инстинктът за размножаване, чисто физиологическото желание за полова връзка — да, то може да стои в основата на любовните отношения, но ако сме човеци, трябва да сме го надраснали, да го задържаме, докогато е нужно, заради чистотата на нашите отношения. Така си мисля, макар че, разбира се, изгарям от желание и когато съм с нея, винаги има и физиологична реакция, тялото не се съобразява с моите морални принципи, то си реагира независимо и ме е срам от него, обаче нищо не мога да направя. В четвъртък имаше в „Атлас“ предаване за Испания и професор Тянка Йорданов спомена нещо за манастирите там, а после показаха голи до кръста да вървят подир иконата и да се удрят с бичове по гърба, да умъртвели плътта. Е да, ама и мазохизмът не е ли такава сексуална перверзия — възбуждаш се от болка, прави ти кеф, така че кое какво е не е много сигурно, дали религиозен или сексуален екстаз изпитват при ударите, дето им оставят кървави белези по гърба, не е много ясно. Сетне, като вярват в бог, той не е ли създал и плътта на човека, защо трябва да се умъртвява? Когато се случва между двама, които се обичат заради самата любов, то е нейният свещен завършек, върха ѝ. Ние с Людмила постепенно се подготвяме, връзката ни узрява — и тогава ще е нещо прекрасно, а иначе така, от първата среща — само задоволяване на животински инстинкти, а пак му казват „любов“. Ще трябва да поговоря по този въпрос с Людмила, само да не реши, че припирам за онова. Тя се задъхва, когато ме прегърне, започва да диша често-често, а усещам и сърцето ѝ, като подплашено птиче, дето пишат писателите, сякаш да изхвъркне готово. Но...

— Извинявай, че те питам — подхваща Мано, — ти знаеш, на мене можеш всичко да кажеш, аз съм гроб, обаче... как е Люска в

леглото? Изглежда страстна жена и така... абе напълно развита за годините си, дете се казва, нали така.

На устата ми дойде веднага лъжа — щях да кажа, че е страхотна, че напълно си подхождаме и сме един за друг, да се похваля, защото някак си ме беше и срам да си призная, че още не сме го направили, да не събуди присмех, да ме подиграват, знам ли, но навреме се спрях — от една страна ще пазя честта и доброто й име, от друга страна ще се хваля с лъжи, ама ха де, стига толкова лъжи.

— Ами как да ти кажа, ние още не сме стигнали дотам — изрекох на един дъх и почувствах, че се изчервявам, понякога е по-трудно да изречеш истината, отколкото да излъжеш.

— Чудно — отвърна Мано, — че вий отдавна ходите — трябва да има вече два-три месеца. Хората се запознават и веднага скачат в леглото. Понякога даже не се и запознават. Ха-ха-ха, нали го знаеш тоя виц: — Как се казваш? — Тебе кво те интересува? — Ами снощи на рождения ден се изчукахме. — Че това да не е повод за запознанство? Ха-ха-ха, дете казал Радой Ралин: „Няма вече бурни страсти, секса стана като «здрасти»“.

— Ами точно затова — хванах се за думата, — точно да не става секса като здрасти, трябва да се изчака подходящия момент. Иначе всичко се разваля. Той Радой Ралин е сатирик и затова го пише така, като сатира, като протест, защото не е правилно, не като похвала.

— Айде сега, и ний разбираме нещо от литература и от сатира, ясна работа, обаче да знаеш, че така като мислите, сте изключение, другите двойки тука във випуска вече са минали цялата Камасутра и се занимават усърдно и прилежно, като че ще ги изпитват, нали така, сега времената са други, има сексуална революция, нали го знаеш вица за сексуалната революция?

Не го знаех вица, обаче полека-лека започна да ми писва да обсъждам темата точно с него, затова казах:

— Знам го, сега ако направиш по едно кафе, цена няма да имаш.

Обаче явно той беше набрал инерция.

— Абе право да ти кажа, аз един път за малко щях да я наеба, онази, Анушка от В клас, ти я знаеш, тя минава за учителка в тия работи, в нейния клас не е оставила момче, без да му предаде опита си, нали така. Добре, че не му е предала и някоя болест, щото те и болестите не ходят по гората, ами по хората ходят. Бяхме на един

рожден ден и така порядъчно си пийнахме, почнах да я свалям — да пипам тук-там, на нея много не ѝ трябва, веднага намокри гащите, ако се сещаш какво искам да ти кажа и хайде в една спалня, още неоправена от някои преди нас, почнах да се събличам, много се бях надървил, направо си викам само да го удържа, докато вляза в нея, толкоз загорял бях, нали така, той алкохолът уж задържал тези работи, ама аз бях много втасал. И таман да сваля и гащите, чухме писъци, трополене, влиза хазяйката — една Нина от математическата, от Ямбол, тя сама живеела на квартира — и вика: „Всичко морално! Крийте алкохола! Нашите!“ Те пък да вземат техните от Ямбол да ѝ дойдат на гости, да я изненадат, демек, за рождения ден, подаръци ѝ донесли, туй-онуй. Братче! И на, нищо не стана, девствен си останах, нали така. Обаче от вас не го очаквах...

— Това са други работи. Ти ми говориш за оргии, аз ти говоря за любов, това са съвсем различни работи.

— Право думаш, различни са — въздъхна Мано, — и аз така като тебе, с любов искам да стане тая работа, че инак не кефи, ама как да стане, като не ме харесват, там е работата я, ти как го правиш тоя номер, не знам, освен дето си по-начетен от мен и по-интелигентен така, само че разправят, че баш интелигентните имат проблеми с мадамите, аз по едно време бях решил нещо културизъм ли да потренирам, мускули да направя, нали така, та белким ме огрее и мене.

По радиото, което през цялото време беше включено, започна симфонична музика, говорителят обяви „Любовни мечтания“ от Шуман.

— И знаеш ли какво ще ти кажа — продължи Мано, — всичките тези мацки, от които са се навивали разните му там композитори и писатели, та са си писали произведенията, всичките те не са били стока, сигурен съм, там Шуман, Моцарт, Бетховен, туй Фюре Лизе да не мислиш, че е била нещо кой знае какво, проста пикла е била, нищо повече, и тоз там — Моцарт — е искал да ѝ вдигне краката на дивана, затуй ги е писал тези ноти, защото на всеки му се ебе, това е истината, прости тъпачки са били, обаче всичките са имали дупка между краката, нали така, ей това е причината, от памтивека е така.

И той завъртя станцията на програма „Хоризонт“, където пееха „Трамвай № 5“. Гледах да не се засмея на музикалните галимации,

които той забърка с изказването си, но нещо ме човъркна отвътре, ами ако имаше право, ако всичко беше само нагон?

— Тая се казва Жечка — поде пак Мано, — и нищо не е имало, само малко флирт, разменихме си, дето се вика, телефонните номера, веднъж я поканих на кино, ама тя ми отказа, вместо това предложи да ходим да ядем сладолед в „Космос“. И аз, глупакът, се зарадвах, ама ега ти номера — дойде с приятелка — едно такова ококорено същество, не приказва, не се смее, само седи и гледа като надзирател, да не взема да ухапя приятелката ѝ, нали така. Тъпа работа ти казвам, няма майтап, тъпа, че няма накъде. Бях си намислил какво да ѝ кажа, кога да ѝ хвана ръката, надявах се поне една целувка да отнеса, нали така, пък то виж! Днес ако дойде с приятелката си, не знам какво ще правя. Ако ти не беше вече обвързан, щях да те помоля да свалиш приятелката ѝ само за тази вечер, да я обезвредиш, така да се каже, че да мога аз да действам, ама сега не мога да те моля за такива неща, е, поканил съм повече момчета, на някой може пък, дето се вика, да му харесват надзирателки и да ми свърши работата, нали така.

— Е, в сладкарницата сте били само тримата, тук довечера ще се омешаме повече хора, дори и да я доведе тя тая своя приятелка, няма все закарфичена за нея да седи я, все някой ще ѝ отвлече вниманието, а ти издебни момента и действай.

Партито на Мано беше пълна скръб. И тези двечките, които той ми описа, бяха много странна двойка — неговата Жечка през цялото време седеше на края на дивана в сянка и пиеше лимонада, той се опитваше да я заговори, но тя му отговаряше едносрично, загадъчна мадама ли го играеше, отегчена ли, приятелката ѝ се оказа порядъчно грозна, с един нос като на Пинокио, кикотеше се през цялото време за щяло и нещяло. От класа бяха Чифито и Тина, също и момчетата. Тина се опитваше да ме сваля от разстояние, седнала на една табуретка, гледаше ме с някакъв премрежен поглед и пиеше ликьор. Ако Людмила беше там, нямаше да ми е толкова тъпо. Абе, тръгнах си в осем. Първи. Извиних се на Мано, излъгах, че ме боли глава.

66.

1 март, понеделник

Казват, че любовта е сляпа. Как да го разбираме? Може би в смисъл че ти си заслепен от чувството, идеализираш своята любима, виждаш само доброто в нея, дори там, където го няма и не забелязваш нейните недостатъци. Всъщност в много по-голяма степен любовта разтваря широко очите за невидимото, онова, което е недостъпно за другите. Очите. Да, очите са прозорец към света, те ни показват предметите, хората, пространството, с очите виждаме видимото, а невидимото, същественото, истинското се вижда със сърцето — кой го беше казал? Ами да, Екзюпери — Малкия Принц. А какво е сърцето? Любовта, нищо друго. Тя като мощен прожектор осветява дълбоките бездни на душата и разкрива неподозираните съкровища, дремещи в тях. Бисери, рубини, диаманти. И те изгряват в очите ѝ, в устните ѝ, онази чиста, обезоръжаваща усмивка, така искрена, така истинска... Панос ми казва често, че голямото майсторство е да уловиш тази бликаща душевност, характера на разкриването — тогава портретът е искрен. И още той ми казва, че когато фотографираш човек, предразположен към теб, човек, който те обича, това е много лесно, защото той се разкрива пред обектива ти с такава сила, че морето, океана, цялата вселена присъства в този портрет, вгледай се — и ще го видиш. Аз направил ли съм Такъв Портрет на Людмила, тя обича ли ме с такава сила, че очите ѝ да станат прозорци към душата ѝ? Може би засега само един лъч, тънък като копринена нишка успявам да забележа, къде е океанът от светлина, вулканът от прозрения? Но този лъч ще става все по-широк и по-голям, по-силен. Защото я обичам. Обичам. Обичам. Ето — написах го три пъти, а защо? Нима ми е нужно да го твърдя, да го повтарям даже, да го декларирам пред себе си, сякаш се съмнявам в това и е необходимо сам да се убеждавам непрекъснато? Не знам, понякога ми се струва, че... Или се опитвам да оставам силен, да не се поддавам на изкушението да не ѝ изневеря, защото имам и очи, и мисли и за други? А и плътта... тя сякаш си има

собствени закони, реагира, независимо от мен, нямам ли власт над нея?

Откриване на тялото — ето какво се извършва в нашата възраст. Откриваме с изненада собственото си тяло и онова, което то може да направи за нас. И удоволствието, че го притежаваме, че е пълно с наслада. Е, и с болка, и със страдание, то и без това не може. Но на нашата възраст, в разгара на пролетта ни, насладите са като че ли повече. Макар че всички те са забранени. Защото, както откриваме тялото си, тъй трябва да открием и духа си, а любовта принадлежи на него — на духа. Другото го искат и го правят и прасетата. Обаче Паназа твърди, че цялата любов произлиза само от инстинкта. Ами ако е прав? Три инстинкта ни владеят и командват, водят ни за носа и си правят с нас каквото искат, завързали са юларчета около вратовете ни — бият ни, гаят ни, всъщност ни връщат неумолимо в царството на животните. Ние им се подчиняваме сляпо, няма къде да идем. Глад, страх и секс — и трите еднакво важни — непобедими. Ама че проста, елементарна тъпотия — целият ни живот, цялата човешка история, прехвалената ни цивилизация — от момента, в който сме слезли от дърветата, какво ти — много преди това, от преди майmunата, всичко живо винаги се е подчинявало безпрекословно на командните крясъци на тези трима велики господари. Е, ние сме се понаучили да ги украсяваме тези заповеди, да ги цивилизоваме. И така на мястото на плюскането е дошла културата на храненето, на мястото на треперенето от страх в пещерата-стабилните жилища, уменията за защита, на мястото на безразборното удовлетворяване на половия инстинкт — любовта! И всичко това е театър, така човек се издига в собствените си очи — наконтена маймуна! Но нима няма истинска чиста любов, душевен порив, въздигане на вълните на одухотвореното, която ме вълнува, извисява, кара ме да летя, събужда художникът в мен, вдъхновява ме. Да, това всичкото усещам, когато я целувам, порив нагоре към светлината. А оня долу в същото това време също се подготвя за действие, като че всичкото е единствено заради него. „Вие момчетата мислите само за едно, как да се забиете като пирони, защото не мислите с тая глава, дето я имате на раменете си, ами с оная, другата!“ — беше казала веднъж Тина на Спиро, който я сваляше. Навсякъде ни учат, че моралът е да не се поддаваме на плътски страсти преди брака, да пазим честта на момичето, толкова много хора все още

държат на девствеността на булката в първата брачна нощ, макар да си е остаряло и дивашко. Ако посегна на Людмила, няма ли да погазя честта ѝ, е да, ние се обичаме, искаме да останем завинаги заедно, да се оженим и така трябва да бъде. Но в живота всичко е възможно — след година ще завърши гимназията, ще вляза в казармата — две години са това, кой знае... Даже Емил Димитров пее, че „малко са дочакали войника прашен“. Жената е пълна с изненади. И аз трябва да си призная, колкото и възвишено да е всичко... страхотно много, грамадно страхотно много искам да се притискам до гърдите ѝ, да я прегърна — ще бъдем голи, разбира се — и ето така, да проникна вътре в нея и сърцата ни да забият едновременно, да се превърнат в едно сърце, ние самите да станем едно, едно същество, едно пулсиращо сърце, да се разтворим един в друг и да се слеем изцяло, напълно и това трябва да бъде върха на нашата любов, абсолютния връх! Но моралът го забранява преди брака, там е работата — честта на момичето... Е добре, аз си мечтая за космическо сливане, за разтваряне на небеса и вселени една в друга, това не може, това не трябва да може да бъде похот, това е върхът на любовта, нейното осъществяване. И ето че докато ги пиша тези работи, оня отдолу е готов да вземе своето, само като си ги помисля и е веднага готов. Тъпа работа, условен рефлекс — като кучето на Павлов и камбанката. Същият принцип и при човека, и при кучето, и при свинята, и при червея. Ужас!

Трябваше да е дневник за фотография, да си записвам в него кога и какво снимам, за да знам къде греша и да се поправам, когато видя резултатите — както и основните положения във фотографската теория и практика — техника, осветление, композиция, такива работи. То се обърна на тетрадка по всичкология, каква ти тетрадка, тази е шеста подред, хем пиша ситничко — на ситно карирана хартия. В началото ми беше неловко, това си е момичешка работа да се водят дневници, после взех да свиквам, много въпроси ни мъчат, така като си пиша, ми се струва, че по-лесно ще се добера до някакъв приемлив отговор, ако пък не, все пак олеква ми някак си, то си е вид споделяне. Само че това споделяне трябва да си остане тайна, защото както съм се нахендрил, само това липсваше, ония там да вземат да проверят какви ги пиша. Е, чак обиск да направят не вярвам, ама откъде да знам, как направиха обиск у Панос? Нали бях там. Та засега ги крия в един шкаф със стари

учебници тетрадките от дневника — най-долу, няма къде другаде, да ги унищожавам ми е мъчно, много умни неща съм записал, не от мене си, от Панос. И ми се иска да мога да си ги препрочитам от време на време, умните мисли внасят някакъв ред, подреденост в този хаос, в който живеем, някак си смисъл ти дават.

А тази сутрин вече е в царството на баба Марта — женски месец, не знаеш какво иска, не че той самият знае. Ту се намуси, ту се усмихне. Обаче чувстваш, че пролетта е близо, ето че вече е някак по-топло, радва се душата, даже кожата на лицето ми, на ръцете ми — и тя се радва, защото топлият бриз я гали и се сливам с океана на въздуха, плувам в някакъв Гълфстрийм, даже простото ходене на училище е някак приповдигнато, празнично. И по-малките деца с чантите на гърба, окичени с мартенички като сергии. Хм, и аз си имам, разбира се, майка ми сутринта ме закичи, то това си е традиция, само че като излязох, я свалих и си я пъхнах в джоба. Не е за момче работа, виж на момичетата им отива да се кичат, както и на децата. Е, не ми се размина, Людмила ми беше приготвила друга мартеничка, същата, каквата имаше и тя — с кученце. Прегърна ме, честити ми празника, защото за нас българите Баба Марта си е празник, не знам има ли друг народ, който да празнува началото на затоплянето, и ме закичи — кучето било символ на приятелството, на верността, на, как го каза... на съпричастността, или съвместността, не помня вече, беше някаква сложна дума, нещо подобно, което всъщност означава любов. Седнах до нея и усетих, че под чина ми има писмо. Бързо го покрих с учебника по немски език и веднага ме хвана срам, че имам тайни от нея. Ама някак си не ми се искаше да научава, то е нищо, една игра просто, много от съучениците ми я играят, но може да предизвика ревност и неприятности. После, в междучасието, издебнах момента, когато тя излезе и пъхнах писмото заедно с учебника в чантата си, щях да си го прочета чак като се върна вкъщи. Игра — игра, обаче се развълнувах и тя го забеляза, когато се върна. Погледна ме озадачено: „какво ти става“? Вдигнах рамене: „нищо, просто март“. Да, струва ме се, че вече чудесно се разбираме без думи. Тя се засмя и ме прегърна. И тогава влезе Трифка и започна трифкознанието.

Вкъщи отворих писмото от непознатата...

Не е възможно! Такива съвпадения стават само на кино! Просто не можеше да е вярно:

„Здравей, честита Баба Марта, да ти донесе радост и надежди. Нали тя е надеждата, че пролетта отново ще дойде, а с нея и цъфтежа, и красотата. Понякога я чакам сама на брега на морето, отивам преди изгрева, искам да я видя първа, да я посрещна и да я разкажа на другите, да я покажа на другите. Затова си нося фотоапарат — да я покажа. И, не щеш ли, я срещнах — пролетта, като обещание все още, усещам нещо хубаво и ми се иска да го споделя с всички, първо с непознатите, като теб. Споделям, следователно съществувам, споделям, следователно съм човек. Без възможността да споделяме сме нищо. Надявам се да съм направила деня ти малко по-радостен, казват, че радостта е заразителна. Иде пролет!“

Е, не е възможно това е била тя, да съм я срещнал на брега, филмът ѝ е в мен, ето и името съвпада, не, такива работи не стават, просто няма такива работи, има ги само на кино, ако го прочета в някой роман, ще си кажа — лош роман, прекалено много измисля, няма житейска правда, ами наивно е в края на краищата. А може да е и съвпадение, откъде да съм сигурен, че е самата тя? Но ето че и името съвпада — иска ли ми се да е тя? Ами Людмила? Ето че вече ѝ изневерявам — в мислите си. Но може ли човек да ми има доверие? Аз съм доносник, аз донасям за човека, който ми дава толкова много, който ме научи на толкова неща. Ако можех сега да го попитам, той щеше да ми даде някакъв съвет. Мъдър е, много е преживял. Има съвети за всичко.

Трябва да проявя филма, не знам защо изведнъж ми се стори, че там ще е цялата разгадка. Къде си записах телефона ѝ, дадох ли ѝ моя телефон, сигурно, ами ако позвъни, ако позвъни...

Не, ето че точно когато си го помислих, телефонът иззвъня. Ето още едно съвпадение, сигурно е тя. Вдигнах слушалката и казах зададено: „Ало!“ И тук чудесата свършиха. Строг басов глас се осведоми аз ли съм на телефона. Казали ми бяха, че няма да ми се обаждат, какво беше това?

— Очаквам те в пет часа в кабинета.

Строго, сухо. Затвори, преди да попитам най-глупаво: „Кой кабинет?“. Като че ли не знаех кой. Имах още два часа.

— Разрешете да остана — защо казах така, така се казва, когато те извикат при директора, сигурно и в казармата се казва така, тук хората имат военни чинове, и си е като в казарма. Полковник Методиев беше, както първия път, в цивилни дрехи — бежов костюм с вратовръзка, малко небрежно завързана, сигурно си я връзва сам. Погледна ме и каза:

— Налага се да останеш. Имаме с теб едно разговорче тука.

Отиде до шкафа зад него, порови се из папките и извади една — сигурно моята, с моето досие, това вътре трябва да са докладите ми. Наведох глава. Той седна зад бюрото си, разлисти папката — изобщо не исках да видя какво съдържаше тя, някакъв срам ме облада, мълчах и гледах в пода. А полковникът запали цигара, отиде до прозореца и се загледа през него. Известно време мълчахме.

— Така — каза той най-после. — Ето, гледам навън, пролет иде, вече сме март месец — младежите сити, весели, добре облечени, смеят се, разхождат се. Така ли беше преди, питам се аз, така ли беше преди девети, когато болшинството от тях нямаха възможност да се обучават, да ходят на училище, да се лекуват безплатно, така ли беше? Не-е, аз съм живял в онази епоха, виждал съм глада, страха от утрешния ден, терора, произвола на полицията, зверствата на жандармерията, на твоите години аз вече нямах право да се уча, трябваше да работя и то къде — в мината, под земята. И само аз ли? Всичките ми другари — един беше ваксаджия, друг — въглищар, нямаше глезотии — за комата черен хляб. Само богаташките синчета, синчетата на онези, които се хранеха от труда на нашата класа, експлоататорите, само техните деца имаха достъп до образованието, до медицинското обслужване, до просперитета, само те можеха да се развиват, за да заемат после директорските места във фабриките на бащите си и да умножат капиталите им. Беднячеството беше ограбвано жестоко!

Той всмукна от цигарата си и продължи:

— Как е сега, а? Какво направи за вас народната власт, новият строй? Партията като орлица разпери крилете си да ви закриля, имате достъп до всякакво образование, до безплатно здравеопазване, нито

сте гладни, нито сте жадни, нито се налага да изкарвате с пот на чело насъщния, нито да просите — здрави и топли жилища, електрифицирани, модерни, с течаща вода, чудесни условия да растете свободни, без страх за утрешния ден, да се развивате и образовате, да станете кой каквото иска — инженери, архитекти, научни работници. Безплатно! Само като си помисля какво трябва да плати един студент отгатак, в капитализма, за да има елементарното право да следва... Те нали затова непрекъснато са в протести и стачки, капитализмът изсмуква всяка жизнена сила от тях и ги прави инвалиди още на младини. А на вас бъдещето ви е осигурено, даже е задължително образованието у нас — за всички. А детският труд е забранен!

Тук той отново направи пауза и се отпусна на стола си, като отново смукна от цигарата си, после ми махна да седна на стола срещу него. Свлякох се на стола, сякаш потиснат от непоносима тежест, не знам защо в един момент се почувствах лично отговорен за страданията на младежта в капиталистическия свят и безкрайно неблагодарен.

— И какво се иска от вас? Само да се трудите. Да се учите, да работите, да строите живота нов. И да се радвате на това, което имате, да бъдете безкрайно благодарни. На социалистическия строй, на партията, на комунизма — спасителя на човечеството. Защото врагът не спи, той даже не дреме, на него вашето щастие не му харесва, той иска да го разруши. И затова трябва да бъдем бдителни — ден и нощ, всеки час, всяка секунда. Особено когато сме поели завидната отговорност да работим на невидимия фронт, да пазим нашето настояще и нашето бъдеще!

Отново пауза. Запали нова цигара.

— Да-а, така е, тези неща ти също ги знаеш, всички ги знаете много добре. Трябва направо да ти кажа, имахме ти голямо доверие. Но ти ни разочароваш.

Мълчах и гледах в земята. Какво искаха пък сега, от какво бяха недоволни?

— Кога за последен път си изпращал информация за поверения ти обект?

— Преди две седмици, нали такава беше уговорката. Пък и... нямам какво да пиша. Не съм се виждал с него тези седмици. Той е в болницата.

Това изглежда го изненада? Не бяха ли информирани?

— В болница? Какво му е?

— Не знам точно. Нещо с белите дробове. Той много пуши.

— Рак?

— Страхувам се, че да.

— Да, точно така. Една малка проверка от наша страна, разбира се, че сме информирани за това.

— Нямате ли ми доверие?

— Проверката е най-висш израз на доверие, това, разбира се, ти е известно.

Тук той разтвори папката и пробяга по страниците ѝ.

— Чета и се чудя, направо се удивявам. Че той бил светец, този фотограф бе, отрича се от собствения си син, за да декларира верността си към родината и комунизма, че ние да вземем да го приемем в Партията, да го издигнем — човек за пример, откъдето и да го погледнеш.

Тишината можеше да се пипне, усетих как ме обгражда от всички страни като някакво пихтиесто същество, като огромна медуза, обхваща главата ми и не ми позволява да виждам, да чувам, да мисля.

— Е, ще чуя ли отговор? — сякаш чух гласа му зад стената, която ме държеше в плен. Трябваше да отговоря нещо, трябваше да се защитя, да излъжа? Не, стига лъжи, стига. Само като си го помислих и едно от пипалата на медузата се свлече от главата ми. А след това още едно.

— Вие ми възложихте да го наблюдавам — казах тихо, като внимавах да не вдигна поглед и да срещна очите му — бях се вторачил в едно мастилено петно на бюрото пред себе си, петното ми приличаше на силует на момиче, държащо огледало. Това по някакъв начин ме успокои, успях да овладеем треперенето на гласа си. — Вие ми възложихте да ви информирам и аз съвсем добросъвестно ви информирах. Всичко, което съм написал, отговаря на истината — думите му съм предал дословно. Трябва ли да лъжа, за да ми повярвате?

— Да лъжеш? Не, разбира се. Когато ти казах, че сме имали доверие в теб, имах предвид твоите способности. Оперативният работник, разузнавачът, трябва да има бистър и бърз ум, да умее да вижда зад думите, зад поведението, да не се оставя да бъде

зablуждаван с наивни декларации за благонадеждност. Врагът е хитър, той има своите методи, трябва да наблюдаваме, да бъдем бдителни, да умеем да свързваме фактите и да правим своите изводи.

— Той не е враг — като че не го казах, а само го помислих, като че полковникът чу мислите ми. Изведнъж стана толкова тихо, че ми се стори, че целият свят в един миг е умрял. Методиев застина за може би цяла минута, гледаше някъде през стената и лицето му започна да почервява, или на мен поне така ми се струваше. Разбира се, съжалявах, че бях произнесъл фаталната фраза на глас, страхът пълзеше като влечуго по гърба ми, искаше ми се да не я бях казал, наистина ми се искаше. И в същото време усещах някакво странно облекчение, защото знаех, че бях произнесъл истина, може да се обърне срещу мен, но е истина. И макар че в тези мигове тишината беше по-плътна от всякога, медузата, каква ти медуза, октоподът вече го нямаше. Полковникът извади нова цигара, повъртя я в пожълтелите си пръсти, сетне я запали и отново ме погледна.

— Така — провлече той. — Значи така се получава. Е няма що, те са опитни, знаят как да излъжат наивния младеж, да го хванат на своя страна, от обвинител да го направят техен защитник. Нищо, нищо, когато разбереш, че са те лъгали, ще бъде вече късно. Жалкото е, че явно той те подозира, че си разкрит. Затова и ти ги пробутва тези работи, за да ни ги кажеш на нас и ние да му повярваме, както ти си му повярвал. Е, нищо, млад си, неопитен си още. Затова се иска талант и усилия — и наблюдателност. Виж Щирлиц. Колко проникателност се изисква, за да разкрие истината — и то в леговището на звяра, обграден от врагове. Какво направи ти, след като той постъпи в болницата, колко пъти го посети там? За какво разговаряхте? За верността му към социалистическата държава и благонадеждността му ли?

— Ама как така, да го посетя... Че кой ще ме пусне? — обърках се аз, дали полковник Методиев наистина не знаеше какви са правилата в болниците, или и това беше проверка?

— Че защо да не те пуснат? Там свиждане няма ли? В четвъртък не беше ли ден за свиждане?

— При тези болни е изключено. — Бях проверил, вярно е.

— Утре ще го посетиш — каза твърдо полковникът. — Ние ще го уредим, нямай грижа за това. Ще отидеш на регистрацията и ще

кажеш, че са те повикали при него, ще си кажеш името. Там ще ти дадат каквото трябва и ще ти покажат как да стигнеш до него. Това за нас е много важно.

Какво ли пък толкова важно можеше да има? Сериозният тон ме учуди, все едно че бях във филм за разузнавачи, а през това време Панос сигурно тихо гасне в болничното си легло.

— И непременно, чуваш ли, непременно ще го попиташ, дали синът му знае, че той е в болницата. Ако е нямал възможност да го предупреди, ще му предложиш ти да изпратиш писмото до него, нека той да го напише. А писмото ще донесеш на нас. Не се бой, ние ще го изпратим до адресата му — може би у него ще се зароди желание да дойде да види умиращия си баща.

Изтръпнах. Тежко болен човек като примамка, като стръв за сина си... И така защитаваме най-хуманното общество на планетата, надеждата на народите и какво още беше... Разбира се, нищо не казах, само кимнах с глава. Но се и зарадвах, че толкова лесно ще се уреди да видя Панос отново, може да му дам кураж по някакъв начин, да оздравее по-бързо, защото той ще оздравее, той непременно ще оздравее, чувствам го с цялата си същност, никога не съм бил по-уверен в нещо. А какво ще разказвам, то си е моя работа. Ако в стаята няма подслушвателни устройства, които да... Ама не, стига вече, и аз задълбах в криминалните романи. Това го пиша вече късно след полунощ, приближава два. Ще мога ли да заспя тази нощ?

67.

2 март, вторник

В стаята бяха двама — един човек на средна възраст, плешив и блед като чаршафа, с който го бяха завили, обърнат към стената, спеше, а гърдите му свиреха при всяко вдишване и издишване като свирка на футболен съдия, на нощното му шкафче имаше три книги, всяка една от тях дебела като „Война и мир“, подвързани във вестник, така че не беше възможно да се определи кои бяха, Панос после ми каза, че бил адвокат. Самият той полулежеше, на средното легло, до него имаше някаква маска, към която Панос посягаше от време на време. Макар че се усмихваше, виждах, че не е добре, отслабнал беше, чертите на лицето му се бяха още изострили, беше брадясал и запуснат, и пожълтял. Дишаше тежко и от време на време спираше дъха си, явно за да спре някаква болка в гърдите му. В стаята имало и трети, но в момента той беше изкаран за процедури.

— Как те пуснаха тук? — попита ме Панос, след като първоначалното му учудване да ме види с бялата престилка, която ми даде санитаря на входа, премина. Въпросът ме смути, макар че бях измислил предварително отговор, който беше, разбира се, лъжа, но, както ми се стори, благородна лъжа.

— Един роднина работи тук. Втори братовчед.

— Аха, да, добре. Защото тук не пускат, даже най-близките.

Предварително бях решил да не питам дали е известил сина си, или не. Всъщност по този въпрос мислех почти цяла нощ, по едно време ми се прииска да го накарам да напише това писмо, така и аз щях да науча адреса на сина му и, независимо от неговото, щях и аз да му напиша. Щях да му обясня всичко, да го помоля да ми прости и да го предупредя да внимава, защото му готвят капан. Да, през нощта понякога някоя глупост ни се струва едва ли не геройска постъпка. Защото беше глупост, разбира се, щом бяха толкова всесилни, нямаше начин да не прочетат и моето писмо и тогава синът му можеше и да не го получи, затова пък аз бях загубен.

— Ами аз съм стажант-санитар — намигнах му, — ето тук, казвам се Петров. — На джобчето ми имаше малка табелка с това име.

— Вярно, има едни такива, мотаят се наоколо. Ами добре, благодаря ти, че ме посети.

Говоренето му се отдаваше трудно, думите го измъчваха, но все пак се опитваше даже да се шегува.

— Да, *sic transit...* Вярно са го казали древните, ние сме само транзитни тук, преминаваме бързо като полъх на вятъра. Да не се лъжем. Тук ще ме оперират, най-рано другата седмица, после най-малко месец възстановяване, химиотерапия, медикаменти, първо ще говорят докторите, след тях — поповете, така е.

Опитах се да възразя, но той вдигна ръка, в която беше забита игла от система.

— Да не се залъгваме, не сме деца. Ако ти кажа, то даже не ми е и мъчно, заслужавам си го. Едно време, като млад, много обичах раци, ходихме да ги ловим с моите приятели, след това ги хвърляхме живи на тенекията, доста ще да сме ги измъчили, та сега си го връщат. Да, така се получава, всичко се връща на тоя свят, някога аз обичах раците, сега раците обичат мен, някога аз ги ядях, сега те мене ядат, отвътре ме ядат, така е наредено, така трябва да стане. Не знам колко ще ме мъчат още, на лекарите дай им да те спасяват, ще те прекарат през ада на всички лечения — мъчения, макар да знаят колко малки са шансовете, е, поне е безплатно лечението у нас де, я да бяхме отгатаък, щяха да си ме оставят да си умра на спокойствие, без допълнителни мъки и експерименти, нали нямаше да мога да си ги платя тези скъпи операции.

И той се засмя със ситния си смях, но веднага се закашля и усмивката му се сви в болезнена гримаса.

— Вярващите имат едно предимство — каза ми тихо той, — старите хора като мен, глупави и наивни да вярват — и то е да смятаме, че нещата стават така, както трябва да станат, друг се разпорежда и така се разпорежда, че за нас е най-добре.

— И смъртта ли? — попитах с пресъхнали устни.

— Че какво ѝ е на смъртта? И тя е като живота. Виждал си да я рисуват като череп и кости, ами къде са тези череп и кости? Да не би да са някъде извън нас? Вътре в нас са, във всеки един от нас, това е системата, която ни държи изправени и ни дава живот, всички ние я

носим вътре в себе си. Така носим и смъртта вътре в себе си. Дали тя е „сладка почивка“, както е казал поетът? Сигурно. Тогава какво толкова да ѝ се боим. Онези, които сме оставили, те страдат, че ни няма вече при тях. Но пък, като погледнеш, и тяхното страдание е кратко, нали и те ще дойдат при нас, непременно ще дойдат, няма къде да отидат. Виждаш ли как всичко е наредено по най-добрия начин.

След това настъпи дълга пауза, оня, спящия адвокат, се размърда в съня си, започва да се задъхва, но постепенно ритмичното му свиркане се поднови. Не говорехме тихо, Панос ми каза, че него и топовен гърмеж не може да го събуди, през нощта чете — това всичкото било книги по право, усъвършенствал си професията, учи законите, вкопчил се е в това, за да му е по-лесно да вярва, че отново ще оздравее и ще практикува, за да не мисли за болестта, за смъртта, пък кой знае, каза Панос, може и да се оправи, има и такива случаи. Ако е писано.

— И виж какво — продължи Панос, — много ми е хубаво, че си се сетил, че си успял да ме посетиш, обаче... сега ми предстои операция — нито ще съм за гледане, нито за говорене, не идвай. Като ме изпишат, аз сам ще ти се обадя, ще си направим едно празнуване — с шампанско и зелен чай. Пък ако знаеш как ми се е допушило, ама това тука няма как да стане...

— Как не се сетих, мога да донеса един пакет цигари...

— В никакъв случай — сопна ми се Панос, — как така ще запаля цигара тук, ами онази кислородна бутилка там в ъгъла — нали веднага ще се взриви. Аз по малко ставам, до тоалетната и назад, обаче да сляза долу в двора или на терасата — няма начин. Сетне, те са моят убиец, знаеш го това, цигарите. Е, ние хората обичаме това, което ни убива, цял живот се самоубиваме по малко, нямаме куража да го направим отведнъж. Защото ни е забранено. Друг ни дава живота, друг се разпорежда с него, друг ни го взема обратно. И е добре така. Човекът трябва да се учи на смирение. Това е най-голямата мъдрост — смирението.

След това обаче извади изпод възглавницата си една смачкана цигара и я вдъхна аромата ѝ, това го накара да се усмихне.

— Ето, това трябва да ми е достатъчно. Знаеш ли, прекарах най-ранното си детство в градче, където гледаха тютюн. Имаха си тютюневи ниви и събираха листата. И аз съм помагал, макар да съм

бил на три-четири. Тютюнът се бере рано сутрин, преди още слънцето да е изгряло, тогава листата му лесно се чупят. После, като напече, те омекват и не могат да се късат. И като го наберем, връщаме се в градчето — с една дебела губерка, ей толкова дълга — го нанизват на канап, после тези низи ги закачат на едни специални такива дървени рамки, опират рамките на стените на къщите, за да се суши. Който има по-голяма нива, по-богат е значи, той има цели дървени конструкции за сушене, дето повече низи ще се съберат. Ние децата обикаляхме улиците и отвсякъде ни преследваше този чуден упоителен аромат. Помириши да видиш, то не мирише на дима, когато я пушиш цигарата, съвсем иначе мирише, тази миризма ще трябва да е примамила индианците да го култивират това растение и да го използват в ритуалите си. Това ухание ни гонеше по улиците, то ни опияняваше и беше фон на най-първите ни впечатления от живота, тези, които остават най-дълго, за цял живот. И накрая се връщат отново, за да те приберат у дома. Ето виждаш ли, колкото повече се доближава човек до края, толкова повече се завръща той при началото където са останали неговите идеи и илюзии, идеалите му, мечтите му, възприемането му на света — най-наивното, най-първичното, но и едновременно най-мъдрото, най-истинското, незацапано от чужди влияния, от чужди политики и мераци. Преди да са те научили как е правилно да мислиш и в какво е правилно да вярваш, наивната детска вяра и невинната детска мисъл, те се оказват най-правите и може би затова е речено: само ако станете като децата, ще можете да наследите царството небесно. Имам приятели дъновисти, сигурно си чувал за дъновистите (нещичко бях чувал, разбира се, в стила на атеистическото възпитание), те вярват в прераждането, посочват и изречения от Писанието, които трябва да свидетелстват, че такава съществува. То, Писанието е дълбоко, дъно няма, всякакви свидетелства можеш да намериш в него, стига да поискаш, и това не го изключвам. Не е лоша идеята да можеш да се появяваш отново и отново, докато изчистиш вината си — те я наричат карма — и чист застанеш пред създателя, не е лоша, защото ни прави отговорни — отговорни пред другите, пред света, в който живеем, но най-вече пред себе си. И заради тази отговорност сме човеци. Иначе, ако няма възмездие, ако няма бог, ако няма карма, ако живеем само един живот,

нали можем да грабим, да убиваме, да измъчваме, само и само на нас да ни е добре, така и така веднъж се живее, какво ни е еня.

Млъкна и задиша учестено, после хвана маската и я поддържа пред устата си.

— Да, така е — каза отново, след като дишането му отново донякъде се стабилизира, — страхът от възмездие, ние, наивните стари хора, го наричаме страх божи, той ни възпира от глупости и ни кара що-годе да избягваме греха. Но аз си мисля, че по-достойно ще бъде, ако спазваме тези закони на съвестта си без да имаме този страх, не защото се боим от наказание, а защото смятаме, че така трябва, защото те са наш вътрешен кодекс. Когато не търсим награда за това си поведение, тогава сме по-истински. Чети Йордан Радичков, разправял съм ти какво му казал сибирският шаман: бог може и да има, може и да няма — но ти живеј така, все едно че има. Ето там е мъдростта, ти си важен, твоята съвест, да направиш правдата свое вътрешно убеждение, начин на живот. Ти си умно и талантливо момче, бъдещето е пред теб, живеј честно и почтено и ще видиш колко леко се диша... (тук той се засмя) Ето аз, който вече не мога да дишам с дробовете си, защото раците ги режат всеки ден със здравите си щипки, мисля, че дишам дълбоко, леко и честно, ако разбираш какво искам да ти кажа.

Разбирах, много добре го разбирах и вътрешно изгарях от срам, защото много добре помнех кой и как, и за какво ме е изпратил при него. Ами ако се досещаше? Ако по този начин ми прощаваше? Все пак влизането тук си беше едно малко чудо, е, за онези, за които няма невъзможно, никакво чудо не е, пак си спомних санитаря, който ме посрещна намръщено на служебния вход, където ме изпратиха от администрацията, и без много приказки ми връчи бялата престилка и ми обясни как да стигна. „И ако те питат, си Петров — каза след мен, когато вече бях тръгнал. — Така пише на престилката ти. Петров. От стажантите. Това стига.“

— Пък за да дишаш леко, трябва да не пушиш — усмихна се Панос. — Ето, аз пуших и затова съм наказан. Справедливо. Казано е, че тялото е храм на душата, трябва да се грижим за този храм, не да го разрушаваме с поведението си. И още да ти кажа, ако нещо стане, разбираш какво, което съм ти дал, си остава твое. Да го знаеш.

Пак настана пауза, но този път дишането му беше равномерно, изглежда обмисляше нещо. После изведнъж каза:

— Така и така си дошъл, да те помоля за една услуга. Можеш ли да ми пуснеш едно писмо?

Настръхнах, ето, започваше се. Аз разбира се, няма да им кажа, по-добре да излъжа тях, отколкото него. И себе си. Но до последно се надявах той да не отвори приказка за това. И ето че беше отворил. Но следващото изречение ме успокои донякъде:

— До едни приятели в Пловдив е, до тези, дъновистите. Тук пощенската кутия е на първия етаж, дотам трудно ще стигна, вярно, има асансьор, но засега не ми се иска да го използвам. Пък и нямам марка, ще те помоля да купиш една марка, ето ти едно левче.

Отказах левчето, уверих го, че имам достатъчно марки вкъщи, той се съгласи, още повече че с едно левче можех да пусна петдесет писма. Взех писмото, разкопчах престилката и внимателно го поставих под ризата си, за да не види никой, че го изнасям. Той се усмихна на хитростта ми с лека ирония.

— Бях ги поканил на гости през април — каза извинително, — ама не знаех, че така ще стане, аз до април няма да мога да се оправя, та им пиша каква е ситуацията, да не вземат да дойдат — пък аз — на легло. Много добри приятели са ми, стари приятели, не искам да ги разочаровам.

Чудесно беше, не се налагаше никого да лъжа, беше ми наредено да докладвам за писмо до сина му, за други писма нямах инструкции. Просто щях да го премълча. Е, бях почти сигурен, че тези негови приятели осъществяват връзката със сина му, намислих си да запомня адреса им и при нужда да се свържа с тях.

— Долу, на първия етаж, е пощенската кутия. Ама ти по-добре го пусни някъде от града, да не те виждат да се мотаеш из болницата, а и нали все още няма марка.

Разбира се, че щях да го пусна от града — нормално писмо до Пловдив, кой би могъл да заподозре нещо, да го спре, да го отвори. И ще гледам да не ме видят, когато го пускам, защото знам ли, могат да ме наблюдават... Е-е, хайде пак започнах да си се представям като герой на шпионски филм: Капитан Клос, Щирлиц, Майор Деянов. Хайде стига вече, задачата е от проста по-проста. И все пак трябваше да съм го попитал дали е информирал сина си за своето състояние и трябваше да цитирам отговора му. Е добре, попитал съм го и той какво ми е казал? Че го е информирал? Ще значи, че трябва да бъдат нащрек

— а ако този отговор му навреди наистина, тогава какво? Ще кажа, че не го е информирал, не е искал да го безпокои, смята, че е излишно. Да, ще трябва да помисля добре какво ще напиша, без друго съм оплетен в лъжи, но иначе не може, те ме накараха да лъжа, защото цялата тази работа е едно изнудване — заради нещо, което не съм извършил, нито съм имал намерение, така е, точно така е, ето истината. Те не повярваха, нарекоха ме лъжец и затова имам правото да ги лъжа колкото си искам. Нали съм лъжец!

Добре, че успях да скрия писмото, защото изведнъж в стаята влезе някакъв плешив чичко с бяла престилка, явно доктор, пишеше нещо на табелката на джобчето му, ама не ми беше работата да го чета, заедно с него — една медицинска сестра, която носеше система със себе си, отдръпнах се почтително, докато сестрата включваше системата в абоката на ръката на Панос, а докторът ѝ приказваше нещо тихо. След това се обърна и ме видя.

— Какво правиш ти тук? Марангозова ви събра всичките за инструктаж, бързо при Марангозова. Само се мотаете тука в краката ни и пречите, хайде заминавай.

Сетих се, че съм стажант-санитар Петров, кимнах объркано и излязох от стаята, като побързах да потърся стълбището и да сляза надолу, за да не ме засекат пак, придадох си загрижен вид, все едно отивах по някаква спешна работа, но поради объркването си не успях веднага да намеря изхода, оказа се, че съм слязъл един етаж по-долу, в мазето, където имаше някакви лаборатории и накрая зад една врата видях перални машини. Както и да е, срещнах и санитарни, и сестри, но никой не ми обърна внимание, явно тук суматохата беше нещо обикновено. В един момент усетих ръка на рамото и изтръпнах — напразно, беше моят санитар, той смъкна от раменете ми престилката с име „Петров“ и бързо ме изведе от сградата, като нито ми каза нещо, нито ме погледна.

68.

3 март, сряда

Има един особен момент в процеса на проявяване на филма — когато времето за фиксиране е свършило и внимателно отваряш дозата, за да погледнеш дали бялата пелена от лентата съвсем е изчезнала и неекспонираните места са прозрачни, значи, че можеш да върнеш фиксажа в бутилката и да пуснеш водата за окончателното измиване. Особено вълнуващото е, когато развиеш края на филма и видиш първите няколко кадъра, скритото изображение е станало видимо и по негатива можеш да се досетиш какво е снимано, да прецениш доколко правилно е експонирано, наред ли е фокуса и т.н. Разбира се, окончателната оценка можеш да дадеш само в тъмната стаичка пред фотоувеличителя. Днес проявяването имаше особена тръпка, защото филмът не беше мой, а на прекрасната непозната от морския бряг. Едно такова особено любопитство ме дразнеше, как му викаха... воайоризъм, дето искаш да надникнеш в чуждите интимни тайни, макар че какво интимно може да има в една любителска лента, дето обикновено се дава на фотото да ти изкарат снимките. Е, не е съвсем просто любопитство, усещам, че това момиче ме интересува. Затова когато закачих готовия измит филм на въжето за пране в банята, го хванах с два пръста и добре го разгледах. Вече имам по-опитно око и ми се струва, че мога да оценя негатива. Разпознах себе си на последните пози, имаше снимки на морето на изгрев, черните бразди по повърхността на водата бяха ясно светлата слънчева пътека, оня вълшебен килим светлина, който слънцето спуска от себе си по вълните, сякаш за да премине по него някакво невидимо празнично шествие. Дали не можех да го видя това шествие, дали не можех да го уловя с обектива си, нали някои твърдят, че са успявали да запечатат призраци, духове, създания от другия свят върху кадрите си. Да, преди време четох една такава статия в „Космос“ — е, там повечето от необяснимите явления се развенчаваха като предварително нагласени, разбира се, когато достигна до определено ниво, ще мога сам да ги

предизвиквам, но това ще бъде измама. Или може би не, Панос говореше за вътрешната реалност, която в много случаи е магическа реалност, ако я подредиш на картина или фотография такава, каквато я виждаш във фантазията си, измама ли ще бъде това? Или просто точно изображение на твоята фантазия? Която си е също някаква реалност, след като съществува. Имаше снимки на хора, май не съвсем на фокус, някаква стара жена с малко дете, а още по-нататък, значи към началото на филма, и снимки на някакво момче — тук ме жегна една съвсем необяснима ревност, каква ми беше тя, че да ревнувам — седнало на пейка, вероятно в морската градина и държащо в ръката си бележник и писалка. Ето го същото — и то пред тризъбеца, оня същия, а това тук... Един кадър ми направи още по-голямо впечатление, беше почти целият прозрачен — на позитива ще е съвсем тъмен, очертано голо рамо, над което момичешки профил — нейният, а надолу, съвсем бледа на негатива, гърдата ѝ. Актова фотография, за каквато ми говореше Панос? И, като е знаела за този негатив, защо ми е поверила филма си? Или е мислила, че на негатива не се познава кое какво е? Във всеки случай едно беше ясно — Виктория си имаше твърд стабилен приятел. С когото явно бяха стигнали много по-далече, отколкото ние с Людмила.

Днес е денят на освобождението ни от турско робство, празник, който не е официален, затова ходим на училище, а много сме си говорили с моите съученици и всички сме на мнение, че не трябва да е така. Все пак на тая дата България се връща на картата на Европа след петстотингодишно отсъствие. Празнуват само първокласниците, днес те стават чавдарчета — от прозореца на гимназията гледахме една група първокласници на руския паметник отсреща. А то пък се случи, че имахме само три часа — физичката болна, физкултурата пада — учителите са с отбора по хандбал на някакви състезания... Така че имах достатъчно време да проявя филма и да се надявам да изсъхне, докато баща ми и майка ми са на работа, за да избегна излишните въпроси. На писмото на Виктория не съм отговорил, исках първо да проявя филма и да измисля някаква подходяща изненада, тя още не знае, че аз съм момчето, което е срещнала. Иначе седнах да пиша рапорта до ония, за да ме оставят на мира, описах им донякъде състоянието му, написах, че синът му не знае за болестта, излъгах, че съм попитал и той ми е отговорил, че не е искал да го притеснява, така

и така не може да му помогне, той си има други проблеми, там такива като него, бедни, имат големи проблеми — това също добавих от себе си като негови думи, да мислят каквото си щат. И, разбира се, цитирах израза му, че е добре, дето е в България, където медицинското обслужване е безплатно, а не някъде на запад, където няма да може да го плати. Пак ще ми кажат, че го правя ангел, ама да казват каквото си искат, като не са доволни от мен, да ме освободят от тази мръсна дейност и да натоварят някой друг, който ще им казва онова, което искат да чуят, а не истината. Ех, де да можеше — свободен, най-сетне свободен... Това май беше написано на гроба на Мартин Лутер Кинг. Смятам, че стана добър рапорт, най-важното е тези мои писания да не навредят на човека по никакъв начин, нито на него, нито на сина му.

Майка ми се върна от работа, точно когато нарязвах филма на по шест кадъра. Беше изнервена — четворката закъсняла, била претъпкана с хора, станал скандал. Баща ми все й казва да ходи пеш, ама чак от „Жилфонд“ до комплекса, в който живеем, си е доста път, не е за пеш ходене. Иначе и двамата карат курсове за шофьори, тази година ще ни излезе реда за жигула — от няколко години чакаме и вече приближи.

69.

5 март, петък

Да, аз съжалявам онези, които си нямат море. Ето така, всеки ден, да можеш да си го гледаш между дърветата от терасата, да можеш за петнайсет минути да си на брега, да те погълне целия чудото на изгрева, а вълните да ти изпеят най-успокояващата песен, мелодия, която ти се спуска в душата и укротява като никоя друга вътрешните ти вълнения и бури. И този мирис на море, на риби, на йод, е, и малко на нефт, ако вятъра идва оттам, но нищо, спокойно го преживявам, не мога без този мирис, без неговата живителна влага. Излязох час по-рано, с чантата, от брега ще отида направо в клас. Баща ми и майка ми само ме погледнаха учудени на закуска, но нищо не казаха. Те напоследък спряха да се карат, говорят за курсовете, писна ми от техните скорости, амбреажи, скорости, волани. И откъде да вземат пари назаем, защото вноските досега са недостатъчни, а колата трябва да се плати веднага след като я получат. Дядо ми им обещал нещо, взаимоспомагателните каси там, една тетрадка написаха със сметки, пък аз досега смятах, че само аз имам домашни за писане. Притеснения, грижи... Но морето поглъща всичко, морето измива всичко, морето пречиства всичко. Ех да можех да накарам Людмила да идва с мен тук преди училище, знам какво не ми достига тук за пълното щастие, обаче няма да се получи. Казвала ми е, че много трудно се събужда рано сутрин, не че е поспалана, ами просто така, някои хора се събуждат трудно.

А снощи най-после написах отговор на Виктория и той беше в чантата ми:

„Съдбата си прави странни шеги с нас. Когато ми написа, че си срещнала момче с фотоапарат на брега на морето, трудно повярвах на очите си. Аз това момче май го

познавам. Значи в неделя по същото време на същото място.“

Ще се досети, разбира се, ако не се е досетила вече. Слушах вълните, гледах хоризонта и един гларус прелетя толкова близо над главата ми, че почти ме одраска с крило, Искаше нещо да ми каже, какво ли?

На училище Людмила беше напрегната, нещо я тормозеше, попитах я внимателно, тя се засмя и каза: „А, нищо сериозно, женски работи.“ Беше освободена от последния час и се досетих каква е работата, може би няма да я видя до вторник сряда. Чух, че при някои момичета това е доста болезнено, дано няма някаква неприятна болест, която да предизвиква болката. Но и да има, все едно, аз пак ще я обичам, ще я пазя, ще се грижа за нея.

Вкъщи отново разгледах филма на Виктория. С лупа. На последните три кадъра съм самият аз, но на два от тях изобщо не съм на фокус, вероятно е снимала на много бавна скорост, тогава още нямаше достатъчно светлина, макар слънцето да беше изгряло, по това време то не свети достатъчно силно, не е като през лятото, това трябва да си го отбележа. Изненада бяха онези снимки, които аз й бях направил — почти всички — четири — изглеждаха съвсем прилично, лицето й беше доста светло на негатива, значи, че ще излезе тъмно, затова при копирането трябва да се използва маска. Както Панос ме научи — ако копирам целия кадър да речем пет секунди, след първата трябва да закрия лицето с тази маска, за да се изравнят стойностите. Нямах търпение да ги откопирам, особено една от тях, на която имаше птици над главата й — гларусите бяха образували нещо като ореол, е, повечко въображение трябваше, за да се види този ореол, но все пак, ако при копирането ги подчертая тези гларуси, тоест да ги осветля допълнително още една-две секунди, но затова трябва много специална маска или мога да си „направя“ като заградя пространството, където са те с двете си ръце и оставя само процеп между тях — ще видим, тя си е магия тази фотография, каквото ще да си разправяме, затова се използват магически прийоми. Да.

70.

7 март, неделя

Да. Да. Да. Ще започна с това, че тази сутрин валеше. Не кой знае колко силно, не беше типичният проливен дъжд, който те намокря до костите за секунди, не, ама все пак беше достатъчно силен, за да откаже някого да ходи по изгревно време на морския бряг. Обаче бях решил каквото и да става, да отида. Такъв съм, дори предварително да не се надявам на резултат, спазвам това, което съм обещал и най-вече това, което съм си обещал. Даже реших да си взема фотоапарата, завих го в найлон и го пъхнат в една непромокаема чанта, подарък от вуйчо за предпоследния ми рожден ден, във вътрешния джоб на чантата пъгнах, нарязан и сложен в плик, филма, но после реших да го извадя — все пак ако се намокри, ще бъде лошо. Е, след известно колебание все пак го взех — във вътрешния джоб на балтона, там беше на по-сигурно място. Оставаше да се сетя кога точно изгряваше слънцето в деня, когато я видях, за днес трябваше да е някъде в шест и половина, преди седмица е било петнайсетина минути по-късно, хм „по същото време“ можеше да означава не в същия час и минута, а при изгрев-слънце, аз самият така бих го разбрал. В този дъжд никакъв изгрев нямаше да има, това е ясно, но... Е, реших, че най-късно в шест и двайсет трябва да съм там. И ще чакам, казах си, до седем, тя, разбира се, няма да дойде, но това няма значение, имаше едно стихотворение на Башев за дъжда, че който от двамата обичал, е дошъл. Е, това стихотворение е доста неподходящо, защото тук не става въпрос за обич, онази, която обичам, е болна и утре, на осми март, когато ще поднасяме цветя на момичетата, нея няма да я има, няма да си получа целувката и ми е криво, но нищо не мога да направя... А бях приготвил и подарък за нея. Нищо, ще ѝ го дам, когато отново дойде на училище. Редно беше да я посетя докато е болна, но все още не смея, техните май са против нашата връзка. Е, какво могат да имат против мен, може би просто се страхуват за нея, има момичета, които забременяват на тази възраст и просто си провалят и живота, и

всичкото. Не, това с мен не може да ѝ се случи, аз не съм посегнал, няма и да посегна, а когато това стане, ще бъда изключително внимателен, ще взема всички мерки. Аз съм отговорен, винаги съм бил отговорен, даже понякога ми се струва, че прекаленото чувство за отговорност е проваляло една или друга инициатива, която е можела да промени живота ми към по-добро и за мен, и за другите. И че отговорността, когато се уголеми, започва подозрително да граничи с несигурността, да, със страха даже. Но ние обичаме да се представяме пред самите себе си в по-добра светлина, затова избираме по-достойни думички — отговорност вместо предпазливост, благоразумие вместо страх. И така си спестяваме и грешки, и триумфи. Нали цялото ни възпитание и обществото, което ни обгражда изискват от нас да живеем снишено? А говорят за жизнерадост и дръзновение... Но стига за това.

Дъждът беше почти топъл — обикновено Баба Марта е по-сърдита, когато встъпи в царството си, тази година имаше много студен Малък Сечко, може би пролетта ще дойде по-рано. По улиците нямаше жива душа, чувах стъпките си под съпровода на дъждовните капки, барабанящи по чадъра, знаех, че отивам напразно, но въпреки това вървах, сетих се, че някъде бях чел, или чул — дали не ми го беше казал Панос — че напразни усилия няма, винаги се появява някакъв резултат, дори той да не ни харесва и да го отричаме вътре в себе си, все пак, ако съумеем да го използваме в наша полза, ще сме изживели пълноценно труда си. А труда да се разходиш сутрин до морето винаги си струва, при всяко време, във всеки сезон. Стигнах до онова, което беше останало от акациевата горичка, някога голяма и загадъчна, дърветата се движеха над главата ми, пръскаха дъждовни капки, сякаш ситно се смееха, но не можех да разбера радват ли ми се, или ми се присмиват, бункерът беше забулен в мрак, бях подранил, морето, въпреки дъжда, беше започнало да излъчва онази бледа предутринна светлина, да се подготвя за срещата със слънцето, макар тази среща днес да беше писано да е невидима. Внимателно стъпвах, защото алеите още не са направени както трябва — една погрешна стъпка и можеш да затънеш в кал, големи пирамиди от чакъл чакаха да ги използват за тази цел. Дъждът като че се усили, но кротък, тих, без вятър. Обичам дъжда, неговото ромолене слушам като музика, която освобождава душата, успокоява, унася. Бих ли могъл някога да го

фотографирам? Ето така, самия дъжд, не предметите върху които той се излива, неговата същност, неговото присъствие?

Завих по крайморската алея и я видях. Стоеше на входа за плажа, до една от будките за продажба на билети. Под червено чадърче. В момента, в който я видях, се обърна към мен, в един миг се усъмних — тя ли беше, или не, все още беше достатъчно тъмно. Не с ученическо палто, както е задължението, а в тъмночервено кожено манто, подчертаващо стройното ѝ тяло. От изненада — нали изобщо не се надявах да я видя — се спрях на място, така че тя първа тръгна срещу мен.

— Я виж ти! — каза ми весело. — Значи чудесата наистина ставали.

Все още не можех да кажа и дума, само я гледах и се усмихвах глупаво. Въпреки чадърчето, лицето ѝ беше мокро и така, в сумрака преди невидимия изгрев, ми се стори много по-красиво от първия път, когато я видях.

— И така те се запознали, преди да се познават, защото се познавали от преди.

Тук вече се разсмях, тя също поде смеха ми и започнахме двамата да се заливаме от този внезапен смях под дъжда, който се смееше заедно с нас по чадърите ни.

— Не, ама представи си, моля ти се, какво съвпадение! Няма такива съвпадения, просто не съществуват в природата.

Тук ме ужили неканен спомен — за изхода на един киносалон и едно друго съвпадение, което се оказа най-старателно организирано от едно влюбено момиче. Сякаш съдбата ми светна червената лампичка: внимавай!

Но имаше море и бряг, и дъжд, и среща. Какво иска да ми каже съдбата, нима не тя ме е довела тук?

В това време Виктория вече беше стигнала до мен, виждах блесналите ѝ от радост очи, не, нищо повече от радост нямаше в тях, но тази радост правеше лицето ѝ да грее, една дъждовна капка на върха на носа ѝ и придаваше комичен вид, който обаче никак не разваляше особената нежност, която излъчваше лицето ѝ. Не обич, бях видял очи, които ме гледат с обич, това е нещо съвсем друго, а такава типично женска кокетна нежност. Тя продължаваше да се смее, а когато спря, се смееха очите ѝ, даже тази капка на носа ѝ, която

ставаше все по-светла от скрития зад завесата на дъжда изгрев, даже и тя се смееше. Но момичето я избърса с един мах и ми подаде ръката си — мокра и топла.

— Моят съсед по чин от паралелната действителност — продължи с шегите си Виктория. — Даже не съсед, защото седи на моето място или аз на неговото, зависи от гледната точка. Моето второ „аз“ от паралелния свят!

Държеше ръката ми доста дълго, усетих оня съкровен разговор, който умеят да водят само ръцете, без посредничеството на думите и понятията. И в този миг изгрялото вече слънце се показа в някакъв отвор в облаците и хвърли дръзки като мечове лъчи към нас, потоците вода станаха потоци светлина, морето заблестя и водните капки се превърнаха на бисери, а локвите засветиха така ярко, че в очите ми се появили черни петна. Пътеката бързо се разви по водата, за да заблести с ослепителното си злато и да изчезне така, както беше се появила, чудото трая само няколко мига, след това сумракът беше по-гъст от преди и очите ми изгаряха тъмните петна — негатива на видяното се беше отпечатал на ретината. Можеше ли да се направи фотография от този негатив? Само художниците могат. Просветът беше неочакван и за двама ни, смехът секна, удивление и възхита блестяха в лицата ни, продължавахме да държим ръцете си, по които със светлината протече електрически ток. И ги пуснахме.

— Видя ли? — каза тя шепнешком, — това беше подарък. Много особен подарък.

— За тези, които стават рано — опитах се да върна положението в шегата. — И които удържат на думата си.

— Ама ти какво, мислеше, че няма да дойда ли?

— Ами с този дъжд, какво още да мисля?

— Че аз да не съм от шоколад? Честно казано, аз обичам дъжда, лятото ходя без чадър, топлият дъжд е едно такова преживяване.

— Преди малко си мислех, че искам да снимам дъжда, не как вали, разбираш ли ме, нещо като портрет на самия дъжд.

— Това е страхотна идея, разбира се. Само че трябва да си го виждал, то и такава песен има: „Виждал ли си някога дъжда“, сигурно си я чувал. — И затананика на английски език една популярна мелодия.

— Там е работата я, фотографията е преди всичко умението да видиш.

— Първи урок. Ти ще ме научиш, сигурна съм, ти разбираш нещата.

— Ами, и аз още се уча, просто попаднах на добър учител.

— Как да ти кажа, фотографията, казват, е изкуство. А всяко изкуство има техника и... дух да го наречем. И трябва да ги има непременно и двете. Защото в много работи има само техника. А така, както говориш, ти търсиш духа на това нещо фотография, това ти е важното, техниката е само средство, права ли съм?

— Абсолютно. Седни си, шест! — не знам кое ме караше да обръщам на шега онези сериозни прозрения, които изричаше тя, боях ли се от нещо? Но се разсмяхме отново, чудно нещо е смехът, той гони страховете, предубежденията и обединява.

— Обещавам да бъда прилежна ученичка, другарю учител!

Вече от известно време се движехме по алеята по посока Казиното, прескачайки локвите и чадърите ни плуваха в небето над нас — червен и черен, сетих се за Стендал: „Червено и черно“, но нищо не казах, за да не излезе прекалено задължаващо.

— А аз проявих филма. Има интересни кадри.

— Така ли? Излязло ли е нещо? Може ли да се разпознае от негатива?

— Донякъде. Ако искаш да влезем някъде да ти го покажа. На сухо.

— О, ти го носиш? Чудесно. На „Богориди“ мисля има една отворена сладкарница, там можем да седнем.

Докато изкачвахме стълбите към Казиното, където един келнер бършеше масите, останали от снощи под дъжда и ги прибираше навътре, между дърветата отново като че ли блесна слънцето, но то беше само за миг. Все пак беше вече достатъчно светло, а и дъждът намаля, докато се изкачим до парапета, съвсем престана, ние по инерция държахме известно време чадърите над нас разтворени, но пред гъбката едновременно се погледнахме, засмяхме се отново и ги свихме.

— Хубаво манто имаш — казах, за да кажа нещо, — в Английската униформата не е ли задължителна?

— А, как да не е, в Английската униформата е даже по-задължителна отколкото в другите гимназии, знаеш ли колко е строго — и номограмите на фуражките, и емблемите по ръкавите, само че тези работи са пълна глупост. Каж ми защо по магазините има юношеска мода, младежка мода? За къде са тези дрехи — да си ги носиш вкъщи ли? Достатъчно е, че сме длъжни да ходим с униформи на училище, и това даже е много, макар че така е и в Англия, и в Япония.

— Така ли?

— Ами да. Там обаче това има социално оправдание. В едно училище има ученици от най-различни социални слоеве, когато те се различават по облеклото си, възниква неравенство. А когато са еднакви, поне на външен вид са равни.

— А при нас как е?

— При нас? Какви такива големи социални разлики при нас. Е, децата на параходчиите ще искат да демонстрират коректомска стока, може би, някои ще са по-шик, други по-така... лежер. Ама в края на краищата разликите са в границата на допустимото. Чак пък милионерски синчета и щерки нямаме в училище. Но е гадно да се прекалява с тези изисквания — полите — толкова и толкова сантиметра, косите — до толкова може, от толкова нататък — непременно плитки, междинна зона не е предвидена. Като казали „английската“, да знаеш как ни проверяват само на влизане, с линейка ни мерят полите, нямаш ли фуражка — забрави, момчетата, които вече са влезли, си пускат фуражките отзад през едно прозорче на другите, които са без, за да могат да влязат и те. По три-четири момчета влизат с една фуражка, емблемите трябва да са здраво защити, иначе — наказание. Ама какво ти ги разправям тия работи на тебе, сякаш не ги знаеш, я виж, че си униформен.

— Е как да не ги знам, знам ги, разбира се, и мене ме засягат. Мислех, че като сте елитарна гимназия, ви дават малко повече свобода.

— Ами, напротив. Ние, със западен език, трябва да сме по-дисциплинирани, по-дресирани от другите. Да не ни хрумне случайно да го използваме този език някъде другаде и за други цели — засмя се. — Че това е езикът на врага...

Наистина английският като най-популярният световен език, може да ти отвори навсякъде вратите. Отново ми мина като сянка

мисълта за сина на Панос. Междувременно бяхме стигнали до сладкарницата, която се оказа празна, само на една маса в дъното седеше някаква дама във виолетово с доста разнебитен вид и изливаше в себе си кафе след кафе — явно след бурна алкохолна нощ, погледът ѝ блуждаеше над масите. Седнахме до прозореца, мокрите палта закачих на закачалката. Под мантото си тя се оказа с кафява вълнена пола и също тъмночервен, май му казваха бордо на този цвят, пуловер. Отидох да взема кафетата — тази сладкарница беше на самообслужване и на връщане към нея ме блъсна вълна от светлина, слънцето най-после беше пробило облачната завеса и цялата улица светеше, особено големите прозорци на сладкарницата, изпъстрени с дъждовни капки, всяка една от които беше кристално увеличително стъкло. Спрях, заслепен и затворих очи. След това внимателно ги отворих и видях седналата до прозореца Виктория, озарена от светлина. А как ли ме виждаше тя? Зарадвах се, че фотоапаратът е с мен, извадих го бързо и направих снимка, преди магията на светлината да е угаснала.

— Ето го филма. Нарязал съм го по правилата — на по шест кадъра.

— Знам — каза ми, — и дядо така ги режеше. Има сума ти тетрадки с негативи у нас в шкафа, пазим ги, това си е документ на времето. Най-вече мене ме има — като бебе, като малка, като ученичка... Дядо ти като е фотограф, всичките ти най-важни мигове остават запечатани, нали така.

— Е, сега ще си направиш своя си тетрадка, това първия ти негатив ли е?

— Имам още два филма, ама те са на руло, така ми ги върнаха от фотото, където ги проявявах и вадеха снимките.

— Ако искаш, ще ги изправим и ще ги нарежем и тях — така се запазват по-добре.

— Разбира се, както кажеш. Ти си учителят.

— Дядо ти трябва да е познавал Панос?

— Ах, ами сигурно го е познавал, те в града всички фотографи се познават. Знаеха се с Енгибаров, с Фото Мими, един Христо имаше, един пълничък такъв, не му знам фамилията, идвали са у дома, черпили са се, няма начин да не са се познавали, той и този Панос може като нищо да е идвал, само че не ги помня всичките. И на

погребението доста дойдоха — петима — шестима най-малко, дядо беше много общителен човек, имаше много приятели, като малка ми беше мъка с него на разходка да тръгна — имах чувството, че всички го познават, с тоз се спре, с оня се спре, все има за какво да си приказват, аз чакам, дърпам го за ръкава и казвам: „хайде бе дядо, уморих се вече“, а той: „сега, сега, още малко и тръгваме“. Е, накрая ме вземаше на раменете си и пристигах триумфално на конче вкъщи.

Отворих плика и извадих лентите една по една — на фона на блесналия прозорец негативите се виждаха много добре.

— Ето тук това съм аз — тази е добре фокусирана, тук бавната скорост ти е направила номер, ето го изгрева, тук — портрет на възрастна жена, тук фотографии на млад мъж — вале пика, още на негатива си личи специалния поглед, с който те облъчва, а тук... Тук имаме дискретен акт на красиво женско тяло.

Тя почервения изведнъж, просто пламна в червено и взе бързо лентичката от ръката ми.

— Ама и това ли е тука? Това?

— Е, няма нищо — казах по възможност най-спокойно, — това си е жанр във фотографията — художествен акт, този е правен от човек, който познава законите или просто е видял нещо необичайно като осветление, линия, композиция и интуитивно е постигнал добър резултат. В природата няма по-съвършено творение от женското тяло, то просто трябва да бъде изобразявано, в това отношение и художниците, и фотографите са единни. Самият аз мечтая някой ден да се сдобия с модел, който да е съгласен да ми позира, в това изкуство естетиката стои над еротиката.

— Така е — каза неочаквано тя, изведнъж възвърнала цвета си, — разбира се, че е така. Годините ще минат, ще остареея, ще напълнея, ще погрознея. Защо да нямам спомен от себе си каква съм била като млада? Учат ни да ни е срам, срамуваме се от всичко, от мислите си, от чувствата си, от телата си? Какво срамно има в това как сме направени? Често си мисля по този въпрос — това общество е натъпкано с предразсъдъци и остарели навици. Учат ни как да мислим, как да виждаме нещата, какви непременно еднакви изводи да си направим от определени предпоставки. Ами ние сме различни, защо не ни оставят да сме си различни? Така, в края на краищата, е по-интересно, нали?

— Разбира се. Само че някои мразят различния, защото ги е страх от него — защо не е като всички, защо не е като тях? И гледат да го уеднаквят.

— Униформи, фуражки, емблеми...

— Еднакви мисли, еднакви чувства, еднакви думи...

Пак се засмяхме. Дявол да го вземе, на една вълна сме.

— Обаче има един изход — каза тя тихо и сериозно.

— И той е?

— Любовта. Тя разчупва преградите. Тя не познава правилата.

Вдигнах един от негативите и го изправих към стъклото.

— Този ли е?

Тя замълча и се загледа в негатива.

— Беше — каза накрая. — И ще ти призная — хубаво беше. Чудно хубаво. Може би е било прекалено хубаво.

— Той ли направи актовата снимка?

— Той. Аз го помолих. Казах му: никога не ми е било толкова хубаво, не вярвам някога да може отново да ми е толкова хубаво. Искам го този миг, искам го. Нека спре.

— И?

— И спря. Наистина. Остана само снимката. Оказа се една голяма лъжа — на очите ѝ се появиха сълзи, тя се обърна към стъклото и се загледа навън към булеварда, по който рядко някой минаваше в неделното утро.

— Напротив. Истина е било. Тогава е било истина. Нищо не е вечно. Но ако нещо вече го няма, то не означава, че не го е имало. А щом го е имало, значи го има и сега — в спомена, в усещането, на лентата. Тук е. Това е една от задачите на фотографията. На изкуството изобщо.

— Всъщност аз защо ти ги разprávям тези неща? Това е толкова лично, толкова интимно, не бих го казала даже на майка си, даже на най-добрата си приятелка, та аз тебе изобщо не те познавам, как така?

— Може би точно заради това. Ти говориш с мен като със себе си.

Преглътна сълзите, избърса с опакото на ръката си очите и ненадейно пак се засмя:

— Ама се намерихме ние с тебе, а! Като краставите магарета.

— Дето през девет баира се подушват!

— Англичаните са по-деликатни — при тях тази поговорка в превод звучи: Птиците с еднакво оперение летят заедно.

— Само че е едно и също — дали къчове като при магаретата, или полет като при птиците, от определена гледна точка е едно и също. Това във фотографията се нарича ракурс.

— Какво значи?

— Гледната точка на обектива — от тази гледна точка зависи всичко.

— Ще го запомня.

След това мълчахме и гледахме навън към мократа, блестяща от слънцето улица, към тъмните фигури на хора, хвърлящи дългите си сенки върху асфалта и локвите, пресичащи строгите линии на сенките от лампите, висящи по средата над улиците, целият град беше станал черно-бял и много контрастен, град от светлини и сенки, една абстрактна графика.

След това станахме като по сигнал, аз занесох празните чашки до бара, облякохме се и излязохме в светлината.

— Непременно ще ти се обадя, когато стане възможно — каза тя. — Или ще ти напиша по нашата поща. Искам да ги откопираме тези снимки и да ме научиш как става това. Виждам сега, че имам много да уча от тебе. Нека негативът остане при теб.

Докосна ръката ми, сякаш не да я стисне, а да я погали, обърна се и тръгна надолу към центъра след дългата си утринна сянка.

А аз се върнах към морето — имах фотоапарат със себе си, имах и голямо желание да направя снимки. И направих снимки. Но за тях сега никак не ми се разказва. А като си помисля, този дневник е само за направените снимки, това беше целта му...

71.

10 март, сряда

— Следователно религията може да бъде полезна на онеправданите и бедните в експлоататорските общества, да ги „утешава“ и временно да успокоява болките им, също както го е правил опиума — неслучайно Маркс я нарича опиум за народите, а след като отмине въздействието му, болката идва с по-голяма сила. Защото не опиум е нужен, а борба за правата на експлоатираните, борба.

Къде тръгнахме, къде стигнахме — по трифкознание и то заради Йовков — „Вълкадин говори с бога“. Явно Трифка този път не е толкова неподготвена, като първия, когато Евчо я завари в небрано лозе.

— Добре. Опиумът има някакъв срок на въздействие, час там или два — не знам. А какъв срок на въздействие има религията? Вярата, все пак, си е вътрешно убеждение, дълбоко вътрешно убеждение, какъв срок на въздействие може да има едно дълбоко вътрешно убеждение?

Този Евчо си дири белята, усещам го. Сега е и допълнително озлобен, заради тази история... Мано ми я разказа в междучасието, майка му е уволнена от съвета, където беше секретарка, тъпа работа. Евчо има по-голяма сестра, вече отиваше към старите моми, трийсет и шест ли, трийсет и седем ли години. И преди две седмици ѝ излезе късмета и се ожени. Даже Евчо ни почерпи за нейно здраве. И ние ѝ честитихме задочно, чрез него. Откъде да сме знаели, че младоженецът бил поп. И бракът, разбира се, бил църковен. То не че е забранено, у нас има свобода на вероизповеданията, така пише и в Конституцията, ама като се разчуло и подгонват майка ѝ — не може човек, който упражнява християнската религия, да работи в Съвета, а сега де! Шефът ѝ я извикал, а Мано казва, той много я ценял, даже се опитал да ги уговори тия там отгоре да я оставят, е, не станало. Та той я извикал и ѝ казал така и така, нареждат ми да те уволня.

Дисциплинарно. Лоша работа, аз лично не виждам вина в тебе, дъщеря ти е пълнолетна от сума ти време, тя сама си носи отговорностите какво прави и какво не прави, обаче онези много натискат. Ако искаш, можеш сама да подадеш заявление за напускане, по собствено желание, така няма да имаш последствия, излизаш чиста. Много ми е мъчно, че точно с тебе трябва да се разделим, защото много съвестно си си вършила работата, обаче положението е такова, тя и заповедта за уволнението няма да дойде от мен, а отгоре, от кмета, така, че ако искаш да я изпревариш — излизаш чиста. Пък ако мога, ще ти помогна да си намериш друго място. Човек излязъл, значи, препоръчал я на една занаятчийска кооперация, дето търсели таман секретарка и сега не е без работа жената, и името ѝ чисто, ама заплатата ѝ наполовина. Тези работи Мано по такъв начин ми ги разправи, а и аз така ги възприех, като че ли става въпрос наистина за някаква вина, едва ли не престъпление. А после, като се размислих, се сепнах. Ама че работа — престъпление ли е дъщеря ти да се ожени за когото си иска и както си иска?

— Погрешното вътрешно убеждение може много продължително време да върши своята разрушителна дейност върху съзнанието на индивида, докато не бъде заменено с правилно. Защото то е като някакво мръсно стъкло, като някакъв филтър, през който виждаме света по опорочен начин, като в криво огледало. Какво ще стане ако вярвахме на кривите огледала?

Криви огледала бях виждал за последно преди много години — имаше едно павилионче в парка, зад езерцето на алеята на приказките, много смешни бяхме с майка ми и баща ми, като се гледахме в тях — ту дебели, ту тънки, ту с дълги крака и вратове, ту... Да, когато прекарваш цялата действителност през някаква идеология, няма начин да не я виждаш едностранчиво и само в един цвят, както когато сложиш плътен филтър пред обектива — тук Трифка вече надминава себе си, даже започва да проявява наченки на умност. Да ѝ се ненадяваш!

— Това е точно така — отвръща Евчо, — въпросът е що е истина, може ли да има обективна истина, след като огромни човешки маси имат противоположни убеждения по основните въпроси на битието? И истината излиза, че е човешка категория, не някаква

надчовешка, обективна. И тя се променя спрямо времето, идеологията, нравите на хората, историческия момент.

— Истината е една — повиши тон Трифка, — няма сто истини. И тази истина е широко известна на всички нас, доказана и окончателна, няма какво повече да умуваме, тук не е час по философия, има си къде да се разнищват философските въпроси. Ние като общество, строящо комунизма, сме се отказали веднъж завинаги от идеята за някакъв бог, доказано е, че такава субстанция не съществува в природата, да оставим религиозното мракобесие на бабичките, които са възпитавани при други условия в друго общество и не могат да се отърсят от предразсъдъците си. Вие, младите хора, разбира се, нямате право да живеете в заблуда, на вас разчита светлото бъдеще, вие трябва да го изградите. Аз лично се удивявам, казвам ви го направо, удивявам се, като науча, че млад човек може да бъде суеверен, или да вярва в догмите на една отречена институция като църквата. Отхвърлена от разума. Между другото, говорехме за Йовков, Йовков е бил офицер по време на войната, той е преживял всичките й ужаси това и изобщо не е религиозен писател, а напротив, това че той описва религиозността на своите герои си е чист реализъм.

— Той има една повест — не отстъпва Евчо, — „Жътварят“. Там той показва как един престъпник се променя под въздействието на религията и става добродетелен човек.

Е много знае този Евчо, аз през цялото време, докато този спор трае, държа ръката на Людмила, която от днес отново е на училище, едно да й въздействам да не се обажда, че тези спорове не водят до добро, я виж майката на Евчо какво я сполетя, друго — да й засвидетелствам своята солидарност с вярващите.

— Да, има такава повест. Слаба повест, ранна, затова и не е включена в образователната програма, там той е под влияние на някои от реакционните идеи на Достоевски, но трябва да отдадем значимото и на времето, а тогава, както всички знаем, времето е било вълче, всички средства да се промени злодея към добро, са изглеждали добри. И, както сме говорили, Йовков не се издига до идеята за необходимостта от борба, не вижда движещата сила на тази борба, колко различно решава тази дилема убеденият комунист Вапцаров: „Но в затвора попаднал на хора и станал човек“. Ясно и просто. Комунистическото възпитание променя хората и от злодеите прави

съзнателни борци за по-добро бъдеще, като те се борят за всички, за целия народ. Религията може временно да промени някого, който от „страх божи“, значи страх от наказание, може да не върши лоши неща, но при това той го прави от егоизъм, от желание „да си спаси душата“, както сатирично пишеше Ботев, а не от желание да помогне на другите. Просто не знам, как на някои това не им е ясно, как могат, дори те самите да не са религиозни, да защитават такива прогнили доктрини.

— Е, у нас има свобода на съвестите — промърмори уморено Евчо и разбрах, че този спор и дързостта, която беше вложил досега в него са го уморили и той не иска повече да го поддържа.

— Точно така — повтори Трифка. — Свобода на съвестите. Който има съвест — е свободен. Толкоз по въпроса. А Вълкадин говори с бога, защото отчаянието му от земната несправедливост и страдание са толкова големи, че са го извадили от обществото на хората, от човешкото общуване, както виждате от разказа, това никаква утеха не е, никакъв опиум, това е крайната фаза на покрусата, този въображаем събеседник на Вълкадин, наречен бог. Това е и нищо повече.

Следобедът се разходихме из града, купихме си печени бадеми от оня арменец на „Богориди“. Скъпо ги продава — десетина бадема за двайсет стотинки, ама много добре ги пече. После — ескимо, тя го обича, казва, че единствено върху него шоколадът бил истински, иначе чист шоколад пак не можеш да намериш, има само онези соени блокчета които по неизвестни причини се наричат „марципан“. Минахме край къщата на Панос, стана ми много мъчно, изведнъж така ме жегна, когато видях как храстите в градината му са напъпили, готови да цъфнат, а кокичетата вече прецъфтели, все красота, която щеше да го зарадва, ако можеше да я види. Направих снимки, ако отново имам възможност да го посетя, да му ги занеса. Снимах я и нея — пред оградата на къщата. После продължихме нататък към централния плаж, слязохме по стълбите, пеехме, тичахме, гонехме се, целувахме се, уморени и зачервени, вървахме по тесните пътечки към моста, после към буните, тя подскачаше по камъните, издигна ръце, извика: „Хей, море, обичам те! Обичам те! Обичам те!“ И пак се

целувахме и галихме, а беше едно такова слънчево и топло, струваше ми се, че ако влезем във водата, ще настане изведнъж лято, и се надвиквахме с гларусите, имитирахме техния кикот и те, като прелитаха край нас, обръщаха главите си и учудено ни поглеждаха, дали се чудеха защо не литнем заедно с тях, след като сме научили езика им, беше хубаво, хубаво, хубаво. След това в една малка сладкарничка разговаряхме за днешната дискусия и как религия и вяра не са едно и също, има религиозни хора, които вътре в себе си не вярват в бог, макар да изпълняват всички ритуали и догми, за всеки случай, защото знае ли човек, за такива Радой Ралин е написал в своите „Люти чушки“: *„Запали и на дявола свещ, да не дойде каквото не щеш!“*. Тя тази книжка е била иззета и унищожена, никой не я е виждал, обаче епиграмите ѝ така си ходят сред народа. А има и вярващи хора, които не се придържат към религиозни ритуали и догми, даже на черква не ходят, но вътрешно са си християни не по-лоши от другите, а в някои случаи и по-добри. После аз най-сетне ѝ поднесох подаръка, който ѝ бях купил за осми март — една много фина гривничка, както ми каза продавача — с елементи от камилска кост, произведена в Индия (и за която ми стигаше бюджета), много добре стои на тънката ѝ ръка. Обичам я. Щастлив съм! А тази повест на Йовков... как беше — „Жътварят“, трябва да я намеря да я прочета. В библиотеката не може да я нямат. Ван Гог имаше една такава картина.

72.

13 март, събота

Казват, че 13 е лошо число, носи нещастие. Аз не че съм суеверен, обаче...

Поне киното да беше друго, а то — същото кино, като някога, когато се започна всичко. Толкова го чакахме този филм — продължение на оня, който ни свърза. Е, дочакахме го. Този път цветен. Излязохме и двамата като попарени. Този Георги Мишев, той е унищожил всичко. Онази хубава младежка любов, която ни беше пример рухна на пух и прах в семейството — битовите условия доведоха Ран и Мариана до ужасен развод, сетне не искаха да се срещат даже на улицата, така ли ставало в живота?

— Всъщност това е сатира на обществото — казах на излизане, — доста нереални неща има, преувеличени, „Момчето“ беше реалистичен филм, показваше реалността на една млада романтика, а този е някаква чиста сатира — и пияният дядо Мраз — как се е съгласил актьорът да изиграе такава пародия на актьорската професия, унищожителна, не, наистина много неща са направо измислени, неправдоподобни, как е възможно този Ран от студентската скамейка — и то журналистика — направо директор на училище, къде стават такива работи, нали знам къде ги разпределят младите специалисти да натрупат стаж и колко им плащат в началото, един тенекеджия взема десет пъти повече от тях, или монтьор...

Тя ме слушаше без да се обади, после спря — на онова, същото място, като някога, когато ми призна, че е помогнала на чудото.

— Слушай, Ал, чуй ме.

След известно мълчание:

— При нас е сериозно, нали така?

— Да.

— При нас е сериозно. Ние се обичаме и винаги ще се обичаме. Не сме просто влюбени поради необходимост да не си сам, поради

плътски пориви, поради някаква изгода извън нас самите, ние не сме случайно влюбени, нали така?

— Разбира се. Какви плътски пориви? Не бих никога посмял, преди да се обвържем, ценя те и честта ти ми е скъпа, можеш да бъдеш сигурна, че не заради това...

— Разбира се, разбира се, как мразя, когато дружките ми подхвърлят: на всички мъже само едно им е в акъла. И се подхилкват гадно. Всички мъже? Какъв елементарен начин на мислене — по себе си съдят. Но аз не за това, знам — любовта значи морал.

— Да.

— Ето сега ще си обещаем, че при нас няма да е като при тях — кимна към киното. — Защото ние се обичаме и нищо не може да ни раздели, нито хората, нито времето, нито разстоянията, нито раздялата, а най-малко някакви си презрени нещастни битови обстоятелства. Всичко това е временно, самите ние сме временни, само нашата любов е вечна. Тя е онова, наше, единствено наше, все едно тя е наше дете, трябва да го отгледаме, да му помогнем да израсне, да заякне и да стане човек, за да удиви света. Аз обещавам!

— И аз обещавам.

— Да го подпечатаме.

И ние го подпечатахме с устните си, така силно ги притиснахме едни в други, че за пръв път ме заболя.

73.

17 март, сряда

Ужасен ден. Да не беше идвал никога! На всичкото отгоре и един такъв студ, четири или пет градуса, през нощта ще замръзне и дръвчетата, дето се излъгаха да разтворят пъпки, ще видят надеждите си за плод попарени.

Евчо не дойде на училище. Това за него е много странно, защото той по принцип никога не боледува и не е отсъствал през цялата година нито веднъж. Е, разбира се, и той има право да боледува, все пак, човек е, макар и с необикновени способности, както се шегуват съучениците ми, защото той е най-умният и най-информираният в класа, голям математик, голям шахматист, абе изобщо момчето чудо, отличника на випуска. И не е някой зубрач, каквито са другите отличници и поради което са мразени, или натегач, на него все му е едно колко ще му пишат, обаче нали знае — пишат му шестици. И повечето съученици го обичат. В междучасието за втория час бях излязъл до тоалетната и като се върнах, чух аларма, когато влязох, заварих да се бият Паназа и Дебелия Пешо, те на майтап са се ступвали и друг път, ама сега работата беше сериозна, хвърчаха тупаници и ритници, Мано правеше някакви отчаяни опити да ги разтърве, но доста предпазливи, тъй като му предстоеше задгранично пътуване и не можеше да рискува нито някое нараняване, нито намаляне на поведението. Останалите се бяха скупчили в един ъгъл на стаята и гледаха мълчаливо. Отидох до Людмила и хванах ръката ѝ, беше гореща, влажна и трепереше.

— Мръсно мекеренце! — хриптеше Паназа. — Доносник гаден, кажи ти ли го изсра това лайно!

Пешо се защитаваеше глухо като юмруците му удряха най-вече въздуха. В един миг Паназа го издебна, хвана го за косата и с все сила блъсна главата му в прозореца, стъклото се счупи със звън и по главата на Дебелия протече струйка кръв. Тогава Паназа го пусна и се върна на мястото си, сякаш нищо не се е случило. Точно в този момент звънецът

удари и в стаята влезе Великова — класната. По случайност имахме час по физика. Мълчаливо огледа ситуацията, след което запита:

— Кой счупи прозореца?

Настъпи тишина, всички погледнаха дебелия Пешо, никой не гледаше към Паназа.

— Аз го счупих — изръмжа Пешо.

— Така. И как стана тази работа?

Пешо изтри кръвта от главата си, оказа се, че и на бузата има одраскване, от което също бе потекла алена струйка.

— Ами така... Бях се засилил да тичам, спънах се и паднах право на прозореца.

— Самичък?

— Самичък.

Класната помълча, огледа ни всичките, сякаш съобразяваше нещо. Имахме гузен вид, но наведохме глави в мълчаливо съгласие. Само Паназа гледаше дръзко, с ярост и омраза ранения.

— Ами добре тогава — каза накрая класната, — щом си го счупил сам, сам ще го поправиш. Знаеш къде има стъклар на тройката. Можеш ли да свалиш рамката.

— Мога — измърмори Пешо, след това отвори прозореца, измъкна нагоре крилото, хвана го с две ръце.

— Сега ли?

— Сега. После ще си продължиш училището.

Дебелия се измъкна, заедно с прозореца, през вратата.

— Ще се наложи да работим на студено — каза Великова. — Тези, които седят тук до прозореца, да се преместят на свободните чинове.

Няколко ученика минаха надясно и седнаха на свободните места, забелязах, че до Паназа не седна никой, макар че мястото беше празно, нали Евчо го нямаше.

— Така — каза Великова и най-сетне остави дневника на масата. — Ученици, имам лоша новина за вас. Вашият съученик Евгени Карамфилов е бил забелязан с цигара. Съобразно правилника за средното образование, особено новата разпоредба три хиляди и трийсет, ръководството на гимназията взе решение той да бъде изключен от всички учебни заведения в страната. Решението влиза в сила от днес.

Едно силно изхълцване от първия чин — Мариана, тя май си беше влюбена в него, до мен Людмила плачеше безшумно, просто сълзите се търкаляха по бузите ѝ, отнякъде друго момиче изхълца, Паназа проръмжа нещо през зъби. Но разбрах, че повечето са научили през междучасието, докато ме нямаше, затова ли се бяха сбили? Паназа беше много голям приятел на Евчо, не само седяха заедно, но често ги виждах да се разхождат и да разговарят из града.

— Ама как така? Ами той е пълен отличник, най-добрият в гимназията — започна Тина. — По всичко има само шестици. И беше... е най-умният в класа.

— Ето, виждате ли, как човек може да провали цялото си бъдеще заради една цигара — каза Великова, усещах, че и на нея не ѝ е хубаво да гонят най-добрия в класа ѝ. — Колко пъти съм ви казвала — бъдете внимателни, добре преценявайте какво вършите. А сега да обърнем внимание на физиката.

В междучасието всички се събраха около Паназа, гледаха го с възхищение, поздравяваха го, после Мано ми разказа — новината я пуснал Дебелия, всички се втрещили, а Паназа извикал: „Не е вярно, лъжеш, мекеренце тъпо!“, явно Дебелия е изглеждал много доволен, той си е тъпичък, а пък тъпите не обичат да има по-умни около тях. Затова отговорил: „Вярно е, изгоря професорчето, няма да има вече кой да ръси мозъци. Така е, като не си мериш приказките!“ След което Паназа скочил...

— Да направим подписка — хълцаше Мариана, — заради една цигара — не може да е вярно, нека се извини, да каже, че няма вече.

— Една цигара? — погледна я иронично Паназа, вярвай ти, че е за цигарата. И аз пуша в тоалетната, стига да искат, ще ни изловят всичките. Просто той наистина много говореше. Спореше с учителите...

— Трифка ли? — казах през зъби и просто се видях как стискам учителката за врата, — тя ли?

— Ами тя, как ли не, тя обичаше да спори с него, уважаваше го като събеседник, научаваше някои работи от него, не, в никакъв случай не е тя.

— Тогава?

— Тогава в този клас си имаме доносник. Това е. И аз не трябва сега да ги приказвам тези работи, да не ме хванат и мене „с цигара“

утре, ама не мога да не ги приказвам. Имаме си ушенце. И мръсникът да си го наостри и хубавичко да слуша, ако е тук. Да си направи една фотография и да си я носи все със себе си, защото като открия кой е, така ще го обработя, че и майка му няма да може да го познае — да има с какво да ѝ се легитимира!

Целият треперех от ярост, но така ме опари думата „фотография“. И „доносник“. Съвестта завъртя бургията си на мястото, което смятах за вече претръпнало.

— Да не е Дебелия? — казах с пресипнал глас.

— Ами, Дебелия. Дебелия е глупак — презрително рече Паназа, — той не става за такава работа, друг трябва да е, мамицата му, ама тоя друг да внимава.

Спомних си как бяхме видели Паназа на излизане от църквата и си помислихме, че той... Да, как може да се излъже човек. Какви хора, какво време. Интересно, аз съм ревнувал от Евчо, по-умен, по-подготвен от мен, по-инициативен, би трябвало към яростта, объркаността, тъгата, да се промъква и една струйка подлично доволство, все пак няма да има вече на кого моята любима да се възхищава. Но не, даже и следа от такова нещо нямаше. Дали наистина заради приказките му, заради разсъжденията му? И точно аз ли да се чудя, сякаш не ги познавах директно, сякаш не знаех, какви са методите им да те накарат да им кажеш точно това, което искат да чуят, което са си измислили предварително. Жалко за момчето. Такъв талант! Ама че нелепост.

— Братче, исках да се намеся — призна ми след училището Мано, — исках и аз да защитя Евчо, това за подписката първо на мене ми хрумна, ама мълчах като най-долна пачавра. Вдругиден отплаваме, нали така, след два дена. Пък знаеш ли колко лесно ти вземат задграничния паспорт в последната секунда, без да ти дават обяснения... И мълчах, стисках зъби и мълчах като путка!

74.

19 март, петък

Първият ми цветен филм най-после е готов. От вълненията на последните дни не можах да му се порадвам като хората. Бяха го навили от фотото, та го развих и навих наобратно, да може да се поизправи и ще си купя рамки, да го подреда в тях — има много добри кадри — от изгрева — само две истински успешни, другите са прекалено тъмни — там, където слънцето е червено, или морето е наред, а слънцето е бяло кръгче, ще трябва отново да опитвам, докато хвана начина. Някои кадри са леко недоекспонирани, а тези с къщата на Панос — леко преекспонирани, но нищо, там липсата на ярки цветове наистина въздейства. Кадърът с Виктория се е размазал, както тя, така и гларусите зад нея, но това също ми изглежда интересно, хванал съм движението, не знам дали ще го хареса тя. А Людмила е само на три пози — на прозореца на училището — с престилката. Доста тъмна поради контражура, следващия път трябва да внимавам повече, наистина резултатът е окончателен и не може да бъде коригиран.

А диапозитивите с гларуса са чудесни — и онези — с дългите сенки по булеварда, както и очаквах — почти черно-бели. Има нещо мистично в тях. Карат ме да се гордея, нямам търпение да ги видя големи на стената. Ех защо не можех да ги покажа на Панос...

Още не мога да се отърся от шока, като насън ми е, става въпрос за Евчо, не знаех, че присъствието му е било толкова важно за нас, гледам, че и другите вече два дена ходят като попарени. Но като че ли най-шокирана изглежда да е... Трифка. Днес имахме трифкознание.

— Не ми го побира акъла — започна тя, докато крачеше нервно пред черната дъска, а ъгълчето на устата ѝ играеше, тя си има такъв тик, — направо не ми го побира главата, цялото си бъдеще, бляскаво може би, ей така да захвърлиш на боклука заради някаква цигара, вие много добре знаете правилника и постановлението, не е като да не ги знаете. И да беше някой глупак, разбирам, някой пройдоха, ами той —

отличник, интелигентно момче, начетено, умно, ще ви кажа, правеше ми удоволствие да споря с него, аз, дете съм преподавателка, понякога научавах неща от него, и ние не можем да огреем навсякъде, нищо че работим по дванайсет часа в денонощието, не мога да го асимилирам това нещо. Ей, опичайте си акъла, не ни правете такива номера. И за какво? От келешлък, ето от какво, сега гледате да ги научите, да се фукате пред мадамите, да се правите на големи, е да, ама големите се мъчат да ги отказват, вече не е и модерно, достатъчно има да ви трови живота, та и вие допълнително да се тровите с тези боклуци, защо, питам ви защо? Трябва да ви кажа, че съм възмутена и изключително разочарована.

И изглеждаше искрена, впрочем тя винаги си е искрена. И когато говори глупости, и когато не са толкова глупости.

Днес Мано го няма на училище, успя да се освободи последните десетина дни, за да тръгне с баща си. Трябва да са отплавали рано сутринта — в четири или пет надолу към Дарданелите и Босфора, честно казано, радвам се, Мано непрекъснато се страхуваше, че някой може да пусне донос срещу него и в последния момент да му попречи да замине, имало много такива случаи, казваше, аз не вярвах и в себе си го бях обявил за параноик, ама като стана тази работа с Евчо, се стреснах. Минавам за най-близкия му приятел, пред мен не си държи езика зад зъбите, ако станеше гаф, кого щеше да заподозре? Мен, разбира се. И тази болка пак се заби в съвестта ми. Е, слава Богу, всичко мина, корабът трябва да е отплавал, лек път... а, не така, казваше ми Мано, на моряк се пожелава попътен вятър, макар че то сега вятърът не играе никаква роля в движението на морския съд, освен ако е много бурен, да речем. Е, такова е пожеланието и сигурно можем да го изтълкуваме символично, Панос би ми го обяснил подробно, разбира се, но не е зле и аз да започвам да си движа мозъка.

За Панос. Панос продължава да го няма, разбира се, веднага пуснах писмото му до онези хора в Пловдив и запомних адреса, разбира се, не добавих нищо към него, нито го прочетох. Панос беше оставил плика незалепен, може би за да покаже, че ми има доверие, но може би искаше да го прочета, може да имаше нещо и за мен в него. Е, щеше да ми намекне по някакъв начин. Той ме познава, знае, че не бих прочел чуждо писмо. По всяко време бих могъл да напиша на тези

хора и да им разкажа за какво става въпрос, ако се наложи, нали имам адреса им.

Вчера проявих поредния си негатив, събирам ги, като ме повика Виктория, да имаме повече неща за копиране. Не знам защо се бави, дали не е размислила и не се е отказала от тази идея? И под чина ми остава все празно. Значи с нейния — ще имам три филма за копиране — това прави от 108 до 120 снимки, ако печатам по един екземпляр, имам в една кутия може би 70 къса хартия, непременно трябва да си взема поне още една кутия от сто, само че се чудя, дали да бъде нормална или малко по-контрастна. И другото, което се чудя, е, откъде ще взема пари, баща ми и майка ми сега само за пари говорят, от кого колко да вземат и как да му ги връщат, нали сме пред огромното събитие: Жигула. Форд бил казал, от Паназа го знам, колата не е лукс, а необходимост. Е, у нас тя си е празник, не всеки може да си я позволи, честно казано и ние не можем да си я позволим, ама ще се напънем.

Изобщо ден, в който нищо не се случва, или да кажем, нищо особено не се случва. Освен вътре в мен. Но това не е за дневник.

75.

21 март, неделя

Уж щяхме да се разхождаме, обаче не би. Някакви роднини й дошли на гости. Така че се разхождах сам. След студовете отново се затопли, от градините убийствено мирише на зюмбюли и нарциси, гугутките пак мелодично закопняха, даже кос чух рано сутринта да извива кръшно своите мелодии, също като човек как свири с уста, можеш да го напишеш на ноти. Целият град е настръхнал в някакъв особен трепет, сега магията му се усеща най-силно, очакване на чудото, може би така трябва да го наречем — очакване на чудото. Предпролет. Предчувствие за нещо хубаво, нещо, което непременно ще ти се случи и никой и нищо не може да попречи то да се случи, защото е само за теб и е на път. И хем знаеш какво те очаква, хем го възприемаш като изненада, като свиден дар. Всичко се събужда, развива, разлиства, полудява, проявява своята същност и стремеж, избухва в цветове, във форми, в страсти не само отвън, но и вътре в теб, в мислите ти, в усещанията ти, във възприятията ти, поставя на очите ти филтъра на празничността, на копнежността, на цъфтежа. Може би така се усещам, когато проявявам филм. Знам, че ако избързам, ако отворя бачока, ще го осветя и скритото изображение ще избяга. Родено от светлината, но още спотаено, невидимо, то трябва да бъде проявено, за да стане зримо и фиксирано, за да остане запечатано върху лентата и точно този процес на превръщането на невидимото във видимо, на несъществуващото в съществуващо е магията, чудото. Както четох в Библията, бог създава света от нищото, прави съществуващо от несъществуващото, а после твори човека — от земя, от пръст и вдъхва в него жива душа, едно скрито изображение, по образ и подобие свое, ето образът, който е в тайната. Във всеки един от нас. И нашата задача е да проявим този образ, да го запазим от осветяване, да го направим видим. Кой сме ние? Откъде сме дошли и защо? Това е скритото изображение в нас и изглежда проявител му е любовта, тя прави нещата видими — *да бъде виделина*. И ето сега,

предпролетната природа ни дава пример, подсказва ни разгадката на тайната, която носим в себе си, топлината на слънцето е нежност, светлината му е сила, тази сила и нежност правят пролетта, а тя е любовта на природата. И черните клони се отрупват със зеленина, с цветове, разкриват своята скрита същност, образа си, който всички ние възприемаме с възторг и с радост. Но ако носим нещо лошо, нещо тъмно в себе си, ако нашето скрито изображение е некрасиво, съдържа разруха и гибел, то кое е, което го проявява, омразата ли? Сигурно противоположността на любовта е омразата, тя, ако погледнем математически, е любов със знак минус. Но как да различим любов от любов, пролет от пролет, нали под едно и също слънце растат и здравеца, и мухоморката, и розата, и татула? Важно е какво скрито изображение сме формирали вътре в нас, от него ще се появи нашата истинска същност, щом я докосне южнякът. И да изчистваме отровата, да сме безпощадни към нея, да я изчистваме всеки ден, а значи — да сме безпощадни към себе си. Любов, помогни ни!

76.

24 март, сряда

В този ден от седмицата се срещам с Панос и научавам много от него. За живота, за светлината и рисуването с нея. Сега Панос в болницата чака да го оперират и състоянието му е „стабилно“ — вчера се обадох по телефона, за да попитам как е той. Първо не искаха да ми дадат никакви сведения — само на най-близките роднини, обясних, че съм негов ученик в областта на фотографията, искам да го попитам нещо, свързано с тази материя, не биха ли го повикали на телефона. Изсмяха ми се — не били телефонна централа. Поне това ми казаха, че състоянието му е стабилно, но за операцията е още рано.

След училище минах пак край къщата му, доста голяма разходка, но днес и времето е по-топло, пролетта вече е астрономически факт и се чувства навсякъде. Но, както Панос беше казал, ако не я чувстваш в сърцето си, няма как да я почувстваш и около теб. Ех, дворът му е разцъфтял, даже първите пчели чух да бръмчат около храста, а и пеперуда видях — животинките възкръсват, заедно с дърветата и цветята, всичко се радва на животворните потоци светлина. Трябва да си купя диапозитивен филм, сега светът е цветен!

И сънищата ми са цветни — и много ярки, какво ли означава това? Някой беше казал — май че беше дебелият Пешо — по някакъв повод, че само лудите сънували цветни сънища. На което Евчо, ех тоя Евчо, беше отговорил: а тъпите мислят само черно-бяло. Че Пешо си е тъп, тук две мнения няма, не го виждам да изкара годината, но успехът в училище изобщо не е критерий за интелигентност, я виж малкото Мими — по всичко шест и нито едно изречение извън написаното в учебника. Питаш я за нещо обикновено — не казва „не знам“, а „това още не сме го учили“. Нито пък може от назубреното да събере едно с друго и да получи нещо трето.

Бях забравил съня си, но пред къщата на Панос той изплува отново пред мен, даже с поразително ярки подробности. Беше цветен. Намирах се уж на плажа, а беше нещо като заливче, закътано от

скалички, с малко хора, златист пясък и доста обширен остров недалече от брега. На пясъка, върху пъстра кърпа, лежеше Людмила по гръб със затворени очи. В съня ми тя беше съвсем гола, това естествено, ми действаше възбуждащо, съзерцавах нежните ѝ гърди с бледорозови зърна, златистите косъмчета между бедрата ѝ — които не съм имал още възможност да видя, ръцете ѝ, отпуснати на пясъка, гладкото ѝ лице, от което бяха изчезнали всички лунички и младежки пъпки, каквито ние имаме на тази възраст, слънчевите лъчи се разхождаха по тялото ѝ и просто виждах как я галят и ѝ се радват. А тя беше неподвижна. Не знам защо си мислех, не, знаех със сигурност, че ако я докосна да я погала, ще изчезне. Затова затаих дъх и само я наблюдавах. Малки вълнички плискаха почти до петите ѝ, морето беше спокойно. В един миг чух бучене, от никъде се появиха облаци, които закриха слънцето, някакъв глас нареждаше, като от високоговорител незабавно да се отправим към острова, за да бъдем спасени, огледах се — бяхме останали сами, светлината беше станала неприятно рязка и бяла. Опитах се да я разбудя, докоснах красивата извивка на рамото ѝ, тя не изчезна, но започна да става прозрачна, гласът ми каза незабавно да тръгна, тя ме чака на острова. Видях множество, което се бе отправило към този остров, може би морето до него беше плитко, защото никой не плуваше, всички ходеха по дъното и то им стигаше само до коленете. Сложих чантата на рамото си и тръгнах с другите към острова, дъното режеше петите ми с миди и раковини, но морето се оказа наистина съвсем плитко. След минута бях на острова и тръгнах да я търся — на групички седяха хора, облечени в бански костюми, а някъде и съвсем голи — но това вече не ми действаше възбуждащо, напротив, имаше нещо ужасяващо в тях, нея я нямаше никъде, а ми бяха казали, че ще я намеря там — обърнах поглед към брега, на който я бях оставил, но бряг нямаше — в един момент се оказа, че островът е далече в морето — един малък остров, без нито едно дърво на него — само камъни и златист пясък. От никъде не се виждаше суша. Изведнъж я видях — седеше на една скала, облечена с най-красивата си рокля и, с гръб към мен, гледаше морето. Реших да я фотографирам така и потърсих фотоапарата в чантата, която беше на гърба ми, но го нямаше там, чантата беше пълна с черупки от миди и раковини, изсипах ги на брега, от шума тя се обърна — лицето ѝ беше на Виктория. Изгледа ме строго, като че ме

обвиняваше за нещо и пак се обърна към морето. Хвърлих чантата на брега и тръгнах по него — излязох на бял път, светец от слънцето до болка в очите, поех по този път, който извеждаше на малък пристан, на пристана имаше пейка, на нея седеше Панос — облечен в бял костюм, до него имаше куфар.

— Чакам кораба — каза ми той, като ме видя, — нещо се забави, чул ли си дали има закъснение?

Не знам защо ме обхвана страх от този кораб. Казах:

— Съобщиха, че няма да дойде. Хайде да вървим да се прибираме. — Хванах куфара му да го нося и го подканих да тръгваме.

— Хе, ами че аз нали точно затова чакам. Да се прибирам искам. В родината, при моите си. Откога ме чакат.

После погледна куфара в ръката ми и додаде:

— А куфара го вземи, той е твой, за тебе съм го донесъл. Вътре са нещата, от които имаш нужда. И онова топче, дето го загуби, когато беше малък, спомняш ли си, дето много плака за него, цял ден плака, и то е вътре, не се притеснявай.

След което той се обърна отново към морето. Тогава видях в дъното на хоризонта кораба, той се приближаваше, ставаше все по-голям и по-голям, стана огромен, изпълни пространството със себе си, а Панос се изправи и леко, с някаква детска походка, в която имаше радост, се запъти към него. Скръб завладя душата ми и за да не се разплача, се обърнах към острова, вдигнах куфара — сега той беше невъобразимо тежък, не знаех как бих могъл да го понеса, в далечината по белия път видях женска фигура, но вече не знаех дали е Людмила, или Виктория. Тогава се събудих.

Сънят остави някаква тежест в мен, не знаех как да си го изтълкувам, със светлинните петна, които утринното слънце хвърляше по стената до леглото ми, той започна да се разпада на елементи, искаше ми се да стана да го запиша, но нямах сили и за това, след минута го бях забравил съвършено и единствено не дотам здраво усещане се беше утаило в съзнанието ми. Както и идеята, че Панос е в опасност. Затова когато майка ми и баща ми излязоха на работа — имахме първия час свободен — потърсих в указателя и набрах телефона на болницата. А ето че след училище, пред къщата на Панос, сънят изгря отново в паметта ми, с най-ярки подробности и детайли — като в добро фотоувеличение. Даже, както понякога се случва с

интересните сънища, по-късно се появиха подробности, които аз не знам сънувал ли съм ги, или въображението ми ги е създадо след това — както в най-обърканите сънища едно нещо води до взрив от асоциации и като че ли само за миг преживяваш стотици неща, най-различни, понякога противоположни едно на друго, едновременно, сънят засява идеи, които могат да се развият в будно състояние, така, че после да си ги спомним като сънувани. Ето например не мога да си спомня, попитах ли Панос как ще се свързваме, когато той замине, ако имам нужда от съвет и той дали ми каза: много просто, нали имам телефон, знаеш ми номера, винаги, когато имаш нужда от съвет, звъни. Явно в самата природа на сънищата е заложена тази фрагментарност, която за частици от секундата те зарежда със спомени, способни да се развият по-късно. На сън времето се движи с други измерения, случвало ми се е да сънувам случки, можещи да изпълнят цял ден и като се събудя, се оказва, че съм спал не повече от минута — две. Не знам има ли телефон Панос, трябва да има, не съм го виждал в работната му барачка, и номера му не знам.

И още нещо се случи днес. Имах писмо от Виктория. Оставено, както винаги, под чина. Отново се постарях Людмила да не разбере за него, това лъжа ли е? Не, просто не ми се искаше да я тревожа, така или иначе при първа възможност ще ѝ разкажа всичко. Писмото беше кратко:

„Здравей. Какво ще кажеш за тази неделя след четири следобед? Материали има, макар да не съм наясно точно какви и за какво. Като дойдеш, ще се оправим.“

Следваше адреса — оказа се, че живее недалеч от нас.

77.

26 март, петък

Когато се върнах от училище, целият апартамент беше пълен със звуци. В хола заварих баща ми с един негов колега, Ставрев — преподаваше някаква техническа дисциплина, така и не знам каква, ние не изучаваме такива неща в гимназията, много по-млад от баща ми, с гъста черна коса и мустак. Като ме видя, той се засмя и каза:

— Ето кой ще оцени усилията ми по достойнство. Решихме да попълним фонотечните авоари на тази забележителна звукоизвличаща машина.

Магнетофонната приставка стоеше на масата, свързана с един разкошен „Ухер“, купчина магнетофонни ленти и няколко грамофонни плочи допълваха пейзажа.

— Макар че, честно казано това са си направо олдис, така съобразени с желанията на уважаемия колега, мелодични балади, кротка музика, не нося нито Пърпъл, нито Юрая Хийп или Роулинг Стоунс, даже Битълс са вече история, е, от тях нося най-популярното — „Йестърдей“, „Имаджин“, „Лет ит би“. Ето тук — Нат Кинг Кол — сребърното гласче на Америка, Елвис, разбира се, Пол Анка, Пат Бун, а тук и руски цигански романси, ако ти харесват — театър „Ромен“ — Сличенко и Волшанинова...

Баща ми, който дотогава не беше показвал никакъв интерес към поп музиката, слушаше, все едно оня му говореше на японски.

— Абе критерият е един — каза накрая Ставрев, — харесва ти — не ти харесва, проста работа.

— Това, което в момента слушаме, ми харесва, ето такива неща искам. Но в края на краищата ти си специалистът.

— Хе, специалист! — засмя се Ставрев, — вярно че малко меломан си падам и сума ти пари съм дал за плочи, повечето не могат да се намерят тук, носят ми ги от отгатък, или ги записвам. Има маняци, като вземат плочата с бели ръкавици и веднага я записват на лента или на касета и повече не я пипат, слушат записа, вие що не си

вземете един касетофон, много по-практично е, и може човек да си го носи където поиска. Виж сега, Том Джонс съм забравил, ама него често го пускат по нашето радио — „Дилайла“ и „Зелените треви“ всеки ден ги слушам, хм, и повечето френски, италиански, е, човек не може всичко да запише, няма да му стигнат лентите, така че Адамо и Челентано ще ги оставим за друг път, е тука имам една песничка, много я обичам, ще ти я запиша — от филма „Доктор Живаго“, сега този филм поради идейната му насоченост никога няма да го пуснат у нас, обаче музиката винаги руши границите и звучи навсякъде.

Наистина прав беше, — чудесен дует на мъж и жена — на френски. Затърсих в паметта си да се сетя какъв беше този доктор Живаго, някакъв френски филм ще трябва да е, самата мелодия беше съвсем френска — с много спокойствие и любов в нея.

От кухнята се обади майка ми:

— Ей, да не вземете да ми изтриете концерта на Чайковски и симфониите на Бетховен, те са надписани.

— Спокойно — каза татко, — купил съм нови ленти. Немски. ОРВО.

ОРВО ли? Филмите, на които снимам.

— Ето Би Джийз тук — продължаваше да разказва Ставрев, те тримата са братя — това е гаранция, че ще продължават да пеят заедно цял живот. Имат и още едно малко братче, Енди, но той не иска да пее с тях, започва сам да прави кариера, е, батко му Бари му пише песни и на него, той е най-големият, другите двама са близнаци. Ако сте гледали филма „Мелъди“ (има си хас, три пъти го гледах миналата година и съм влюбен в главната героиня, момиченцето Мелъди), там музиката е на Би Джийз, специално за филма написана.

Следваха също така подробни информации за Елвис Пресли, за Франк Синатра, за Нат Кинг Кол, чиято „Мона Лиза“ слушахме в момента.

— И аз работя с материали на ОРВО — казах в една от паузите на музикалното образование.

— А, фотография, това е твоето хоби — досети се Ставрев. — Хубаво хоби, да запазваш миговете за себе си и за другите. Да, вярно, те са фабрика за фотоматериали, там са добри — иначе ролките и касетите за магнетофони — е, понякога ги докарват де, ама аз лично не съм много доволен от тях. Виж и АГФА също правят ролки и касети —

качеството е съвсем друго. Значи така, другия път ще донесе малко Челентано, малко френски шансон — Азнавур, Жо Дасен.

— А „Джизъс Крайст Суперстар“ — рокоперата? — попитах смело, в училище си приказвахме за нея и някои мелодии ми бяха познати.

— Е как, разбира се, стига да искаш — имаш я, пригответи си лента.

За Ставрев бях чувал, че у дома си има една стена плочи, ленти и касети, снабдява се от най-различни източници, баджанакът му ходи с корабите, пък и те са цяло общество меломаните, разменят си записи и са винаги информирани. Преди време не е било много легално, западната музика се е брояла за идеологическа диверсия, че и в лагер са пращали за нея, знам го. Сега и тук може да се намери такава попмузика — „Балкантон“ пуска плочи „Световна естрада“, нашите певци пеят чуждестранни песни с български текстове и по радиото могат да се чуят и Том Джонс, и Би Джийз, по нашето радио, имам пред вид. Но на Ставрев колекцията сигурно е по-голяма от тази на Българско радио. Затова баща ми го беше избрал — освен Лили Иванова и Емил Димитров в естрадната музика има и други неща. Аз също не съм така запознат като, например, Паназа. Той не крие, че слуша радио Свободна Европа и Гласът на Америка само заради музикалните им предавания. Е да, ама те ги заглушават, пускат силен шум на честотите, на които те предават и при този брум каква музика можеш да чуеш? „Не всичко заглушават — казва Паназа, — заглушават новините и политическите коментари, а те не ме интересуват, музиката често не я пипат, така че си струва.“ Дали наистина не слуша политическите коментари, или го казва заради ушенцето, което подозираме всички и което изгори Евчо? Баща ми е против тези станции, той мисли, че те пускат музиката за примамка, младежта се хваща на въдицата и се подлага на идеологическа диверсия. Не, не е партиен член, нито е съгласен с много работи, ама и не обича всичко да се критикува, запада, казва, да погледне себе си, и той има много трески за дялане. А може би иска да ме предпази, нали сме учили за разгрома на опозицията, за Народния съд. Не е безопасно да ги слушаш тези станции, това си е сигурно.

78.

28 март, неделя

Така. Сега трябва да опиша всичко поред, без да премълчавам нищо и пред себе си, най-вече пред себе си, защото съм станал професионален лъжец, лъжа всички наоколо. Опитвам се да се убедя, че съм принуден да го правя, поради обстоятелствата и това също е лъжа, това е най-голямата лъжа. В лъжа живеем и сме свикнали на лъжата, вече отдавна е спряло да ни прави впечатление. Затова съм длъжен сега всичко подред да опиша, най-подробно и точно, без да измислям, без да премълчавам или да украсявам. Един ден тя, разбира се, ще го прочете така, както е написано и ще ме разбере. Но дори да не ме разбере, поне няма помежду ни да има никакви тайни. Не трябва да има нищо скрито, нищо премълчано, никакви тайни между двама, които са си близки. Защото тайната между нас е нещо страшно, тя може да бъде скрита някъде, в някое тъмно мазе надълбоко, да бъде игнорирана и забравена, но няма да престане да съществува, да се разлага и гние. И този неин дъх на развала и гнилоч ще се издигне високо, все по-високо, докато ни обгърне и задуши.

Но преди всичко съм длъжен да опиша случилото си заради себе си, защото аз самият не разбрах какво точно се случи, защо се случи и как. Когато самият ти си потопен целият в събитието, не можеш да го осъзнаеш, въвличен си във вихъра му и действаш машинално, без да разсъждаваш, инстинктивно и интуитивно. Затова ще ми е нужно да се отделя, да се дистанцирам, за да го опиша като че съм го наблюдавал отстрани, като независим фотограф, като фотографски обектив — безпристрастен, точно регистриращ свидетел, сякаш разказвам филм, който съм гледал. То си беше и филм, страхотен, завладяващ филм, от който още не мога да дойда на себе си. И не знам дали ще мога.

Така.

Сутринта се събудих в шест. От някакво празнично чувство, усещане, че ми предстои нещо хубаво, малко по-късно си спомних, че съм поканен в лабораторията на Виктория. Сам, с красиво момиче, в

тъмна стаичка. Това, само по себе си, беше повод за вълнение. Сетне — щях да работя на професионален фотоувеличител в добре оборудвано студио, това беше повод за празнично очакване. Като допълнение — денят обещавахе да бъде много хубав, гларусите се надвикваха с призивни гласове, а когато за миг млъкваха, дочувах копнежните гукания на гълъбите, природата се събуждаше пролетно и разтваряше порите си за любовта. По едно съвпадение Людмила беше заета днес почти целия ден — включена е в група за художествено слово, където подготвят рецитал по случай скорошния юбилей на Априлското въстание, нямат много време, затова трябва да репетират и в неделя, във физкултурния салон, ще да ги ръководи актьор от театъра, Славейко Василев и беше или Цако Дачев, не помня — за днес имаше насрочени две репетиции, едната сутрин, другата — следобед.

Преди два дена напазарувах — една кутия „Фохар“ — сто къса 9×12, готови комплекти химикали за проявител и фиксаж — пари ми даде баща ми, след онази музикална терапия на Ставрев, се оказа неочаквано щедър — цели десет лева, даже останаха за един диапозитивен филм. Следващият.

Взех душ, смених си дрехите, положих грижа да се среща като хората, защото косата ми е от рождение объркана и не можеш лесно да я подчиниш на гребена, облякох кадифен панталон, една бежова риза, бежов пуловер отгоре и си приготвих едно яке, необлично от една година — майната им на униформите, фуражките, емблемите. Сложих материалите в една чанта, заедно с фотоапарата и се запътих към посочения блок — бързо го намерих. Само че се оказа, че съм излязъл много рано — бях там в четири без петнайсет и за да убия времето, реших да пообиколя квартала. Беше относително нов, блоковете — осем и повече-етажни — стърчаха, успоредно на морето. Срещу тях преди беше блато — когато бях в прогимназията, обикаляхме с приятелите — в това блато моливната фабрика „Хемус“ изхвърляше бракуваната си продукция, можеше да си съберем колкото искаме моливчета, а и от няколко дефектни химикалки да си монтираме една работеща. Сега блатото беше затрупано с пръст. Покрай железопътната линия за поморийското влакче можеха да се видят микроскопични градинки, обградени с метла или драки, в които по някоя сива женица, сгъната на две, прекопаваше засетия чесън. Едва ли е заради реколтата — българинът си обича земята и като я види да пустее, му става

мъчно, че си загражда градинка, да се грижи за нея. Между блоковете имаше малка бакалия, зеленчуков магазин, бръснарница и цветарски магазин — навсякъде беше затворено, нали е неделя, и съжалих, че не съм се сетил да купя цветя. От друга страна цветята щяха да са нещо задължаващо, не идвам на среща, а по работа.

Точно в четири звъннах на един от звънците — там, където прочетох фамилията. Почти веднага чух силен шум от домофона и гласа ѝ, едва различим на фона на шума:

— Да, кой е?

— Аз съм — отвърнах, — Александър.

— Слизам веднага.

Очаквах да чуя щракване, отключващо вратата, даже за сигурност пробвах един-два пъти, но тя не се отвори. Може би механизмът за дистанционно отключване не работеше. За щастие много скоро чух стъпки и я видях през счупеното матово прозорче. Тя ми отвори, от нея ме лъхна топлина и някакъв аромат на горски цветя, подадох ѝ ръка, а тя направо ме прегърна и ме вкара във входа.

— Благодаря ти, че дойде — каза тихо, вероятно за да не би да подслушват съседите от първия етаж. Хайде да вървим.

Но вместо нагоре, тръгнахме надолу към мазето — лабораторията се оказа там. Така беше логично, разбира се, но малко съжалих, не знаех на кой етаж живее тя и дали от високото няма да се вижда целия залив. Виктория запали лампа в коридора, от двете страни на който бяха наредени вратите за мазетата, някои врати бяха съвсем прилични и аз си помислих дали не живеят хора зад тях, в края на краищата жилищния проблем в нашия град е голям, и в блока ни, само в нашия вход, живеят две семейства в мазето. Пред една от тези врати Виктория спря и я отключи — намерихме се в малко коридорче, от което се влизаше в две отделни помещения, в едното от тях подът беше издигнат на дървен подиум. Това беше фотолабораторията.

— Оттатък е истинското мазе — каза ми, все още тихо, — складовото помещение, искам да кажа, това тук дядо си го направи за лаборатория, прекара си и ток, и вода — отгоре, за да е на нашия електромер и на нашия водомер, да не се сърдят съседите, че има и големи катили между тях. В съседното помещение минава тръбата за мръсния канал, това улесни прокарването на водата и тока, даже,

теоретично погледнато, можем да свържем и тоалетна, и душ, обаче е много тясно за такива удоволствия.

Тя заключи вратата отвътре и влязохме в лабораторията, дъхът на влага и мухъл, който ни съпровождаше в коридора и малкото коридорче, се замени с мирис на фотографска химия — както при Панос — и аз се почувствах изведнъж уютно. Прозорчето, добре затъмнено отвътре, беше полуотворено, зад него имаше мрежа, достатъчно ситна, за да не могат да влизат дребни животни отвън. Виктория го затвори плътно и запали лампата. Малка, но чудесно оборудвана фотолаборатория — в дясно голяма маса с чекмедже, на масата два фотоувеличителя, единият голям, сигурно „Крокус“, какъвто има Панос, другият — малко по-малък, и двата закачулени с черно платно и найлоново чувалче отгоре, три рамки, три различни аладинови фенера, вероятно с различни стъкла, някакъв апарат, предполагам за измерване на времето за експонация на хартията, вани от най-различни размери, подпрени на стената, три от тях — подредени в дясно от увеличителите, четвърта, по-голяма — на малка масичка малко по-долу, както беше и при Панос, бяла лампа над ваните за оценка на готовата продукция, под едната от ваните — ламаринена кутия с шнур и щепсел, по всяка вероятност саморъчно устройство за затопляне на проявителя. На отсрещната страна — дълбока мивка, чешма с течаща вода, на която е вмъкнат маркуч, който да излива водата на дъното на мивката, в отливника — голяма фуния, позволяваща мивката да стои пълна, докато циркулиращата вода изтича през нея, под мивката — електрически радиатор, по цялата стена — рафтове с фотографски книги, подвързани стари броеве на списания и плътно затворен шкаф, вероятно за материали. Голям стол пред масата и табуретка. На рафтовете — везни, термометри, различни мензури, канички, на масата между увеличителите — фотографски маски: малки метални звездички на дълга метална пръчица и различни други приспособления, които даже не знаех за какво се използват. Под масата видях две бутилки по два литра и половина, на едната беше залепен лейкопласт с написано с химикал „П“, на другата — също — с „Ф“. Беше от ясно по-ясно. Течностите в бутилките бяха съвсем бистри и почти нямаше утайка. На стената стайният термометър показваше 18.

— Трябва да затоплим — казах аз, — добре е в помещението да е 20 градуса, това е работната температура на разтворите.

Виктория включи радиатора.

— Добре, ще бъде — каза, — иначе на мен и сега ми е почти горещо.

Погледнах я, беше видимо развълнувана, гледаше ме и в погледа ѝ се четеше нежност, помислих си — като постоим малко тук, помещението само ще се стопли — от присъствието ни, от дъха ни, от тази внезапно появила се близост.

— Тук има химикали — казах, — изглеждат наред, можем да опитаме с тях.

— Не знам, аз нищо не разбирам, нали ти казах, ти си майсторът, ти си вълшебникът. Аз съм само една малка нескопосана феичка, ти трябва да ме научиш.

Разсмях се. Сетне изплакнах на чешмата поставените предварително вани и ги напълних с разтворите, в средната и в голямата налях вода, поставих дънния термометър, който беше закачен над ваничката с проявителя в разтвора — живакът бързо пропълзля до 19. Отчулих по-големия увеличител — наистина беше „Крокус“, погладих корпуса му и извадих тежката рамка така, както ми беше показал Панос. Обяснявах на глас всичко каквото правя, Виктория ме гледаше с усмихнати очи и кимаше, беше седнала в страни зад мен на табуретката. Беше толкова близо, че усещах топлия ѝ дъх край ухото си, от което ми беше приятно. Реших да не експериментирам с нагревателя, разликата от един градус щеше бързо да се навакса от радиатора и от нас двамата. Интересното е, че тогава не ми направи впечатление как така температурата в мазето през все още хладния март се оказа 18 градуса, обяснението може да е само едно — тя го беше затоплила преди това, а после беше отворила прозореца, за да се проветри.

След това изпробвах един по един фенерите, първият беше най-слаб, вторият — по-силен, избрах него, за черно-бяла фотография би трябвало да става, третият ми се стори прекалено ярък и не беше нито червен, нито тъмнозелен, като другите два, а жълт. Запалих фенера и угасих лампата.

— Ето сега стана тъмно — казах, — настъпва момента на магията, на чудото, в което нашите негативи ще се превърнат в

прекрасни позитиви, щом ги прониже светлината и ще се появят от нищото върху бялата хартия.

— Страхотно! — прошепна тя почти в ухото ми и ме опари с дъха си.

— Е, както е в живота, на нас ще ни се струва, че е от нищото, но няма да е от нищото. От скритото изображение ще е, онова, което светлината засява в хартията. А сега ще видим как става това засяване. Ето филмът.

Извадих от чантата пакетите хартия и ги сложих на масата под другия, все още зачулен, фотоувеличител. След това отворих чекмеджето. А то беше пълно с хартия от всички размери. Развих един от пакетите 13×18 картон и настроих рамката на този формат. Неочаквано тя леко погали ръката ми. Жест на доверие, жест на топлота, вълнението ме заля.

— С какво да започнем? С първите кадри? — включих увеличителя, преди това прибрах останалата хартия и листа, с който бях ограничил формата и затворих уплътненото черно чекмедже — колко удобно измислено! Нагласих филма в рамката за негативи и завъртях ограничителите отстрани, докато остана само кадъра, поставих рамката за хартия под него, оправих фокуса. Обяснявах всичко което правех.

— На теория ми е ясно — каза тя, — обаче на практика обикновено друго излиза. Ще ме пуснеш после аз сама да направя няколко снимки, да видим как ще се справя.

— Непременно. Виж сега, тук има и стоп-часовник, ще го нагласим на една секунда време, ето така, натискаме тук това копче и лампата на увеличителя ще светне за една секунда, а след това ще се изключи. Сега ще направим стъпаловидна проба — ето това парче фотохартия (в чекмеджето имаше цял сноп изрезки, завити с черна хартия) — поставяме го на рамката, закриваме четири пети с парче черна хартия и правим първата експонация — натиснах часовника и след секунда светлината се изключи със силно щракване. — Така, сега откриваме и втората пета, още една секунда, а сега третата — набързо извърших процедурата. — Така. Какво имаме сега? Тази, последната част е експонирана само една секунда, на следващата ѝ се събират две, на другата — три и така до пет, ясно ли е?

— Погледнах към нея в полумрака, очите ми бяха вече свикнали на лабораторното осветление, тя ми кимна, гледаше ме право в очите — и нейните големи очи, в които се отразяваха миниатюрните зелени светлинки от фенера в мрака изглеждаха бездънно дълбоки и нежни, чак тръпки ме побиха от близостта им. Окопитих се и продължих:

— И така, сега ще проявим тази проба и ще я разгледаме добре. Много внимавай, това тук е проявителят, или поне се надявам да е, на шишето пишеше „П“, той трябва да извика скритото изображение и да го направи видимо.

И наистина, изображението бързо се появи — първо там, където беше най-дълго експонирано, после постепенно и в другите участъци.

— Чакаме около половин до една минута. После внимателно хващаме снимката с щипката, изплакваме я във водата и — внимавай — отгоре я пускаме във ваната с фиксажа, непременно отгоре, ако потопим щипката във фиксажа и после в проявителя, то проявителя веднага ще се развали — химията им е различна: основа срещу киселина, не се понасят по никакъв начин.

— И все пак правят нещо заедно — каза весело тя, — както понякога се случва и в живота — в този процес не могат един без друг, взаимно се допълват и резултатът им е общ.

Засмях се.

— Точно така, трябва да те заведе при моя учител, при Панос, ти ще му харесаш.

— Много ще се радвам.

— Само че той сега е в болницата — казах тъжно, — с много лоша диагноза, дано се оправи. Внимавай сега, поглеждаме дали няма някъде светлочувствителна хартия навън — всичко трябва да е в чекмеджето, защото ще запалим лампата!

Не запалих общото осветление, а една допълнителна лампа, която бях видял над ваните. Плисна бяла светлина и моята ученичка замижа!

— Ох, заслепи ме! В очите ми — червени кръгове.

— Аз съм виновен, забравих да ти кажа, трябваше преди да запаля, за няколко секунди да затвориш очи. Нищо, вече можеш ли да виждаш?

— Да, вече виждам! Както каза цветарката на Чарли Чаплин в края на филма „Светлините на града“. И в прекия, и в преносния

СМИСЪЛ.

И отново ме погледна така, че сякаш паяче ме полази по гърба, да, има особено дълбоки погледи, пронизват те целия, нахлуват в душата ти и започват да ѝ говорят — директно на нея, преминали леко през цялата рационалност на мислите, неслучайно се казва, че има погледи от които омекват краката.

— По принцип се чака поне пет минути да се фиксира добре, но в случая това е само проба, можем да я разчетем и така. — Вдигнах от фиксажа фотографията с дървената лопатка, изчаках я да се изцеди и я хвърлих във водата.

— И тук ли трябва отвисоко? — попита Виктория.

— Не, просто така се получи, по-добре потъва, това е само вода.

— Ама умея да задавам глупави въпроси, а? — засмя се момичето.

— Спокойно питай, аз съм тук за да ти отговарям, макар че и аз не съм чак толкова голям специалист, е, имам някакъв опит, разбира се. Сега да видим пробата. Виждаме, че най-добре е експонирано между две и три секунди. Значи нагласяме часовника на две секунди и половина и започваме.

Пак изгасих лампата и изчаках, докато очите ми посвикнат с лабораторното осветление.

— Пак ли трябваше да затворя очи?

— Да, щеше да е по-добре, само че, виждаш ли, и аз забравих да го направя.

На първата снимка беше морето, снимано отгоре, в десния край се виждаше тризъбеца, пейката, обаче липсваше.

— Там нямаше ли пейка? — започнах аз, — като ти дадох... — и спрях смутено, на нея аз там нищо не бях дал.

— Какво си ми дал? — бързо попита тя.

— Ах нищо, нищо, просто ми се струва, че там имаше една пейка.

— Има от време на време, като я преместят от парка. Ама парковите служители си я връщат обратно, защото не ѝ е там мястото — засмя се Виктория. — Ти май имаш спомени с тази пейка?

— Има нещо такова — промърморих аз.

— Не си свободен — с усмивка и съжаление в гласа каза тя.

Нищо не отговорих, взрях се отново в снимката:

— Виж сега, хоризонтът ти е крив — така, както пада надясно, морето ще се излее. Бъди спокойна, и на мен много често ми се случва, дясната страна на човека е по-активната, така от само себе си накланяме камерата и ни се струва, че е вярно, а то не е. Но това е най-лесния проблем, просто ще завъртим рамката в другата посока колкото е нужно, е ще се наложи да кадрираме наново и да увеличим повече, като внимаваме сюжетно важните части да са вътре, за късмет около тризъбеца има достатъчно място, ето сега ще уголемим, като вдигнем фотоувеличителя с ето това колело. И, разбира се, трябва отново да фокусираме. За съжаление самият кадър не е с перфектен фокус, но може да се преживее. И още нещо много важно — определихме експонация две секунди и половина, обаче когато увеличителят е на по-висока позиция и, съответно, увеличението е по-голямо, светлинния лъч по-слабо стига до хартията, затова ще трябва да сложим поне три секунди. Не те попитах — искаш ли ги толкова големи, или във формат пощенска картичка — 9×12? Аз съм донесъл такава хартия, но тук намерих по-голяма. По-голямото увеличение дава повече детайли, разбира се.

— Нека да са големи — каза тя, — по-добре е.

Поставих лист хартия, натиснах часовника и три секунди по-късно, когато той се изключи, внимателно потопих хартията в проявителя.

— Ето, сега започва магията — играта на светлината става видима, постепенно се появява от небитието и се запечатва завинаги върху листа хартия, за да може да бъде споделяна, да я съзерцаваме и да ѝ се възхищаваме! — с нарочно приглушен глас, като някакъв магьосник говорех тези думи и усетих как ръцете ѝ легнаха на гърба ми, стана ми горещо от този жест.

— Чудото — прошепна тя, — започва чудото, ние сме вълшебници.

— Жреци на светлината — продължих играта шепнешком, — и на сребърния нитрат.

— Какво? — звънна гласът ѝ.

— Ами такава е тайната — обясних, — светлината се улавя от кристалите на сребърния нитрат, той е отговорен за чудото. Ето сега фотографията е проявена и можем да я фиксираме, за да не избяга, когато запалим светлината.

— Пак ли ще побелее, ако не я фиксираме?

— Напротив, ще почернее и ще погълне цялата картинка в нощта си.

— Нека правим по две от всяка.

— Добре, по две.

На следващия кадър беше момчето. Умълчахме се и двамата, отново свалих увеличителя, кадрирах, фокусирах, намалих времето, поставих хартия, експонирах и пуснах в проявителя. Лицето бавно изплува във ваната.

— Хубав е — казах, — сигурно ти е мъчно.

— Ами, вече отболява. Няма да те лъжа, хубаво ми беше с него, много хубаво, само че това вече е минала работа — по тона с който го каза, почувствах, че съвсем не е така и нещо като ревност загриза сърцето ми. — Човек може да се излъже. Но после идва отрезвяването, после вземеш, че срещнеш друг и той се окаже истинският. Не, не съжалявам, не съжалявам. Май не трябваше да го копираме.

— Е, защо, ние действаме професионално, копираме всичко, което е на филма, нали така? В два екземпляра. Виж другият кадър наистина можем да не копираме, там той няма никакъв фокус.

— Беше много близо до мен, когато го снимах. И изобщо... Сега си мисля, когато някой е много близо до теб, то той няма фокус, не можеш да различиш истинските му черти, за да ги видиш и осъзнаеш, трябва да се отдръпнеш, малко дистанция е необходима.

— Тогава все пак да го копираме?

— Не, защо? Така и така се оказа грешка. И фотографията, и моделът. Да го подминем и да продължим нататък.

Следващата фотография беше актовата. Вълнението се качи в главата ми и за да не се издам, млъкнах, просто нагласях кадъра, фокуса, търсих най-удачната отсечка. Усетих зад себе си, че дишането ѝ се ускорява.

— Това... дето... ето сега, честно да си призная, малко ме е срам.

— Тази снимка е свързана с много хубаво преживяване — казах тихо. — Нали?

— Много хубаво — каза тя с дрезгав глас. — Не си го давам. Преживяването. Той е само спомен, минало, но преживяването си е мое, само мое, не искам да изчезне, както изчезна той.

— Няма да изчезне — казах тихо. — Сега ще го направим вечно.

Тъй като негативът беше по-блед, намалих времето на експозицията на една секунда, правех всичко това толкова уверено, почти механично, сам се учудих, че съм в състояние така да действам, след само два пъти занимания и то с къде по-любителски увеличител в банята.

Постепенно се появи в проявителя стройната дъга на фигурата ѝ, с напрегнатите зърна на гърдите ѝ, с вдигнатата глава, с полуотворените ѝ устни, изтръпнали от целувки, с нежното ѝ голо рамо, олицетворение на невинност и младост. Загледан в нея, за малко щях да я прегоря, извадих я от проявителя, изплакнах я и я пуснах във фиксажа. Обърнах се към нея и замръзнах. Виктория плачеше, от очите ѝ се търкаляха големи сълзи, плъзгаха се по бузите и капеха тежко надолу в мрака, сълзите ѝ също бяха зелени поради лабораторното осветление, в тях се отразяваха жичките от лампата зад аладиновия фенер, светли точки, които изчезваха бавно. Протегнах ръка, докоснах мокрото ѝ лице, опитах се да избърша сълзите ѝ.

— Недей — казах, — виждам, че ти е мъчно. Ако искаш да не правим повече снимки, щом те натъжават.

— Не ме натъжаваш — каза на пресекулки тя. — Извинявай, че се разплаках, аз лесно плача. Не, не за това, не ме разбра, не от скръб, не. Просто като се видях там, на кадъра, в един момент ми се стори, че съм хубава, много хубава, толкова хубава, че чак се уплаших...

— Да, хубава си. Защото си истинска.

— Както е казал поетът — въздъхна с усмивка през сълзите си тя.

— Ами да, те поетите са за това, да казват, да откриват и да казват.

Във фиксажа снимките се поставят с емулсията надолу, така че не можеше да се види отново, но наистина това увеличение си струваше, добре, че дядо ѝ беше оставил такава хартия, а имаше и по-голяма — в чекмеджето, представих си какво можеше да има в шкафа зад мен.

Направих още едно копие. За кого?

Развесели я следващият кадър — възрастна жена с малко момиченце в ръце.

— Моята племенничка. Нали е страхотно сладка?

— Имаш брат?

— Сестра. Осем години по-голяма от мен.

— И твоята баба?

— Точно. Можем ли да направим трето копие — за мен, за сестра ми и за баба ми? Много ще се зарадват.

— Разбира се, това ѝ е хубавото на фотографията — има възможност от един негатив да се правят много фотографии — така повече хора притежават оригинала.

Следваха снимки на морето. Хоризонтът на нито една от тях не беше водоравен.

— Това е от вълнение. Изпълвам се с вълнение, когато искам да снимам стихията, знам, че е грешка, но винаги така ми се получава. Сякаш стоя пред огромна много важна за всички нас тайна — още малко — и ще я постигна, ще я разгадая, още само миг. И тогава всички ние ще бъдем щастливи, вярваш ли ми, така се чувствам, когато се изправя пред вечността, пред стихията, искам да я докосна тази тайна, морето ми я шепне с вълните си, разказва ми я и аз усещам, че разбирам езика му, не с думи, не с изречения, а някак съвсем директно, някъде вътре в мен, вярваш ли ми? — беше хванала с двете си ръце рамото ми и усетих как горещите ѝ пръсти пулсираха, после рязко го пусна. — И защо ти ги разказвам тези неща, за да ме вземеш и ти за луда, нали?

— Аз? Да те взема за луда? Ама защо, как така? Ако знаеш колко пъти съм чувствал съвсем същото? Не съм го изказвал със същите думи, но съм го усещал по същия начин. Фотографията е рисуване със светлина, светлината разбулва всички тайни. Обективът приема и запечатва върху лентата видимото, образите. А на мене ми се иска да мога да проникна отвъд образите, отвъд видимостта, в същността на нещата, да го открадна от вечността и да го скрия в черната кутия на апарата върху лентата — скритото изображение! — и после, когато го проявя, да го направя открито, видимо за всички, за да им го покажа, да го споделя.

— Бях преместил следващия кадър — на него се оказа, че съм самият аз, тя нали ме беше фотографирала в лъчите на изгрева, знаех, че този е добрият кадър, този, който беше на фокус.

— Тук аз те снимах...

— Да.

— Много исках да успея да запечатам онова, което видях в лицето ти тогава. И май съм успяла. — Чертите ми бавно изплуваха върху хартията във ваната с проявителя. — Искам го този портрет, непременно го искам, два екземпляра, нали.

— Да, и на мен ми харесва, тук виждам себе си по-вярно, отколкото се виждам в огледалото.

— Нали? Цялата тази твоя огромна одухотвореност. На колене пред изгряващото слънце! Тогава там, на брега, сякаш ме удари мълния, сякаш прозрях самата себе си и си казах: „Ето го! Най-после! Намерих го! О, щастие!“

Бях се изправил и тя беше права, по-скоро го усетих, отколкото го видях, обърнах се и в тъмнината очите ѝ със зелените отблясъци от лабораторната лампа бяха тъмни и огромни, усетих ги като дълбоки, бездънни кладенци, в които пропадах и пропадах, и ми се виеше свят, и нещо безкрайно хубаво се надигна в мен, тръгна от петите, пропълзя по краката ми, по слабините, нагоре по гърба и се издигна до главата ми, беше унес, беше магия, беше невероятно и непреодолимо привличане, усетих ръцете ѝ около раменете си, протегнах своите да я прегърна и устните ми потънаха в нейните. Блаженството изправи косите ми, бях забравил кой съм, какъв съм, къде съм, беше едно безкрайно неназовимо неопределимо блаженство — никога, абсолютно никога през целия си досегашен живот не съм се чувствал така. Когато след минути, часове, години — какво е времето, къде живее то, с какво се храни? — бях забравил — най-после откъснахме устни и отново се потопихме в магията на очите и милвахме дланите си, притискахме пръстите си, сякаш искахме да се слеем, погледнах фотографията в проявителя — картончето беше абсолютно черно. Тогава и двамата започнахме да се смеем, този освобождаващ смях бликна и заглуши постоянното шуртене на водата за миене на готовите снимки, ние се смеехме и се галехме — милвах косите ѝ, милвах очите ѝ, раменете ѝ. Опитах се да кажа нещо, но гласа ми изневери, все пак успях да протегна ръка, както я бях прегърнал с другата и да извадя черното картонче от проявителя, за да го пусна в кошчето, но тя ме спря с жест.

— Каква хубава снимка — каза ми, — каква безкрайно хубава фотография! Никога не съм виждала по-хубава. Първата ни целувка! Искам я!

— Изплакнах картончето и го пуснах във фиксажа.

— И аз я искам.

— Ще си я разделим на две. И ще я имаме и двамата!

След това тя зарови ръце в косите ми и устните ѝ затичаха като палави момичета по лицето ми, целуваха безразборно очите, челото, бузите, устата ми, сякаш нещо дълбоко стаено в нея се беше изведнъж отрицало и я заливаше, и ни заливаше и двамата, язовирната стена се беше скъсала, беше рухнала и единствено по-силното от нас, онова, което не знаехме как да наречем и как да му се противопоставим, ни понесе мощно на вълните си, усещах някъде зад всичко това как пръстите ѝ повдигат през главата ми пуловера, как разкопчават ризата ми и галят оголените ми гърди, моите ръце, също така някъде зад всичко обсебило ме, без моето участие, оголваха раменете ѝ, галеха ключиците ѝ, смъкваша роклята надолу, милваша изпълнените с копнеж като пролетни пъпки момичешки гърди и по-надолу... Ние, в омаята на чудото, омагьосани от близостта си, се събличахме един друг, почти без да го съзнаваме, без да участваме в това действие активно и устните ни бягаха по телата ни, защото така трябваше и нямаше сила на този свят, която да спре този порив, това движение един към друг, пак някъде отдалеч усетих, че сме голи, че ръката ми милва вълшебните гънки над бедрата ѝ и е влажно и пулсиращо, и топло. Да се слеем, да проникнем един в друг и да станем едно същество, едно-единствено същество, с едно дихание и с едно огромно туптящо сърце — стремеж да бъдеш другия! Чувах, пак отнякъде далече, зад чудната музика, която ме изпълваше като туптене, като огромни вълни във вените ми, как тя ми шептеше нежни думи, прекъсвани или по-скоро довършвани от целувките, с които покриваше цялото ми тяло, до мен достигаха отделни звуци, откъси от фрази: колко те чаках, ето те, обичам, мили мой, най-хубавото, щастие! Устните ми също произнасяха такива думи, може би същите, докато целуваха гърдите ѝ, корема ѝ, бедрата ѝ, но и това беше сякаш извън мен, аз бях, не, ние бяхме изцяло в магията, ние бяхме тук и не бяхме тук, беше прекрасно, мъчително прекрасно. Ласките ѝ ми помагаша и аз бавно прониквах в туптящата ѝ влажна същност и топлината на движенията, забързани от непоносимото желание и висшата воля, която ни замаиваше и водеше към екстаз изведнъж избликна като водопад, като вулкан и на върха на усещанията ми се стори, че за миг изгубих съзнание. Вълните бавно затихваха, блаженството оставаше, оказахме се на пода на тясната

лаборатория, голи и все още свързани, задъхани, щастливи и горди. Бях станал мъж. Прекрасно усещане. Постепенно се връщах в света, от който страстта ме беше откъснала и видях, че и с нея се извършва същото, тя продължаваше да ме целува в унес и шепнеше неразбираеми думи, може би без никакъв смисъл, точно както морето шепне своите загадъчни думи с устните на вълните си. И посланието потъва някъде дълбоко, дълбоко, в самата същност. Вече бях напълно дошъл на себе си. Не ми се напускаше това топло и гостоприемно тяло, в което бях изживял върховната наслада, но трябваше. Докато излизах от нея, я целувах, за да ѝ се извиня, защото усетих, че и тя изпитва същото. Тя ме погледна смутено, дошла на себе си, изпита свян, макар че в тъмнината на лабораторията тялото ѝ беше почти невидимо, после ме целуна жадно и се изправи. Потърсих дрехите си — бяхме лежали на тях — и започнах да се обличам, а и тя също. Изведнъж се почувствахме беззащитни, видяхме, че сме голи и свян ни завладя.

— Мили мой, аз те обикнах още от първия миг, когато те видях — каза ми тя тихо, като се отпусна на табуретката, — никога никого не съм обичала така, както обичам теб, ти си всичко, за което съм мечтала — най-после те срещнах. — Замълча и после изведнъж простена — о, господи, искам да умра, искам в този миг да умра!

— Но защо? — бързо попитах.

— Защото знам, че вече никога в живота ми няма да ми се случи нещо толкова хубаво, като това. Просто не може да има нищо по-хубаво.

Целунах я по врата, зад ушите, по рамената, погалих вече скритите от роклята ѝ гърди.

— Живей! — казах ѝ, — много щастие има още в този живот, ти ще пиеш от него до насита. Защото го заслужаваш. Вълшебният извор.

— Ти си моят вълшебен извор — каза ми тя. — Дай ми да пия от живата вода на любовта ти! Вълшебнико мой!

И още една дълга целувка спря времето.

Изведнъж ме налегна страх.

— Само че аз не можах... извинявай...

— Всичко е наред — каза весело тя. — Вземам хапчета за нередовен цикъл, имам известни проблеми. А те помагат и за предпазване от забременяване.

Поех си дълбоко въздух. Връщах се в себе си, защото само допреди минути бях съвсем друг човек, бях друго същество от някакъв друг свят и над мен се сблъскваха вселени, свободен от всички причинно-следствени връзки, от пространството и времето. Една, скрита дотогава от всички и най-вече от мен самия същност, се беше проявила, измъкнала се беше от скривалището си като магически фотографски образ върху белия лист хартия, беше ме изпълнила със себе си, беше ме завладяла изцяло и преобразила, а сега тази същност постепенно потъмняваше, като онази снимка в проявителя, изгубваше своите линии и обеми.

Трябваше да спра и да се огледам. Защото всичко, което ми се беше случило, сякаш се беше случило на някой друг, а истинският аз го наблюдаваше някъде отгоре, като зрител, развълнуван до дъно от хубавия филм, но вече гледащ финалните надписи. Изтрезняването бързо ме завладяваше, а заедно с него дойде и гласът на съвестта, тежкото чувство, постепенно оформящо се като убеждение, че ето, отново съм влязъл в кожата на предател, предаващ най-скъпите на сърцето ми хора, тези, които са ми дали най-много.

Спомних си, че нося мои негативи — и онези, средноформатните, които можех да увелича единствено с „Крокуса“, и на тях беше снимана моята любима, моята единствена Людмила, но беше ли тя моя единствена и моя любима и кой беше оня, другият, който излезе от мен и който познаваше само седналата до него принцеса и тя го беше завела до върха на екстаза и му беше показала собствената му красота и сила. Онова огромно ново в живота ми, което не знаех как точно да нарека, защото за него нямаше измислени думи. И ако онова беше любов, то какво беше това?

Виктория също се беше умислила. Седеше на табуретката и криеше червеното си лице в длани. Можех да видя тишината, висяща като гъсто оплетена паяжина във въздуха. Може би така мина минута, а може би час, часове. В един миг тя се изправи и се усмихна.

— Ама и ние сме едни — каза, почти весело, — каква я свършихме? Кой да подозира, че привличането ще бъде толкова мощно.

— Да — казах. — Тази сила няма име, а ние нямаме достатъчно сила да ѝ се противопоставим, тя е много по-мощна от нас.

— Няма име. Но предлагам за удобство да я наричаме „любов“, какво ще кажеш, а?

Любов? Не, това беше може би повече от любов. Замълчах и тя отново помръкна.

— Не си сам, нали? Знаех си аз. Такъв красавец като теб няма как да остане сам. Покажи ми я, ако нямаш нищо против, може ли да я видя?

Извадих един от средноформатните негативи — Людмила на парапета край казиното, с развети от следобедния вятър коси, спомних си как я бях повдигнал с две ръце за да може да седне и една стреличка се забодеше в сърцето ми. Заредих негатива в рамката, включих увеличителя, завъртях ръчките, които отвориха кадъра, изключих бялата светлина и лабораторията потъна отново в тъмнозелен полумрак. Всичко това извършвах автоматично, като фотограф-професионалист, сякаш някой движеше ръцете ми. Откъде идеше тази странна увереност? Дали фактът, че бях станал мъж, не беше ме променил основно? Когато усмихнатото любимо лице се появи във ваната, Виктория се наведе над него и го разгледа. След това го извади с щипката, оцеди го, изплакна го във водата и го пусна във ваната с фиксажа. Отново запалих бялото осветление и се заех да вадя в помалка ваничка престоаялите във водата снимки и да ги пренасям към мивката. Виктория беше обърнала снимката на Людмила във фиксажа и я разглеждаше с усмивка.

— Хубава е — каза тя замислено. — Затова ти подхожда, дано да те заслужава. Вярваш ли — никак, ама никак не те ревнувам от нея, макар да те обичам с всичката обич, на която съм способна. И точно за това. Когато обичаш истински някого, обичаш и всичко онова, което обича той. А ти я обичаш, нали? Е, значи и аз я обичам. Обичаш я, нали?

За пръв път чувах подобно нещо. Изглеждаше логично, но не знаех дали изобщо е възможно.

— Не зная — казах тихо и искрено след известно мълчание, — вече не зная. Допреди час знаех, а сега съм само объркан. И пълен с чувство за вина. И щастлив, разбира се, неимоверно щастлив.

— Само че ти нямаш никаква вина. Вината е изцяло моя. И го знам. И те моля да ми простиш.

— Да ти простя? За тази огромна радост, която не знаех, че съществува? Да ти простя, аз на тебе?

— Ако искаш, това между нас да не се е случвало никога, то няма да се е случвало.

— Но то се случи — казах аз. — То се случи и аз не го давам за нищо на света, то беше най-хубавото, което ми се е случвало през целия ми живот — как да го зачеркна? Не, не мога, ти си тържеството на моето съществуване, ти си Празникът!

Бях се изправил и тя също се изправи, много бавно, тържествено ме обгърна с ръце и ме целуна дълго-дълго. След това се засмя, седна на табуретката до мен и каза:

— Хайде да правим снимки, нали затова сме се събрали? Аз ще ти бъда лаборантката на разтворите.

— Хайде!

Сетне наистина правехме снимки, много снимки. Аз ѝ обяснявах как се кадрира, как с ръце се прави маска на светлите участъци („Ето, нали ти казвах, че си вълшебник!“), как се варира продължителността на експонацията и за какво служи блендата при копирането, тя ме слушаше и добавяше весели думички, сякаш бяхме две деца, които ужасно се забавляваха. Когато напълнихме мивката със снимки и освен пакета, който бях започнал, привършихме и една от кутиите, които бях донесъл, погледнах часовника си и с учудване видях, че вече минаваше осем часът. Обясних ѝ как да сложи снимките да се сушат, но тя ми показва двете големи гланцпреси в ъгъла и каза, че дядо ѝ я е научил как се прави това.

— В сряда — на изгрева?

— В сряда — на изгрева.

Целуна ме дълго. Уж си тръгнах, а тя не ме пускаше, галех косите ѝ, раменете ѝ, гърдите ѝ, желанието ми се беше върнало по-силно от първия път, но трябваше да вървя.

Ето това е всичко, което се случи и вече е два часа след полунощ. Надявам се, че съм го описал точно, поне доколкото такова нещо може да бъде описано точно, за да мога да разсъждавам върху него, да се опитам да го осъзная и разбера. А сега трябва да си легна, дано успея да заспя.

79.

30 март, вторник

— Форд е казал, че колата не е лукс, а необходимост — баща ми се появи в стаята, гордо вдигнал ключове в ръката си, зад него надничаше усмихнат братовчед му, чичо Митко. — Но аз бих се изразил по-другояче: колата е свобода, възможност да се придвижваш в пространството по своя воля и желание, да пътуваш. А както знаем, човекът е човек тогава, когато е на път!

След тази патетична реч баща ми тържествено постави ключовете на масата и каза.

— Ха сега честито! Докарахме Жигулата.

Тъкмо бяхме седнали да ядем, майка ми се ядосваше, че баща ми се бави и решихме да седнем без него, докато кюфтетата са топли. Разбира се, заръкопляскахме, а майка ми стана и целуна баща ми — това не се беше случвало не знам откога. След това се втурнахме надолу по стълбите, за да видим новата машина. Тя стоеше, горда и лъскава — цвят бордо, какъвто си бяха пожелали преди, и слънцето играеше по повърхността ѝ. Книжка баща ми имаше от няколко дена, а на майка ми изпита беше в петък.

— Ти затова се забави? — каза тя, докато разглеждаше таблото и инстинктивно погалваше ту волана, ту скоростния лост.

— Затова ами — усмихнат отвърна татко. — Обади ми се по телефона, моят човек там. Защо да чакаме още две седмици. Някакъв се отказал, не си бил представял така цвета. И веднага отидох, измъкнах се от учителски съвет, те там, като им казах, подходи ми с разбиране хората, обещах да почерпя. Обади се на Митака да я подкара той, като професионалист да я погледне, по разбира. И после отидохме да я регистрираме, номерата ще са готови утре.

— А, колата е бомба — обади се чичо Митко, — той работи в Тексим и кара един голям ТИР. — Цял дзвер, хайде да ви е честита. Утре като вземеш номерата, извикай ме да ти ги завия.

— Значи днес няма да можеш да ме върнеш на работа — каза майка. — Пак трябва да се блъскам в четворката.

— А, защо не — каза чичо Митко, — няма проблем, по принцип днес можеш да я караш с транзитните номера, нищо няма да ти кажат, важното е документите да са с теб и най-важното — талона. — Баща ми беше извадил от жабката документите и разглеждаше талона. — Ей какъв девствен талон, а дано не види дупка!

— Дано — каза баща ми. — Е, тогава да вървим да хапнем и днес — с колата на работа.

— После я остави пак тук — обади се чичо Митко. — До утре, докато сложим номерата.

— Митак, ще почерпя. За номерата да не те притеснявам, колко му е да си ги завия. Ела сега да се качим да хапнем, че няма време. Аз следобедът съм свободен, ама искам да закарам жената.

Чичо Митко отказа категорично да яде у нас, леля Гина го чакала с готвено, не намерили работещ телефон да ѝ се обадят и тя сигурно се е притеснила. Ние обещахме да ѝ звъннем и се качихме да си дойдем кюфтетата.

И така, имаме кола. Баща ми каза, че ще гледа много да я кара, хем да свикне с кормилото, нали е на два дена шофьор, хем да я пробва при всякакви условия, да види няма ли да даде евентуални дефекти, та докато е в гаранция да я оправят. Оказа се, че са внесли досега около четири хиляди лева, останалите, повече от две хиляди, ще ги вземат от различни роднини и приятели, чичо Митко им е дал петстотин, той има пари, те там, с тировете, изкарват и има си хас да не изкарват — в пек и мраз по улиците на Европа, спят в кабините, не е лека тяхната. Имат и заеми от взаимоспомагателните каси, абе натаманиха го някак, обаче ще има да връщат яко. Дядо също им е дал и следващата събота имаме планирана екскурзия до тях — с колата, разбира се, нали трябва да се похвалим. А на другия ден баща ми ми е обещал дълъг преход — до Родопите, нали ме покани вуйчо, който е там на експедиция, ще ме оставят, ще преспят у едни роднини в Пловдив — братовчедка на майка ми, не са се виждали от сто години, много настойчиво са поканени, и в понеделник се връщат двамата — за деня майка ми си е взела отпуск, а баща ми — и той е в пролетна ваканция, както и аз. Людмила през ваканцията също няма да е в града, техните я засилват чак за Лом — да гостува на някаква братовчедка, подозирам, че не

искат да сме заедно, те като че ли не ме обичат, знаят за мене, но не вярвам да са ме виждали. Не мога да си представя какво точно имат против мен, по-скоро страх за дъщеря им, миналата година една абитуриентка от гимназията забременя, официалната версия беше, че била болна, обаче истината се разбра. А може би религията играе роля, аз нали минавам за безбожник, те ако са всичките религиозни, което е много вероятно, ще искат да намерят за дъщеря си някой вярващ. Излиза, че бог, който уж значи любов, ще бъде преграда пред нашата любов? И за това аз трябва да му благодаря и да вярвам в него? Нещо не съвпада тук. Спомних си какво ми говореше Панос за любовта и влюбеността. Но и при мен нещата не са наред, как да си обясня онова, което се случи в неделя? Само като си го спомня и кръвта ми се надига в главата, страх ме е да не припадна чак. Какво беше, сън? Реалност? Измислица някаква? Отвсякъде изглеждаше като сън, колко пъти прочетох записките, които бях написал в този дневник, когато всичко беше още свежо в паметта ми и с всяко препрочитане още повече се обърквах? Предателство ли беше? Разбира се, че беше предателство. Но аз ли го извърших, бях ли на себе се, когато се случи, можех ли да го предотвратя? Беше като спускане в бездна, във водовъртеж, и ти забравяш не само обещанията си и мечтите си, а и кой си, къде си, защо си, всичко, абсолютно всичко се превръща в един безкраен порив, влече те стихията и се превръщаш в неин роб, при това неин доброволен, изгарящ от непознато дотогава щастие, роб, без минало, без биография, без мисли и копнежи, сливаш се с чувството, в което си цял и което те владее, макар че от тебе е и ти си то, единствено то и нищо останало. Тази нова същност ме накара да захвърля всичко досегашно като ненужна дреха и да я изживея както не съм изживявал нищо досега. Силата на секса ли беше това, на половото удовлетворяване? Глупости, нищо подобно, познавам съученици, които отдавна водят полов живот и са имали досега по три-четири партньорки, сменят ги, дете се казва, като носни кърпички и от всички са получили удоволствие, екстаз, оргазъм, каквото там са получили и съм сигурен, че даже на километър не са се доближили до онова, което изживях аз в неделя. Не ми се струва, че някога пак мога да го изживея, спомних си какво ми каза Виктория тогава, че би умряла в този миг, защото не е възможно той някога да се повтори — и за нея беше връх, нещо различно от обикновения сексуален екстаз, какво

беше това? Магия, откровение, раждане? Или това, точно това и нищо друго е Любов? Такова подобно ли преживяват и монасите мистици, разбира се, без всякакъв сексуален подтекст, когато твърдят, че са видели бог, който е любов? Трябва пак да я намеря онази статия в Паралели, която разказваше тези работи за техните видения и усещания, разбира се, съвсем критично, за да докаже, че религията е опиум за народа, тъй като при вземане на опиум също се появявали такива видения. Е, няма как подобни факти с какъвто и да е религиозен привкус, описани в някоя статия у нас да не бъдат тълкувани от позициите на диалектическия материализъм, но тълкованието си е тълкование, а фактите са си факти. Кой може да ти забрани да си ги тълкуваш сам както си искаш, освен ако не започнеш да ги споделяш тези твои тълкувания с неподходящи за целта хора или по някакъв начин да ги публикуваш, тогава неминуемо ще си имаш неприятности. Но да мислим можем, нали? Да разсъждаваме, да правим изводи. Сега ако Трифка беше тук, щеше да каже: „можете да мислите само правилно и да правите единствено верните изводи“. Аз все пак не успях да заспя онази нощ, цялата нощ мислих и се разкъсвах от противоречия, от самообвинения и самоомраза и от възторг и някаква, по-силна от мен, по-силна от мислите ми, радост. Как щях да се държа в училище, когато я видя? И какво щеше да се случи, когато видя отново другата? Утешавах се лицемерно, че не, никога вече няма да я видя, просто ще сложа точка и толкова, а през същото време много добре знаех, че надеждата да я видя скоро храни сърцето ми. Накрая, за да съм добре със себе си, измислих някакво шизофренично решение, в което обаче имаше все пак определена истина: оня във фотолабораторията не съм бил аз, от мен е излязъл, но не може да се приравни с мен, аз съм съвсем друг, и аз съм този, който обича Людмила, с цялото си сърце и душа, вечно. Оня, другият, той върши работите си, изживява живота си както намери за добре — на своя отговорност, той не ме засяга, отричам се от него и от неговите действия. Но как да се отрека от голямото, което ми се беше случило за пръв и последен, може би, път в живота? Как да му го подаря изцяло на него? А може би съм сънувал, може би всичко е било само сън? Човек не е отговорен за сънищата си. Или просто съм си го измислил? Човек може да си измисли какво ли не. Или съм го видял на кино? Или

в театъра? Толкова много, безкрайно много оправдания за бедната ни съвест, тя така лесно се оставя да бъде излъгана.

80.

31 март, сряда

Събудих се преди пет и половина, за да тръгна към изгрева. В понеделник и вторник си въобразявах, че съм станал равнодушен, Людмила беше толкова мила с мен, нали предстои да се разделим за ваканцията. Всъщност тя забеляза някаква промяна.

— Нещо си се замислил — каза ми, — не ме чуваш като ти говоря, гледаш в една точка, какво ти става?

— Пролетна умора — казах, — нищо особено. Сега, когато няма да сме заедно, няма да се разделяме, нали? Ще бъдем заедно в мислите си.

— Ами аз често си говоря с теб, когато не си с мен — каза. — Разсъждавам, споделям, разказвам ти разни работи... После, като се видим, понякога се учудвам, че не ги знаеш. А аз съм ти ги разказвала в мислите си, където ти си винаги.

— Ако всеки ден точно в една и съща минута мислим един за друг, може би ще успеем да бъдем заедно. Например всяка вечер точно в девет.

— Да, нека да е в девет. Там в планината няма да имаш телефон, нито пък писма ще мога да ти пращам, обаче ще ти ги пиша — всеки ден по едно. И после ще си ги получиш всичките наведнъж.

— Ех, ако имахме едно пощенско гълъбче.

— Ех да имахме!

Засмяхме се и двамата и се целунахме. И бяхме отново само двамата, нямаше никой друг, никой между нас, нито човек, нито събитие, нищо не се беше случило.

А ето че сега бързах за морето и онова нещо не само се беше случило, то беше отново много важно нещо. Колко слаб е човекът, как го разиграват страстите му и чувствата му както мечкарят разиграва мечката си, вързана с халка за носа, казва й: играй — и тя играе, казва й — легни — и тя ляга. Забравила, че е страшен звяр, много по-силен от него.

Стигнах до мястото. Виктория я нямаше. В първия момент почувствах болка, но и облекчение — може би беше шанс. Съдбата ли ми даваше знак? Слязох до плажа, през нощта беше валило, пясъкът беше мокър и по него се вървеше леко, спасителната кула, останала от лятото, стърчеше самотна, отидох до нея и седнах на една извадена от морето шамандура. Ето значи така свършват нещата. Морето потвърждаваше с вълните си. Изгрев нямаше да има, прекалено облачно беше. Ама и аз какви ги говоря, изгрев винаги има, дори когато е зад облаците и не можем да го видим, дори когато вали, дори когато мъглата скрива самото море, изгрев винаги има, всеки божи ден, всяка сутрин слънцето изгрява и животът започва отново с него и в него. Днес изгревът ще бъде невидим, можем да го видим единствено със сърцето си. Гларусите се сборичкаха за нещо, намерено на пясъка — парче кифла, един, най-силният, успя да я ухапе в жълтия си крив клон и да полети с нея, последван от другите, които с възмутени крясъци го призоваваха да я сподели с тях. След това глъчката утихна, една по-голяма вълна се разби на брега, остави пръски и пяна около себе си и с шепот се оттегли навътре. И всичко се смълча, сякаш и природата реши да се отпусне на някаква невидима своя си шамандура, под невидима спасителна кула, която в този сезон няма нито кого да спасява, нито от какво да го спасява. Плажът беше пуст като никога, нямаше нито разхождащи се, нито бягащи за здраве, нито фотографи, нито спортни момичета, е, едно притича пред мен към моста, но то беше единствено. В затишието чух шум зад себе си и се обърнах. Виктория. Стоеше на няколко метра от мене държеше в ръката си Киева и ми правеше снимка. Като се обърнах, се стресна, ръцете ѝ бавно свалиха фотоапарата. Гледаше ме нежно и тъжно. Трябваше ли да стана, да се затичам към нея, да я целуна, да ѝ кажа... Не, аз останах на стълбата и само тъжно се усмигнах. Не знаех, че сме станали толкова близки — да разбираме всичко без думи, без обяснения, просто да научаваме нещата ей така, като се погледнем. Но осъзнавах и че в същото време вече сме далечни, безкрайно далечни.

— Извинявай — каза ми тя глухо, — бях се скрила... Исках да те снимам, за да... за да имам снимката ти и, когато я гледам, да си спомням за теб.

— Той се върна, нали? — казах, без да я гледам в очите.

Тя не ми отговори, доближи се и ме хвана за ръката. Не се гледахме, гледахме морето, вълнението се беше усилило, облаците се бяха сгъстили, вятър беше излязъл — студен режещ вятър — какъв подходящ фон за една раздяла, помислих си, като на кино. Беше ме завладяла една особена трезвост, тъпата болка се укротяваше от все повече нарастващото чувство на освободеност, ето че всичко беше свършило, едно странично приключение — нищо повече, един вълшебен миг, който не бях заслужил, но въпреки това бях получил, за да мога да го търся по-нататък там, където трябва — при жената на живота ми.

— Ще останем приятели, разбира се, много неща мога да науча от теб...

Поне да ги беше спестила тези изтъркани приказки, какви приятели можехме да бъдем, та ние изобщо не сме били приятели, не бяхме успели да станем приятели, страстта или онова, което и двамата не знаехме как да наречем, дойде при нас преди приятелството. Но така се казва, нали, при всяка раздяла, хайде да си го кажем и сега. Приятели!

Изведнъж тя се приближи до мен и устните ѝ се впиха в моите, имаше нещо отчаяно, нещо хищническо в тази целувка, която спря дъха ми.

— Искам да знаеш — прошепна тя, след като се откъсна от мен, — онова там, между нас, каквото и да беше, никога няма да го забравя. И теб.

Какво можеше да бъде, освен любов — внезапна, страстна, всеизгаряща, мигновена, не беше странично приключение, не. Беше една голяма и силна истинска любов, която лумна и изгоря само за броени минути. Като бенгалски огън. Но ни остави вкуса си и спомена.

След това тя ми подаде плика със снимките, обърна се и си тръгна. Гледах след нея и видях, че раменете ѝ потреперват.

Като голяма вълна тъгата заля облекчението, а после се отдръпна и то остана, както остава пяната по мокрия пясък. И аз няма да те забравя — мислех, докато гледах как тя се смалява по алеята и се скрива зад завоя, никога няма да те забравя!

За училище беше още рано, така че безцелно поскитах по улиците, където вятърът беше по-слаб, докато първите капки поръсиха лицето ми и побързах да се скрия под една козирка на кооперацията

срещу училището, за да изчакам времето, когато ще започнат да ни пускат. Докато това стана, вече валеше не на шега.

И дъждът зад прозорците отприщи в мен една неподозирана нежност, с която обгърнах моята любима, безкрайна обич и топлина, нали вече бях съвсем истински. Някой ден щях да ѝ разкажа всичко, но не сега, сега отново бяхме само двамата, само-само двамата на огромната земя. И нашата любов!

81.

1 април, четвъртък

И задухаха топлите ветрове, остана още една седмица до ваканцията, аз за срока би трябвало да съм добре, надничам в дневника, когато ми падне, но в бележника всичко е наред — е, една случайна тройка има, отдавна поправена, останалото се движи между четири и пет и, най-неочаквано, една шестица в повече и то от Трифка. Представете си — за голяма активност в часовете. Повечето от съучениците ми също са наред, само дебелият Пешо гледа тъжно, май оставането няма да му се размине, а като му стане възрастта за казарма какво ще го правят не знам, сигурно ще го оставят да завърши и тогава ще го вземат, как ги оставят тези от езиковите гимназии, дето учат една година повече.

Погледнах машинално под чина, като дойдох на училище. Нямахше нищо, разбира се. И нямахше да има. Свършилото — свършило. Вчера след училище разгледах снимките, не бяха перфектни, но си бяха доста наред, така ми се иска да ги покажа на Панос, дано по-скоро се оправи. Беше сложила сред моите и няколко нейни, от нейния филм, затова е искала да правим по два екземпляра — и онази, на която е гола, и нея ми беше мушнала — сладката умора след екстаза, усещането за пълно щастие и блаженство. Да, тя ме излъга тогава, не е било за първи път, тя често го е преживявала — с него, личеше си, фотографията казваше повече, отколкото изобразяваше. Испитах жестока ревност, този път, защото той, който може би за пръв път е хванал фотоапарат в оня миг е успял да запечата най-съкровеното, най-същественото, да направи голямата фотография. Той, а не аз. Тя затова беше сложила тази снимка, за да си спомням за нея така, нали я видях точно такава тогава.

В един момент в класната стая с гръм и трясък влезе Паназа:
— Новината на деня! Сензацията!

Всички го погледнаха, разговорите затихнаха.

— Мано. Избягал е от кораба в Истамбул. Получена е секретна радиограма — все още ви моля за пълна поверителност, още се надяват да го намерят и да го върнат. Обаче нямат шансове — за последен път е бил забелязан зад оградата на Американското посолство. Казвам ви предварително, да не се учудите, ако утре започнат да ви привикват на разпити.

Изтръпнах. Бях най-добрият му приятел, до последно бях с него, много откровени разговори съм имал, той се отпускаше и много неща споделяше с мен, такова не се споделя, разбира се. С никого. Но че щяха да ме разпитват, това беше сигурно и то онези, моите хора, дето ме имат за честен информант. Защо не съм му попречил, защо не съм ги информирал, иди се оправдавай. Какво щях да ги лъжа не знам. Пък ако някой от класа разбере, че съм свързан със службите — загубен съм, веднага ще решат, че аз съм виновен и за Евчо. А Людмила как ще го преживее не ми се мисли. Ама че работа.

— Не може да бъде — изхълца Росито. Людмила ме гледаше объркано и безпомощно. Какво можех да й кажа, бях потресен. Всички други, само не Мано — той си е патриот посвоему, виж да беше Паназа, който само за запада приказва... Обаче Мано... И аз не намерих какво друго да кажа, освен да повтория:

— Не може да бъде истина.

— Не може я — каза Паназа. — И не е. Ха честит Първи април! Мано си плава през Средиземно море. Получих картичка за класа — от Истамбул, Света София.

Извади картичката и я размаха. Голяма въздишка на облекчение заля класа, някои се смееха, други се ядосваха, че са се вързали. Картичката минаваше от ръка в ръка.

— Тъпак такъв, акъла ни изкара! — крещеше Ивайло, без никаква обида в тона, а Владимира беше отишла до него и на шега го биеше с юмруци. Изобщо настъпи страшна веселба чак докато дежурната Яна извика:

— Клас стани, клас мирно!

Април, април! Месец на надежди, на цъфтеж, на копнежи, на любов, месец на обещание за щастие! Прекрасен април!

82.

6 април, вторник

Ето че стана катастрофата. Чувствам се като че съм паднал от много високо и не на земята, а в дълбок сух кладенец, целият съм разглобен, навсякъде ме боли и е тъмно и тихо. Останах сам, съвсем сам.

Тази сутрин дойдох в училище малко по-късно от обикновеното, Людмила вече беше там, седеше бледа с наведени очи, в ръцете си държеше някакъв черен триъгълник, какво ли можеше да означава. Отидох до нея и тя, без да ме погледне, ми подаде триъгълника. И тогава изведнъж се сетих! По дяволите! По всички, всички, всички проклети дяволи! Обърнах триъгълника и прочетох:

„Мили Алек, извинявай, в сряда бях забравила да ти донеса тази единствена уникална фотография. Твоята половинка. Когато погледна моята, всичко се връща — и нашата безумно дълга целувка, и мига вечно небесно блаженство, и всичко, всичко, всичко, ще го помня винаги. И ти го помни. Целувам те (човек може да целуне приятелите си, нали!) С обич: Вика“

Не я бях наричал така, изобщо никак не я бях наричал, нямаше време да минем през имената, всичко беше започнало толкова бързо и свършило още по-бързо.

— Извинявай — каза Людмила тихо, — не съм искала да чета чужди писма, никога не съм чела чужди писма, просто си помислих, че си забравил нещо важно вчера или че си искал да ме изненадаш, пликът не беше запечатан, извинявай. Аз, разбира се, нямам никакво право да ти се бъркам, ти не си моя собственост, имаш право да си живееш живота както си искаш, аз също. И през ум не ми е минавало

да те дяля с когото и да било, освобождавам те от присъствието си без да ти се сърдя. Боли ме, разбира се, но ще го преододея. Бъди щастлив.

— Чакай — казах, — нека ти обясня...

— Не е това, което си мисля, нали? Дежурното оправдание в подобни случаи. Все едно ми е какво е, нищо не си мисля. Просто не искам да имам нищо общо, свободен си.

— То свърши преди да е започнало — казах аз дрезгаво, — то беше само един миг, аз самият не разбрах как се случи, исках да ти разкажа...

— Един миг небесно вечно блаженство — каза Людмила, — давам ти пълно право да му се наслаждаваш вечно, няма да ти преча. Не съм сърдита, даже не съм ти и обидена, макар да има защо, просто ми е много-много тъжно, но това си е изцяло мой проблем, ти вече нямаш нищо общо с всичко това. И с мен. Свободен си.

След което тя взе чантата си и се премести обратно на чина до Росито, откъдето бе дошла. А приятелката ѝ я гледаше с такова съчувствие. Тина се обърна от предния чин и ме изгледа с големи очи, в които се четеше какво ли не. Но не ми беше до нея.

Изобщо не помня какво имахме първия час, всичко ми е като в мъгла. През междучасието отидох отново до нея, погледнах я умоляващо. Тя вдигна очи към мен и каза сухо:

— Нашето пощенско гълъбче, дето го бяхме отгледали, го убиха в полет. С отровна стрела. Вече няма да има писма.

Тук гласа ѝ потрепери и тя млъкна и погледна надолу. На края на часовете я видях да плаче в коридора, приближих се до нея, но тя само направи енергичен отпъждащ жест с ръка както се гони куче. Наведох глава и си тръгнах.

А само след два дена започва ваканцията...

Ето че вече съм сам, съвсем сам.

83.

9 април, петък

Баща ми за пръв път ще кара такива дълги преходи — днес Балкана в едната посока, след два дена — в другата. Затова тръгнахме много рано, още в пет и половина, така нямало много движение по пътищата, по-спокойно било. Колата беше заредена с бензин от предния ден, макар че донякъде се притеснявахме да не ни го източат през нощта, както на Диневи от втори вход — така напълнил Москвича за дълго пътуване — чак до Букурещ, на другата сутрин тръгват и след двеста метра колата спира — резервоара празен. И хайде с тубата пеша до първата бензиностанция... Крадливо племе сме, ей, кой каквото ще да казва.

Седя на задната седалка. Защото е нова колата ли, от бензина ли, ама ми миришеше някак особено, ще трябва да свикна с тази миризма. Че и баща ми, нали още е нов шофьор, той кара изпитите на Москвич, тя е мощна кола, ама тромава, като тръгнеш да изпреварваш, казва, докато набере необходимата скорост, минава време и трябва да си сигурен, че пътят пред теб е свободен, а при Жигулата — натиснеш газта и подскача напред. И понеже се увличаш в газта, на кръстовище или светофар малко по-рязко удряш спирачка и на пътниците ти им прилошава. Трябваше да се отпусна назад, да поема дълбоко въздух, да го задържа, бавно да го издишам. Майка ми му врънка да ѝ даде и тя да покара, от една седмица има книжка, а той: почакай, извънградското е по-лесно. Тя може да излезе и по-добър шофьор от него, ама нали е жена, на нея се гледа с други очи. Не беше много отдавна, когато Лили Иванова пееше:

*„Ако съм силен мъж,
кола ще карам.“*

За „слабата“ жена беше почти немислимо.

Оказа се, че майка ми наистина кара малко по-внимателно. Поне не натиска така рязко спирачките на завоите и кръстовищата.

Това е едно ново преживяване — семейният автомобил, щеше да е къде по-весело, ако не беше това мое състояние след раздялата, разкъсан съм от болка и угризения, мислите ми покриват пейзажа зад стъклата и не виждам нищо. Но това е временно, тя ще се върне, тя ще ми прости, да, ние ще бъдем отново заедно и сега вече — завинаги. Помислих си го и сякаш я видях да седи до мен на задната седалка и да ми се усмихва. Ето това е спасението, тя ще бъде винаги с мен, ще разговаряме, ще си споделяме пътешествието. Не е възможно тя да не го усети там, далече, на Дунава, не е възможно да не види гълъбчето, пощенското гълъбче, с маслиновата клонка в човката и с моето писъмце, завързано на крачето. И в момента, в който си го помислих, край прозореца прелетя бял гълъб — случайно ли е? Не може да бъде случайно. Лети гълъбче, носи мир и любов на моята любима.

Друго е да си имате кола и да кажете: хайде с колата да отидем до... Тръгваш когато си искаш, спираш където си искаш, товариш си каквото си искаш в багажника и хич не го и мислиш. Наесен ще направим едно пътешествие из цялата страна. „Опознай родината, за да я обикнеш!“ Ще спираме където си искаме, ще нощуваме по хотели, ще се храним в крайпътни ханчета и ще обикаляме стоте национални туристически обекти, докато съберем всички печати и получим за награда сак с емблемата на българския туристически съюз. Това са предимствата на колата — видиш нещо много красиво, спираш край пътя, слизаш и го снимаш, вярно, че не навсякъде е разрешено спирането, но все пак не е като рейса или влака. А сега въпросът беше къде да минем Балкана. Дали през Хаинбоаз, Прохода на републиката (баща ми беше участвал в строителството му като студент, тези събития бяха интимен и скъп негов спомен), или през Шипка, никога не бях ходил на паметника на опълченците, в единия случай излизаме на Велико Търново, което си струва да се разгледа, а в другия — на Габрово, където можехме да посетим музея на открито „Етъра“ и да обядваме в битовия ресторант там. Не че имаме пари за харчене, особено след като я купихме тая кола, обаче като за първо излизане решихме, че си струва да се поотпуснем. Спряхме се на Шипка. Църквата със златните кубета в градчето подминахме без да спираме, за да не губим време, след многото завои, от които не на шега ми

прилоша, ни лъхна оздравително планинският въздух горе на билото, където изядохме по едно овче кисело мляко, гъсто като сирене. До паметника също не се качихме, че времето беше напреднало, направих снимки отдолу. И какво излезе, уж колата беше за свобода, да спираш, да стоиш колкото си искаш, да разглеждаш, а пък пак бързае, няма време, другия път.

Истинската почивка беше на Етъра, ядохме в битовото ресторантче мешана скара, пихме кафе горе на чардака на старото кафене — турско кафе, правено на пясък, майсторско, разгледахме и работилничките и купихме един чудесен нож за кухнята, много остър и с дървена дръжка и симиди за из път. Бях чувал за симидите, но виждах за пръв път — оказаха се обикновени гевреци, само че правени със соена мая и много вкусни.

До Плевен беше равно и скучно, баща ми даде на майка ми да кара. Иначе пътят беше порядъчно лош — с дупки и неравности, като някое междуселско шосе, макар на картата да беше отбелязан с червена линия — като първокласен. Гледах как пролетта напъпваше от двете страни на пътя и наум разказвах на въображаемата си събеседница мислите, които се раждаха в главата ми, светли мисли, умиротворени, да, очакват ни толкова позитивни преживявания, всичко хубаво е още пред нас, ще го изживеем заедно, ръка за ръка.

Разбира се, тя ще се върне, непременно ще ми прости и ще се върне и тогава всичко ще бъде чудесно, по-хубаво отпреди, защото любовта ни ще е минала през изпитание и ще е победила. А че заслужавах мъките си, разбира се, че ги бях заслужил, нямах право да се оплаквам, но казват, че страданието пречиства, то ще ми върне невинността, както в народните песни самодивските извори са връщали невинността на самодивите. Но често отново и отново ме връхлиташе свирепата болка, че съм сам, че може би всичко наистина свърши и се утешавам напразно. Все повече молах силата над нас да ми помогне, да ми я върне, усещах, че молбите ми са несправедливи, не тази сила ми я беше взела, аз самият я бях прогонил, колко ли й е било страшно да научи, че я лъжа, че не съм й верен. Но защо тогава аз нямах никакво усещане, че й изневерявам, че я предавам? Сякаш онова, което се беше случило, наистина се беше случило на някой друг.

Не, позитивни мисли, позитивни мисли, това е спасението ми, нашето спасение, ето даже филмът в апарата ми е позитивен —

диапозитивен. А той е само за нея, за да мога да я развеждам по местата, където съм бил и тя е била с мен невидима, скрита от погледите на всички, като скритото изображение и само аз съм знаел, че е с мен, че ме държи за ръката и ръцете ни говорят на своя чуден език и когато всичките тези филми се проявят и изображеното на тях стане видимо, тогава ще я поканя да влезе заедно с мен в мига и усещането, там, където е била винаги в мислите ми, да се вградим в магията на тези места и да ги благословим с целувката си.

До Плевен се добрахме чак към пет часа следобед. И планинския преход, и лошите пътища не позволяваха бързо каране. Баща ми седна на волана. Макар че той много добре знаеше, къде се намира къщата на дядо и баба, доста се помотахме из града и три пъти излизахме на една и съща улица — не всички пътища, разрешени за пешеходци, са разрешени за коли, баща ми ругаеше табелите и пътните знаци, които целяха да го изкарат извън града, накрая спря до един камион и попита шофьора, който излизаше от близката закусвалня с две кебапчета и две филийки хляб в плик, как да стигне с колата до квартала, шофьорът му показа и след минута бяхме пред вратата на дядовата къща.

84.

11 април, неделя

Пиша вече от лагера на геолозите, експедицията е доста голяма, преброих дванайсет души, ама май че са повече, ще спя в палатката на вуйчо. Макар да не е много високо в планината, през нощта ставало хладно, затова вуйчо е приготвил и за мен доста дебел спален чувал. Планинският въздух е преживяване само по себе си, иска ти се да полетиш.

Вчера бяхме с дядо в парка Кайлъка, надяхахме се да покараме лодка, ама още не ги бяха изкарали, баба остана да приготвя кокошката, която закла специално за нас, предния ден ни беше посрещнала с баница. Дядо хвалеше колата, с нея по-бързо се стига докъдето искаш, сега по-често ще ни идвате на гости — каза, — виж центъра какъв хубав стана, на европейски мяза — точно така се изрази, а пък догодина, живот и здраве, ще има голяма атракция, смятат панорама да правят на епопеята — в Плевен са се водили решителните сражения на руско-турската война, която ни е освободила от робството. Е, не всички са доволни, парк не парк, трябва да се отчуждават имоти, един приятел на дядо бил засегнат и обикаля по адвокатите дано поне изкъри нещо, ама то не може всички да бъдат доволни.

— И казват — за една година ще го направят — чудеше се дядо, — на мене тая работа не ми се вярва така лесно да стане като ги знам нашите как строят, ама сигурно пак аскера ще я свърши цялата работа, бяха сложили такова... макет в съвета, който иска да го види и аз ходих и го видях, голяма работа ще е, отдалеч ще се вижда, на баира в Скобелевия парк. Специално за нея от цяла България ще идват да я видят, че и от чужбина.

Баща ми, доволен, че няма да се пътува чак до другия ден, си пийваше домашната гроздовица на дядо и все я хвалеше:

— Майстор си на ракията, билки ли й слагаш някакви не знам, обаче е специална. И на вкус, и на аромат. Хем силна, хем пивка. И понеже не й се усеща силата, може да те хване на втората чашка.

Дядо се усмихваше доволен и наливаше, баба тичаше в мазето да извади още туршия в голямата паница, майка ми обикаляше къщата, където беше минало детството ѝ, надничаше в гардероба и раклата, усетих, че ѝ е приятно да вдишва този въздух от миналото, лицето ѝ придобиваше особен блясък и ставаше на моменти като на малко момиченце, издебнах един такъв миг и я снимах на двора пред чешмата. Дядо ми беше обещал за рождения ден стар фотоапарат, любопитен бях да го видя, но ми беше неудобно да си кажа, пък и той не се сети, макар че ме видя да снимах — направих им снимки в двора под лозницата, където седяхме на голямата маса. Вечерта беше хладна, или на мен така ми се струваше, за да не ми прилошава, бях отворил леко прозорчето на колата и ми духаше по време на пътуването, човек лесно може да настине така, без да забележи.

И днес рано потеглихме — през две планини, та в трета, баща ми зареди армаганите — една дамаджана ракия и тубичка вино, както и няколко буркана със зимнина от миналата есен — туршия, сладко от череша и зарзали, парче пастърма — малко провизии, както казва дядо, сложихме и начупената баница, която баба приготви специално за из път. И за вуйчо имаше армаган — литрово шише ракия и два буркана с мезета — туршия в единия и свинско варено в другия „да почерпи момчетата“.

Минахме този път през Троянския проход — и тук почивка с овче кисело мляко на Беклемето. Направих няколко снимки на пътя, серпантината се виеше над низината долу и тази низина беше като на длан, дето се вика, само за снимки. Трябва отново да дойда, когато ще имам широкогълен обектив — гледката беше величествена. В такива мигове душата се разтваря, полита като гълъб — ех този гълъб! — и те обзема такава една еуфория, душата ти се къпе в любов към всичко живо, струва ти се, че само да разтвориш ръце — можеш да прегърнеш целия свят.

Разбира се, Троянският манастир остана пак за „друг път, сега нямаме време“, както и Карлово от другата страна на Балкана, засега само ги прочетох на табелите за отбивките. Е, баща ми тържествено ни обеща следващото пътешествие да запълни всички липси. Най-голямото мотаене беше в Пловдив, абсолютно объркан град, цял час се лутахме из него, преди да намерим отбивката към нашата цел в Родопите и страшно огладняхме. А нашите да вземат да сложат

баницата в багажника, нали за пръв път пътуваме с кола, нямаме още необходимите рефлексии, за спиране и дума не можеше да става, отдъгнахме си чак след като минахме Асеновград и по живописния, издълбан в скалите (но с много завой!) път край река Чая достигнахме разклона за Бачковския манастир. До манастира не стигнахме (сега няма време) и той, както и Асеновата крепост, която зърнахме край пътя, останаха за другия път. Затова пък седнахме на една полянка и се насладихме на бабината баничка. До отбивката за Югово, откъдето щеше да ме вземе джипа имаше по-малко от половин час път, а джипът трябваше да ни чака след малко повече от час — в четири и половина следобед, така че татко си полегна на полянката — цял ден завой му бяха дошли в повече и на него.

Като пристигнахме, джипката вече беше там, вуйчо скочи и ме посрещна, прегърна мама, татко, похвали колата, ритна предната гума за късмет, натовари сака ми и армаганите, аз се сбогувах с родителите ми, а те се приготвиха да се върнат в Пловдив, където щяха да ноцуват у братовчедката на майка ми.

— Ако я намерим — каза татко, — че какъвто е объркан този град, нищо чудно да трябва да спим в колата.

— Е, ще питаме и ще я намерим — каза мама, — нали знаеш, с питане и до Цариград се стига, та камо ли до Пловдив.

След което ме целуна, даде си обичайните заръки, качи се в колата и потеглиха. А аз се качих до вуйчо в джипа и се запознах с шофьора на колата, бай Спиро, когото вуйчо ми представи като домакин на експедицията — и наистина не бяха дошли само за мен, в колата имаше касети с провизии, миришеше на прясно изпечен хляб.

— Сега се дръж здраво — каза ми усмихнат вуйчо, — тръгваме по черни пътища, че някъде и без пътища, лагерът е горе в планината и само джипът може да стигне до него.

И тръгнахме. Път наистина нямаше, но въпреки друсането и завоите, не ми прилоша, може би заради чистия планински въздух, който нахлуваше през отворените прозорци.

След малко повече от час се бяхме изкачили до палатките, направи ми впечатление една малка барачка, набързо скована в единия край на лагера на известно разстояние, вуйчо проследи погледа ми.

— Тоалетна — каза ми той гордо, — първото, което сме длъжни да направим, е да изкопаем тоалетна, та даже да сме и само за седмица

тук, а не за цели две. Въпреки че, между нас казано, имаме само една жена в експедицията.

85.

13 април, вторник

Първо за вчера.

Събудиха ме птици. Отворих очи, видях брезента над себе си и се сетих къде съм — вуйчо вече беше излязъл, ядосах се на себе си, исках още от сутринта да отида с него, но не му бях казал и той не ме събуди. Изпълзах от палатката — лагерът беше пуст, само бай Спирос, беше седнал на едно сгъваемо столче и се занимаваше със спиртника.

— Добро утро — подвикна ми той весело, — кафе или чай?

— Благодаря — казах, — чаят какъв е?

— Местен — каза бай Спирос, и пресен. Отзарана го брах — мащерка и маточина — чай на столетниците.

— Е, щом е така, непременно трябва да го опитам.

— Непременно я, кафе можеш да си пиеш и в града — засмя се бай Спирос, — ето сега трябва да почакаме още десетина минути, хубаво да се запари и е готов.

Поляната миришеше на билки, въздухът беше кристалночист, слънцето надничаше иззад храста и заслепяваше очите ми.

— Тука е високо — каза бай Спирос, — слънцето първо тук огрява и след това слиза долу в низината. Затова змейовете от народните песни живеят по високите места, за да могат първи да посрещат слънцето.

— Има ли тук змейове? — засмях се аз.

— Не знам, поразходи се, може да срещнеш някой змей. Или пък самодива. Така като те гледам, повече за самодива ти е меракът. Да я издебнеш като се къпе на вира ей там по-долу, че да й вземеш ризата, пък тя да те моли да й я върнеш.

— Де тоз късмет — разсмях се аз, — не ми се вярва, ама във всеки случай ще се разходя, де да знам, може и да ме огрее.

— Може я, те народните песни не са току-така измислени, щом се пеят, има нещо вярно в тях. Ама първо да закусиш, зачислен си на

казана, ето тук е пакетът със закуската, те рано излязоха и закуската им е сандвичи.

Наля чая в ламариненото канче и ми го подаде.

— Полека да не се опариш, то канчето отвън е по-горещо, отколкото чая вътре.

С всяка глътка сякаш вкарвах утринната планинска свежест в себе си, билковия дъх, изумителната чистота на въздуха. Скалата, под която бяха палатките, блестеше от светлина, птиците сякаш се надвикваха в бързо бърборене, една по-далечна сякаш ме викаше да ида и да видя какво иска да ми покаже, дали наистина не беше видяла самодива във вира? Изядох единия сандвич на три хапки — на този чист въздух и апетитът е по-особен, благодарих за чая и закуската, нарахих фотоапарата и тръгнах нагоре по пътеката. Долу дремеше долината, слънчевите лъчи бавно пропълзяваха и по нея. Искаше ми се да се покача на скалата и да фотографирам лагера отгоре. Пътеката беше хлъзгава от росата, миришеше на свежест и на горска пръст, струваше ми се, че птичката, която ме беше повикала, продължава да се обажда някъде напред. Реших да видя къде ме вика и забързах крачки нагоре. По едно време ми се стори, че чувам музика — някой свиреше на гайда, далече трябва да беше, защото музиката се чуваше съвсем слабо, но колкото повече се изкачвах нагоре, толкова по-уверен бях — това беше гайда. Скалата, която отдолу, от лагера, изглеждаше само десетина метра висока, се оказа много по-висока, вървах около половин час, без да стигна върха ѝ, разбрах, че отгоре палатките няма начин да се виждат, въпреки това продължих нагоре. Когато хванем калинка и я поставим на дланта си, тя никога не тръгва надолу, а винаги нагоре, търси най-високата точка, от която да излети — и с човека е така, и той, когато попадне сред природата, запълзява нагоре, иска му се да стигне до самия връх, за да погледне света от високо, може би за да полети и той над делника, напълнил гърдите си с оживителния въздух на планината.

Изведнъж осъзнах, че болката, която през целия ден вчера ме разяждаше, е стихнала, поне се е притъпила, и, защото си бях спомнил за нея, тя отново ме обхвана от всякъде. Имаше ли надежда? Щеше ли някога да ми прости? Можех ли аз самият да си простя? Как различно щеше да е, ако и тя беше тук сега с мен, цялата тази красота щеше да се удвои, да се учетвори, приказката щеше да е истинска. А сега

изведнъж помръкна. Бях сам, бях отново сам на този свят, любовта беше илюзия!

Седнах на един камък и наведох глава. И тогава отново се обади гайдата. Този път много по-близо, скалите връщаха музиката ѝ и аз чувах звуците като под купола на огромна църква, те плуваха във въздуха, идваха и се връщаха от всички страни, бяха като вълните на море и точно като вълни измиваха тревогите и черните мисли от мен, пречистваха ме, правеха ме прозрачен, минаваха през мен, пронизваха цялата ми същност. Бях влязъл в друг свят, съвършен и желан, бях част от него. Концертната зала на планината и гайдата. Станах и забързах нататък, пътеката изведнъж завиваше зад един храст, широколистните дървета тук бяха отстъпили място на бора, дъхът на борова смола ме обгради и ми даде усещането за спокойствие и сигурност. Излязох на малка полянка на фона на изрязани в небето скали и видях гайдаря. Беше невероятно — оказа се момиче, положително по-малко от мен, седнало на един камък, притворило очи, надуваше гайдата, леко натискаше с лакът меха и сякаш унесено се вслушваше в звуците на инструмента, който звучеше отвсякъде, усилен и повторен многобройно от скалите, като орган в катедрала. В един момент тя усети присъствието на друг, спря рязко музиката и се огледа, после притисна инстинктивно гайдата до себе си, сякаш искаше да се предпази от някаква опасност.

— Извинявай — казах, възможно най-кратко, — не исках да те прекъсвам, много хубаво свириш, спрях се да те послушам.

— Ами, убаво — каза тя, — как ли пък не. Ако ме приемат в Широка лъка, в училището, там ще ме научат да свиря, аз сега за там се упражнявам, за изпита.

— На мене ми харесва — казах, — то аз не че кой знае какво разбирам, ама тука тази музика много ми харесва. Като в църква е.

Тя се засмя, изкара въздуха от гайдата и ме погледна малко по-спокойно.

— Ами тези песни аз от дядо ги знам, той ми е учител засега. То за там трябва и солфеж, и теория, и тях ги уча, ама казват, гайдата е най-важното, другото и там можеш да го научиш. Мерак ми е гайдаджийка да стана, голем ми е мерак, дай боже.

— Няма начин да не станеш — казах ѝ, — ти щом сега така хубаво свириш, като те научат още повече, няма начин да не станеш.

Ще ходиш по чужбините да разнасяш славата на българската музика, по радиото ще те пускат, по телевизията, ще станеш известна много.

— А, хич и не ща да ставам известна и да ходя по чужбините, не ща нито радио, нито телевизия. Само свирнята ме интересува, аз като свиря, сякаш отвътре, от мен излиза музиката, сякаш имам крила да подхвъркна. Гайдата е за цял живот, да знаеш, аз не знам как е с другите инструменти, ама веднъж като ти забръмчи гайда тук, до сърцето, политащ, така да знаеш.

— От сърце ти го желая — казах искрено, — аз на нищо не свиря и не пея, ама разбирам, че съм по-беден от тези, дето с музика живеят и ти се възхищавам.

— Ех, ние така сме закърмени тука на село, от малка още, от люлката, все песни и свирни съм слушала, Родопска планина е пееща и свиреща планина, да знаеш, така е било от паметна ера, то си ни е с майчиното мляко засукано.

— Аз се занимавам с фотография — казах, — и ми се иска и нататък да се занимавам, да стана професионален фотограф — и това също е хубаво нещо, това е музика от светлина.

Помълчах малко, да ми дойде смелост и казах:

— Ако нямаш против, да ти направя една снимка с гайдата — за спомен, после ще ти я изпратя, като се прибера.

— Ами то хубаво, ама... като ме е срам. Виж каква съм разчорлена, с тази стара рокля, дето е само за балкана да скиторя и с гугуменки, и с тази раздърпана жилетка, какво ще излезе от такава снимка. Виж да бях с вълненика, с мерсджана, с тестемела на главата, и с китка закичена, ще съм хубава, да си личи, че съм родопчанка, пък то така.

— И така си хубава — казах и усетих, че се изчервявам, — не е важна премяната, важно е настроението, а то ти идва, като засвириш, свири си и не ми обръщай внимание, само за музиката мисли, все едно ме няма мене.

— Ми то хубаво така, ама дали ще мога, не знам. Хайде като си рекъл, снимай, щом това ти е на тебе мерака, моят мерак е свирнята.

— Точно. Така и двамата ще правим това, което най-много обичаме, не може да не стане нещо хубаво.

Тя кимна, след това наду гайдата, наклони глава на една страна, притвори очи и музиката рукна като пенлив планински водопад.

Изчаках малко да потъне изцяло в нея, не трябваше да чакам дълго, явно магията я обземаше веднага. Направих няколко снимки, на фона на огрените от слънцето скали. Помислих си, че снимам цветни диапозитиви, как щях да ѝ направя от тях снимки на хартия, не ми беше ясно, но предполагах, че Панос има решение за този проблем, или в някое фотостудио, не можеше да няма.

Ето че бях срещнал самодива.

Следобед дойдоха геолозите на групи, както бяха отишли да изследват местността. Вуйчо ми беше с единствената жена в групата, забелязвах, че го гледа със светещи очи и предположих, че може да е следващата жена в живота му. Свалиха тежките раници на земята и започнаха да сортират събраните камъни, предварително сложени в найлонови пликосе и надписани с етикети, в металните сандъци в багажника на джипа. Вечеряхме по две кебапчета с варен боб, лютеница и лук — гарнитура, явно бай Спиро ги беше докарал от Хоремага в селото по-надолу. Вуйчо ми обясни, че експедицията сега е по-голяма, затова са на лагер, иначе като са само по двама-трима, спокойно ги настаняват на квартира в някое село, тогава сами се грижат и за храната си, получават командировъчни. Обаче така винаги е по-романтично, ето тази вечер ще си запалят лагерен огън и ще си попеят.

Така и стана, край огъня — вуйчо отвори ракията, която му бяхме донесли, имаше и каса бира, червенокосият Михаил извади отнякъде китара и всички запяха:

*„Защо ли минералите
намериха хамалите,
готови да ги мъкнат
в чували на гърба...“*

Пяха и други песни, по-весели и не много прилични. После минаха на руски романси, беше много приятно и романтично и, понеже и аз си взех една бира, това подсили усещането ми още повече. Пяха цигански романси, сетне други някакви песни, приличащи на романси, но със странни и силни текстове, чух името Окуджава, японец някакъв вероятно, така звучи, не го бях чувал преди това,

интересно защо го пееха на руски, но думите и мелодиите много ми харесаха и реших да помоля татко да пита Ставрев, може да има и негови песни, а и на баща ми ще се харесат, накрая подкараха планинарските на Висоцки, тук и аз се включих. Огънят хвърляше отблясъци нагоре, предварително му бяха изкопали място, за да не стане пожар, бяха информирали и отговорника за пожари в селото — местния милиционер, всичко трябвало да бъде по законен ред. „Редът е основният закон в нашата работа. Представи си тези камъни, дето ги събираме, ако им объркаме етикетите, напразно сме дошли дотук, в лабораторията после ще си направят погрешни изводи и ще копаят не там, където трябва, работа и народна пара на вятъра.“ — казваше вуйчо. Огледах се за него, но не го видях, май я нямаше и младата геоложка, сигурно се бяха усамотили някъде, използвах случая да си отворя втора бира, много беше хубаво, край огъня мъжете бяха минали на водка. Накрая заляха въглените с кофа вода, а тъй ми се искаше да легна до жаравата и цяла нощ да прекарам под звездите. Когато го казах на вуйчо, той извади спалния чувал и каза, че няма нищо против, стига да се опаковам като хората. След това наистина заспах със замаяна от бирата глава под люлката на едрите родопски звезди. Събудих се само веднъж, притеснен от изпитата бира, когато се връщах от горската тоалетна, ми се стори, че чух откъм палатката на вуйчо тих смях, но не мога да бъда сигурен. Това беше моят първи ден в планината.

Сега за днес:

— Красиво е относително понятие — говореше вуйчо, с него бяха, освен мен, червенокосият Михаил и още един, по-възрастен геолог. Гледаха топографската карта и компаса, събираха камъни, надписваха им етикети с координатите, на които са намерени, слагаха ги в найлонови торби и после — в яките геоложки раници. От всичките само Дамян — така се казваше възрастният, имаше чукче и от време на време отчупваше по някое камъче от скалите, край които минавахме. Колкото по нагоре вървахме, толкова повече планински кристали виждахме. Аз снимах групата, снимах вуйчо, докато вдигаше от земята един светло виолетов кристал и с учудване го показваше на другите.

— Аметист — каза той, — сто процента аметист, ниска проба, обаче...

Дамян го вдигна до очите си, погледна през него, после извади увеличително стъкло, разгледа го през него и отсече:

— Много е блед, ама е аметист, странно, в тази част на Родопа не се е намирал, пиши етикет. Това си е находка.

— А там е кварц — обади се червенокосият, — него няма защо да го описваме, той си е типичен за тук.

— Можеш да си вземеш едно кристалче за спомен — каза ми вуйчо, — той тук няма да се свърши. Хайде вземи още едно за дамата на сърцето ти. Занеси ги на някой златар да ги пробие и можете да си ги носите на врата.

Дамян го изгледа сърдито, но вуйчо се засмя:

— Кое то е природата създала, за нас е всичко — каза той, — има неща, които не трябва да пипаме, има неща само за лабораторията, обаче има и за нас, така мирозданието ни се отплаща за грижите, които полагаме за неговото запазване. Макар че, ако трябва да сме честни, за какво запазване може да стане дума — като открием находище, идват първо сондите да го докажат и след това багерите.

— Човекът е алчно същество — обади се червенокосият. — Дай му да граби и да използва, за да печели, това е човекът. Цялата планина ще прекопае за грам благороден метал и няма да му мигне окото. Така и така, известно е, че нито диаманти, нито злато се въдят у нас, така че ни остава само да се радваме на урана, ама и по-далечко от него да бягаме.

— Уранът е далече от тук — обади се Дамян, по-късно разбрах, че бил ръководител на експедицията, — него си го добиват братушките, те си го и прибират, на нас толкова чудо не ни трябва, освен за Козлодуй, ама и там си има правила, какво се изнася, какво се внася, без правила не може той свят, той на правилата се крепи.

— Я да се снимаме всички тук, пред тази скала, аз лично я намирам за изключително красива. Когато нещо ми говори, то е непременно красиво за мен.

— Така е — обърна се рижият към мен. — Геологът трябва да разбира езика на камъните, те толкова много могат да ни разкажат, ето този камък, например, виждаш ли нещо особено в него?

— Ами има някакъв барелеф, като рисунка, спирала някаква.

— Ха така, спирала. А тази спирала е вкаменена раковина. Е, атомният анализ ще покаже на колко години е, а значи преди толкова

— виж, става въпрос за милиони, години този камък е бил на дъното на море. Кога и по какъв начин дъното на морето е станало било на планината, това предстои изследователите да открият, но самото откритие вече е вълнуващо и си струва, нали?

— За това море има най-малко три хипотези — каза Дамян. — Аз лично имам една четвърта. А ти се увеличаш по фотографията, значи — обърна се той към мен. — Това е много хубаво, фотографията има толкова много приложения. На нас, например, ни трябва фотограф — някои находки, които вадим от земята, изчезват след минути, самият въздух ги разрушава, така е и с кристалите в пещерите, ако можехме да ги фотографираме, щяхме да ги запазим за другите, нали. Ето това например, можеш да го фотографираш.

— Не мога — въздъхнах аз. — За такава фотография е нужна специална техника — огледално-рефлексен апарат и междинни пръстени, иначе с този мога да го фотографирам от един метър разстояние и ще е много малка в кадъра. Аз нали сега започвам, полака-лека ще се сдобия с нужната техника и ще мога да бъда от полза — иначе на теория вече доста работи са ми ясни — с удоволствие искам да ви бъда полезен, а не само като гост. От утре ще поема водата, ще помагам на бай Спирос за продоволствията и на вас при сортирането на камъните, само трябва да ми кажете кой закъде е.

— Е, за да поискаш истински, трябва да те зарибим, нали така — усмихна се рижият, — затова не се притеснявай, че си гост, днес гост, утре домакин, де да знаеш. Той и вуйчо ти електроинженер искал да става, жички да запоява и да разпоява, като глътнал въздуха тука, друг акъл му дошъл, нали. Иначе ни е от полза за много работи, поддържа и радиостанциите, и агрегата за тока, като решим да го пуснем. А пък един фотограф навсякъде си трябва, той запечатва миговете за бъдещите поколения. Я вижте оня камък там! Координати, бързо. — И той грабна един камък от земята, камъкът мина през ръцете на всички, гледаха го, цъкаха с език, все едно че не беше обикновен камък, а къс самородно злато. След това го етикираха, сложиха в найлонов плик и много внимателно положиха в раницата. Гледах ги удивено. Рижият забеляза моето учудване и се усмихна:

— Какво си мислиш, обикновен камък като камък, а? Ами нали ти казах, трябва да разбираме езика на камъните, този много има да

разкаже — и на нас, и на лаборантите. Истинска находка, днес ни върви, ти май си кадемлия.

— Вчера разгледа ли, поснима ли? — запита вуйчо. — Намери ли нещо?

— Намерих — казах, — самодива срещнах.

— Самодива? — вуйчо опули очи.

— И то не каква, ами такава, дето свири на гайда.

— Аха — каза вуйчо, — тези дни, вярно, чувам гайда, ама мислех, че така ми се счува, нали е Родопа планина, без гайда не може.

— Ако я срещна пак, да я доведа ли в лагера да ни посвири?

— На всяка цена — каза Дамян. — Ето и това си е находка.

Когато групата тръгна да се връща, аз останах. Вървах и се заслушах, дано да чуя гласа на гайдата. Бях забравил пътя за полянката, на която свиреше гайдарката вчера. Е, помотах се малко и тръгнах към лагера. Там заварих пъстра група, хора, които не можах да определя какви точно бяха — наоблечени не за сезона, прекалено топло, жените с пъстри кърпи на главите и хурки в ръцете, докато вървах, предяха вълна, групата водеше голямо стадо овце, огромни рунтави кучета пазеха отстрани — такива не бях виждал досега. Освен това имаше натоварени с дисаги мулета, един възрастен човек от групата се пазареше нещо с Дамян, после извади от дисагите нещо бяло и един черен старовремски кантар, претегли стоката си и прибра парите, а една сухолява жена показваше на геоложката някакви килимчета. До едно от мулетата стоеше момиче, колкото мен на възраст, като минах край него, то ме погледна с големите си черни очи под дългата до раменете му кърпа и сякаш целия паднах в тези очи. Спрях се и се усмихнах, а и тя се усмихна. После възрастния човек, който се беше пазарил с Дамян, извика силно нещо и хората бързо се ориентираха за тръгване, с викове поведоха стадото и мулетата, кучетата залаяха и подгониха овцете по пътя, видях, че имаше и агънца, които тичаха весело до майките си. Тръгна с тях и младото момиче, загледах се зад нея и се помолих тя да се обърне. И тя наистина спря и се обърна, погледна ме, отново ми се усмихна и ми помахаше с ръка. Аз също ѝ се усмихнах и ѝ махнах с ръка. Тя се обърна и ми се стори, че някаква малка част от мен тръгна с нея, моят образ в очите ѝ. Звънът на хлопките изпълваше вселената и отново небесния свод ми се стори купол на катедрала, в който се блъскаят мощните звуци

на планинския орган — дивно сплитане на медни звънци. Сякаш небето се бе отворило и от него се изсипваше върху нас от рога на изобилието блаженство от звуци. Друг свят, чист и желан. Сетне групата зави зад скалата, постепенно заглъхнаха виковете, звънците на овцете и лаят на кучетата.

Приближих се до Дамян.

— Имаш късмет — каза той. — Сега ще ядеш сирене, каквото не си ял никога. И мляко взех, кисело мляко, овче. Можеш с нож и вилица да го ядеш.

— Каракачани — допълни вуйчо. — Казаха, че ще минат оттук и ето на — минаха.

Бях чувал за каракачаните, но за пръв път ги виждах.

— Това каракачански кучета ли бяха.

— Каракачански ами. Немската овчарка бледнее пред тях, да не им паднеш, разкъсват те като нищо, ако си враг. А иначе интелигентни, сами пасат овцете, събират ги, завръщат ги.

— Къде отиваха?

— Знае ли някой. И те не казват. Номади. Местят се от място на място, и в Гърция ходят, някои ги смятат гърци, други твърдят, че са българи, даже за цигани ги мислят, защото са номади, скитници, а те нямат нищо общо с всичко това, особен народ, сами за себе си, паднали от бога, дето има една дума, на планина се раждат, в планина живеят, в планина умират, най-близо до звездите спят, най-чистата храна ядат, най-истинското мляко пият.

86.

14 април, сряда

Станах рано, заедно с другите, гледах да се въртя около бай Спиро и да му бъда полезен при рязането на хляба, разпределянето на закуските, даже сварих тенджерката с кафето. По-вкусно сирене не съм ял през живота си — сиренето на каракачаните, а киселото мляко наистина можеше да се реже с нож, гъсто и ароматно, с дъх на горски билки. На ум благодарих на каракачаните и като слънчев лъч ме стопли беглия спомен за пълния с топлота и съпричастност поглед на каракачанското момиче. Сетне, когато групата се разпръсна по чукарите, се залових с водата. Лагерът беше на много добро място, на завет от скалата и близо до извор, това било според правилата им, те разбират от тези работи. Та изворът беше на стотина метра нагоре по една странична пътечка, трябваше да се напълнят петте бидона, а също така и четири кофи с прясна вода. Неудобството беше, че не е чешма, да сложиш бидона под нея, а изворче с коритце от няма и половин метър диаметър, почистено и обградено с камъчета и трябваше бидоните да се пълнят с канче. Добре, че дебитът на водата не беше малък, и почти не се налагаше да чакам, когато го изпразня, да се напълни отново, на дъното бълбукаше приятно изворната вода, оттичаше се отстриани надолу в малко поточе, устремено към побратимите си, с които да се слее и да стане река. Все пак пълненето и носенето ми отнеха близо два часа. Когато бях готов, бай Спиро пристигна с джипа, беше донесъл продукти и щеше да готви на походната кухня някаква яхния, рекох да му помогна, поне морковите да обеля, обаче той каза:

— Достатъчно си свършил, това с водата ми спести доста време, заминавай да се забавляваш, като дойдат момчетата, ще им помогнеш при сортирането. Те днеска ще се върнат да обядват и следобед не се знае ще ходят ли, или ще се занимават тук, в лагера. Че следобеда май времето щяло да се развали.

Стори ми се по-хладен денят, та облякох пуловера под якето, взех фотоапарата и един резервен филм в малката раничка на гърба, а също така бележника с химикалката и тръгнах надолу между дърветата, за всеки случай погледнах в компаса коя посока съм хванал, в случай че се загубя да знам как да се върна. Една птичка чуруликаше пред мен, сякаш ме викаше да я следвам. Разбира се, тя викаше друга птичка, със затоплянето любовта избиваше навсякъде, птиците се търсеха и намираха, първите цветове плахо се появяваха по клоните на дърветата и подранили диви пчели бързаха да обслужат копнежа им и да им дадат радостта на бъдещия плод. Природата твореше любов, отвсякъде бликаше радост и пак ме попари мисълта, че съм сам в тази напъпила пролет. Вървах така без път, като гледах да не се отклонявам от посоката, която бях избрал и накрая излязох на една пътечка. Спрях се и изрязах с джобното си ножче малка стрелка върху едно дърво, показваща посоката, от която бях дошъл, за да мога сетне да се върна по обратния път право в лагера. Пътеката слизаше сред широколистни гори, зеленината по клоните им още беше нежна, прозрачна, млада, така и не им научих имената на тези дървета, като се върна, ще си намеря стария учебник по ботаника и ще се постарая да ги науча, иначе то в града какви дървета — чинари и диви кестени само, е, и брезите ги знам, тяхната кора е бяла, ето това там е бреза. Слънцето се беше издигнало достатъчно нагоре, но не беше истински затоплило, все пак разкопчах якето си. Вървах около половин час надолу по пътеката, по едно време от дясната страна в нея се вля друга пътека, така че извадих бележника и си записах: *на връщане при разклонението хвани левия път*, за да не се объркам. От слизането краката ме бяха заболели, седнах на един камък да си почина и птичката пак се обади, сигурно беше кос, защото свиркаше една къдрава мелодия точно като човек. Имаше ли някакъв смисъл нейното пеене, можеше ли да бъде преведено от птичи на човешки с някаква логична фраза, или означаваше просто: радвам се, че съм тук, че живея, търся си приятел, с който да споделя тази радост, светът е чудесен, радвайте се всички с мен?

Малко по-надолу излязох на широка поляна и изведнъж чух водопад от звуци — козите бяха само осем, но хлопките звъняха за осемдесет, козарят, белобрад старец, свиваше цигара. Обърна се към мен и ме изгледа любопитно.

— Ха добър ден — каза. — Ти от кои бяхъ?

— А, аз не съм отгук — отговорих му.

— Яз виждам, че не си тъдявашен. Питам от онези, къде ги събират каменити по баира ли си, или така — по туризъм си тръгнал.

— От онези съм — казах, без да обяснявам подробности.

— Аха, и що? Го найдата златото?

Трябваше ми малко време, за да си преведа фразата.

— Какво злато? В България няма злато, те търсят полезни изкопаеми, метали, минерали... (истината беше, че и аз не знаех какво точно търсят, май го знаеше само институтът, който ги беше пратил).

— Ба, нема, кой ти рече дека нема?

Настъпи пауза, през която козите задрънчаха още по-силно с хлопките си, докато късаха сочната млада трева.

— Яз съм стар, ама още кога малък бех, от стари ора съм чувал, дека злато има тука, в Родопска планина, много злато има, целата планина е долу златна, саде не са го още нашли това злато учените и чинат да нема. Оти не му е дошло времето на златото да се найде. Па кога му дойде времето, ке се найде. На всяко нещо пишън времето му довада, па после довада и то, така е писано отгоре, дедо боже го е писал со неговата си ръка.

— Дано да е така. Бъдацето ще покаже — казах смутено, тъй като не знаех какво да кажа.

— А, па кой иска бъдацето да види, той да се завърне къде древното минало, там като погледне, и бъдацето ке прочете, те така е, яз от стар човек го знам това, ама съм бил малък, а той беше на осемдесе и повече, па виж сега съм я на осемдесет и три, и още припкам по козите.

— По-млад ми изглеждаш — казах искрено, защото така си беше.

— Верно е, оти ми е сърцето младо, не иска да остарява. Тука по балкана имаме арен въздух, сърцето по-бавно от нас остарява.

— Е да, ама пушиш — казах, защото между временно той беше запалил самоделната си цигара и то със старовремско огниво, бях чул и чел за тях, но виждах за първи път. — То не ти ли трови въздуха?

— А-а, то а убаво, кога е малко, може. Всичко а благо, кога а с мярка, и ракийка, и винце. Само да си я знаеш мярката треба и да си я пазиш. Вий там по градовете, туй къде го дишате, за дишане не става,

не ви треба и тютюн да пиете, кога това, къде го дишате, си е чиста отрова. Яз бяхъ у внука, в Пловдив, па не можем да дишам там, задуших се за три дена от това, къде го дишат те, той вика дядо, каже, те това нищо не е, ти ела да видиш у София що дишат ората. Не, викам му, не ми требе мене София, вие си я дишайте тая отрова, па яз ке си го ручам нашия въздух горе у балкана. Тука и цигарка да си запалиш, не е грехота, тя тази цигарка от моя тютюн си е, сам си го садим, сам си го чувам, сам си го берем, сам си го сушим — за лична употреба — сам си го прием. Има от селото с големи ниви, па работат за Булгартабак, къде ги прави онези купешките цигари, те не са ми благи, мене ми е благо така, да си скъсам книжка, па да си я поръсим, да си я наплюнчим, да си я свием — блага работа, красатко. Ама и то с мярка требе, всичко си я тера мярката. Кога е с мярка, все е убаво. И ако от нящо се тоа свет затрие, то от лакомия ще да е, защо не си знае мярката, не знае де да се спре. Ората сè искат и искат, сичкото трябва да го опасат, да си го натъпчат у шкембетата, до га се пръснат. Е това му е на човека големия грех.

След това той хукна към една коза, която се беше изправила на задните си крака и белеше кората на едно малко дръвче, успя да я откъсне от дръвчето и да я насочи обратно към тревата, като ѝ приказваше гневно приказки, от които не разбирах нито дума.

— Не е стока като стока козата — каза ми задъхано, като се върна пак при мен, — ами е жив гявол. Ни се води, ни се кара, не е кротка като овцата, затуй нашия господ Исус Ристос е рекъл — кога па дойде, овците же си ги прибере у кошарата на сушина, па козите же ги разфърли на вълците да ги ядат. Много тичане иска козата, па яз съм веке на години, догодина ги мащам, не ми треба веке, ше си зема пет — шест овчици, да си се занимавам. Празно да не стоя, оти празно да стоиш — лошо, нема по-лошо от празно да стоиш. Зулумите те от това стават. Та така, со здраве. И да го знаеш от мене — има злато, много злато има тука отдоле, като му дойде времето, ке изляне от земята, на всяко нещо требе времето да му дойде, защото всяка работа си го има своето време. Ти накъде си тръгнал, към скалите ли, или към манастиря, то там под манастиря е и селото.

— Ами където ме заведе пътеката — казах. — Тук, накъдето и да тръгнеш, все е хубаво.

— Убаво зер, те тука е животът. Хай со здраве!

И старият човек ми махна с ръка и пак се зае с козите си.

Скалите, за които той ми говореше, се оказаха по-близо, отколкото си представях, пътеката се беше разширила и станала черен коларски път, а на едно дърво забелязах парче от табела, на което можеше да се прочете само „... кали“, от скали явно, но какви бяха тези скали, така и не можах да разбера, да бях го попитал, човекът беше отзивчив, разговорлив, щеше да ми каже. И изведнъж гората се разтвори като завеса пред мен и скалите блеснаха на слънцето, а зад тях в далечината — величествената панорама на планинската верига. Тези скали явно бяха туристически обект, защото имаше и каменна стълба до тях, и парапет над пропастта, даже и пейка, да поседне този, комуто ще се завие свят от гледката. А гледката беше величава. Отгоре се виждаха върхарите на смесена гора, зад тях в далечината блестеше язовир, по водата на който можеха да се видят миниатюрни платноходки, малки къщички имаше от двете му страни по бреговете, а имаше и такива — на колове, вътре, в самата вода, колко ли беше хубаво там? Седнах на пейката над пропастта и едно усещане, по-силно от всички други, ме връхлетя с внезапно излезлия планински вятър — усещах се част, не, не е това, усещах се вътре във всичкото това мълчаливо величие, участник в неговото присъствие, сякаш то ме изпълваше изцяло, но и аз го изпълвах със себе си, то беше призвано да измие душата ми от утайките, да ме извиси на върха си, да, ако разтворех ръце, можех да полетя към далечния язовир, защото бях птица. И в един момент усещане, близко до онова особено опиянение, което ме беше изпълнило тогава там, в онази фотолаборатория, се върна с пълна сила, но вместо да ме замая от щастие, ме смъкна на земята с вкуса на тежко разкаяние между зъбите. Ето тук, на върха, над пропастта, беше мястото, на което трябваше да си помисля за него, какво беше, откъде беше дошло и защо така ме беше превзело целият. Да го разбера, за да го преодоля.

Поех дълбоко въздух и се опитах да се върна в аналитичната мисъл. Ето, там несъмнено играеше страстта, нагона, насъбраната неудовлетвореност. Животинското. Затова и този екстаз беше животински, върховен и мощен, без да можеш да го опишеш или разбереш, както и звярът не ще може да го опише и разбере, може само да го изживее. Да, в човека е живо животното, с цялото си възпитание, с цялата си цивилизованост ние потискаме това животно, връзваме го с

вериги, затваряме го, държим го в подземията на същността си, не му даваме да се покаже. Отричаме го. И изведнъж в един такъв миг то разкъсва веригите, разтрошава вратите, взривява затвора си, а и нас, заедно с него, и изригва на свобода. Като вулкан. А неговото освобождение е и наше освобождение, то ликува и ние ликуваме заедно с него, свободни от всякакви правила и условности. Още веднъж, за кой ли път, си спомних какво ми беше прошепнала Виктория: „Искам да умра сега, в този момент, защото знам, че никога вече няма да ми е толкова хубаво, като сега!“ Това, разбира се, не беше тя, това беше дивото животно в нея, освободено за миг, което знаеше, че отново ще бъде здраво вързано и затова искаше този щастлив за него миг да бъде последен. Ето защо Виктория беше така смутена, когато отново се срещнахме, ето защо беше потърсила спасение и го беше намерила в старата си връзка, правилна, в смисъл — по правилата на благоприличието и цивилизоваността. Дали не затова ме беше отблъснала моята Людмила, когато бяхме сами в стаята ѝ: „усетих, че не мога да се владеея, нещо по-силно от мен ме владее и аз съм беззащитна, в ръцете му напълно губя контрол“ — така ми каза тя тогава, това „нещо“ без съмнение беше нейният събуден вътрешен звяр. Но тогава тя ще ме разбере, просто трябва да ѝ разкажа всичко така както си беше и тя ще ме разбере, тя ще се върне при мен. Нали е била на крачка да го изпита. И ето че любовта ми се представи в още по-висша сфера, та нали ако онова е животното, звяра, то любовта е екстаз, освобождаване на потиснатата от този звяр душа? Или поне много ми се иска да бъде така. Трябва да ѝ напиша всичко това, трябва да я повикам тук, на това свято място, за да срещнем себе си.

Сетих се, че, потънал в размисъл, не съм направил нито една снимка. А ето че и козарят остана недокументиран, по-късно ще си мисля, че е бил плод на моето въображение, но най-много съжалявам за каракачанското момиче, макар че, като споделих с вуйчо, той отвърна: „Нямаше да ти разреши, не всеки е съгласен да му вземат образа, в традициите на някои народи битува суеверието, че който ти запечата на фотографска лента образа ти и го отнесе със себе си, открадва и душата ти, и същността ти.“ Не ми ли беше разказвал Панос за това суеверие?

Извадих апарата и направих няколко снимки, разбира се, бях разочарован — за такава панорама се иска един широкоъгълен

обектив, а моят, портретен, 50 милиметров, можеше в най-добрият случай да запечата отделни детайли красота. Е, поставих си го за цел — дали съм я изпълнил, целта, ще видим, когато проявят филма. После тръгнах по коларския път, който ми подсказваше, че по него ще стигна право в селото, а там ще си купя нова тетрадка за дневника. И хартия, плик и марка за писмото, което ще напиша. Пътят разкриваше чудни гледки на отсрещните хълмове, беше просто извисяващо, а от двете страни на този път, който ставаше все по-уреден, вече беше посипан със сгурия, растяха толкова много уханни треви, жалко, че и билките не познавах, а ето че имаме книга за тях, колко много трябва да се обучавам, преди да дойда отново тук. Помислих си го и веднага осъзнах, колко погрешна беше тази мисъл, нима ако знаех наизуст латинските имена на всички тези треви, щях по-добре да ги възприема? Глупости, тогава щях да бъда като изследовател, като научен работник, който гледа отстрани, а така съм вътре във всичко това, неотделима част от него и затова го възприемам истински и силно, като преживяване, като спомен, като усещане, като истинност. А това не е ли най-истинското знание, скрито дълбоко вътре в нас? Скритото изображение? Което очаква своето проявяване, тласъка, който ще го извади от тайната му стаичка, ще направи чертите му видими и ще го подари на всички? Сигурно беше така.

Замаян от свежия и дъхав планински въздух, стигнах до параклис или манастир, не знам как точно се нарича, всъщност една малка църквичка с голям двор около нея и пред двора — поляна. На стотина — двеста метра по-нататък сивееха покривите на първите селски къщи. В Родопите покривите не се правят от червени керемиди, а от сиви каменни плочи, къщата се снишава под тези плочи и не смее да шава наникъде, усеща връзката си със земята, със скалите, с растенията наоколо, по най-хармоничен начин се вгражда тя в природата, вместо да ѝ пречи, допълва я, завършва я със себе си.

Спрях пред църквата, зачудих се дали е отворено и дали да не вляза вътре? А какво се прави в църква? Палят се свещи. И ето че, за да се спазят старинните български традиции, реших да вляза и да запаля свещ, тук, на високото, няма кой да ме види и кой да ме натропа. Сигурно селските младежи нямат проблемите на нас, градските и може би са по-свободни, по-смели, но кой знае. Натиснах неуверено вратата на църквата, вратата изскърца и се отвори. Лъхна ме

хладна влага с миризма на тамян и старо дърво. Пристъпих навътре, от ляво имаше стъклен шкаф, в който видях свещи, малки иконки и книги, оттам можех да си взема свещ, за да я запаля, но за съжаление нямаше кой да го отвори и на кого да платя. Малката масичка пред шкафа, покрита с везана покривка и простият дървен стол зад нея бяха празни. Денят не можеше да влезе през малките опушени прозорчета, цареше полумрак. Няколко свещи горяха на специални големи метални свещници и осветяваха вътрешността, хвърляха жълти отблясъци по лицата, изобразени на иконите и стенописите, така че тези лица оживяваха, струваше ми се, че ми говорят, опитват се нещо да ми кажат, не можех да го чуя, но го усещах със сърцето си.

— Иконите ли гледаш? От седемнайсети и осемнайсети век са, тревненска школа. Фотографиране — само без светкавица.

Изад олтара беше излязъл поп на средна възраст, той гасеше покъсите свещи с късо духване и ги пускаше в метален съд с вода...

— Къде е клисарката — попитах, — исках да купя една свещ, да запаля за здраве.

— Ами хубаво — каза попът, — от колко да е свещта? Има от десет стотинки, от двацет, петдесет и от едно левче, зависи от дебелината и колко дълго ще горят.

— От десет.

— Хубаво, от десет — каза попът, извади ключ, отключи шкафа, пушна стотинките в една метална кутия до него и ми подаде свещта.

— Ами такова, нещо кибрит, да я запаля?

— Вижда се, че ти е за пръв път — засмя се попът, — свещите една от друга се палят, ето от някоя горяща ще запалиш своята. Не е само за икономия, не мисли, така огънят се запазва, защото свещите много и различни, а огънят е един, защото и божият дух е един и запалва душите ни с един и същи огън, макар да горят различно, както различните свещи. И не там, не я слагай там, там е за умряло, за живите, за здраве там горе.

Преместих свещта. Това стигаше ли? Трябваше ли нещо да кажа, да се помоля? Има ли молитви за невярващи?

— Като те гледам, не си влизал в църква — каза попът усмихнат.

— А, ходил съм и друг път. На Рилския манастир, на Троянския — там стенописите са на Захари Зограф — национално художествено богатство, нали.

— Живописиста те интересува, значи, или историята?

— Всичко ме интересува — казах. Тук като че ли нямаше защо да се пазя, бях абсолютно анонимен, неизвестен, на място, което беше извън света, в който иначе живеех. — И религията също — добавих. — Какво носи тя на хората. За съжаление съм доста бос в тази материя, макар да съм разгръщал Библия.

— Явно нещо те мъчи — каза попът. — Когато човек има проблеми, то той се сеца, че над него може да има някой, който да му ги разреши. И понякога се обръща към бога, макар да не вярва в него.

— Нещо такова — казах искрено. — Наистина ме мъчи нещо. Преди малко там горе на скалите, ми хрумна идеята, че човек носи в себе си и звяра, от който е произлязъл. И този звяр понякога му стъжнява живота, появява се, взема предимство и после съжалеяваш горчиво, за онова, което си направил, погубил си нещо ценно, заради миг заслепление.

— Да, така е, ето питаш ме какво носи религията на хората, ами аз мисля, че им носи утеха. Човекът е грешен по рождение, затова грехът от време на време го поваля, това се случва и на най-благочестивите, случвало се е и на светците. Но грях не е само религиозно понятие, както си имал възможност да се убедиш, доколкото мога да съдя. Е, вярващият приема, че има една висша сила над него — бог, който вижда в сърцето му, вярващият му изповядва греховете си и с искрено разкаяние обещава да се поправи. И тогава бог го освобождава от греха му, изчиства неговата съвест. А без бог няма кой да те освободи и оставаш в плен на греха и под игото на накърнената съвест. Можеш да потъпчеш съвестта си, да се излъжеш, че деянието ти не е страшно, че всички правят така, че живеем един живот и трябва, докато живеем, всичко да опитаме, да не се съобразяваме с другите, да вземаме каквото можем да вземем, после няма кой да ни държи сметка — това е религията на егоизма, раковото образувание на човешкото общество, злото е не само необходимо на тази религия, а щом е необходимо, то е навлякло мантията на доброто, то се е превърнало в икона за онези, които го практикуват. Това е пътят надолу, към гибелта. Ето има хора идват тук, палят свещи, молят се, а в ума им все злодеяния и оправдания за тези злодеяния — светът е такъв, хората са такива, бог допуска злото, значи не е толкова лошо. А има невярващи с мисъл за чистота и справедливост в сърцето си и

действат спрямо тази мисъл, и се укоряват за неволните прегрешения, те може да не стъпват в църква, да смятат религията за измислица, да не се молят, да не палят свещи. Казвам ти, че тези са по-праведни от другите, те, без да знаят, вървят по пътищата на нашия господ Иисус Христос и той ще ги познае, когато отново се върне при нас. Но на тях им е по-тежко, поради съвестта — ако няма кой да им прости и ако и те самите не си прощават, неволното греховно поведение може да ги доведе до отчаяние. Затова като ме попита какво дава религията на хората, ще ти кажа — утеха.

— Утеха.

— И не само това, разбира се, много им дава, много. Но от утехата се започва. Който носи воденичния камък на вината на шията си, не може да полети, даже и да ходи не може, той пълзи. Всеки може да сгреша, но и всеки може да се покае искрено за греха си и да се освободи от него, да започне отново — чист и вдъхновен — да твори добро.

— Изглежда лесно.

— Изглежда, ама не е толкова лесно. Необходимо е искрено покаяние, значи — да се отречеш от неправилно стореното и да си обещаеш да го изрежеш от сърцето си, а не да се върнеш след два дена отново при него, защото ти е доставяло удоволствие.

Този човек четеше в душата ми. Защо не можеше нашите учители да са като него?

— Там е работата — въздъгнах аз. — Ако наистина ти е било много хубаво, както никога дотогава в живота ти, ако е било уникално преживяване, то как така да се отречеш от него, как да го стъпчеш с краката си?

— Има ли пострадали?

— Не, напротив... Всъщност да, верността, която дължа на един човек.

— Изневярата на един определен етап може да бъде признак на търсене — каза замислено попът. — И то не търсене на друг, а търсене на себе си. Когато намериш себе си, чак тогава имаш реални шансове да намериш другия, подобен на тебе. На твоята възраст човек все още се учудва, странно му е какво става с него, в какво се превръща той от детското съзнание, което, казваме ние, е свързано много с духовното ръководство на невидимите ангели-пазители и е по-близо до бог,

„оставете децата да дойдат при мен!“ е казал нашият господ Иисус Христос. После идва физическото съзряване, триумф на плътта, тя се развива взривообразно и съзнанието не може да я догони, оттам идват и противоречията. За вярващия трябва да е по-лесно, но не е, напротив — време за изпитание на вярата, нали плътта иска да доминира, да командва, да ръководи всичките ни помисли и действия. Е, трудното е, когато си сам, мислиш си, че само с теб се извършват тези промени и, понеже опознаваш нови, неподозирани дотогава удоволствия, се чудиш дали да се хвърлиш подир тях и да забравиш всичко останало или да се опиташ да ги озаптиш и да ги вкараш в пътя. А това са изпитания за всеки, даже за цялото общество като организъм — и то е на кръстопът и политиката понякога сочи насам, понякога нататък. Първото, което можеш да запомниш, е, че тази борба се случва на абсолютно всеки, и светците са минали през нея. Не си сам. Е, по-лесно ще ти е, ако имаше съзнание за светлите сили, които са ти помощници в нея, ако беше въоръжен със словото божие, то ни ръководи към вземане на правилни решения. Ние, свещениците, ще кажем, че са правилни в очите на бог, но те са правилни преди всичко за самия тебе, за твоята съдба, за живота ти. Цялото писание е дадено на човека като ръководство за експлоатация, така да се каже, както онези ръководства, дето съпровождат електрическите уреди или машините. Ако правим онова, което в тези ръководства е забранено, непременно ще счупим машината. Така е и с писанието, ако не спазваме десетте божии заповеди, непременно ще имаме общество, което ще поражда конфликти, омраза, войни, страдания. И не бог е виновен за всичко това, той ни е дал ръководството за щастлив и дълъг живот. Но, понеже ни е надарил и със свободна воля, ние сме свободни да не го спазваме това ръководство и да живеем в мъки, ако това е нашият избор.

Усещах ли утеха от тези думи на свещеника? Докато говореше, аз го разгледах по-добре, не беше стар, може би към петдесетте, с прошарена брада и дълги коси, беше слаб, изпит, ако някой го нарисува, щеше да заприлича на икона, като тези в църквата, говореше тихо с леко напевен глас, приятен за слушане, думите му проникваха дълбоко в мен. Така представена, вярата ми се струваше достъпна и не толкова сложна, имаше ли вярващи, които не знаят, че са такива, да не би да бях и аз един от тях? Ако ми прости Людмила, ако бъдем отново

заедно, толкова много имаме да си кажем. И тук споменът за Виктория, за прекрасното появяване на звяра отново размъти мислите ми.

— Имам един въпрос — казах неуверено. — Църквата нали отрича еволюцията на Дарвин, която ние учим в училище, тя вярва, че човек е създаден изцяло от бога. Откъде тогава се взема този звяр, който живее вътре в нас и иска понякога да ни разкъса и да излезе на светло?

— Да, това е интересен и сложен въпрос. Ако си запознат с историята на грехопадението, змията на изкушението е накарала нашите прародители, първите хора, да ядат от забранения плод, тоест да извършат онова, за което ти разказвах — да тръгнат против заповедите на твореца си, против инструкцията за безопасен и щастлив живот, нещо повече: „яжте от него и ще станете като бог, сами да познавате добро и зло“ е казала, значи — сами ще определяте кое за вас е правилно, и кое — не, в отрицание на инструкциите, дадени от генералния конструктор, тогава ще осъзнаеш, че тази лъжа е породила звяра, който ни мъчи, това са внушенията на сатаната. От друга страна плоденето и множенето е заложено в човека още при сътворението му, не бива да отъждествяваме изкушението с половия акт, той при определени условия е предпоставен в човешката конструкция и благословен от бога — в законния брак и при наличието на чиста и искрена любов, ще рече здрава духовна връзка, между съпрузите. Пък що се отнася до Дарвин и неговата теория — според светото писание светът е бил създаден в седем дена, но понятието ден няма днешното му значение, може би става въпрос за големи периоди от време, така и човекът е създаден според Божието слово, но можем спокойно да допуснем, че механизма за неговото създаване е еволюцията — тя е длетото в Божиите ръце, с което всемогъщият ни е издялал. Тук ние не навлизаме в никакво противоречие с науката, а напротив, тя доказва нашето право. А ако е така, то човекът има и своята животинска памет, преди да получи разум и да започне съзнателно да се подчинява на правилата, той се е подчинявал единствено на инстинктите и е бил свободен от тези правила — бил е звяр. Тъкмо опитомяването на инстинктите е пътят от звяра към истинския човек — това опитомяване е много точно проповядвано от нашия господ Иисус Христос — ти познаваш основните инстинкти от училището, нали? И така гладът се побеждава със съзнателното постене и въздържане от

лакомия, инстинктът за продължение на рода — с полово въздържание, вярност на един партньор в рамките на брака или даже безбрачие, а инстинктът за самосъхранение — със страха божи, който е противоположност на страха от хората, този страх божи е победа над човешкия страх, той ни освобождава даже и от страха от смъртта, защото нашия господ е господ не на смъртта, а на живота и възкресението. Но да се върнем към звяра — понякога той взема връх, да, той ни се представя като най-красиво, най-свято преживяване, не е пощадил нито мистиците, нито светците. В такъв случай остава само да го опитомиш, не го разярявай, не се опитвай и да го убиеш, той е в теб и е част от теб. Говори с него, благодари му за хубавите моменти, които ти е създал, след това го помоли да те остави, за да извървиш пътя, който ти си избрал, да не ти пречи. Защото той е твоето минало, а сега ти трябва бъдеще.

След това настъпи дълго мълчание. Погледнах свещта, която бях запалил, гореше кротко, успокоително, със спокоен синкав пламък. И аз усетих мир в душата си, може би се бях примирил със себе си, а това изглеждаше път към прошката.

— Благодаря — казах тихо, — имах нужда точно от това.

— Не е нужно да благодариш — възрази свещеникът. — Това е моята работа, а и моето призвание. При бога идват объркани, обидени и оцетени хора, идват за съвет, за помощ и утеха, църквите са място за среща с него. Вярващите практикуват изповедта, те изповядват греховете си, а значи и тревогите си, и страховете си, получават опрощение и пречистват душите си, за да могат да продължат по-нататък. Ние сме само посредници, нищо друго.

Не знам кой ме накара, но се поклоних и му целунах ръка, бях му благодарен, разбира се, много благодарен, но не знаех как иначе да му благодаря, това го бях видял по филмите, че така се прави, той направи кръст над главата ми и ме благослови шепнешком, не разбрах думите на благослова, но не ми беше и нужно. На излизане от храма се прекръстих несръчно.

Не че изведнъж бях станал вярващ. Просто душата ми беше спокойна и пееше като птичките, които ме посрещнаха на изхода. И си бях обещал да се занимавам с това, да проуча нещата основно. Никога не си бях представял, че вярата може да бъде нещо такова. Трябва да узная...

Селото беше съвсем наблизно, чуваше се детска глъчка, лаеха кучета — нали беше ваканция, децата бяха свободни от училище, една топка изскочи от съседна уличка и спря пред краката ми, зад топката притича сополиво момиченце на пет или шест годинки, облечено в рокля не за годините му, сигурно от някоя по-голяма сестра и с вълнен чорапогащник, със скъсани гуменки на краката. Стресна се като ме видя, прокара пръсти по разчорлената си коса. Подадох му топката с усмивка, а то се въртна и като стрела се совна обратно по уличката, от която беше дошло и на която го чакаха още пет-шест като него. Не успях да го попитам за книжарницата — има ли такава и къде мога да я намеря, но нищо, селото не беше голямо, някъде в центъра щеше да е. Продължих надолу по калдъръма, поради стръмността на улиците, той беше съставен от плоски вертикално подредени камъни, неизвестни майстори бяха се постарали камъните да образуват сложна плетеница, бяха оградили и канавки, по които да се стича водата, когато дойде порой откъм гората, надвиснала над селото. Минах край хоремага, от който се чуваха гайда и весели провиквания, после край един смесен магазин, в който влязох да попитам за книжарница. В магазина миришеше на саламура, в него наистина се продаваше всичко възможно — от кашкавал и салам до метли и електрически котлони, та даже и един телевизор стоеше отстрани на щанда. Едва ли при такъв случай в селото щеше да има отделна книжарница, но се оказа, че има, продавачката, много ниска и трътлеста, ми обясни откъде да мина и трябваше да положа известни усилия да се справя с непознатия диалект, за да я разбера какво точно ми казва. Изкачих се по посочената уличка и видях наистина малка книжарничка. Вътре ме лъхна мирис на хартия и печатарско мастило, много любезна млада продавачка, трябва да нямаше трийсет години, ми подаде тетрадката, която търсех, а също така листите, на които щях да напиша писмото, което все повече се оформяше в главата ми, както и плик за писма, и даже пощенска марка — в селото нямало поща, та марките ги продава тя, иначе веднъж на два дена минавала пощенска кола, която събирала писмата от кутията, поставена току до книжарничката и една раздавачка разнасяла получените по къщите. Новата кметица обещала да уреди това да става всеки ден, както и в бъдеще да се отвори пощенски пункт, обаче все още не го е направила, та пощата за това село се получавала и изпращала на всеки два дена, някои от селото

получавали и вестници — по два броя през ден, иначе телефон имало в настоятелството, а и някои хора от селото също си прекарвали вкъщите — разказа ми книжарката с известна гордост в гласа.

Видях рафтове с книги и реших да ги разгледам. И тогава наистина късметът ми проработи! Невероятно — открих книга на Станислав Стратиев — „Бяла патица между дърветата“, както и стихосбирката на „Христо Фотев“ — „Сантиментални посвещения“, която безуспешно бях търсил и когато най-после намерих в библиотеката на нашия град, се оказа, че някой преди мен си е откъснал от нея най-хубавите стихотворения. Е, понеже парите, които бях взел, ми стигнаха само за тези две книги, освен материалите за писане, спрях да разглеждам, за да не се ядосвам повече, по същата причина се отказах и от предварително запланувания резервен пълнител, с надеждата, че този, в химикалката, ще ми стигне и за писмото, и за дневника.

— Хубава църква имате — казах на продавачката. — Горе на пътя към скалите.

— А, то се води като манастирче — отговори ми тя. — Преди е имало манастир щото, пък сега само църквичката е останала. Хубавка е, да, каматна. Иначе имаме тука голяма църква долу в селото. От ученик на Колю Фичето правена, паметник на културата. Тя си работи за богомолци всяка неделя. И кръщенета, погребения. Попът стана на осемдесет и пак си ги прави попските работи, няма кой друг. Е, за тези, дете си вярват де, по-старите хора, тука имаме доста стари хора.

— Аз видях горната, параклиса, много е хубава отвътре, там попът по-млад, приказвах с него преди малко.

— Кой поп? — обърка се момичето. — От горната църква? Ама тя е затворена, отварят я само два дена през август, когато е съборът, там, на поляната има курбан, хора играем. И тогава дядо Ставри там служи, ние друг поп нямаме. Е, понякога я отварят и извънредно, едни големци бяха дошли от София да правят кръщение, а веднъж и милиция от Пловдив дойде, като се опитаха някакви апаши да влязат да крадат икони. Тогава ни разпитваха повечето продавачи дали сме видели нещо или чули.

— Странно — казах — аз преди малко бях там, и свещи горяха, и с попа говорих, един такъв сухоляв, с прошарена брада и сигурно нямаше и петдесет години.

— Не знам — каза момичето озадачено. — Не познавам такъв. Може пак да е имало нещо, я кръщение, я нещо подобно и да са си довели и попа. Те големците от София така обичат да си правят кръщенетата по селата, хем им е по-каматно, хем да не им се набиват в очите там, че правят църковни работи, та може да е нещо такова било, всичко може.

Ама че работа. Дали оня странен поп не беше наистина слязъл от някой стенопис? Във всеки случай като се връщах по пътя нагоре, църквата си беше затворена и заключена с катинар на вратата.

Продължих нагоре по пътя към скалите, сега този път ми изглеждаше много по-дълъг и по-стръмен от преди, нали тогава слизах. Вървах и вървах, а отбивката към скалите така и не се виждаше, когато най-сетне стигнах до нея, изведнъж задуха силен студен вятър, откъм оттатъшните склонове на планината, над главата ми бързо се събираха облаци. Бях чувал, че бурите в планините започват изведнъж и понякога са доста страшнички, опитах си да си припомня под какви дървета не бива да се крия, ако излязат гръмотевици, но и на открито щях да съм добра мишена за свети Илия, така че просто ускорих крачка, а пътят изтъня и отново стана познатата пътека, само че сега нагоре. Поляната, на която бях срещнал стария козар, ми се беше сторила току до скалите, а сега все не можех и не можех да стигна до нея, дали не бях объркал пътя? По едно време реших, че излизам на нея, но тя толкова се бе променила — без козите и техния пастир и без слънцето, което я огряваше, не можех да бъда сигурен, че е същата. Тази беше мрачна, усойна и събуждаше в мен някакъв страх. Точно когато бях по средата ѝ, над мен изтрещя и светна — чак приклекнах, като че небесната стрела се беше целила в мен, но не успя да ме улучи. Ушите ми заглъхнаха от гърма. Забързах нагоре, бях ли стигнал до разклона, бях ли го подминал неволно, коя пътека трябваше да хвана, нагоре ставаше все по-стръмно и по-стръмно, вече се движех между дърветата, нямаше как да се прикрия, ако последваше втора стрела отгоре. И ето я втората светкавица, а гърмът дойде малко по-късно, значи е по-далече, първо идва светлината, нали е по-бърза, а после звука. Но беше достатъчно силно. Въздухът ли става по-рядък пред буря, усещах, че не ми достига, вървах и се подхлъзвах на корените на дърветата, а дъждът беше близо, просто го усещах, дишах го в дробовете си, всеки момент щеше

да рукне и да скрие и пътека, и дървета, и мен самия в пороя си. Изведнъж видях някой пред мен, тази полянка ми се стори позната — със скалите, които я обграждаха, макар сега, във внезапно настаналия мрак, тези скали да приличаха на черни великани. Един глас ми каза:

— Скоро, по мене!

Познат глас. Беше гайдарката, като коза се изкатери по едно от възвишенията, оглеждаше се да види дали я следвам, а аз се плъзгах, падах и ставах пак, по едно време запълзах нагоре на четири крака, бурята идваше неумолимо зад мен, още една светкавица освети дърветата и сякаш ме подгони още по-бързо по стръмното, след това се чу гръм и аз направих извода, че тя е ударила още по-далече, в съзнанието ми проблесна спасителната мисъл, че опасността е отминала, ето че изпълзах на равно, пред мен зееше пещера, а гайдарката, вече на сигурно под свода ѝ, ми махаше с ръка. Вмъкнах се след нея и преди да съм успял да успокоя дишането си, рукна дъжда — пороен, като че бяхме под водопад.

— Успяхме — каза гайдарката с усмивка. — Тука бурите ей така си идват. А пък мене ме беше страх да не се намокри гайдата, че лошо. То дядо има и други гайди, ама тая таман ми пасва и съм си свикнала, с нея нали се упражнявам, трябва да гледам да я запазя. Пък те другите — каба гайди, с големи мехове, то се иска други дробове за тях.

Докато говореше, момичето беше извадило гайдата от кожената торба на гърба си, оглеждаше я внимателно и любовно я милваше с ръце.

— Ами благодаря ти — казах, когато отново дишах нормално. — Ти ми спаси живота.

— Кой, аз? Ами, как ли пък не. Тебе бог ти спаси живота. И оня бор там. Аз те спасих само да се не намокриш, че я виж какво се лее отгоре. Но ти бъди рахат, както е почнало, така и ще спре, тука в балкана е така. Бърже почва, ама и бърже свършва.

Очите ми посвикнаха на полумрака в пещерата, нямаше никакви образования, сталактити или сталагмити, каквито съм виждал в другите пещери, направени за посещения. Може би защото бяхме на изхода ѝ, ако отнякъде продължаваше надолу в земята, там сигурно имаше подземни красоти. Тук имаше сушинка и уют, онова, от което имахме нужда.

— Ама какъв късмет само, че те срещнах — казах.

— Ба, късмет! Аз те видях отгоре, таман кога тръгвах да се прибирам преди бурята. Е там те видях, на пътеката край скалите, видях кой път хвана и слезнах на пътя да те чакам, че ти не ги знаеш местата тука, къде можеш да се скриеш, пък аз ги знам, защото съм тукашна. А после като тресна отгоре ти и рекох — край, замина си завалията, ама видях, че бора е хванал трескавицата върху си и така ти е спасил тебе живота. Е оттам, отгоре се вижда. Можеше и да изгори, ако не беше рукнал дъжда, и гората да подпали. То добре, че още април, ами ако беше юли с жегите?

— На косъм съм бил?

— На косъм я, каква само трескавица беше, аз отблизо такава не съм виждала.

— Трябва да благодаря на тоя бор.

— Трябва зер, да му се поклониш и да му благодариш. Защото той сега ще изсъхне, няма спасение за него, твоята смърт грабна, оттука го видях...

Стоях удивен. Значи близко съм бил до гибелта, не е било само страх. А някой се беше разпоредил да не ме уцели огнения меч, да го грабне в същия този миг дървото-спасител и да се пожертва заради мене.

— Ще идеш една свещ да запалиш в църква, ама голяма свещ. Защото втори живот живееш, от мене да го знаеш. Силен ти е ангелът, а и дърветата те обичат, щом за теб се жертват.

Не можех да повярвам, че е било толкова страшно, гръмотевица като гръмотевица, при толкова по-високи дървета тъкмо мене ли ще уцели. И все пак имаше една приятна приказност в нейната версия, радвах се да си го помисля — звучеше прекрасно, като народно предание. Може би тук, в планината, хората обичат да митологизират ежедневието си, така е и по-интересно, и по-загадъчно, оттам са се пръкнали неотразимите родопски песни и свирни, тайнствените вълшебни приказки за змейове и самодиви и ето че аз се бях оказал вътре в една такава приказка, в самия ѝ център.

Но с това чудесата на този безкраен ден не свършиха. В един момент слънцето блесна отнякъде, водните потоци ни заслепиха и точно тогава две сенки затъмниха изхода на пещерата, разкъсвайки пороя, при нас се втурнаха още двама. И да, това бяха вуйчо ми и Ирина.

— Опа, тук вече било заето — прогърмя баритонът на вуйчо ми.
— *В тази топла ръкавица мир дали ще да намери нашта, плахата душица?*

Хе, типично вуйчо. Отговорих също с цитат, без да се замисля:

— *Влез, макар че сме мнозина, но нали си ни роднина.*

Гайдарката започна да се смее.

— А така, Кума Лиса, Зайо Байо, тука верно е като в дядовата ръкавичка.

— Първо да разтоварим камъните, че сме се натоварили като магарета — каза вуйчо. Двамата смъкнаха тежките раници на земята, после отметнаха качулките, опръсквайки всичко зад себе си, свалиха мокрите анораци.

— Голям дъжд, голямо нещо — каза Ирина, — с планината шега не бива. Добре, че чухме сутринта прогнозите и навлякохме непромокаемите дрехи. Не е ли чудо, заранта започна така приятно?

— Чудо е, че този път синоптиците познаха — каза вуйчо. — То, между нас казано, и аз си имам метеорологична станция в ставите вече. Първите признаци на старостта. Обаче сега умирам за една цигарка и ми се струва, че поспря, та ще поизлезе, няма да ви опушвам ръкавичката, не съм такъв човек.

Но тъкмо тръгна, дъждът удари с нова сила и той се отказа.

— И как я намерихте тая пещера? — попитах.

— Е, хайде сега, ние сме археолози, да търсим и да намираме ни е професията — засмя се вуйчо и разбрах, че не за първи път идват тук.

Извадих апарата и снимах светещия воден поток пред вратата на пещерата, сложих висока скорост — 500 и съответно отворих блендата на 4, за да стане снимката. Вятърът размята дъждовната завеса като златна мантия. Слънчевите капки озариха пещерата и тя също стана златна, като пещерата със съкровищата на Али Баба. Блясъкът ме заслепи и ми се стори, че приказни фигури от един друг свят бродят пред входа и ме викат в необятната вселена на светлината. Направих още няколко снимки, може би после щях да ги видя тези фигури, хванати в плен от обектива, неговото око може да е по-бързо от моето. Нали мечтаех светлината да ми разкрие тайната си, да надникна зад обикновената видимост и да прозира съкровената същност на нещата, техния скрит смисъл, значението на всеки техен жест. Все някъде нещо

ще се появи, ще ни разкаже нещо, ще се открехне прозорец към дълбокото, към истинското, което, ако и да сме знаели някога, сме забравили и което ни карат да забравяме отново всеки ден, всяка минута, откакто сме дошли на този свят. Оттатък да прогледнем, зад отраженията, с учуден поглед. Сам ли стигнах до тези мисли, или ги чух, изречени от тихия дрезгав глас на Панос? Невероятната игра на водата и светлината ли ги извика?

— Сашко, запознай ни, това трябва да е самодивата с гайдата.

При тези думи момичето се изчерви и наведе поглед.

— Хубаво момиче — каза Ирина, — родопчанка. Дали ще иска да ни посвири, докато мине бурята?

— Ами то да посвирия, защо да не посвирия — отговори гайдарката с готовност, — ама гайдата не си знае силата, сега ако я надуя в тази пещера, може да ви се спукат тъпанчетата! — и се засмя, за да покаже, че се шегува.

— Е нищо де, ние ще си запушим ушите — каза вуйчо през смях.

Страх ме беше, че момичето ще се обиди, макар вуйчо да беше казал това с такава интонация, която не оставяше съмнение, че е шегга. А тя се заля от смях. След това започна да наглася гайдата си.

— Един — започна тя с весел глас, — отишъл в едно село да свири на сватба, гайдаджия и той. Свирил що свирил и му казали: абе ти май не можеш много да свириш. Пък той: аз, че не мога, не мога — рекъл, — ама имаме един в нашето село, той и от мен по не може! Че да не стане и мойта като неговата.

— Ама ти си чуден човек — казах, — как може толкова да не си вярваш, аз нали те чух, яко свириш, няма начин да не те вземат в Широка лъка, пък после, като го завършиш, няма да имаш равна на себе си.

— А дай боже — въздъхна момичето. — Да си призная, много страх бера от тия изпити.

Музиката се изви, бързо изскочи от гайдата, напълни пещерата и, повторена от всички страни, блесна, подобна на внезапно изгряло слънце. Тъжна беше тази мелодия, вековен стон, отронил се от гърдите на планинския народ, подет от чукарите и върховете, усилен и изпратен обратно като утеха, като спасение. Седяхме омагьосани и слушахме и дълго след като магията престана не продумвахме нито дума.

— А така! — рече накрая вуйчо, — кой не можел да свири! Тук, в твоята гайда, цялата душа на планината си събрала и я изплакваш. Браво, браво! А тя тази душа на Родопска планина, е огромна и много мъки има, ама и радости, в нея!

— Ами радвам се, дето ви се хареса — каза тя. — Ако искате, още ще ви посвирия, аз много песни знам, той дядо знае още повече от мене, ама аз трябва всички да ги науча, че то така се предава и се запазва — от баща на син, от дядо на внучка, това народът го е измислил. И за да се запази, трябва да ги науча всичките, че после да ги предам на моята дъщеря ли, син ли. Така живее съкровището на народната музика вечно. Ами коя да ви изкарам сега?

— Руфинкината знаеш ли? — попита вуйчо.

— Че то кой не я знае Руфинкината, всички я знаят, тя и на кино я даваха от един наш, родопски писател написан разказ и после на филм направен.

— Николай Хайтов — каза Ирина, — „Краят на песента“, а разказът беше „Ибрям Али“.

— Точно така! — светнаха очите на момичето, — виж как всичко знаете. Той артистът там, Васил Михайлов, много хубаво я пее тая песен.

— Хайде да я изсвириш — каза вуйчо. — Пък аз ще се опитам да я изпея.

Погледнах го удивен, не го бях чувал да пее, какво ли не научава човек за роднините си, когато те искат да впечатлят някоя жена.

Гайдата започна бавно мелодията, аз инстинктивно извадих бележника и химикалката, готов да записвам текста. Когато интродукцията свърши, гайдарката кимна на вуйчо и той запя:

*Руфинка болна легнала
на високана планина
никой до нея нямаше.
Сал една стара майчиня,
чешка ѝ вода подава
и си Руфинки думаше.*

Е, не беше като на филма, ама и вуйчо влагаше старание, та се получаваше напълно прилично. Тук гайдарката отново засвири самостоятелно мелодията с украшения, които ѝ придаваха характер на оплакване и хващаха за гърлото.

*Руфинко, моя дощерьо
мила ли ти е рубана?
Рубана, още любеньо.
Майчице, стара майчице,
не ми е мила рубана,
Рубана още любеньо
най-ми е мила деньоса,
че са е пролет пукнала,
всичко от земя излиза,
пък аз ще в земя да вляза.*

Когато песента свърши, Ирина плачеше, то и аз за малко да се разплача, толкова тъжни бяха и музиката, и думите на тази прекрасна родопска песен, такива откровения, като лековит извор, излизат само от най-дълбокото на душевността.

— Е-е, браво, много хубаво пееш — каза гайдарката, като пусна гайдата и започна да ръкопляска. Ето, градски сте, пък ги знаете нашите родопски песни, колко се радвам!

— Дълбока мъдрост има тук, в тази песен — каза вуйчо, — дълбоко философско прозрение. Я, той дъждът спрял.

Гайдарката изпусна въздуха от гайдата, прибра я в торбата и се изправи.

— Ами да — каза тя. — Хубавото бързо свършва. Сега — кой откъде е.

— Искам да идем при бора — казах, — все пак той ми спаси живота, длъжен съм да му благодаря.

— Непременно. Отиваме, аз ще ви заведа.

По пътя стана въпрос отново за Руфинкината песен.

— Те дотука я пеят — каза гайдарката, — ама тя тая песен има още. Сетне Руфинка праща да повикат мижова Фатма, нейна дружка сигурно:

*Да си и придам, майчинко,
моено либе да води,
моена руба да носи...*

— Още по-силно — каза вуйчо. — В тая песен всяка дума е прозрение. Ето началото — Руфинка къде е легнала болна? Вкъщи в собата си ли, където лежат болните? Не, ами на високата планина — още от първите думи песента ни подготвя, че ще става въпрос за нещо извисено, нещо необикновено, което трябва да се види от всички, и то — да си повдигнат главите, за да го видят.

Ирина го гледаше с блеснали очи и се къпеше във възхищение.

— И, забележи само — *никой до нея нямаше*. Човек се ражда сам и умира сам, в този предсмъртен час тя е сама.

— *Сал една стара майчиня* — каза тихо Ирина.

— Точно така, е, коя може да е тая стара майчиня? Земята, разбира се, вечната земя, дето всички сме ѝ деца. Тя я чака, за да я приеме. И ѝ подава чаша вода — а какво е водата? И живота, и истината. Защото още една чаша живот трябва да има Руфинка, за да бъде изпитана пред портите на вечността. Скърби ли тя за неносената си руба — значи за материалния живот, за притежанията, които не е имала, за красотата, на която не се е още нарадвала. И още — дали жали за любовта, която не е долюбила, за земните чувства и вълнения, които не е доизживяла. И ето, тя не жали нито за света на предметите, нито за света на чувствата. Даже, казващ, с охота и двата свята ги завежда на останалите живи. По този начин тя се освобождава от всяко притежание и е чиста на прага на световите. На границата между живота и смъртта тя жали само за деньоса.

— А какво е деньос? — попитах аз.

— Деньо казваме на живота, на белия свят — преведе родопчанката.

— Ето виждаш ли, белия свят, изчистен от собственическите атрибути, които го правят за мнозина желан, за самия живот. За това просто да си жив, да присъстваш в огромното тайнство, наречено живот. И в нея се ражда един жесток въпрос: когато се е пукнала пролетта и всичко излиза от земята, защо тя трябва да наруши този принцип и, обратно, да влезе в нея? Това противоречи на законите на

природата и опорочава връзката на човека със земята, от която той, съгласно преданието, е произлязъл, тази ранна гибел е противоестествена. Ето великата мистерия.

Вуйчо замълча, известно време се чуваха само стъпките ни по горската пътека и птичийт хор. Слънцето грееше и всяка капчица беше бисерче, вятърът беше съвсем утихнал, само от време на време някоя птичка разлюляваше клонче и ни посипваше с дъждовни капки. Приказността на гледката се подсилваше от пъстрите гласове на птичките, които пееха всички наведнъж, сякаш благодаряха на природата, задето си е прибрала бурята, а след буря е най-хубаво. Извадих апарата — в него имаше само още три пози, добре, че бях взел още един филм.

— А гроба на Руфинка го намериха — обади се момичето, — тя наистина е живяла, много хубава е била, ама я застига неверна болест и я покосява. Долу, под Смолян в едно село, там е заровена.

— Влязла в земята — тихо каза Ирина.

— Наистина ли? — възрази вуйчо, — на едно ниво на осъзнаване това, разбира се е така, никой не се е измъкнал жив от оная с косата. Но в името на една по-висша справедливост, на едно друго ниво, тя излиза от земята на забравата, тя се ражда. Като песен. И песента я обезсмъртява, тя се пее и ще се пее, докато има хора в България, в Родопите, Руфинка ще е жива, песента ѝ ще я връща винаги при нас и при тези след нас, и при онези, дето след тях ще дойдат. Ето това е изкуството, ето как съдбата е отговорила на нейния предсмъртен въпрос.

— Това е страхотно — каза Ирина, — страхотно е.

— Аз сега си мисля... сега като го научих всичко това, аз съвсем иначе ще я свиря и пея тая песен — промълви гайдарката, — ех, че е хубаво, където ми го казахте всичкото това.

— Какъв геолог си ти? — каза Ирина на вуйчо ми, — ти си философ, мъдрец си! — и избърса една сълза. — Тръгнал да мъкне камънаци като нас, магаретата.

— Хайде бе, философ, как ли не — засмя се вуйчо. — Няма такава работа. Просто гледам да използвам това, което ни е дадено, за да не се мина. В случая — ума. Че да не стане зян, да не закърнее случайно. Това си е чисто сметкаджийство, даден ти е, без пари ти е даден, използвай го, да не се минеш. А ти не подценявай камъка, има

той какво да ни разкаже, по-стар е от нас, древен обитател на нашата земя, ако му знаеш езика да го попиташ, има да ти говори и говори. Колко мъки знае, колко тайни крие. Аз едно време бях прочел една приказка, на Андерсен ли беше, вече не помня, но там ставаше въпрос за това, че всяко нещо си има своя език и като го научиш този език, можеш да си приказваш с него и много работи да разбереш. Така животът ти става приказка, вълшебно приключение. Защо да скучая, като мога да се забавлявам — всеки ден, независимо с какво се занимавам. А тук, в този планински рай всичко ми говори, както е казал поетът, тук душата пее и се слуша за друго пеене. Ей така ме е научил някой си Андерсен, син на обуцар, от крехка детска възраст.

— Ти тази възраст май още не си я напуснал — засмя се Ирина. — И, като те гледам, нямаш намерение да я напуснеш. Затова си имал проблеми с жените.

— Ами как да ти кажа, жените са особен вид, няма начин да ги разбереш какво искат, защото и те самите не знаят. Но много го искат и винаги ти излизаш виновен, че не можеш да им го дадеш.

— Не всички жени — разпалено каза Ирина, — има жени и жени.

— Е, присъстващите се изключват по подразбиране. Предполага се, че и сред тях има такива, които знаят езика на цветята, на облаците и на камъните.

— И сред тях има вечни деца. А на дете като теб му трябва едно такова дете. И няма начин да не се разберете.

— Хм, има казваш? Не знам, опитът показва, че порастват твърде бърже — месец-два са им достатъчни.

— Опитът ти е лош — отсече Ирина. — Какво ти пречи да опиташ отново?

— Е как какво, общественото мнение, оценката на другите — престорено патетично изрецитира вуйчо. — Длъжни сме да се съобразяваме с всичко това, не знаеш ли? Общественият морал ни задължава, дългът пред обществото. Необходимо е отвсякъде да си изградим огради и решетки, самички да си ги изградим и непрекъснато да се блъскаме в тях, да получаваме синини и да се оплакваме колко много ни боли. А в хленченето сме сила, ехе-е-е! То не че другите не се оплакват, обаче ние българите сме световни шампиони в това

отношение, жалко, че още няма такава олимпийска дисциплина, кой може да ни се опре?

Ирина избухна в смях, така приличаше на момиченце и си помислих не е ли тя наистина „детето“, което може да направи вуйчо ми най-после щастлив. Двамата ще ходят заедно по експедиции като сега, ще разговарят с дърветата и скалите, ще чуват загадъчните думи на природата и ще навлизат в тайните ѝ. Но вуйчо ми като че не изглеждаше толкова уверен, преживените разочарования го караха да се съмнява, може би всичките му връзки бяха започвали така, а впоследствие винаги се беше оказвал пред кривото огледало.

— Ето го! — каза гайдарката. — Хубав бор, добър бор, благодарим ти за жертвата.

Приблжих до осакатеното дърво, докоснах ствола му с длани. Сега разбрах какъв е бил небесният удар. Борът беше сцепен през средата като с брадва, свежа бяла дървесина стърчеше като счупена кост към небето, при срещата с мълнията, дървото бе изхвърлило от себе си дървесина като при взрив и я беше разпиляло по короните на съседните дървета, под него на много голям периметър, може би петдесетина метра, можеха да бъдат намерени трески, литнали от удара. Целунах ствола, миришещ упоително на смола, наведох се и взех една треска от земята, която ми беше заприличала на крило на птица — необичаен подарък, след това наистина благодарих без думи, вътре в себе си, за чудесното спасение.

— Е, аз трябва да тръгвам, нашите ще се безпокоят. Макар че те ме знаят, а и планината знаят. Хайде със здраве, сполай ви за всичко.

— Ние ти благодарим — казах, — за свирнята, ти ще станеш, трябва да станеш гайдарка, сигурен съм, щом сега умееш да ни разплачеш с тая гайда...

— И да ми ги пратиш снимките, ей!

Подадох ѝ един от листите, които бях купил и химикалката, момичето написа адреса си в единия край, в другия аз написах моя адрес и телефон, след това внимателно разделих листа на две половини и ѝ подадох половината, на която беше моят адрес, а другата прибрах в раничката си.

— Стискам ти палци, да ми се обадиш след изпитите по телефона какво е станало. Макар да знам какво ще стане.

После тя ме хвана за двете ръце, погледна ме дяволито в очите, повдигна се на пръсти и допра бузата си в моята. След това прегърна вуйчо и Ирина като стари добри познати, обърна се и заскача надолу по пътеката като дива козичка по посока селото.

— Хубаво девойче — каза Ирина. — Как се казва?

Ха сега де. Май бях забравил да я попитам, пък не знам и дали й казах моето име. Някак си изобщо нямаше нужда от имена. Все тая кой как се казва. Е, на адресите, дето си ги разменихме, пише.

Прибрахме се след времето, определено за обяд, но бай Спиро го беше предвидил, поради бурята, така че храната ни очакваше и даже беше топла. Не всички се бяха прибрали, явно се бяха крили в подалечни скривалища от нашето. Реши се следобед да не се излиза, поради опасностите, които могат да възникнат, трябваше да се заемем и с палатките — две бяха съборени, една — наводнена. Междувременно слънцето грееше и стана доста топло, Ирина дойде при нас и каза на вуйчо, че отива на близка полянка да прави слънчеви бани, подчерта, че не желае в следващите два часа да бъде обезпокоявана и се шмугна в гората.

Погледнах вуйчо въпросително, той се засмя, и ме тупна по рамото:

— Ах Иринка, Иринка! Май е мераклийка да ти става вуйна. Ти кажи честно, трябва ли ти вуйна?

— На мене ли? Ако ме питаш, мога спокойно да мина и без вуйна. Ти трябва да го решиш. Иначе ми харесва, весела такава една. И как само те гледа!

— Абе те всички в началото са весели — каза вуйчо. — Пък после на тебе ти става весело.

Нямаше да е лесно, явно разочарованието му беше твърде голямо.

— Като геолог ще ти кажа — продължи той, — на повърхността са само обикновените камъни, скъпоценните са дълбоко под земята. Но ако се научим да разчитаме посланията на тези обикновените, ще разберем къде се крият скъпоценните. И с жените е така, търся, все още търся тази със златните залежи в душата си, като внимателно се вглеждам в гранитите на повърхността, но е тънка тази наука, трудно

се постига. Докато я постигнеш, или се преселиш оттатък, или просто вземеш, че остарееш и за какво ти е тогава? — и той се разсмя.

— Аз срещнах един стар овчар — казах, — той твърди, че има злато в Родопите, много злато имало, само че не му било дошло още времето да излезе, старите хора тъй приказвали.

— Срещнал си бай Груйо. И не е овчар, ами козар, нали така — да бъдем точни.

Кимнах.

— Виж сега, всяка хипотеза си има смисъла да бъде проверявана, макар районът да се води достатъчно изследван, за урана си чувал, сигурно.

Погледнах го учудено.

— Аз не трябва да ти ги разказвам тези работи сега, те малко секретни падат, ама нали сме роднини. Разработваме уранови мини в Родопите, не тук, далеч от тук, там е опасна работата много — радиация, продукцията отива за износ — ясно къде, преди години едва ли се е предполагало, че има такива залежи, а индикации е имало — хората са избягвали определени места: лошо място, прокълнато, който строи там, умира, зли духове го пазят, змейове го тровят с дъха си. Ето че някой не е казал: бабини деветини, а се е захванал основно да проучи въпроса, открил виновника за нещастията — радиацията и е предположил урановите залежи. Та на преданията трябва да се обръща внимание. Повечето му се смеят на дядо Груйо, гладна кокошка просо сънува, не си види дрипите, все златото му е в ума. Пък аз си викам защо не, вярно индикации засега няма, ама нито една вероятност не бива да се изключва, в института има едни старчоци — закостенели, консервативни, присмиват се на тези теории: вие сте геолози, а не иманяри, районът е основно проучен. Ама кога е проучен? Преди двайсет години. Тогава методите бяха други, техниката беше друга, възможностите бяха други. Ама не — печат „проучено“ и толкоз. За повече не дават пари.

— Значи може да го има златото?

— Всичко може, защо да не може, просто трябва да бъде добре проверено, трябва малко дързост, малко романтика, малко лудост и доста копане. А сега ще се поразходя до една полянка тук наблизо, по понятни причини не те каня да ми правиш компания.

Разбрах къде отива.

— Ама нали тя каза, че не желае да бъде обезпокоявана.

— Виждаш ли колко си наивен, има голяма разлика между това какво казва жената и какво има предвид. „Кумчо Вълчо, сега ще избягам от теб и ще се скрия добре, за да не ме изядеш. Ако не ме намериш, съм на полянката зад къщичката на баба“.

— Златотърсач си ти — засмях се.

— Въпросът е има ли злато, или не. Ама колкото има — толкоз — отговори усмихнат вуйчо, — ще ида да го взема.

И тръгна към гората. Къде беше моето злато, защо го бях захвърлил с лека ръка на бунището, защо бях сам, защо бях сам, защо не бях опазил единственото ценно нещо, което...

Седнах на един пън, извадих листовете, които бях купил, подложих новата тетрадка, на която щях да продължа дневника си — сега пиша вече в нея — и започнах това трудно, но важно писмо. Първо щях да разкажа за този невероятен ден, в който срещнах един чуден свещеник и един бор грабна предназначенията за мен смърт, а след това в един приказен свят, измит от пороя една малка гайдарка и моят вуйчо открехнаха световната загадка и в препълнения от звуци купол изпълниха сърцето ми с усещане за смисъла и безсмъртието на съществуването, щях да ѝ разказвам всичко това спокойно, сякаш всичко е както преди, сякаш ми беше простила. После ще се опитам да ѝ разкажа какво всъщност се беше случило с Виктория, доколкото аз самият можех да го разбера, така, както си беше — от начало до край — без нищо да прибавям и нищо да премълчавам, без да се оправдавам и да повтарям непрекъснато колко съжалявам. Имаше го това нещо, то просто се случи и толкова, нито съжаленията, нито извиненията, нито обещанията могат да го поправят — станалото станало. Трябва да затворя тази страница и да продължа напред, пречистен, обновен — с нея, Людмила, защото тя ми е дадена от съдбата, чрез нея и в нея да открия себе си и тя също така, ако е готова да ми прости. Ако ме обича, ще се опита да ме разбере, оттам вече прошката е лесна.

Изписах ситно и четирите листа, писах докато ръката ме заболя. Накрая написах:

От оня поп научих какво е разкаяние и как Бог прощава на разкаяните се (за пръв път пиша Бог с главна буква, правилно е така да се пише, в по-старата литература, отпреди Девети септември така се е писало, след това го променят, ясно защо, в случая по-важното е, че

както го написах, така го и мисля — с главна буква, колко много имаме да си говорим с нея по тези въпроси, колко много имаме да откриваме, да се учудваме, да се възхищаваме, пътят е пред нас и ние трябва заедно да продължим по този път, непременно заедно)_, узнах, че не познавам истинското разкаяние, познавам само съжалението, а то е някак за пред другите хора, разкаянието е вътре, в човека, за самия него, защото то му носи промяна. То е освобождаване и възможност да продължиш напред. Уча се да го постигам. Заради теб, заради мен, заради нас, длъжен съм._

След това сгънах листите, напъхах ги в плика, надписах го, залепих марката и го занесох на бай Спиро да го пусне утре, като отива в селото за продукти.

— Само че то може след теб да пристигне — каза ми той, — те в това село не събират всеки ден пощата, нали знаеш?

— Нищо — въздъгнах, — на късмет. Нека има печат от тоя край.

И с горчивина си помислих, че ми остават само два дена в рая. Всяко нещо си има край, в събота бай Спиро ще ме закара до Пловдив, за да си хвана влака за дома.

87.

17 април, събота

От малък обичам влаковете, свирките на стрелочниците, миризмата на смазка, веселото суетене на пътниците, които като влязат в купето за няколко часа, все едно са влезли в космическа станция, където ще прекарат заедно няколко месеца, подреждат се по свое усмотрение, изваждат сандвичи и кюфтета, запознават се едни с други и започват да си споделят най-интимни тайни, каквито не биха споделили и с истински близките си хора. За секунди купето става дом, а пътниците в него — едно семейство, даже намръщеният темерут в ъгъла, който не участва в разговорите заема ролята на стария сърдит дядо и чудесно се вписва в милата семейна картинка, сънното тракане на колелата е създало подходяща отпускаща атмосфера. В купетата на влаковете се разказват най-интересните истории и се завързват приятелства за цял живот. Но най-добре ми е в празното купе, където мога да седя сам, обгърнат в мислите си и да гледам разсеяно тичащите зад прозореца дървета в дъжда. Такъв е случаят в момента, за щастие. До Чирпан имаше само една бабичка с чанта и кошница, помогнах ѝ да свали кошницата от рафта, някой друг ѝ помогнал на Пазарджик да я качи, някой от тези, дето слязоха на Пловдив. И сега седя сам и си пиша в дневника. Апарата заредих в Пловдив с черно-бял негатив, тъй като последната поза от диапозитивната поредица изщраках вчера на една висока скала, от която боровата горичка под нея изглеждаше като запенено зелено море. Оня ден, в четвъртък, след изпълнената с перипетии сряда, съдбата ми даде почивка под формата на един всеопрощаващ и всеизмиващ дъжд — някои от геолозите намъкнаха мушамите и пак отидоха в планината, но не всички, с вуйчо разпънахме брезентов навес, той сортираше насъбрани предния ден камъни, а аз разтворих книжките, които си бях купил от селото.

— Поезия, мога ли да видя?

Попадах му книжката.

— Христо Фотев, за мой срам само съм го чувал, без да съм чел нищо от него. Да, имам сериозни пропуски в това отношение и трябва да ги поправя. Поетите са пророците на днешното време, те точно напипват проблема и му дават неочакваното тълкувание, което провокира и мисълта, и чувството. А виж, моето образование в това отношение започва някъде от Яворов и свършва някъде към Далчев — велики поети, без съмнение, но не единствените.

През това време той разгръщаше книжката и по едно време извика на Ирина, която седеше на сгъваема масичка под друг навес и пишеше нещо в някакви дневници.

— Я виж, тука има нещо, писано за теб!

Ирина веднага заряза документацията и притича до нашия навес.

— „Колко си хубава! Господи, колко си хубава!“ — започна вуйчо и момичето пламна. Той прочете цялото стихотворение изразително, без излишен патос, сякаш измисляше думите в момента. Грабнах чадъра и фотоапарата, отдалечих се на няколко метра и им направих три снимки — под навеса в дъжда. Дано да са станали. След края Ирина го погледна, пламнала от обич, наведе се и го целуна, след което изтича отново при документите, които оформяше.

— Жени — каза вуйчо с въздишка, — какво да ги правиш, трябва да ги утешаваш. Непрекъснато трябва да им казваш, че са хубави. И знаеш ли защо? Защото като им кажеш, те наистина стават хубави. Феномен! Просто престават да си забраняват да бъдат хубави. Жени! А тази книжка наистина ми харесва и виж кога е издадена, струва си да се прегледат селските книжарнички за скрити подземни богатства. В събота ще се отбия и аз, няма начин да не намеря нещо. А тази книжка трябва да потърся някъде из софийските антиквари.

— Ами аз ще ти я подаря — въздъгнах. — Вярно, че се намира трудно, в нашата библиотека я има, но това стихотворение, което току-що прочете, някой го е откъснал. И не само него.

— Вандали — каза вуйчо, — като ти харесва нещо, препиши си го и го остави и на другите да им се хареса. Виж сега, не мога да ти я взема, но имам една идея — когато идваш в София, ми я донеси — ще си я пусна на ксерокса. Но първо ще я потърся и по библиотеките, така че не се притеснявай. Няма начин да не я намеря.

Показах му и другата книга, тя го хвърли във възторг:

— Я, Станислав Стратиев! Три пъти съм гледал „Римска баня“ в Сатирата, а за тази пиеса знаеш ли как се намират билети? Най-добрият ни драматург, без никакво съмнение.

— Ами тогава да ти подаря тази книга. Толкова съм ти благодарен за ваканцията, искам и аз да ти подаря нещо.

— Не, няма да ми я подаряваш, но ще ми я дадеш да я прочета тази вечер, аз чета бързо, пък и тя е тъничка, така че все едно си ми подарил съдържанието, книгите се пишат за да се четат, не за да се притежават и да обират праха по рафтовете.

На другия ден слънцето отново изгря, водните капчици по дърветата, по храстите и цветята, по връхчетата на тревите посипаха цялата приказна действителност с диаманти, блестящи във всички цветове на дъгата. Първо отидох за вода — само два от бидоните бяха празни, когато ги напълних, взех фотоапарата и излязох горе на поляната, отсрещните склонове се галеха от валма мъгла, тя бързо се издигаше нагоре и пред очите ми се оформяше в облаци, ето така се раждаха небесните пътешественици, гледах очарован тази природна фабрика за облаци, нарекох си един от тях и го изпратих към Дунава, в град Лом, където трябва да беше моята Людмила сега, тя щеше да го види и да си спомни за мен.

Вървах и се послушах дали няма да чуя гласа на гайда, но не би, вместо това ме придружаваше звучен птичи хор, от който въздухът трептеше.

Ех ако имах макрообектив, да мога да снимам отблизо онова цвете там, заблестяло от водните капки, в които се пречупваха слънчевите лъчи в хиляди цветови нюанси, да можех да запиша и фона — пъстрия птичи хор, който илюстрираше тази картина с хиляди звукови нюанси, намирах се в рая, в центъра му. Неслучайно най-великият певец и музикант на всички времена, древният Орфей, се беше родил точно в тази планина, от нея беше взел той силата и вдъхновението за музиката, която опитомява дивите зверове и побеждава ада.

След обяда тръгнах с вуйчо, той си беше взел този път чукчето, щяхме да се изкачим до върха. Вълшебна ваканция, исках да я изпия до дъно. Минахме край място, където имаше много кварцови кристали и вуйчо предложи отново да помисля за дамата на моето сърце. Тежко

въздъгнах, нямаше как да не му кажа, че сме скарани и че виновният съм аз.

— Ние мъжете по-охотно признаваме вината си — каза ми той, — не защото сме по-честни, а защото жените по принцип не обичат да падат на гърба си, е, освен в някои специални ситуации. Патриархатът е виновен за това, векове жената е била подчинена на мъжа, половин човек, това е създадо у нея робски комплекси, които с времето са добили силата на инстинкти. То е станало вроден рефлекс. Стотици, хиляди години погрешна обществена регулация и ето ти резултата. Когато се роди жена, от малка ѝ се втълпяват нейните специфични конкретни функции — кухнята, църквата, децата — казват немците. Останалото ѝ е недостъпно. Еманципацията се опита да коригира това положение, ама не става с вълшебна пръчица, трябва да се променят настройките, психиката, умовете, съзнанието на хората. Трудна работа. Някои експерименти в други области го доказаха. Промененият бит не променя автоматично съзнанието, даже никак не го променя. И затова в момента положението е трагично. Еманципацията или изобщо не съществува, или пък се изражда в желание за реванш, за отмъщение за хилядите години робство. От едната крайност — в другата. И се получава поговорката, че три неща не съществуват в природата: краставица, която не горчи, жена, която не гълчи и мъж, който не мълчи.

Майка ми казва, че вуйчо е обиден на жените и да не вземам неговите съждения за чиста монета, но думите му звучаха правдоподобно.

— По принцип съм враг на обобщенията — всички мъже, всички жени, всички българи, всички немци, какво значи всички, хората са различни, даже близнаците да вземеш — и те са различни. И все пак има физиологически, психологически, исторически обосновани, обществено традиционализирани и така нататък общи черти, някаква такава народопсихология, която просто няма как да пренебрегнем. Според моето скромно мнение и не дотам скромнен опит, жените, тези чаровни същества са станали най-голямата загадка на природата, никой не е успял да ги проумее изцяло, нито ще успее някога, противоречивостта и изненадите са закон при тях. И светкавичната промяна в ценностната система, щом се смени социалният им статус — става въпрос за брака, разбира се.

— Е, мога да ти повярвам, ти в това отношение имаш опит.

— Имам я. Ето представи си едно момиче, което е влюбено в теб, харесва те и харесва, не просто харесва, а обожава всичко, което правиш, например рисуваш чудесно, освен това си любимец на компанията със своето остроумие и контактност, щедър си — черпиш наред, изобщо нищо не жалиш за приятелите си, нито време, нито пари, нито труд, охотно правиш услуги на всички, които те помолят, пръв подаваш ръка за помощ, на тебе всеки може да разчита, обаятелен си, интелигентен. Е как да не те обича. И ти я обичаш, любовта ви няма край, бездънна като морето, безкрайна като небето, какво друго ви остава, освен да вземете да се вземете. И, щастливи като гълъбчета на стряха изслушвате Менделсон и урока, преподаден ви от длъжностното лице, па после се подписвате под договора, заедно със свидетелите по него и се залепяте в законна целувка.

Такъв си е, всичко обръща на шега, ако беше някой друг, щях да се подразня с каква лекота хвърля всичко, в което съм вярвал, в което сме вярвали, на бунището.

— И после се започва брачната одисея и илиада в едно. Твоята благоверна моментално си обръща понятията, както вие във фотографията му казвате — негативът става позитив, при това дословно — най-светлото става черно, а тъмнината — прозрачно бяла. Достойнствата ти, за които си бил обичан в този негатив се превръщат в недостатъци, за които заслужаваш да бъдеш мразен. Забележи — абсолютно същите. Щедростта ти, например, вече се нарича прахосничество, ощетяващо семейния бюджет, желателно е да си спестителен, услугите, които правиш на приятелите си ограбват времето ти, в което можеш да свършиш нещо за семейството си, или да бъдеш с нея. Сега ти ѝ принадлежиш по договор. Доскорошните ти приятели стават мошеници, които само гледат как да те използват. Компании, срещи, веселби, остроумия, шеги? Забрави! Първо — струват пари и второ и най-важно — признай си, че искаш да блеснеш там единствено с цел да впечатляваш други жени (нали нея някога тъй си я впечатлил) и да омаеш тайна нейна заместничка. Как само котарашки те гледат тези мръсници! Същото се отнася и за креативността ти, платна, боички — явно очакваш възторзи от някоя тайна муза, искаш да я очароваш (както преди брака си очаровал и нея самата). Като си положил автограф под оня документ, вече не

принадлежиш на себе си, на роднините си, на приятелите си, на обществото, на стремежите и мечтите си, на работата си, на талантите си, на творчеството си, принадлежиш преди всичко на своята законна съпруга, а всичкото онова гореизброено само се е съюзило против нея, иска да те отдели от нея, да ти открадне и силите, и времето, и средствата, и вниманието. А те са нейни по закон и по документ. Това си е ревност, разбира се, нищо друго. А най-страшната от всички ревности е да те ревнуват не от някоя друга, а от теб самия, да те наказват, когато се опиташ да се доближиш до своята същност, такава, каквато ти смяташ, че е и заради която ти се е струвало, че са те харесали и са се омъжили за теб.

И щеш не щеш, нагазваш смело в блатото на компромисите. Със себе си, с това, което си мислил, че си. Компромис след компромис и един ден като се погледнеш в огледалото, виждаш не себе си, а една проскубана сврака. Сега номерът е, че и тя вече не те харесва, няма начин да те харесва такъв, никой не харесва проскубаните свраки. Изобщо не се залъгвай, че си го направил заради нея, няма такъв филм. Сам си си виновен, сам и никой друг. Как е възможно заради нея и по нейна воля да си станал мухльо? Та жените най мразят мухльовците.

Тук той се разсмя.

— Мъжо, толкова голям мухльо си, че на света няма по-голям мухльо от тебе. И ако направят световно първенство за мухльовци и се явиш, ще вземеш втора награда! — Защо бе жена, след като съм най-големият мухльо на света, защо няма да взема първа награда? — Защото си мухльо!

Разсмях се и аз на вица, макар че бях го чувал вече.

— Ама ти самият казваш, че има жени и жени, може би не всички са такива, каквито описваш.

— Точно с тази надежда вземеш, та потърсиш другата, този път истинската. За да е честно, с тази се разделяте както си му е редът. Сега си свободен, връщаш си формата на чаровник и ето че най-последно срещаш — истинската, дето те обича такъв какъвто си, за това, че си такъв, точно такъв те е търсила през целия си живот и най-сетне те намери. Обича те безкрайно, не може да диша без теб, готова е да влезе в огъня за теб, готова е да умре за теб. Долитате на крилете на любовта до гражданското, изслушват като две гугутки на стряха Менделсон и

лекцията за най-малката клетка на обществото, удряте два подписа под документа и го подпечатвате със законна целувка.

— И после?

— Ха познай какво става после. Абсолютно същото става, едно към едно. Само дете малко повече боли, защото си се спънал в един и същ камък, което, както знаем, е характерно само за мислеция хомо сапиенс. (Защото докато е зает да мисли, забравя да си гледа в краката.) Разбира се, пробваш варианти — нищо не сплотява хората така, както едно дете — и ето че детето се появява като заложник на щастието. Генерална грешка, така страдащите стават трима. И най-много то...

Замълча, това му е болна тема, знам, че не може да вижда дъщеря си често и това му тежи. Тази моя братовчедка съм я виждал само веднъж, преди дванайсет години, когато тя беше на една.

— Това, разбира се, е мъжката гледна точка — продължи той. — Не че съм справедлив в оценките си, но поне се опитвам да бъда. И тяхната не е лесна, на жените, имам пред вид. Ние, мъжете, обичаме да припкаме подир хвърчила, и това е вярно. Гонят ни разни идеи и химери, които винаги са много важни. Жената трябва да се справя с всичко — и на работа, и вкъщи, това е наслоеното мнение, особено по тия географски широти. Нали ти казвам — вековни наслоявания. С конфронтация нищо няма да се постигне, освен война — продължителна и изтощаваща. Така че, започне ли да става въпрос за разпределение на дейностите в къщната работа, напълно ги разбирам. И съм се опитвал да им помагам, за жалост, невинаги успешно. Единият създава шедьоври с четка и перо — Пикасо ряпа да яде, другият мие чиниите и му пере гащите. В брака често се извършва обратния на приказките процес — там принцесата се превръща в Пепеляшка. И разбира се тук вече, както знаем, битието определя съзнанието, няма начин. Ревността е само претекст, метод на съпротива.

— Ама не може да е така — не се предавах аз, — ти самият казваш, че не обичаш да обобщаваш. Дори повечето жени да са така настроени, не може да няма изключения.

— Има, разбира се, твоята със сигурност спада към изключенията, няма начин да е от статистиката, след като си я избрал,

нали? А и вие сте още много далеч от тези проблеми. В розовия период.

Всъщност тя ме избра — помислих си бързо.

— И не ревнувате, нали?

Тук ме уцели по болното място.

— Напротив, за това сме скарани. Но то не е ревност, то е обида, която аз ѝ причиних, аз съм си виновен, няма какво да се оправдавам.

— Не знам какво точно си ѝ причинил, но предполагам единствената причина да го направиш е, че си човек, а не ангел небесен. На хората им се случва да кривват от правия път, това си им е програмирано в човешкия геном. Още повече когато не са обвързани с договор за взаимна принадлежност. Може да е жестоко това, което ти казвам, но е истина, истината понякога боли, но да живееш цял живот с лъжата е много по-болезнено, то е като операцията, ако не се решиш да се оперираш, цял живот ще страдаш, ако решиш — ще страдаш седмица — две. Познаваш ме добре, знаеш, че обичам да казвам истината, така, както я разбирам. Ти тази година май ставаш пълнолетен, можеш да гласуваш, можеш да работиш, можеш да се жениш — обществото ти дава такава възможност, животът е отворен пред теб. Моят съвет, ако го искаш, разбира се, е: живеј живота си, нищо повече.

— Че нали всеки го прави — живее живота си. То е много просто.

— Е, тук бъркаш, това е едно от най-сложните неща, единици са тези, които го могат. Номерът е, както са казали древните гърци, да познаеш себе си, а то е изключително трудно. Кой си ти? Не кой ти казват другите, че си, не кой другите искат да си, не кой си представяш, че си, поради съответните обществени нагласи, не за кого искаш да се представиш пред другите. Кой си ти наистина, изчистен от всичките тези стремления, които са ти вгълпили другите? Родителите, възпитателите, училището, обществото, организациите, даже твоите близки и далечни — всички с това са заети, денонощно ти дават акъли и нареждания какъв трябва да бъдеш, за да им се харесаш, да те признаят и да ти кажат: браво, ти си такъв и такъв, докато и ти си кажеш: браво на мен, станах такъв и такъв. Нищо не си станал, напротив, омесили са те както те са искали, сложили са те в калъпа и вече си годен да бъдеш изпечен за консумация, тоест манипулиран във

всяко едно отношение. И да живееш живота, който те са ти предписали. Виж сега, това общество е създадено и затвърдено доста преди и ти, и аз да се родим, то си е измислило и правилата и законите, чака ни да се родим, за да ни подчини на тях, за да има някаква конкретна полза от нас. Не човекът до теб, не хората изобщо, а конвенцията, наречена обществена организация. Ако не успее, те обявява за асоциален (ще рече просто извън обществото), за луд и т.н. Ти обаче, макар да си се родил в общество, си се родил свободен, ти имаш своя неповторима индивидуалност, свои специфични таланти, имаш пред себе си един живот, който е само твой. Ако успееш да откриеш този само твой живот, в който не се стараеш да получиш одобрение от някой друг, да се харесваш на другите, ако живееш своя живот, ти ще си истински жив. В старобългарската литература съществува изразът: Достойно ест. Ето това е то. Трудно е, много е трудно, но си струва да се опита. Защото е достойно.

Никога не беше говорил така с мен преди. И за да ме удиви още повече, той сякаш прочете мислите ми.

— Не съм ти ги разправял тези работи по-рано, нали? Ами време ти е, порастваш. Търси, живеи и не съжالياвай. Ако любовта се изгуби, значи не е било любов, светът е пълен с момичета, изгубил си едно, спечелил си всички останали. Намери онази, която ще те подкрепя по пътя ти и ще се радва заедно с теб, ще те изгражда в твоя собствен живот, когато започнеш да го живееш. И ти нея в нейния собствен живот, защото тези неща са свързани, те са истинският съюз на сърцата. Щом казват: зад всеки велик мъж стои една велика жена, значи теоретично е предположено, че такива жени се срещат в природата. Остава само да се опитаме да го докажем експериментално.

Докато разговаряхме, разглеждах кристалите, намерих един, който при по-голямо въображение можеше да мине за стилизирано сърце и го взех, щях да й го подаря.

— И разбира се, всичкото това, което ти казах за мъжете с абсолютната сила се отнася и за жените, те също трябва да намерят живота си и мъжа си в този живот, за да осъществят онова, за което са дошли на тоя свят. И те имат необходимостта да се освободят от зависимостите на предразсъдъците. Защото предразсъдъците и зависимостите са филтри, те лишават погледа ти от многообразието, от богатството на нюанса. Както при фотографията — завърти един

червен филтър пред обектива и целият свят ще се оцвети в червено, всички останали цветове изчезват. Затова първо трябва да проверим внимателно какво ни е завъртяло обществото пред обективите и да се постареем да го отвъртим. За да прогледнем. Всичко е много просто, което не значи, че е и лесно, това са две различни понятия, значи, че не е сложно: Намери живота си и го живей. Може да се заблуждавам, но това за мен е върховната мъдрост. И когато постигнеш тази мъдрост, лесно ще намериш свободна, също открила и живееща своя живот жена и, ако се свържете, това ще бъде съюз на свободни хора, а от това по-хубаво няма, от такива съюзи печели, без преувеличение, цялото човечество.

Замислих се, имаше над какво да помисля, от една страна тъгата ми по моето момиче и по това, че сме скарани, се увеличи от съзнанието, че има някаква вероятност тя да не е моето момиче, онова, което сме смятали за любов, може да се окаже грамадна грешка и, ако въпреки всичко решим да се оженим, след брака да се извърши тази промяна, за която ми разказа вуйчо ми и да си съсипем живота, нали така се получи и в оня филм, „Не си отивай“, с любовта на младите. Не, не и не, аз я обичам, тя ще се върне, само с нея мога да бъда щастлив, искам нея, искам я, обичам я. Думите на вуйчо ми, отчаян поради несполучливите си връзки, са само проверка, всичко е проверка — и моята изневяра, и ревността, и страданието, всичко е проверка колко силно, колко истинско е нашето чувство. И ако издържим, ще победим. И ще бъдем възнаградени с хармонията да живеем всеки своя, а двамата нашия общ живот.

Изкачихме се до върха. Оттук се виждаше и язовира, и селото, гледката беше прелестна, възвисяваща и аз веднага започнах да снимам. Вуйчо откъртваше малки камъчета с чукчето, поставяше ги в найлонови торбички и ги надписваше. Даже разцепеният от мълнията бор се виждаше оттук, както и пътеката. Дали щях да ги различавам по-късно на диапозитива, когато ѝ разказвам за чудните си приключения? Ето че отново мислех за нея като за моя любима, която ме чака. Ами ако е срещнала някого там, на Дунава? Не, планината ми шептеше надежда, върхът ми даваше криле, виждах далечните склонове, там отатък беше Гърция, дали се виждаше оттук? Синът на Панос беше рискувал живота си, за да премине в Гърция. Може би оттук виждах възвишенията, през които беше преминал. И стреляха по

него. А как каракачаните преминаваха със стадата си свободно? Или Гърция беше истинската им родина? Колко е странно организирано това човечество — граници, забрани, наказания за най-нормални неща, вуйчо ми беше прав, да загърбим идиотщините, да намерим живота си и да започнем да го живеем. Поех дълбоко въздух, ето ме тук, на този малък родопски връх, в Родопите върховете са ниски, затова въздухът не е разреден, можеш да дишаш с пълни гърди, можеш да полетиш — разтворих ръце и извиках: „Ето ме, ето ме, тук съм!“ Вуйчо ме погледна усмихнат. Беше седнал на един камък, беше извадил от раницата си акварелния блок и скицираше пейзажа. И аз бях в картината му — разперил ръце като птица.

Спряхме на Стара Загора, май има доста хора да чакат влака, черни чадъри на перона, купето ще се напълни, ще трябва да спирам да пиша. Спокоен очаквам съдбата си, спокоен съм.

А успокоението може би дойде от дъжда зад прозорците на влака, който в момента, когато пиша всичко това, е проливен. А аз го обичам — проливния дъжд, той отмива наносите на тъга и несигурност в душата ми, пречиства ме с веселия си шум, да живее дъждът!

88.

18 април, неделя

Смятах още днес да посрещна изгрева, в планината се бях затъжил за морето, но не можах да се събудя на време, снощи стояхме до късно, разказвах си приключенията, баща ми ме гледаше с недоверие, а майка ми не на шега се уплаши, когато разбра за гръмотевицата, както и да е, да сме доволни, че всичко е свършило добре.

През нощта сънувах Панос, то си е и ясно, нали се бях върнал и скоро ще го видя, надявам се вече да са го изписали, много неща имам да му разказвам, той със сигурност ще ми даде съвети и, като споделя песимизма на вуйчо по отношение на жените, ще намери някаква по-оптимистична теория. Сънувах го на кораб — вече бях имал подобен сън, но сега корабът беше друг — по-малък и целият бял, Панос стоеше на палубата, и той в бяло, обграден от много хора, които му се радваха и се канеха да празнуват в негова чест, всички бяха в светли дрехи. Виждах на заден план келнери, които сновяха напред-назад и приготвяха масите. По едно време Панос ме забеляза и весело ми махна, а сетне каза тихо от кораба, но аз го чувах, все едно говореше до мен:

— Извинявай, не мога да те поканя сега да празнуваш с нас, това е арменско събиране, с теб ще си направим друг път почерпката, не се бой. Твоето не се губи.

В това време на палубата излезе капитанът на кораба, облечен и той в бял костюм, беше млад човек с брада и дълги разпилени коси, стори ми се, че вече съм го вижда някъде, но не знаех къде, той се изкачи по палубата и извика:

— Хайде, тръгваме, ляво на борд, рибата излезе, ще имаме богат улов. Пълен напред! Рибата излезе.

Истина беше, огромни колкото делфини фосфорициращи риби заскачаха високо в небето — помислих си: летящи риби — а после в

дълги редици и заплуваха към хоризонта по слънчевата пътека на изгрева.

— Виждаш ли — каза ми Панос по същия начин — от палубата на кораба, но го чувах съвсем близо до мен, все едно ми говореше в ухото, — това в същност е риболовен кораб, сега трябва да се захващаме за работа. Хайде бъди здрав!

Всички се раздвижиха, корабът опъна платна, отдели се от пристана, направи завой и бързо се отдалечи в морето след пасажа от риби, чиито гигантски гърбове блестяха на слънцето. Приличаха ми на впряг, който теглеше кораба.

Събудих се и се замислих какво може да означава този сън. И го измислих, че Панос е вече изписан и ще празнува своето оздравяване.

След закуската излязох да се разходя из града. Колкото и хубава да беше планината, морският град, в който живееш, е винаги с теб, където и да си по света, той те вика, привлича те и само там ти си си у дома — при морето, при неговите риби и гларуси. Беше топло, слънцето грееше и гларусите ми подвикваха с хулиганските си гласове, сякаш бях един от тяхната банда, радостни, че ме виждат отново между тях. Минах през центъра. Около арменската църква видях насъбрани хора. Бяха тържествено облечени — цели семейства, с децата си и много момчета и момичета на моята възраст, всички нагласени като за голям празник. И друг път ми е правело впечатление, че малцинствените групи у нас се ползват с по-голяма свобода да изповядват религиите си, отколкото българите, но намирах, че това донякъде е в реда на нещата, нали трябваше държавата да ги толерира, за да се почувстват нейни пълноправни граждани. Тъкмо в момента една голяма група влизаше в църквата и в последния миг забелязах Панос в групата, значи наистина беше изписан, здрав и даже вече ходеше на църква. Прииска ми се да го последвам, но нямаше как, тя тази църква си е само за арменците, само те е редно да влизат в нея. Все пак се осмелих да се доближа и да попитам една жена, облечена официално и със сложна прическа, държаща, както повечето други, чанта, от която се показваха козунаци и червени яйца, някакъв празник ли е днес.

— Е как, та днес е голям празник — каза усмихната тя. — Най-големият празник е днес — Задиг, Възкресението Христово — Харотюг Христоси — Великден.

Учудих се, макар да бяхме атеисти, винаги в семейството ни се е спазвал обичая на Великден да имаме шарени яйца и да ядем козунаци. Жената забеляза объркването ми.

— Вашият е другата неделя — каза тя, — а нашият днес. Ама нищо, ние празнуваме и нашия, и вашия, хубаво е да се празнува, колкото повече празници, толкова по-добре. Важното е радост да има. Я да ти дам и на тебе едно червено яйце за здраве и късмет, нищо, че имате още една неделя пост.

При тези думи тя извади от чантата едно червено яйце и ми го подаде. Благодарих ѝ, а тя се усмихна и се упъти към църквата, откъдето излизаше група богомолци, за да може да влезе следваща група отвън. Тази църква е миниатюрна и се налагаше да влизат в нея на смени. Излезлите не бързаха да си ходят, шумно се поздравяваха, прегръщаха се и се целуваха, разчупваха козунаците и ги раздаваха един на друг, както и червените яйца, някои след това удряха яйцата, за да видят кое ще победи, а после ги изяждаха, даже си бяха донесли в хартийки сол за да си ги посолят. Отвътре се чуваше пеенето на свещеника, от отворената врата излитаха ароматни облаци. Реших да изчакам излизането на Панос от църквата в близката сладкарница „Космос“, но се оказа, че оттам не се вижда достатъчно добре и от страх да не го изпусна, седнах на една пейка, близо до храма. Почти веднага едно момиче, малко по-голямо от мен, току-що излязло навън ме целуна с думите:

— Крисдос Харяв и Мерелоц! — и ми подаде парче козунак.

Смутено кимнах, но тя повече не ми обърна внимание, продължи да целува и поздравява другите, както и да им дава парчета козунак, а на някои и червени яйца и да взема същото от тях.

— Мез йев Цез Медз Аведис и Орхнял е Харутюн Крисдоси — ѝ отговаряха. Не знаех какво означават приветствените думи, но си ги преведох, както бях чувал да се поздравяват българите с: Христос воскрес — наистина воскрес. Постарах се да запомня тези арменски фрази, как ли щях да изненадам Панос, като го посрещна с тях. А него все още го нямаше, какво толкова правеше в тази църква, толкова хора влязоха и излязоха от нея, мнозина ме поздравяваха с: Крисдос Харяв и Мерелоц; Мез йев Цез Медз Аведис, Орхнял е Харутюн Крисдоси — отговарях, както бях чул десетки пъти около мен да се отговаря и понякога получавах или парче козунак, или целувка.

Изведнъж изтръпнах и ледена пот обля гърба ми — сред хората забелязах едно познато до болка лице — полковник Методиев! Цивилен и официален както винаги, той оглеждаше хората с широка усмивка, като че ли беше дошъл да празнува с тях, при някои се спря, с някои се ръкува, поздравяваше ги, вероятно с арменските поздрави, които току-що бях научил, с други поведе разговор като със стари познати, какво ставаше тук — имаше ли свои хора информанти и сред тази общност и ако да, защо беше зарязал всяка конспирация и така явно го демонстрираше, търсеше ли някого конкретно и дали ме беше забелязал? Сنيших се на пейката и заръфах парче козунак с надеждата да се изплъзна от зоркия му поглед. С изненада си помислих, че през цялото това време, когато бях в планината, та чак до преди малко, до преди да го видя, нито за миг не се бях сецал нито за него, нито за тази мръсна история. За щастие не след дълго го видях да се отдалечава към съвета и си отдъхнах.

Времето напредваше, богомолците взеха да се разотиват на групички, съдейки по настроението, в домовете им ги очакваше вкусен обяд, вече никой не влизаше в църквата, все по-малко и по-малко излизаха оттам, накрая излезе и попа — арменския поп, заключи вратите и се отпрати нанякъде. Панос го нямаше, явно го бях изпуснал като е излязъл, може би се е случило като съм отивал за кафенето, уж се оглеждах непрекъснато.

Нямаше какво повече да правя тук, реших веднага да отида до тях и да го поздравя там, така и така живее наблизко, освен ако не беше отишъл някъде на гости. Чуваз съм, че арменците са задружна общност и често си ходят на гости, пък когато случаят беше такъв...

Стигнах до къщата му и надникнах през отрадата — къщата и дворът бяха съвсем запуснати, личеше си, че отдавна не е влизал тук човек, освен че тревата беше избуяла, висока до пояс, бяха се пръкнали и онези храсти, които виждаме в запуселите дворове, или да се показват от счупените прозорци на къщите, определени за разрушаване. Е, ако беше вчера изписан, а днес е Великден и просто не е имал време да се захване с двора? Вгледах се по-внимателно и ми се стори, че все пак някой е минавал през избуялата трева, направил е пътечка, но в никакъв случай не можех да бъда сигурен. А дали бях видял наистина Панос да влиза в църквата, или се бях припознал? Като нищо може да съм си въобразил, че го виждам. Ако много ми се е

искало да го видя. Доста се отчаях, така ми се искаше да го срещна още днес, толкова работи исках да му разкажа и да поискам съвета му. Той беше преживял кратък, но щастлив брак, също така и неговата приятелка, онази с шапката, на която правеше ретро-портрета, тя дълги години след смъртта на своя Спиридон, все още живееше с него и го обичаше, ето че има и такива примери, и такива случаи. Майка ми е права — на вуйчо невинаги може да се вярва. Няма как, ще трябва да се обадя в болницата, за да видя каква е тази работа, изписан ли е, къде е. А ако е още там, ще направя всичко възможно да го видя, даже, ако не може другояче, ще се обадя на ония, те са всесилни.

Продължих по булеварда към морската градина и от време на време правех по някоя снимка без цел — на група момичета, на две майки с колички, на едни деца, които се гонеха. В чантичката ми имаше още козунак и три червени яйца, реших да ги доям на плажа, за да не ги нося вкъщи и да си спестя обясненията. Но трите яйца щяха да ми са много, едното реших да запазя за Панос. Ех, колко щеше да бъде хубаво, ако... Но Панос ме е учил на търпение, още малко търпение и всичко ще се нареди. В един момент ме разтревожи утрешният ден — щях да я видя отново, беше ли успяло писмото ми да пристигне при нея, беше ли го прочела, беше ли се опитала да ме разбере? Утре, утре ще бъде денят на истината. Изведнъж вълнението се издигна в главата ми — вълнувам се като артист, който трябва да излезе на сцената, а не знае пиесата. Е, Битълсите пееха: вярвам във вчера, аз пък вярвам в утре, вярвам в утре, в благословената щастлива среща, в любовта.

89.

19 април, понеделник

Още като влязох, я видях — седеше на старото си място — до Росето. Направи се, че не ме вижда — бях празно място, въздух за нея. Или не беше получила писмото, или то изобщо не беше й повлияло, или вуйчо ми беше прав — не бяхме издържали изпита, раздялата беше неизбежна.

— Ето те и тебе!

Мано ми махна с ръка, около него се беше събрала цяла групичка момчета. Той се беше върнал от курса и им показваше нещо:

— Абе новите знаете ли колко струват, струват майка си и баща си, този го взех на битака, ама какъв битак, да ви кажа, съвсем друга работа, не е като нашите — всичко там като ново, па и много нови работи има, нали така, ей го, кво му е, като нов, не ами направо нов — пет долара се изръсих за него, ама си струва, нали? Те там валутата им паунди, обаче и долари вземат на битака, хич не се притесняват.

В ръцете му имаше дигитален часовник, вместо стрелки — цифри показват колко е часът.

— А, има си хас и да се притесняват — обади се Паназа, — и аз някой да ми дава долари, хич няма да се притеснявам. Доларът е къде-къде по-стабилен от паунда.

— Нали — каза Мано, — и аз това викам, хич не се притесняват. Ама е точен! До петнайсет секунди толеранс на седмица. И батерията му стига за две години.

— Ами сетне? — попита Иво. — Какво правиш сетне, като свърши?

— Ама те до две години и тука ще ги има — каза не съвсем уверено Мано, — по Корекомите, искам да кажа, нали така. И батерии за тях ще има, не може да няма.

— Има ги вече — обади се Мимито, — даже българско производство. По телевизията казаха, че на конгреса на партията сега,

на втори април дето свърши, са подарили на всички делегати по един електронен часовник и то българско производство, марка „Правец“.

— „Правец-Кварц“ — допълни Стоил. — Ще ги пускат и по магазините, в София имало вече. Струват по сто и седемдесет лева.

— Айде бе — учуди се Мано, — че то една заплата бе, кой може да си го позволи?

— Заплата и нещо отгоре — поправи го Стоил. — Те сега са скъпи, защото е новост, не за друго, вътре има само един чип и батерия, нищо повече. А в механичните: колелца, болтчета, пружинки, рубинчета. Ще дойде време тези ще ги продават на килограм, ама сега, нали са нови...

— Ама батериите дали ще стават на всички часовници еднакво — обади се Иво, — или всеки производител ще си прави неговите различни, да печели повече.

— Е, като свършат, тогава ще го мисля — каза Мано, — първите две години, нали така, са осигурени.

Мене нещо друго ме развълнува, вярно имаше конгрес, те плакатите за него още стоят по стените, Панос се беше надявал на този конгрес да дадат амнистия за бежанците и те да могат да се върнат, без да им се търси съдебна отговорност, дадоха ли такава амнистия? Пък и да бяха дали, нямаше да я напишат по вестниците и да я кажат по телевизията. Такива неща не се пишат и не се казват. Откъде може да се научи — не знам. Единствено девизите не само се казват, но се и разлепят по стените, даже ги правят с големи метални букви да стоят на покривите на сградите. „Качество и ефективност — ефективност и качество!“ Какво означава това, има ли някакъв смисъл в него? Естествено, че всичко трябва да бъде качествено, пък колкото до ефективността, без нея също не може. И защо е повторено два пъти? За да трябва да се правят два пъти повече метални букви за покривите — а се казва едно и също. Това ли е „ефективността“? Усетих, че се дразня не на лозунга на конгреса, който висеше на всяка улица, а на нейното — на Людмила, държание. То беше къде-къде по-важно за мен от тази словесна абракадабра, с която сме свикнали и не й обръщаме внимание вече, както не обръщаме внимание на шума по улиците. Нали съжалението, разкаянието трябва да ни доведат до прошката? Или и „свещените“ книги лъжат? Че и в най-обикновените граждански съдилища изслушват обвиняемия и му дават право да се защитава?

Даже когато е ясно, че е виновен. Обичаше ли ме тя, обичала ли е някога мен, или само себе си е обичала, в ролята на влюбена, на Жулиета. Сега, когато ѝ измъкнаха тази роля от ръцете, тя е ядосана, а можеш ли да обичаш, когато си ядосан? И ако сега ревността ѝ взема връх над разума, то какво ще бъде, ако се оженим, няма ли да се окаже прав вуйчо? И да стане като във филма за Ран и Мариана? И ще излезе, че не сме един за друг — сърцето ми натежава от болка, толкова ни беше хубаво заедно, толкова беше хубаво! Празник беше всеки ден, безкраен празник!

Към мен се доближи радостна Тина, понечи да ме прегърне, но аз внимателно отстраних ръцете ѝ.

— Искам да ти покажа някои нови работи. Или най-добре самата аз да ти ги прочета. Как изкара ваканцията, беше ли някъде?

Този път нейното внимание никак не ме зарадва, раздразнено и малко грубо ѝ казах:

— Извинявай, сега не ми е до поезия, имам си други проблеми.

— Разбирам — каза тя. — Мога много добре да те разбера, ако ти трябва помощ, аз съм насреща.

— Ти не можеш да ми помогнеш да си реша проблемите, най-много да ги задълбочиш — и ѝ обърнах гръб. Този разговор се водеше на тих глас и доста далеч — на няколко метра — от мястото, на което седеше Людмила, но съм сигурен, че тя го е чула. Дали ще ме намери променен? Разбирам, усещам, виждам, че и на нея ѝ е мъчно, че и тя страда. Ами защо трябва да се измъчваме и двамата, прошката освобождава, от нея го знам. Но изглежда е много трудно нещо.

Когато се върнах от училище, майка ми ми каза, че някакъв човек ме е търсил по телефона.

— Панос! — възкликнах аз. Ами ако не беше той, ако беше оня, другият?

— Не беше Панос — каза майка ми, — аз Панос съм го чувала как говори, не беше неговият глас. Впрочем как е той?

— Не знам — казах, — беше зле, надявам се да се е оправил. Този другият, каза ли да ми предадеш нещо?

— Нищо не каза. Извини се и затвори. Учтив един такъв.

Значи не беше и Методиев. Но кой ще да е бил, кой?

90.

20 април, вторник

Това е краят на този дневник. И краят на още много други работи. Това е краят на писането. Аз повече няма да пиша. Аз ще се опитам да живея, да открия живота си, да разгадая онова тайнствено скрито изображение в моята същност, в дълбокото на душата си и да му позволя да се прояви и да изплува на повърхността, да се изяви и да ми стане водач. Защото повече от всякога имам нуждата от водач. И настана времето сам да си бъда водач, сам да се преведа през живота — моя живот, и да го живея! Просто съм задължен да го направя, не за да се харесам на моите учители, не за да изпълня техните съвети, а заради самия себе си. Това е дълг пред мен и, в същата степен — към тях. Дължен съм!

Този срок учим следобед. Сутринта направих разходка до морето и се върнах през центъра. Отново се отбих да погледна къщата на Панос — никакви промени. Върнах се към десет и набрах номера на болницата. Учтиво помолих да ме свържат с Белодробното и този път нямах никакви трудности, веднага ме свързаха, без да ми задават никакви въпроси.

— Здравейте, аз съм Александър Станиславов. Много бих искал, ако е възможно, да говоря с вашия пациент Панос Бохосян, от стая 308. Важно е, моля ви, бъдете тъй добра...

Не чух отговор, приглушено — явно запушиха слушалката с длан, долових разговора:

— Някакъв тук, търси арменецата от триста и осма?

— Че той нали...

— Ама ха де. Ние тука да не сме бюро информация, не ни оставят да си гледаме работата.

— Дай го на мен.

След секунда с нормален звук чух гласа на другата.

— Извинете, по принцип не даваме сведения за състоянието на нашите пациенти. Освен на най-близките роднини. Вие какъв сте на...

момент... на пациента Бохосян?

Усетих как ужасното предчувствие ме смразява, как ужасът полазва от петите ми и се издига нагоре по цялото ми тяло, помислих си, че като стигне до сърцето ми, може да го накара да спре — то така отчаяно удряше в гърлото ми, че едва успях да изрека:

— Приятел съм му, близък приятел, той роднини няма.

— Добре, ще направя изключение, за да не ни звъните повече — за този арменец се скъсаха да звънят — все приятели, човек не може да си гледа работата спокойно, ние тук не сме телефонна централа. Приятелят Ви почина в петък следобед, след операция. Операцията беше съвсем успешна, но се оказа, че е имал порок на сърцето и то не е издържало.

— Починал... ама как така... и... кога е погребението? — произнасях аз, между глътките въздух, който сякаш искаше да ме задави.

— Е, вие искате прекалено много от нас, откъде да знаем, ние не сме погребално бюро. Достатъчно време ни загубихте! — и затвори.

Отпуснах слушалката. Ръцете ми трепереха, вселената се беше обърнала наопаки, не е вярно, не е вярно, не може да е вярно, онези идиотки там ме лъжат, за да се отърват от мен, Панос си е жив и здрав, нали ясно го видях в неделя да влиза в църквата — на Задиг. Разбира се самозалъгването продължи само минути, жестоката истина ме обгърна отвсякъде и аз трябваше да я асимилирам, да я повярвам и да се науча да живея с нея.

В този миг телефонът извънтя отново. Дали не ми се обаждаха, да ми кажат, че са сбъркали, че е станало разместване, съвпадение на имената. Вдигнах веднага.

— Ало, обажда се Симеон Икономов. Мога ли да говоря с Александър?

Симеон Икономов, никога няма да забравя това име, нито адреса му — човекът от Пловдив.

— На телефона.

— Ах, най-последно Ви открих. Имам много лоша новина за Вас, за съжаление.

— Знам — казах, — току-що научих.

— Да, значи знаете, нашият общ приятел се пресели в по-добрия от световите. Трябваше да Ви уведомя по негово настояване, доколкото

знам, Ви е оставил нещо в завещанието — един фотоапарат или нещо
такова, да не се учудите, когато Ви повика изпълнителят.

Оставил ми нещо, сега, когато него самият вече го няма,
единствено тъпо безразличие ме дави като блато.

— Кога беше погребението?

— Вижте, то се оказа малко по-сложно, докато се уредят
формалностите, те настояваха и за аутопсия, а се случи и една друга
работа междувременно, да не Ви занимавам с подробности, но нещата
се забавиха. Погребението ще бъде утре в три часа следобед. На
арменските гробища. Ако не сте на училище, можете да присъствате,
разбира се. Всичко добро Ви желая.

Затворих телефона. Всичко беше ясно. Ненадейно се бях оказал
сам, истински сам.

Ето къде беше откарал белият кораб от моя сън учителя ми, ето
кои бяха го посрещнали с радост.

Ето как трябваше да завърши този дневник.

91.

21 април, сряда

Отидох половин час преди уроците в училището. Не си носех ученическа чанта. Бях написал на един лист: „*Моля да ми бъдат извинени отсъствията днес. На погребение съм.*“ Забодох листа на катедрата.

Автобусът ме спря до входа на гробището, вече бях попитал и знаех, че арменските гробища са малко по-надолу. Не знаех там дали ще има цветя, затова купих оттук — някакви жълти, миришещи по-скоро противно, отколкото приятно, и много силно, натрапчиво, ама такива имаха, поисках три, но продавачката ми каза, че ако са за умряло, трябва да са четен брой — две, четири и така нататък. За умряло бяха, затова взех две. Всъщност наясно съм, че на Панос цялата тая работа му е съвсем безразлична, това си е за нас, живите, за да се спазят някакви идиотски ритуали, усетих се, че се озлобявам на ритуалите, а ме беше яд на самия живот, живота, който оставаше тук, без Панос, без неговия дрезгав смях, който така често прерастваше в кашлица, без неговия остър поглед, от който не убягваха и най-дребните явления, без мъдрите му мисли, без думите, с които се опитваше да ги изведе в стройни построения, сякаш че четеше някъде по учебник и които си бяха чисти импровизации, защо не се беше хванал да ги запише някъде, е, аз успях нещичко да запиша. Все още имам проблем с вярата, струва ми се, че и той имаше проблем с нея, но някак си по друг, особен начин, не се съмняваше, не, но често ми е казал, че има неща, които не могат да бъдат облечени в думи, та даже и такива мисли има, такива разсъждения. За тях няма подходящо име, за удобство беше измислил да го нарича Присъствие, обаче не го вземай буквално, смееше се, това присъствие от определен ъгъл може с пълна сила и Отсъствие да бъде наречено, в крайна сметка е нещо, в което сме въввлечени, което обаче, в същото време е дълбоко вътре в нас. Бездната на нашата същност ни привлича неудържимо към себе си

и някой ден ще ни повлече. Към дъното... не, не, глупости, към бездънието си, защото дъно няма.

И ето че го повлече. Ето че днес ще погребват тялото му, *ще в земя да влезе* и толкова. Но тялото, само тялото, защото той вече е потънал в бездънието си, или казват — душата му вече се е възнесла нагоре, нали така се казваше? Та нали го видях в неделя в храма, да пристъпя след възкръсналия Христос?

Усещах как отчаяно се опитвам да подредя някаква мисъл, да стигна до някакво заключение, да се утеша, да се успокоя, да се захвана за нещо, да стъпя здраво на земята, защото в тази обърканост и земята ми изневеряваше, и тя си се движеше сама за себе си, като при земетресение и аз вървах като пиян по пътя, който ми посочи цветарката, по пътя, където щяхме да предадем тялото на Панос на тази земя. Лакома, ненаситна земя, тя се движеше хищно под мен, усещаше пира, нямаше търпение да го погълне в черната си паст.

Веднага забелязах малката група до изкопа, бях закъснял, познах попа от арменската църква, който протяжно нареждаше гласни и съгласни, от които не разбирах нито дума, някаква арменска заупокойна молитва. В краката му лежеше ковчегът, най-обикновен, черен ковчег, без никаква украса, където Панос лежеше сред цветя, повечето жълти, като моите. Смъртта беше изострила чертите му и в първия момент не можах да го позная. Помислих си, че съм объркал погребението. Този блед, с остри черти, строг и спокоен човек сякаш не беше Панос, той отсъстваше, в този черен сандък сякаш виждах само някаква чужда фотография.

Остра болка ме прониза и се издигна до гърлото ми, с труд сдържах хлипа, но от усилията сълзите все пак избиха на очите ми. И останаха там. Беше ми като баща, така го чувствах понякога, беше ми учител, показваше ми пътищата, водеше ме по тях, държеше ме за ръка, сега замина, а този тук, който лежи в сандъка, няма нищо общо с мен, нищо общо и с него, той е само някаква външна форма, игра на природата, имитация, не толкова успешна, няма да могат да ме излъжат с нея. С тази мисъл нахлу и утехата: той не е тук, на тези глупави ритуали, той, разбира се, е на съвсем друго място и там, на това място, по особен начин съм и аз.

Ще запомня уроците ти, Учителю. Бях твой ученик, а бях и твоят предател, но знам, че не съм те предал и никога няма да те предам.

Този дневник свършва днес, обещавам ти, че няма да напиша нито ред повече, но ще продължавам да снимам, ще продължавам да спирам миговете и винаги ще ти показвам фотографиите си и знам, че няма да ми откажеш да ми дадеш съвет, ще чувам твоя хриплив смях и той ще ме усмихва.

Мъглата от очите ми започна да се вдига и разгледах присъстващите. Веднага познах дамата, на която беше правил портрет със старинна шапка, този път беше облечена с проста черна рокля и изглеждаше много по-стара, с черна шапка с воалетка, в дясната си ръка държеше под воалетката кърпичка, но не плачеше, до нея мъж с овехтял костюм я беше хванал под ръка, вятърът повдигаше редките му коси и откриваше плешивина. До тях една доста възрастна жена, и тя в черно, до нея четирима мъже, и те посивели от възрастта, един от тях ми кимна, може би това беше мъжът от Пловдив, с тях имаше още три жени, от другата страна по-млади — момче и момиче, никога не ги бях виждал. Зад тях — неколцина старци, някои от които често бях виждал да седят на столчета пред арменското кафене. До самия ковчег, вдясно от свещеника, стоеше млад мъж, бледен, с изпито небръснато лице и гледаше с невиждащ поглед някъде над ковчега. Двама мъже в черно стояха от двете му страни, малко зад него. Човекът ми се стори познат и предизвика някакво непреодолимо вълнение, тревога някаква. И изведнъж сякаш ме удари гръм, разбира се, бях го виждал на снимка — беше синът му. Беше се решил да дойде, въпреки всичко, да го види за последен път, беше ли успял да го види жив? Познах и единия от двамата зад него, по-точно първо го позна ръката ми, защото внезапно ме заболя, той беше извивал тази ръка, беше дърпал фотоапарата ми, беше изваждал филма, беше го късал и мачкал и изхвърлил с толкова злоба и ярост, филм, на който имаше толкова много любов и мир. Гледаше навъсено пред себе си, сигурно изобщо не ме забеляза. Имаше и още един, с чанта и очила, който стоеше малко в страни, оглеждаше присъстващите и не изглеждаше много опечален, от другата страна още трима възрастни и една жена с тях, предполагам приятели арменци, малко зад тях на алеята, сякаш чужд на това погребение, качен върху симсончето си и протегнал единия крак напред, познах един от уличните фотографи в града, когото често бях виждал по „Богориди“ с това моторче, знаех, че е куц и има право да го кара и в пешеходните зони, Киева на врата му висеше с неотворена калъфка.

Три гроба по-нататък двама униформени милиционери пушеха цигари и нервно поглеждаха насам, пред тях на една надгробна плоча бяха седнали гробарите — четирима цигани, подпрени на лопатите си, и те с цигари в устата, седяха с гръб към нас и чакаха търпеливо да свърши церемонията.

А тя беше кратка. Молитвата приключи, синът коленичи пред баща си и наведе глава към челото му. Много скръб имаше в този покорен жест. Беше се върнал. За да влезе в затвора. Мислите ми пак запрепусаха, запреплитаха се като птици, които се сблъскват в полет и падаха някъде долу, в бездната, откъдето извираше това проклето съзнание, моят ад, та нали то ме караше да премислям всичко отново и отново, да анализирам и да се обвинявам, не бях ли аз виновен, за какво? За смъртта? За раздялата, настъпила преди срещата? За тази проклетата побъркана история, не позволяваща на синовете да прегърнат бащите си, лишила ги даже от благословията на блудния син? Знаех, че не съм прав да се обвинявам, някакви дяволски заповеди, някакви правила, в които правилността беше заменена от омразата, ръководеха цялата тази игра. Това ли бяха враговете на народа ни, този ли без време посивял несретник, тръгнал след любовта си просто нанякъде другаде? Или не е важно човекът какъв е, той няма никакво значение, не е важно какво мисли и какво чувства, важен е етикетът, който са му залепили на челото онези, специалните, дето за всичко са по-добре от всеки информирани и имат право да ти нареждат какво отношение да имаш ти към този човек, в каква светлина да го виждаш. Заради благото на цялото човечество? И аз вътре, в цялата тази кал, да служа на това етикиране?

Обвинявах се, макар много добре да знаех, че вината ми е незначителна, че даже съм се опитвал да помогна, обвинявах се, защото по този начин някак си успях да се успокоя, не знам, много е трудно да се обясни, аз самият не го разбирам, някакъв спасителен мазохизъм ме беше обзел и по странен начин притъпяваше острата болка, знаех, че е временно, както когато ти извадят зъб, истински те боли чак когато упойката прекрати своето действие, така щеше да стане и така и стана, ето сега, когато започнах да пиша тези последни страници от дневника, болката беше непоносима, а сега, когато ги пиша, утихва. Веднъж Панос ми каза — най-доброто лекарство против болката е творчеството, създавай, сътворявай, без значение дали

създаденото от теб има някаква истинска художествена стойност, дали някой друг има нужда от него, просто работи, работи и тъгата ти ще мине. Човекът е създаден творец, той е сътворец, съратник на Бога, поставен е сред райската градина на творението, за да я пази и обработва. Значи — да цени Творението, да бди над него и да го продължава. Тогава ти получаваш благословията на покоя, защото се усещаш на мястото, за което си създаден. Като създаваш някакво свое творение, то и творението ти създава теб. Ех как ми се иска да можем да си поговорим за това с Панос? Сега вече мога само мислено, единствено в своите представи и въображение, но нали тъкмо той ми каза, че за твореца въображението е по-истинско от всяко истинско нещо на този свят, защото и то е негово творение, а онова, което ти самият си създал най-добре те разкрива и сътворява и то е най-голямата истина за теб. Не спирай да работиш — така ми казваше винаги, не спирай да виждаш, да се учудваш, да се възхищаваш и да споделяш, видял си нещо от особен ъгъл, нещо различно, сътворил си от него мисъл, идея, асоциация, ето — фотографията е готова, тя е твоя, произлязла е от тебе, твое творение е.

Ето, когато ми е говорил за Ван Гог, нещастен е бил той, беден, луд, космически самотен гений, започне ли да рисува, още с първото докосване на четката до платното, той се е превръщал в най-щастливия човек на света, в луд екстаз е рисувал и шепота на соковете, движещи растенията нагоре, и мелодията на лъчите, извиращи от планетите и звездите, не е подражавал на природата, а е бил самата природа, която твори в екстаз, цветове, форми, светлосенки — всичко струи, всичко избухва, всичко е взрив от радост, от любов, та той е седял в скута на Бога, като най-верен негов син и е създавал онова, което Бог му е наредил да довърши в Неговото Творение, ето най-висшата радост на света.

Сега си спомних този разговор, говорехме за светлините и експанзията им във фотографията, разбира се, за, как беше, за експресивното и тогава май не съм го записал в дневника този разговор, а ето колко е бил важен. Много неща останаха незаписани, много неща ще изплуват в паметта, семената на много мисли ще покълнат и ще се развият по-късно и разговорът ни ще продължава. Не е ли това повеля да продължавам с тези записки? Не, не е, аз му обещах — там, на гроба, не знам защо, но мисля, че тъй трябваше.

Другаде трябва да запиша всичко това — във великата книга на живота. На моя живот. Имам какво, сега вече го знам.

Синът му се изправи и видях очите му — сухи и празни. Не му бяха останали сълзи. Ех да можех да го доближа, да му помогна някак си, да му разкажа... Не, само щях да утежня и без това тежкото му положение. Погледите ни се срещнаха и нещо човешко пробяга през лицето му, опит за усмивка, ако изобщо може човек да се усмихва само в погледа си. Някой ден ние ще се срещнем истински с него и тогава аз ще му разкажа... ще му покажа и тези записки, нека знае, че баща му много го е обичал, че е умрял с неговото име на уста, че на мен е разказал много от онова, което е искал да разкаже на него. Ще седнем някъде, след като той излежи онова, което му наложат, ще пием зелен чай и ще си разговаряме. В определен смисъл на думата ние с него сме братя.

Докато мислех това, капакът на ковчега закри лежащия в него човек, не, няма да напиша Панос, защото това отдавна не беше той, гробарите се изправиха, хванаха въжетата и засяха черния сандък в земята, след което присъстващите по обичая хвърлиха по шепа пръст, а после се наредиха на редица и започнаха да поднасят съболезнованията си на сина, който кимаше на всеки един от тях, докато мъжете с лопатите довършваха заравянето. Разбира се, ескорта зад него не взе участие в този ритуал, двамата отегчени от чакането, само шареха с очи и, както ми се струва, сякаш се опитваха да запомнят всички лица от погребението. Не взе участие и уличният фотограф, той просто запали мотора си и бавно се понесе по алеята, като в края ѝ спря, за да си измие ръцете, такъв е редът и обичаят, и изчезна от погледите. Беше изчезнал и мъжът с очилата и папката. Последна поднесе съболезнованията си дамата с воалетката, онази, на която Панос бе правил портрет. Тя дълго държеше ръката на младежа и тихо му приказваше нещо, като леко полюшваше глава. В един момент вятър раздвижи въздуха, разроши ме, сякаш някой ме беше погалил неочаквано по главата и едновременно с това прозвуча истеричния кикот на гларус. Ето че дамата прегърна момчето, обърна се и тръгна по алеята, където я чакаше придружаващия я човек, едва сега забелязах необичайната прилика между двамата и осъзнах, че ѝ е брат. Синът погледна още веднъж към могилата, погали черния дървен кръст, където беше надраскано с бели разкривени букви името на баща

му, после съвсем спокойно кимна към двамата зад него и тръгна бавно по алеята, тръгнаха и те, ако не знаех какъв е случаят, щях да си помисля, че просто компания от трима души се разхожда из гробищния парк. На малко разстояние след тях тръгнаха и униформените милиционери.

Тogaва осъзнах, че съм останал съвсем сам, не бях взел участие нито в ритуалите по последното сбогом, нито в изказването на съболезнованията, бях останал в мъглата на мислите си неподвижен наблюдател на всичко това и ето че сега стоях сам и ненужен тук. На всичкото отгоре все още държах в ръката си тези отвратително миришещи безобразни жълти цветя. Мина ми през ума да ги оставя просто върху могилата от черна пръст. Не, спрях се на време. Погледнах още веднъж черната купчинка и осъзнах, ама така силно осъзнах, че сякаш вятъра ме прониза и ми го каза: сега той не е тук, сега той вече е навсякъде — в клоните на дърветата, в стръкчетата трева, в синьото на небето, в писъка на гларуса, който веднага потвърди мисълта ми звучно, той беше навсякъде и беше толкова лесно да го намеря и да разговарям с него, да го попитам, и да чуя гласа му! И ме обви такова космическо спокойствие, а болката се стопи, изчезна, като да не беше я имало никога. Почувствах се свободен и богат!

Цветята изхвърлих в металното кошче до чешмичката, на която ритуално измих ръцете си, за да падне полепналата по тях смърт, а след това, наплисках лицето си и изпих няколко глътки вода.

Тръгнах по алеята.

Една фигура стоеше и чакаше на изхода на гробищата. Приблжих се. Беше Людмила. Погледът ѝ ме намери, устните ѝ някак виновно се усмигнаха, тя взе от земята ученическата си чанта, явно идваше направо от училище, пристъпи към мен, без да каже нито дума и ме хвана за ръката.

И тръгнахме...

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.